MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf

MÜLLER ROLF

AZ ERŐSZAK NEVE: PÉTER GÁBOR

Az ÁVH vezetőjének élete

Jaffa Kiadó

A KÖTET MEGJELENÉSÉT A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP TÁMOGATTA

BORÍTÓFOTÓ HUNGART © 2017
(REISMANN MARIAN FELVÉTELÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL)

FOTÓK
© POLITIKATÖRTÉNETI ÉS SZAKSZERVEZETI LEVÉLTÁR (62. OLDAL)
© MAGYAR NEMZETI MÚZEUM (72., 129. OLDAL)
© ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA (126. OLDAL)
© MTI-FOTÓ (118. OLDAL, REISMANN MARIAN FELVÉTELE, 121., 141., 145., 175. OLDAL)
© BOJÁR SÁNDOR JOGUTÓDA (117. OLDAL)
© MAGYAR FOTOGRÁFIAI MÚZEUM (185. OLDAL, REISMANN MARIAN FELVÉTELE)
© HUNGART (185. OLDAL)

BORÍTÓTERV HEGYI PÉTER
BELÍVTERV SIPOS GÉZA
FELELŐS SZERKESZTŐ JOLSVAI JÚLIA
FELELŐS KIADÓ RADOS RICHÁRD

JAFFA KIADÓ • WWW.JAFFA.HU
ISBN 978 615 5715 72 3
ISSN 2559-9666

TARTALOM

Az ördög a részletekben rejlik 7

Családi „teher” 19
A félárva és az Eisenbergerek 19
A pofonok földje 27
35 ifjúmunkás – 26 tüdővérzés – 308 oldal 31

Csak hét neve volt 38
A munkanélküli szervezett munkás napirendje 38
A pártban: párban 42
Seszták a „Paradicsomban” 56
A Vörös Segély lépre megy – Márvány színre lép 67
Tortúra Alagon 80
Péter Gábor születése 85

ÁVH: karrier és erőszak 100
Találkozások és csalatkozások 100
A médiasztár 109
Pártfogók és ellenlábasok 119

Héjanász Rajkkal – erőtérben Kádárral 127
Végrehajtó és konstruktőr 143
Testmechanika 163

Amikor a hóhért nem akasztják *184*
A hirtelen jött pofon 184
A „bandatagok” 191
A hűtlenség ára 201
A cellarácsok hűvösebbik oldalán 212

Az utolsó 34 év *225*

Jegyzetek *242*

Irodalomjegyzék *270*

Névmutató *285*

AZ ÖRDÖG A RÉSZLETEKBEN REJLIK

2016. február elején, az országos visszhangot kiváltó pedagógustüntetések idején az ellentábor neves újságírója úgy érezte, végre fogást talált a zúgolódó érdekvédelmisek prominensén, nem is habozott, a heti lapzárta előtt, kutyafuttában a Facebookon osztotta meg követőivel a „leleplező” felfedezését. Azt, hogy a szakszervezeti vezető múltját jókora fekete folt csúfítja el, mert az illető bizony a hírhedt Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vezérének közvetlen leszármazottja, „Péter Gábor leánya”. A normális és egészséges társadalmakban nem is kérdés, hogy az apák bűne nem szállhat gyermekeik fejére, így minden bizonnyal a jóérzésű emberek közösségében süket fülekre talált a „szenzáció”, függetlenül annak valóságtartalmától. Ugyanakkor az esetleges háborgók sem sokáig érezhették igazolva negatív attitűdjüket, és hamar csalatkozniuk kellett imádott sajtómunkásuk szavaiban. Egy nap sem telt bele, amikor kiderült, hogy az államvédelmi családi leszármazás – finoman szólva – fals információ.

Mi is okozta botrányt? Legyünk jóhiszeműek, nem más, mint hogy a – sokak számára bizonyosan – mértékadó értelmiségi,

nem érezve a felelőssége súlyát, mindenféle utánajárás nélkül röpítette szét szavait a világhálón. Még csak nem is vette a fáradságot, hogy ellenőrizze a célkeresztjébe került személy adatait, példának okáért a szülők nevét, azok nyomban elbizonytalaníthatták volna, mivel nem azonosak az ÁVH egykori vezetőjének és feleségének nevével. Ha pedig ezen adatoknak nem sikerült birtokába jutni, a születés dátumának kellett volna kételyt ébresztenie. 1953 januárjától Péter Gábor ugyanis letartóztatásban volt. A fogva tartás tényéből, illetőleg az élet egyes szigorú törvényszerűségeiből pedig együttesen az következik, hogy a tizenegy hónappal későbbi gyermekáldás lehetősége egyenlő a nullával, pláne, ha a feleség, férjének sorsában osztozva, vele egyidejűleg (de nem egy cellában) töltötte vizsgálati fogságát. A médiamunkás, ráébredve/ráébresztve szavainak valótlanságára, a közösségi oldalról gyorsan törölte a bejegyzését, és áldozatától elnézést kért, de a bumeránghatástól nem menekülhetett.[1] Mindenestre az ügy jól példázza, hogy 27 évvel a diktatúra és több mint hat évtizeddel Péter Gábor bukása után maga a név és az azzal való kapcsolat (adott esetben családi „leszármazás") a nyilvánosság előtt vádként hangozhat el.

Olyan vádként, amely a közgondolkodásban rögzült képre épít, meglovagolva a személynek a terrorszervezettel, lényegét tekintve „az" erőszakkal való szoros összefonódását, azt, hogy Péter Gábor neve egyet jelentett,[2] és egyet jelent napjainkban is a születése pillanatában kommunista befolyás alá került magyar politikai rendőrséggel és annak bűneivel.

Tetszik, nem tetszik, az egykori ÁVH-vezér „velünk él", a történettudomány ez idáig mégis adós maradt a teljes életutat feldolgozó szakmunkával. E hiátus főként annak fényében szembetűnő, hogy Péter Gábor szovjet „kollégáinak" pályafutásával már több tudományos ismeretterjesztő munka foglalkozott. A kommunista diktatúrák összeomlása utáni bőséges termésből

az első helyen említendő Amy Knightnak a Péter kortársáról, Berijáról írt könyve. Az amerikai történész 1993-ban napvilágot látott kötetében azt vizsgálja, hogy egy, nem a forradalmi generációval induló bolsevik miként kerül igen hamar a politika belső köreibe, tesz szert különleges hatalomra, és képes azt megtartani, elődeihez képest felettébb hosszú ideig: 15 éven keresztül (jegyezzük meg, ugyanilyen teljesítményre később is csak Andropov volt képes, az Állambiztonsági Bizottság, a KGB élén). A másfél évtizednyi hivatali idő már önmagában bizonyítja a szovjet belügy 1938 és 1953 közötti első emberének Sztálinnal való speciális kapcsolatát, befolyását a politikára, és még véletlenül sem utolsósorban felelősségét a terror mindennapi megtapasztalásának fenntartásában. Mindezeknek köszönhetően személye az emlékezetbe a gonosz szimbólumaként vésődött be, annak ellenére, hogy a bukását követő harminc évben lényegében le sem írták a nevét. Természetesen Berija működése is csak Sztálin fényében/árnyékában értelmezhető, a diktátor szűkebb körének tagjaként, amit a szerző művének alcímében is egyértelműsít: „Stalin's First Lieutenant".[3]

A „főhadnagyhoz" hasonló birtokviszonnyal helyezi el Jezsovot a XX. századi erőszaktörténetben Marc Jansen és Nikita Petrov, illetve J. Arch Getty és Oleg V. Naumov. Berija elődjének csupán két év belügyi népbiztosság is elég volt ahhoz, hogy a Nagy Terror évein belül külön korszak névadója legyen (jezsovscsina), s e teljesítményt a holland–orosz szerzőpáros a diktátor hűséges ítéletvégrehajtója titulussal („Stalin's Loyal Executioner"), az amerikai–orosz kettős pedig a tisztogatások vasöklű végrehajtója („Stalin's Iron Fist") titulussal díjazza.[4]

A kétezres évek egy másik, már magyarul is hozzáférhető, összefoglaló munkáját Donald Rayfield brit történész jegyzi. A londoni professzor a zsarnok hatalomra kerülésének nyitánya után felvonultatja „hóhérait". Nála a színre lépés sorrendjében

teljessé válik a legfelsőbb államvédelmi parancsnokok arcképcsarnoka, a fentebb már említett Jezsovot és Beriját megelőzi az alapító atya, Dzerzsinszkij, majd Menzsinszkij és Jagoda. A tabló első pillantásra ötszereplősnek tűnhet, ám a történet itt is csonka lenne Sztálin nélkül, vele együtt áll össze a gonoszok hatfős gyülekezete.[5] A külföldi példák tehát azt mutatják, ahogyan a generalisszimusz terrorisztikus egyeduralma hóhérjainak működésén keresztül vált elbeszélhetővé, úgy a titkosszolgálati vezetők részint a kenyéradó gazdájukkal való viszonyban és az általuk irányított szervezetek rémtetteivel együtt kaptak profilt.

Míg Knighttól Rayfieldig a művek születését nagyban segítették a kilencvenes évektől megjelent orosz életrajzi monográfiák, a magyar történész jóval nehezebb helyzetben van, amikor e fajta segédanyagra támaszkodna. Hazánkban elsőként 2002-ben Gyarmati György vágott bele a magyar politikai rendőrség hírhedt vezetőjének 1945 előtti életszakasz-rekonstrukciójába.[6] A komoly tudományos apparátussal megalkotott történet nemcsak nóvuma okán érdemel figyelmet, hanem azért is, mert a szerző kutatás-módszertani problémafelvetései a pszichohistória alkalmazhatóságára, a munkásmozgalom-történeti vagy a pártállami dokumentumok kritikai szemléletére és a forráshiányokra vonatkozóan túlmutatnak az ifjúság és az illegalitás pályaszakaszán, érvényesek Péter hatalomban eltöltött dekádjának és a bukása utáni negyven évnek a vizsgálatakor. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az életút-történetírás kísérlete éppen nehézségeivel együtt válik még izgalmasabb feladattá, ezért Péter fiatalságának részletgazdag ismertetése után egy évtizeddel, a Rákosi-korszak államvédelmével foglalkozó könyvemben, ha csak egy alfejezet erejéig, de teljes pályaképvázlatot készítettem.[7]

A karrierállomások számbavételének és a karakterjegyek felvillantásának háttérmunkálatai azonban további kérdéseket, kételyeket szültek. Egyáltalán milyen alapanyagból formálható meg

a „hős", aki 1945 előtti éveiről még csak-csak – a hatvanas években a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Párttörténeti Intézetének, majd 1978 táján Galgóczi Erzsébet írónőnek – megnyílt rövidebb élménybeszámolók formájában,[8] ám a leginkább az érdeklődés középpontjában álló életszakaszáról, a politikai rendőrség parancsnoki székében eltöltött éveiről finoman szólva sem túl vastag személyes iromány köteget hagyott az utókorra. A történésekkel (az erőszakaktusokkal) közel egyidejű ÁVH-főnöki megnyilatkozásainak csekély számát vagy teljes hiányát valamelyest ellensúlyozzák a börtönévei alatt készült kihallgatási jegyzőkönyvei és a saját kezűleg írott vallomásai. Ezek azonban szinte egytől egyig az 1954 utáni rehabilitációk (Rajk-, Kádár-, SZDP-, Szücs-ügy) és azokkal összefüggő számonkérések (Farkas Mihály-ügy), illetve saját ügyének perújítása során keletkeztek, tehát a kontextust tekintve irányított, szelektált megnyilatkozások, fogalmazványok. E forrásadottság pedig még inkább felerősíti a kortársi tükörszilánkok jelentőségét a rekonstrukció során.

De mindenekelőtt arra a kérdésre kell röviden válaszolnunk, hogy miként állt meg ez idáig Péter Gábor a tudomány képviselői előtt. Mivel a rendszerváltás előtt a Rákosi-korszak titkosrendőrsége és annak vezetője nem kapott különösebb figyelmet,[9] az információmorzsák felszedegetése nem kevésbé fáradságos feladat. A nyolcvanas évek második felében a háborús bűnösök számonkérése és a népbíróságok működése kapcsán említődik fel Péter politikai rendőrsége, az évtized vége felé pedig az 1953 utáni felemás rehabilitáció részeként foglalkoztak a bebörtönzött ÁVH-vezérnek és államvédelmiseinek bűnbak szerepével.[10] A hazai munkásmozgalommal foglalkozó művekben szintén csak elvétve akadunk Péter nyomára,[11] néha a fontosabb elvtársak névlistáját követő „és mások" csoportjában „jelentéktelenítették el" személyét.[12] Az életrajzi adattárakban nem szerepelt, a *Munkásmozgalomtörténeti Lexikon* csupán nyolcmondatos

szócikket szentelt neki, de az még így is hemzsegett a hibáktól, a pálya egyes állomásainak téves datálásával, tisztségének pontatlan megfogalmazásával.[13]

A Rákosi-korszak és vele együtt Péter Gábor „viszonylagos elfeledettségének"[14] a rendszerváltás után folyamatosan szaporodó történeti munkák vetettek véget. Ha lassan is, de napvilágot láttak a második világháború és az 1956-os forradalom közötti bő egy évtized politikai szereplőit megelevenítő biográfiák, azonban a „négyes fogat" tagjainak (Rákosi Mátyás–Farkas Mihály–Gerő Ernő–Révai József) tudományos apparátussal megalkotott portréi még mindig váratnak magukra. Ugyanakkor megsokasodtak a kommunista diktatúra kiépítésének állomásait bemutató tanulmánykötetek, szakcikkek, és a korszak összefoglaló igényű, önálló feldolgozására is történt már kísérlet.[15] Ezen publikációk legtöbbjében, legyen szó a hatalomgyakorlás mechanizmusának vagy egy meghatározó történeti eseménynek, netalán egy traumatikus eseménysornak a vizsgálatáról, sőt egyre gyakrabban az elnyomás szervezeti hátteréről, rendre feltűnik a politikai rendőrség vezetője – szerepét, jelentőségét, aktivitását tekintve különböző (lábjegyzettől a címadásig terjedő) hangsúllyal. Utóbbira példa M. Kiss Sándor írása, amelynek címében a birtokos szerkezet: *Péter Gábor államvédelmi hatósága, 1950–1952* hangsúlyozza a személy és a hírhedt szervezet szoros összefonódását, lényegében a kommunista diktatúra kiépítésében stratégiai fontosságú szektor „tulajdonlásából" következő hatalmi súlyt.[16] Mindemellett itt érdemel említést az a (nem szak-, hanem) szócikk, amely az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachjában található: a bő háromoldalas Péter Gábor-életrajz 1994-es megjelenésétől fogva jó ideig a legpontosabb és a legadatgazdagabb ismeretet nyújtotta az érdeklődőknek.[17]

Lássuk, hogyan fest Péter Gábor a memoárirodalomban! Először is fontos hangsúlyoznunk, hogy a kortársi szemlélők „negatívjainak" előhívásakor egyetlen esetben sem hagyhatjuk figyelmen kívül keletkezésük idejét és terét, azokat a körülményeket, amelyeknek nyilvánosságukat köszönhetik. Az állampárti szűrőkön átengedett, majd a rendszer végnapjaiban már jóval kevésbé kontrollált szövegekben itt-ott megbújó „Péter Gábor-pillanatfelvételeket" többnyire az egykoron politikai vagy igazságszolgáltatási pozíciót betöltő elvtársai (Hegedüs András, Major Ákos, Nógrádi Sándor, Tímár István, Vas Zoltán) készítették, akik nemegyszer áldozataivá is váltak (Kállai Gyula, Marosán György), miként egyes memoárírók a mozgalomból kerültek 1945 után egyik pillanatról a másikra a kezei közé (Demény Pál). Ugyanakkor szűkebb baráti/ismerősi köre (Babits Antal, Gobbi Hilda, Major Tamás) is megőrzött emlékfoszlányokat róla. Természetesen minden felvételnél a „modellel" kialakult viszony befolyásolta a képalkotót. Ezért láthatjuk az emlékalbumokban a konspirációban verhetetlen,[18] „megindítóan bátor és tiszta szándékú" illegális kommunistát,[19] az 1945 után „napi munkaidőt nem ismerő szervezőt",[20] „a csendes szavú, simulékony modorú, szerény képességű",[21] majd a feladat súlyától szenvedő „tragikus alakot",[22] máshol a becsvágyó „tudatlant",[23] a szabólegényből lett „felfuvalkodott" hatalmasságot".[24] A fizikai erőszak látványának, okozásának egyfajta kéjes vágya eleinte még nem jellemző tulajdonsága, csak sejtetik olyan megfigyelések, mint a Szálasiék kivégzése utáni percekben „hallgat, de szeme különösen csillog",[25] majd csak a rendszerváltás éveiben körvonalazódik a megtébolyult „gnóm",[26] a véreskezű „Berija magyarországi utánzata",[27] aki végül a kegyetlenségbe és a szadizmusba belebetegedve, vasárnaponként házának verandáján órákig némán ül, mozdulatlanul nézi a galambokat.[28]

A hazai nyilvánosságban 1989-re tehát kialakultak a Péter Gábor-alak előnyösebb és markánsan negatív karakterjegyei: egyrészt a rejtőzködés és szervezőmunka mestere, másrészt a műveletlen szabó, illetve a testi és lelki korcs. Az utóbbi jellem-

zők mentén hatványozódott ördögi figurája az egyidejű emigrációs irodalom szenvedéstörténeteiben (Erdey Sándor, Faludy György, Fehérváry István, Ispánki Béla, Sulyok Dezső, Mindszenty József, Töttösy Ernő) a „műveletlen, erkölcsileg alávaló" embertől[29] a mizantróp „törpén" keresztül[30] az Andrássy út 60. „főinkvizítoráig"[31] „vérszomjas basájáig" és „beteg szadistájáig".[32] Miközben szinte elmaradhatatlanul vetették a szemére eredeti mesterségét, nemcsak saját hatalomvágyának és gátlástalan törtetésének bizonyítékaként (miből lesz a cserebogár), hanem kimondatlanul a minden addigi tapasztalatot meghazudtoló mobilitást (kétkezi munkásból a titkosszolgálat feje) létrehozó és fenntartó rendszer kritikájaként. Igaz, volt, aki azért megjegyezte, hogy aluliskolázottsága ellenére „jó szervező és aránylag intelligens volt", de aztán gyorsan hozzátette: „Szadista természetét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a legkisebb megindultság nélkül nézte, ha előtte embereket kínoztak, vagy vertek."[33]

Ha csak néhány bekezdés erejéig, de megpróbálkozott egy rövidebb pályaképpel az előbb idézett szerző, Fehérváry István is. Viszont minden bizonnyal a források hiányának, a hallomásból nyert információknak tudható be, hogy a „magyar Berijáról" felvázolt skicce jó néhány ponton nem tükrözi valósághűen modelljét (a születés, az altábornagyi kinevezés és a letartóztatás éve, az iskolai tanulmányok helye, a nyilvánosságtól való tartózkodása), s a hibákat sajnos az Államvédelmi Hatóságról írt fejezetben újabb tévedések tetézik (1945-ös színre lépésének körülményei).[34] Péter Gábor életének több csomópontját szőtte bele a recski táborról szóló könyvének államvédelem-szervezettörténeti blokkjába Erdey Sándor. A szövegből kihámozható pályaadatok már részletesebbek, pontosabbak, ám itt-ott jegyzetek hiányában jócskán elbizonytalanítja az olvasót, amikor a Péterrel mint Szamuely parancsnoksága alatt harcoló

Lenin-fiúval találkozik, majd a harmincas évekbeli forgatagban látja viszont, amint épp szerelmi háromszögbe keveredett szovjet kémként ügyeskedik.[35] (Mindezekről lesz még szó.)

Az 1989-es változások Magyarországon végleg felszámolták az emlékek nyilvánosságra hozatala előtt álló akadályokat. Számba venni sem könnyű azokat a narratív kordokumentumokat, amelyek megelevenítik a politikai rendőrséget, az általa okozott szenvedéseket. Az áldozatok közül többen ragadtak tollat, hogy megosszák tapasztalataikat, benyomásaikat, pár szavas véleményt alkossanak Péter Gáborról, saját életük formálójáról, a korszak aktív szereplőjéről (Arany Bálint, Dénes Béla, Donát Ármin, Fedák Sári, Madaras Ferenc, Nagy Vince, Schiffer Pál, Szász Béla, Szent-Iványi Domokos). Mások személyes élményei interjúkötetben lettek megismerhetők (Faludy György, Gábori György, Györgyey Ferenc Aladár, Jónás Pál, Pártay Tivadar).[36] Az ÁVH-vezér figurája egyrészt a korábbról megismert „alaptulajdonságok" mentén színesedett: az Andrássy út 60. szabóból felkapaszkodott „kegyetlenkedő parancsnoka",[37] „inkvizítora",[38] „főhóhéra", „elvetemült gengszter",[39] Rákosi és Farkas Mihály eszköze,[40] megjelenésében „selyeminges, lakkcsizmás, nyírt bajuszú kis ember".[41] Mindezek társaságában él tovább a már ismert szovjet párhuzam, a „magyar Berija",[42] akit „szinte minden magyar gyűlölt",[43] nem csoda, hogy a Rajk-ügyben lefogott párttársa a következő kijelentéssel határolódott el tőle: „annyi lelki közösség se fűz hozzá, mint egy amőbához".[44] 1990-ben előállt történetével a „céges" emlékezet fehér hollója, Farkas Vladimir. Az ÁVH vezetőjéhez hivatalból és egy ideig saját bevallása szerint emberileg is közel álló volt államvédelmi alezredes könyve bepillantást enged főnökének/barátjának működésébe, mindennapjaiba.[45] A szemtanú közelsége azonban ne tévesszen meg minket, a mára lényegében ellenőrizhetetlen, bennfentes információi ugyanúgy az emlékezet produktu-

mai, mint minden más visszatekintő jellegű Péter Gábor-forrásé. Azokat befolyásolja a papírra vetésig eltelt idő (az azóta felszedett tudás, a megélt múlt), a megírás kontextusa (milyen pozícióból, kinek szól a jelenben), és ott motoszkál a jövő (mit akarok magam után hagyni magamról). Ugyanígy tekinthetünk a másik közeli kapcsolat, az 1997-ben végre „megszólaló" Rákosi Mátyás nem éppen hízelgő szavaira. A bukott főtitkár az ötvenes évek végétől emlékeinek lejegyzésével múlatta szovjetunióbeli száműzetésének óráit, ebben volt rendőrfőnökét „betegesen hiú, amellett műveletlen" alaknak állította be, aki nem mellesleg mindenben átejtette őt.[46]

Rákosi emlékiratai évtizedekkel 1971-ben bekövetkezett halála után érkeztek meg a magyar olvasóközönséghez. A szerkesztett, nyomtatott formában ezer oldalt meghaladó irományban számos helyen felemlítődik az államvédelem vezetője, mégis a kettőjük viszonyáról kialakult ismereteink azt mondatják velünk, az ország hajdan volt első embere némileg sajnálta a tintát éveken át pártfogolt védencére. Nincs más hátra, a magyar államvédelmi főnök portréjának megrajzolásához a parancsnoksága alatt álló politikai rendőrség erőszaktörténeteit is segítségül kell hívni.

A „sötét ötvenes évekért" leginkább felelősnek tartott szervezetről nem kevés városi legenda kering mind a mai napig a köztudatban. Ezek közül az egyik, hogy mint titkosszolgálat a konspiráció folytán eleve nem hagyott, vagy ha igen, utólag eltüntetett minden olyan narratív és (pláne) vizuális nyomot, amely a keze közé kerülő állampolgárok megkínzásáról tanúskodna, és a túlélők visszaemlékezésein kívül nem is maradt fenn bizonyíték. Való igaz, a történész nem gyakran fut bele a fizikai és lelki bántalmazások korabeli esetleírásaiba, ám az utóbbi években egyre nagyobb mennyiségben váltak kutathatóvá olyan dokumentumok, amelyek hasznosnak bizonyulhatnak az előttünk álló feladat megoldásában, történetmozaikjaikkal segítették a biografikus vállalkozást. Más a helyzet a szovjet társszervek dokumentációjával, az orosz levéltárak valamelyikében megőrződött „Péter Gábor-papkák" (dossziék) felderítésére – töredelmesen megvallom – személyesen nem tettem kísérletet, de ezúton is köszönöm Müller Gabriellának, hogy moszkvai kutatásai alatt az én „ügyemben" is nyitott szemmel járt, nem rajta múlott a „tapogatózás" sikertelensége, ugyanakkor a hazai közgyűjteményben megtalálható vagy magyar nyelven publikált orosz forrásokat felhasználtam munkám során.

Ahogy gondolatainkban felsejlik a politikai rendőrséghez kapcsolódó leggyakoribb szlogen: „Az Államvédelmi Hatóság a munkásosztály ökle", ugyanúgy megelevenedik képzeletünkben a kicsi, bajszos szürke „Virág elvtárs"... akarom mondani: Péter Gábor. Hiába, nehéz szabadulni a berögződött párhuzamoktól. 2012-ben a Rákosi-korszak politikai rendőrségéről írt könyvemet Bacsó Péter *A tanú* című filmjének egyik ikonikus jelenetével vezettem fel: Virág elvtárs Pelikán gátőr kissé viseltes zakójáról első ránézésre és egy tapintással megállapítja, hogy azt 1938-ban varrták, angol szövet, nyolcvanöt százalékos gyapjú, és válla ugyan kissé túl van tömve, de a hajtókája, azaz a reverje azért jó. A rendező, egyben társ-forgatókönyvíró rejtetten arra utalt ezzel, hogy a mindenkiről mindent tudó hatalom filmbeli képviselőjének mintapéldánya, Péter Gábor, tanult szakmáját tekintve szabó volt. Az Őze Lajos által megszemélyesített szereplő persze már kinézetében is ráerősít a történelmi előképre: mindenféle feltűnéstől mentes alak, korfestő bajusszal és öltönyben. A korabeli fényképekről ismert államvédelmi főnök külalakjának modellezése meggyőzően hiteles, a kérdés, vajon elmondható-e ez a viselkedéséről is. „Egy élet súlyával a vállán" besavanyodott, sótlan figura volt Péter Gábor a hétköznapokban, vagy az eljátszott szerep sokkal inkább a rendező

zsenijének, képzeletének szüleménye? Valójában e kérdés, illetve a személy erőszaktoposszá válása ihlette e könyvet.

Amihez sokaktól sok segítséget kaptam. Külön hálás vagyok Baczoni Gábornak, Krahulcsán Zsoltnak és Takács Tibornak kéziratom értő olvasásért, néhol kusza gondolataim, stiláris vadhajtásaim metszegetéséért, és köszönettel tartozom munkahelyemnek, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának, illetve a Nemzeti Kulturális Alapnak, hogy kutatásaimat támogatta.

CSALÁDI „TEHER"

A félárva és az Eisenbergerek

Péter Gábor élettörténete kapcsán megszívlelendőnek tartom Alexander von Plato felvetését. A történelem és a pszichológia kapcsolatán töprengő német filozófus-történész szerint minden esetben nagyon pontosan meg kell vizsgálni, hogy kérdésfelvetésünk megköveteli-e a pszichológiai módszereket, egyáltalán jó eséllyel magyarázható-e ilyenfajta közelítésekkel kutatásunk problematikája. Hiszen csábító távlatokat nyújthat a biográfus számára a pszichológia, vagy akár annak határmezsgyéje, amikor a vizsgálati alany „jelentőségének" okozatait, gyökereit akarja kifürkészni, azaz arra keresi a választ, hogy mely körülmények, szubjektív, objektív tényezők teremtették és formálták meg a hőst.[1] Kézenfekvőnek tűnhet Péter Gábor esetében is, hogy hozzá, az erőszakkal ilyen szoros kapcsolatba került személyhez a kulcs: a pszichoéletrajz.

Sigmund Freud a polihisztor Leonardo da Vinci gyermekkorának analizálásával nyitotta meg az utat az ún. pszichobiográfiák előtt, amelyek a XX. század tízes éveiben Shakespeare-t, Wagnert, Luthert vagy éppen IV. Amenhotep egyiptomi fáraót vizsgálták. A következő évtizedek sem fukarkodtak a pszicho-

analitikus írásokkal, terítékre került a jeles írók-gondolkodók, közéleti személyiségek közül Tolsztoj, Dosztojevszkij, Molière, Goethe, Nietzsche, Poe vagy Rousseau, nem menekülhetett Julius Caesar, Lincoln, Napóleon, Darwin, Nagy Sándor, de még Houdini sem. A negyvenes évek ilyen értelemben vett pangása után két, azóta is mérföldkőnek tekintett személyiségelemzés: Alexander L. és Juliette L. George Woodrow Wilsonról (1956), illetve Erik H. Erikson a fiatal Lutherről (1958) írt tanulmánya nyitotta meg a század második felének pszichobiográfiai áradatát. A merítés a lehető legszélesebb skálán mozgott Isaac Newtontól Gandhin keresztül Beethovenig, és a tudományos módszer mellett elkötelezett kutatók célkeresztjében ott voltak a század elnyomó rendszereinek névadói, Sztálin és Hitler is.[2] Az életrajzírás ezen irányának alanya tehát a történelmi, politikai vagy művészeti teljesítménye alapján jelentőssé váló személy.[3]

Mi a módszer specialitása? William Runyan a műfaj alapismérvének a tudományos és módszeres személyiség-lélektan látható és egyértelmű alkalmazását jelöli meg, szemben azokkal az életrajzokkal, amelyek burkoltan élnek a hétköznapi pszichológia eszközeivel. A lényeg tehát a módszerek, adatok, elméletek világos, kimutatható használata. Az ilyen rekonstrukciók az idők folyamán rendre viták gyúanyagát szolgáltatták. Vissza-visszatérő bírálat éri őket a forrásadottság, főleg a személyes megnyilatkozások lenyomatainak véletlenszerűsége, illetőleg a személyiségfejlődés szempontjából meghatározó életszakasz, a gyermekkor „bizonyítékainak" szegénységét illetően. Hiszen ha maradtak is fenn egyáltalán naplók, levelek, irodalmi alkotások, azok sokkal inkább hangulati állapotról vallanak, mint tettekről; a háló- és fürdőszobák, az óvodák világába pedig jellemzően be sem jutnak a történészek, s így képtelenek pszichológiai látleletet készíteni. Épp ezért figyelmeztet Runyan, hogy „helyesebb, ha azoknak a történelmi alakoknak szenteljük figyelmünket, akikről van elegendő információ pszichológiai magyarázatok megfogalmazásához és kipróbálásához". Továbbá hangsúlyozza, hogy a gyermekkori élményanyag hiányában jobb elkerülni a korai fejlődésértelmezéseket. Heves kritikával számolhatnak azok is, akik a hiátus feloldására a felnőtt viselkedés visszavetítésének technikájához folyamodnak, miként Erikson, amikor lényegében a vallási reformer „vélt" tulajdonságaiból „kitalálta, hogy milyen lehetett" a kis Luther kapcsolata édesanyjával.[4]

Érdemes csínján bánni az olyan következtetésekkel is, amelyek a felnőttkori tetteket kizárólag gyermeki élményeknek, hiányoknak és konfliktusoknak tulajdonítják. Sokkal inkább célravezető lehet a pszichológiai, a társadalmi és a történeti szempontok integrálása, egyúttal a személy küzdelmeinek, alkalmazkodásának az őt érő és formáló hatások fényében történő vizsgálata az életút egészére kiterjesztve. Elengedhetetlen tehát, hogy a pszichobiográfus megismerje hősének kulturális, társadalmi környezetét.[5] Választania kell az alkalmazható pszichológiai módszerekből, amelyek között szilárdan tartja állásait a pszichoanalízis, ugyanakkor teret nyertek a személyiség-lélektani közelítések, az egyes folyamatok (például a hatalomnak való megfelelés) szociálpszichológiai elemzései, illetve a fejlődéslélektani magyarázatok. Utóbbiak kiemelt témái lehetnek a viselkedéstípusok (például agresszió), az egyes életciklusok, a különleges események (például az otthon elhagyása) vagy a mentori kapcsolatok.[6] A pszicho-életrajzírónak egyszerre kell pszichológusi és történészi szakértelemmel rendelkeznie, de még úgy is számolnia kell az egyik vagy másik oldalról érkező bírálatokkal, amelyek az adott tudományterületen való jártasságát kérik számon. Nem beszélve az objektivitás mindenkori elvárásáról, arról, hogy minél jobban függetlenítse magát saját korának és társadalmának „elfogultságaitól".[7]

A fentieket szem előtt tartva nem írok pszichobiográfiát Péter Gáborról. Amellett, hogy bizonyára nagyon ügyetlenül mozognék e terepen, a magyar politikai rendőrség vezetőjének életéről tanúskodó dokumentumanyagot nem tartom alkalmasnak arra, hogy abból a műfaji követelményeknek teljes mértékig megfelelő históriát hozzak létre. Egyetértek Gyarmati Györgygyel, aki kitekint Erikson ifjú Lutherére a fiatal Péter Gábor portréjának megrajzolásakor, felismerve a kínálkozó módszertani mintát: a reformátor lelki defektusaiban és az apai szigor szerepében. Ám Péter „családi terheltsége", betegségei, „apakeresési" törekvései, az illegalitás és a hirtelen jött vezetői szerep létformája nem vezetik a pszichológiai szemléletű történetírás útjára, hanem azokra mint a klasszikus életrajzírás nézőpontjából a pályát, a sorsot befolyásoló és „kézenfekvő" tényezőkre tekint.[8] Felelőtlenség lenne tehát a gyermekkor forrásmorzsáiból „kitalálni", hogy a kis Péter Gábort, pontosabban akkor még a kis Eisenberger Benjámint érő hatások miként determinálták a felnőttéveket, ami persze nem vonja maga után, hogy a körülmények feltérképezése, az egyes életterek megrajzolása felesleges vállalkozás lenne. Vágjunk tehát bele!

Péter Gábor a hetvenes végén így idézte fel gyermekkorát: „Újfehértón születtem, Szabolcs vármegyében 1906. május 18-án. Hárman voltunk testvérek. Apám meghalt, mikor én ötéves voltam. Apám szabó volt, így lettem én is szabó. Hárman vidéken, nagyon szegények voltunk, anyámnak semmi része nem volt, ugyanakkor varrással foglalkozott. Ebből nevelt bennünket fel úgy-ahogy."[9] Vegyük sorba az önéletrajzok mindenkor kötelező (születési és családi) adatait és a visszaemlékezés korában az ilyen típusú irományoktól elvárt osztálybesorolást.

A gyermekkor világa a századfordulós Újfehértó. A Szabolcs vármegyei település 1836-tól a vásártartás privilégiumával gazdagodott, és a mezőváros titulus fél évszázaddal későbbi elvesztése sem akasztotta meg a fejlődését. Arculatát még a húszas években is jellemzően a nádfedeles vagy a rozsszalmából készített zsúptetős vályogházak határozták meg, de már az urbanizáció, a polgári létforma számos jelét felmutatta. A század elejétől kaszinója, önkéntes tűzoltó egyesülete, dalegylete, műkedvelő társulata, jótékony nőegylete és népkönyvtára volt. 1905-ben felépült az első emeletes-erkélyes épület, az új községháza, a következő évben már vándorló színtársulatok szórakoztatták a város lakosait.[10] És kik adhatták a produkciók nagyérdemű közönségét? Újfehértó lakossága a századfordulót követő első két évtizedben meghaladta a tízezer főt, ezzel a nagykállói járás legnépesebb településének számított. Az ott élők szinte mindegyike magyar anyanyelvűnek vallotta magát, elenyésző számban éltek németek, szlovákok, ruszinok és románok. Döntő többségük mezőgazdasági munkából élt, számban utánuk következtek az iparosok, a kereskedők, a cselédek, a közszolgálatban és a közlekedésben dolgozók. A legnagyobb felekezetet a lakosság több mint harminc százalékát kitevő görög katolikusok jelentették, csaknem hasonló lélekszámú közösséget alkottak a reformátusok, jelentős volt továbbá a római katolikusok aránya, a negyedik legnépesebb vallási csoportnak – a népesség egytizedével – a zsidóság számított.[11] Nem véletlen, hogy a korabeli köztudatban Újfehértó úgy élt, mint a vármegye egyik legjelentősebb „zsidó fészke".[12]

A XVIII. század negyvenes éveitől folyamatosan érkeztek zsidók Galíciából, Cseh- és Morvaországból, tovább színesítve az etnikailag korántsem egyhangú települést. A magyarok mellett ekkor főleg szerbek, románok, ruszinok és rácok éltek itt. Az új jövevények a földtulajdonszerzés tilalmából következően (jórészt a rácok rovására) kocsmáltatással, ipari áruszállítással, piacozással, hitelezéssel, majd a XIX. század közepétől földbérléssel, kiskereskedelemmel és háziiparral foglalkoztak.

A millennium idejére az újfehértói zsidóság számos tehetős gazdálkodó és nagykereskedő családot tudott felmutatni, amelyek a régi birtokos famíliákhoz hasonlóan, bár kevésbé hivalkodóan, kúriákat építtettek maguknak. Az árusok és a mesteremberek pedig a piactéren húzták fel lakóházaikat, amelyekben üzlet és műhely is helyet kapott. A szorosan egymás mellé épített ingatlanjaikkal a település legkarakterisztikusabb, leginkább városias részét hozták létre, a népnyelv sajátos elnevezésével ez volt a „sorbót".[13]

A máshol látványos hitéleti elkülönülés az újfehértói zsidóságot nem jellemezte. A neológok és az ortodoxok közös templomot használtak, rabbijukat egyetértésben választották meg. Ugyanakkor idővel – a lengyelországi bevándorlásokkal párhuzamosan – az óhitűek táborán belül erősebb, jellegadó hitágazatként jelentkezett a haszidizmus. A szentéletű, csodatévő rabbik köré szerveződött irányzat előretörésére minden bizonynyal döntően hatott, hogy hazai bölcsője a szomszédvárban, Nagykállóban ringott.[14]

A zsidó betelepülők egyikeként valamikor az 1800-as években érkezett meg Ungvárról e történet főhősének nagyapja, Eisenberger Jakab.[15] Goldstein Rózától 1866. szeptember 27-én született meg Péter nevű fia, akire szabómesterségét is ráörökítette. A család korábban Hajdúböszörményben is próbálkozott az iparral, és amikor a fiú 29 évesen házasodásra adta a fejét, és arájául az újfehértói házaló, Metzner (vagy Meczner) Farkas leányát, Rózát választotta, visszatért szülővárosába. Az ottani hitközségi anyakönyvek bejegyzései szerint a menyegzőt 1895. augusztus 27-én tartották meg, az esketési szertartást a messze földön híres csodarabbi, Silbermann Ferenc végezte.[16] 1899. szeptember 21-én megszületett első gyermekük, Katalin (Kató), őt 1901. május 17-én követte Mór, ám ő 16 hónapos korában, 1902. szeptember 6-án tüdőgyulladásban elhunyt. A rá következő év július 27-én jött a világra Sámuel, majd 1906. május 14-én délután 11 órakor Benjámin, a majdani Péter Gábor (aki tehát a fejezet elején tőle idézett időpontnál valójában négy nappal korábban született).[17]

Újfehértó polgársága szinte teljes egészében a zsidósághoz volt köthető, azonban ez utóbbi közösségnek egy kisebb része életvitelét, vagyoni állapotát tekintve kilógott e sorból.[18] Ilyen kétkezi munkás, kevésbé tehetős zsidó családba érkezett Eisenberger Benjámin (vagy mint később gyakorta hívták, és használta ő maga is hivatalos iratokon is magyaros formájában, Benő). Anyagi helyzetükre nem hatott jótékonyan, hogy apjának ekkorra már a község mintegy félszáz szabója között kellett megtalálnia a boldogulást.[19] A családfőről a kis Benjámin nem sok emlékképet őrizhetett meg, elvesztése azonban rögződött emlékezetében, és hét évtized múltán is kristálytisztán képes volt előhívni: „Én csak arra emlékszem, hogy 1911. december 11-én mi hárman gyerekek otthon voltunk, anyám elutazott apámmal Debrecenbe, kórházba, vártuk haza, aznap nem jött, másnap este jött haza. Addig mi ültünk a szobában, volt egy kemence, ami ülőke volt a szobában, de hideg volt, délben nem ebédeltünk, vártuk anyámat haza. [...] És akkor anyám délután 4 órakor jött haza, a vonat úgy jött Debrecenből, az első szava az volt, nincs apátok. Én ötéves voltam, de a hangból, ahogy mondta, és a nővérem, aki 11 éves volt, sírt, ebből úgy éreztem, itt valami nagy dolog történt. Persze a jelentőségét még nem fogtam fel. De magam előtt van még most is a jelenet."[20]

A csekély számú személyes forrásból nem tudjuk megállapítani, hogy az apa elvesztése milyen lelki törést vagy traumát okozott Péter Gáborban, az viszont kétségtelen, hogy anyagi-egzisztenciális szempontból fordulópontot jelentett a család mindennapjaiban. Az addig sem túl magas életnívóban beállt negatív változásról nem csak a fentebb idézett életinterjú első

sorai tanúskodnak. A gyermekkor alapélménye a csonka család, a vele járó nélkülözés és a helyi közösség perifériájára sodródás lett: a lecsúszás párialétélményként jelentkezett Péter kézírásos visszaemlékezéseiben.[21]

A családfő halálával a három gyermek eltartása az özvegyre hárult, aki varrással próbálta előteremteni a fennmaradáshoz szükséges jövedelmet. Segítő kezet a tágabb értelemben vett család nyújthatott volna, ám 1978-ban Péter arra a kérdésre, hogy voltak-e a rokonaik a településen, nemmel válaszolt.[22] A helytörténeti irodalom több Eisenbergert tart számon, köztük egy fodrászmestert, illetve egy – az előbbivel feltehetően azonos – 1926-tól iparűzési engedéllyel rendelkező, Béla nevű borbélyt.[23] Persze a névrokonságon túl a vérségi kötelék Benjámin famíliájával nem bizonyított, esetükben inkább a helyi zsidóságban gyakori családnévvel lehet dolgunk. Ami viszont nem képezheti leszármazási vita tárgyát, a történetünkben időről időre felbukkanó Eisenberger Erzsébet, Margit és Lajos: ők a helyi táncoktató, Sámuel gyermekei, Benjámin fiatalabb unokatestvérei,[24] továbbá az anyai ágról ismert az unokanővér, a szintén újfehértói születésű Meczner Mária.[25] A rokonságból tehát többen a félárva közelében éltek, és – mint majd láthatjuk – róluk az ötvenes évekig egyáltalán nem feledkezett meg, nem úgy, mint évtizedek múltán Galgóczi Erzsébet előtt. Miként nem beszélt neki a család debreceni szálairól sem, az ott élő Eisenbergerekről: nagynénjeiről, Szerénről és Sáráról, fodrász nagybátyjáról, Benőről és zsibárus unokatestvéréről, Miklósról.[26] Igaz, az írónővel való találkozásig sok minden történt.

A pofonok földje

Benjámin kezdő iskolai éveiről nem maradtak fenn dokumentumok, az emlékezeti szövegekben pedig szinte kibogozhatatlanul összekeverednek ennek az időszaknak és a későbbi inaskodásnak a negatív élményei.[27] Az első szocializációs tér nagy valószínűséggel a három–hat éves zsidó fiúgyermekek számára fenntartott héder lehetett, ahol imádságra, egyházi énekekre, viselkedési normákra oktatták/nevelték a gyermekeket a hitközség által felfogadott tanítók. Újfehértón idővel a haszidok is felállítottak saját héderüket, bár még az ortodoxok közül sem mindenki járatta oda gyermekét (a haszidizmus a századelőn inkább az idősek és a lengyelországi betelepülők vallása volt). A hitéleti előképzés után (már leányoknak is kötelezően) következhetett az alapfokú, hatosztályos elemi népiskola, amellyel az újfehértói zsidóság sokáig nem rendelkezett, csak 1910 táján nyitották meg a sajátjukat, így – minden bizonnyal – annak kapuin léphetett be 1912-ben az iskolaérett Benjámin.[28] A jelzett irathiányok miatt pontosan nem tudható, milyen eredménnyel is koptatta a padokat, a visszaemlékezései mindenesetre a gyakori alkalmi munkák miatt ki-kimaradozó, máskor fáradt és készületlen iskolás képét körvonalazzák.[29]

A róla készült 1945 utáni sajtóportrék mindegyike nagyon hasonló sorokkal vezette fel felnőtté válását: „Három és fél elemit végzett [...] a negyedik osztály vizsgájára már nem mehetett el: munkába kellett állania. Elment szabóinasnak. Sorsa az akkori idők szokásos tanoncsorsa volt: verte, éheztette a mester, megtanulta, mi a kizsákmányolás és elnyomás."[30] Vagy: „Ötéves, amikor elveszti édesapját. Nem sokkal ezután már munkába kell állnia. Tanonc lesz, az akkori idők szomorú sorsával: éheztették, verték, korán megtanulta, mi a kizsákmányolás és elnyomás."[31]

Az eldönthetetlen, hogy „a nép sokat szenvedett gyermekét" mennyiben a politikust/rendőri vezetőt heroizáló újság-

írói kéz hívta életre és mennyiben táplálták azt valóban megélt, tapasztalati élmények. Vélhetően ez utóbbi alapjaira épített és a kommunista világszemlélet osztályharcos sablonjával feldíszített ifjúkori Péter Gábor-képpel állunk szemben. A tanár-diák/ mester-tanítvány hierarchiából következő retorziók mint a gyermekkor sérelmei a nyugdíjas éveiben felvett interjúban sem sikkadnak el: „Két évig voltam szabóinas, de nagyon vertek és ezért ott hagytam őket. Sokat kellett dolgoznom, és mindenért megvertek, eljöttem tőlük, és akkor ő [Kató] felhozott Pestre."[32]

Mi azonban időzzünk még el Újfehértón. Benjámin az alapfokú tanintézményt nem járta végig, (megint csak Péter hetvenes évekbeli beszámolójára hagyatkozva) három és fél év után anyja kivette onnan, de némi anyagi szolgáltatással ráerősítve meggyőzte a tanítót, hogy adja ki fia negyedik éves bizonyítványát. Ezzel elhárult az akadály a kenyérkereső szakma elsajátítása elől.[33] Míg a mezőgazdaságból élő családok csemetéi négy elemivel is elboldogulhattak, addig az iparosleszármazottaknak a továbbtanulás: az inasévek, végül mesterlevél megszerzése jelenthette a hosszabb távú létfenntartás zálogát.

Az ifjak mielőbbi munkába állását sürgetőbbé tette a Nagy Háború, annak mindinkább húsba vágó hátországbeli hatásai és a mezőgazdasági termelés visszaesése (1915–16-ban túlságosan bő csapadék, 1917-ben aszály sújtotta az országot).[34] Az ellátási nehézségek Eisenbergerék szélesebb pátriáját sem kímélték. A Nyírségben liszthiány lépett fel, és a háború harmadik évében vármegyeszerte maximálták az élelmiszerárakat, a kormány elrendelte a gabona, majd 1918-tól a burgonya rekvirálását. Az elhúzódó háború okozta veszteségek és nélkülözések, mint addigra mindenütt, Újfehértón is a romló közhangulatban mutatkoztak meg. Az őszirózsás forradalom híre szabadjára engedte az indulatokat. November első napjaiban a hazatért katonák vezette tömeg a település tehetősebb lakói ellen fordult.

A haragnak a piac körüli úriházak látták a kárát, a megmozdulást a Nyíregyházáról kiküldött katonai alakulatnak kellett szétzavarnia. A további zűrzavarnak elejét véve a helyi néptanács a karhatalmi parancsnokságra támaszkodva elrendelte este hat órától a kijárási tilalmat és a fegyverek beszolgáltatását, betiltotta a gyűléseket és az alkohol kimérését. A rend fenntartására jótékonyan hatott, hogy a Kárpátaljáról visszahúzódó ungvári és munkácsi helyőrségek egy részét a községben szállásolták el, valamint az, hogy 1919 januárjában kihirdették a statáriumot. A márciusi 21-i fordulat nyomán a településen megalakult a munkástanács, azonban az özvegy Eisenbergerné és gyermekei a döntően velük azonos vagy hasonló vagyoni szinten lévő, szegényebb, föld nélküli és cselédsorú népréteg hatalmát sokáig nem élvezhették. A Tanácsköztársaság újfehértói „dicsősége" 133 napig sem tartott, mert a csucsai front összeomlását követően a vármegye román megszállás alá került: április 26-án az idegen haderő bevonult a nyírségi községbe és felszámolta a tanácsi közigazgatást.[35]

A háborús évek, forradalmi hónapok és nem utolsósorban az elemi iskola megpróbáltatásai után Benjámin útja az Újfehértói Községi Iparostanonc Iskolába vezetett, ahol majd minden – lokális érdekű – kétkezi munka elsajátítására lehetőség nyílt (az előkészítővel együtt) négy évfolyamban. Ott képezték a leendő asztalosokat, kerékgyártókat, bádogosokat, kovácsokat, kőműveseket, gépészeket, molnárokat, mészárosokat, fűszer- és rőfös kereskedőket, cipészeket és szabókat is. A 13 éves félárva az apai hagyományokat követve maradt a tűnél és a cérnánál, 1919 szeptemberében kezdte meg tanulmányait az intézmény első osztályában, gyakorlati oktatója, egyben munkaadója Goldstein József férfiszabó lett.[36]

A mestert Gyarmati György Benjámin nagyanyjának testvéreként azonosítja,[37] ez esetben a később rendre felemlegetett

fizikai erőszak hozzá, az oldalági rokonhoz köthető. Bár azt nem „a kizsákmányolás és az elnyomás", hanem sokkal inkább a leendő inas teljesítménye indokolhatta. Ha ugyanis a tanonc a műhelyben is hasonlóan „veselkedett neki" a munkának, mint az iskolapadban a tanulásnak, akkor kiválthatta a távolabbi, vérmesebb családtag nemegyszer pofonokkal tarkított dorgálását. Az első tanévben földrajzi és történelmi ismeretekből, számolásból, szabadkézi, illetve mértani rajzból elégtelent kapott, írásból is csupán elégségesre futotta, csak vallástanból, olvasásból és fogalmazásból szerzett jó érdemjegyet. Az óralátogatással is akadtak problémái, az év végére az igazolt hiányzás rovatában 26, az igazolatlanéban 20 tanítási nap szerepelt. Nem csoda, hogy szorgalmát sommásan elégtelenre minősítették, igaz, magaviselete – a korabeli terminus szerint – „szabályszerű" volt.[38] Talán a szidalmak hatásának tudható be, hogy a visszatapsolt diák nem adta fel, és a következő évben újra nekiveselkedett az inasképzőnek. Hozzáállásán változtatott: leggyengébb osztályzatait elégségesre javította, sőt a szabadkézi rajzban kifejezetten jól teljesített. Csalódásra inkább az adott okot, hogy eközben olvasásból és fogalmazásból rontott, és még mindig túl magas volt a mulasztott napjainak száma, mindenestre a 29 távolmaradása igazoltan történt. Összességében szorgalmával és magaviseletével a tanári kar elégedettségét vívta ki, amit mutat, hogy azokat a tanév végeztével „jó" bejegyzéssel honorálták.[39] Az előmenetelben beállt javulás ellenére 1921 nyarán ő és/vagy édesanyja a tanonciskola megszakítása mellett döntött.

35 IFJÚMUNKÁS – 26 TÜDŐVÉRZÉS – 308 OLDAL

A 15 éves ifjú az iskolával együtt szülőfaluját is elhagyta, nővére vette szárnyai alá, és 1921 augusztusában „felhozta" a székesfővárosba.[40] Az eligazodást a nyüzsgő nagyváros forgatagban elsősorban Katótól remélhette, aki ágyrajáróként egy albérletben húzta meg magát, miközben varrást vállalt. A kis testvér érkezésekor már évek óta Budapesten tartózkodott a bátyja, Sámuel is, ő szabóinasnak szegődött.[41] Benjámin előtt sem maradt más út, mint az idősebb fiútestvér példájának követése.

A mesterség elsajátítására Glauber Géza VII. kerületi konfekcióüzemben lett módja, ahová Kató juttatta be. Új munkahelyén – egy vidéki szabóműhely után – nem a volumen, hanem a dolgozók összetartása varázsolta el: „Mert ahol én inas voltam, ott szervezett munkások dolgoztak. Itt Pesten, és nekem nagyon tetszett ez a szellem, ahogy ők egymással beszéltek, azonkívül ha a mester felmondott valakinek indokolatlanul, akkor ők összehívtak egy üzemértekezletet, és elhatározták, ha nem veszi vissza, mert nem volt rá alapos ok, hogy elküldje, ők sem dolgoznak. [...] ők nem is engedték, ha ő [Glauber] valakit az utcáról fel akart venni olcsó bérért, akkor ők nem dolgoztak vele. Úgyhogy itt ez a szellem engem is megkapott."[42] A szervezett szolidaritás világába segédtársai vezethették be, és példával járhatott elöl Kató, aki ekkor már szakszervezeti tag volt. Azt azonban, hogy mikor csatlakozott a munkásmozgalomhoz, egészen pontosan nem lehet megállapítani. A második világháború után a sajtóban megjelent életrajzok megegyeznek abban, hogy 1923-as felszabadulása után lett szervezett munkás, bár a rendőrségi szaklap szerint már azt megelőzően a tanonciskolából „rövid idő alatt 35 tanoncot vitt be a szakszervezetbe".[43] A hetvenes évek végén ő maga ekként beszélt mozgalmi karri-

erjének kezdetéről: „ahogy feljöttem Pestre, beléptem a szakszervezetbe és 35 ifjúmunkást vittem be a tanonciskolából”.[44] Máshol megemlíti, hogy rendszeresen látogatta a szakszervezeti könyvtárat, s nemsokára hetente kétszer munka után a bibliotéka „segédkönyvtárosa” lehetett.[45]

A mozgalmi tagságának kezdetét tehát a különböző elbeszélések más-más időpontra teszik, egy közös eleme azonban mindegyiknek van, méghozzá a Péter által beszervezett 35 ifjúmunkás. Nyugodtan elvethetjük annak a lehetőségét, hogy a tizenéves Benjámin az újfehértói iparosiskolában kínkeservesen eltöltött két éve alatt diáktársainak több mint felét (1919/1920-ban 49, a rákövetkező tanévben 63 fő volt a létszám)[46] bekapcsolta volna valamilyen helyi szakszervezetbe. Persze a szövegek a pesti tanonciskolásokról is szólhatnak, akik Glaubernél kaptak gyakorlati képzést, de a beszervezettek nagy száma ebben az esetben is nehezen hihető. Főleg egy olyan, vidékről „feljött” szabólegény teljesítményeként, aki egy év, netán hónapok múltán a teljesen idegen terepnek számító fővárosban nyomban belevetette magát a mozgalomba, és nem is akármilyen hatásfokkal. Sokkal valószínűbb, hogy az 1945 utáni kommunista elit mozgalmi legendáriumának kötelező kellékével van dolgunk. Azzal, hogy a „született vezetőt” felépíti a pártsajtó, illetve egy ahhoz közel álló lap, amelyek bizonyosan Péter Gábor friss rendszerkonform életrajzából dolgoztak. Az így kialakított kép aztán olyannyira rögzült, hogy Péter évtizedek múltán is számszaki pontossággal mondta vissza (ön)tudatra ébredésének és tetterősségének bizonyítékát.

Emlékei szerint ezekben az években már csatlakozott a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz (MSZDP) is,[47] az azonban kérdéses, hogy ez egy nyilatkozat kitöltésével és újabb járulék vállalásával járó aktív részvételt jelentett-e, vagy szimplán azt, hogy a szakszervezeti működésével egyidejűleg

és kötelezően belépett a féllegális, bérmozgalmi segélyezéssel foglalatoskodó helyi szabadszervezetbe, amit a szocdem gyakorlatban már eleve tagsági formának tekintettek, lényegében a párt „alapszervezetét” jelentette.[48]

Benjámin „mozgalmi potenciáljának” azonban hirtelenjében gátat szabott a kor népbetegsége. 1924-ben, alighogy felszabadult az inasságból, elkapta a tüdőtuberkulózist. A kór méltán vívta ki a morbus hungaricus elnevezést, hiszen volt idő, amikor Magyarországon átlagosan minden hetedik percben meghalt valaki a betegség következtében. A háború után a helyzet valamelyest javult, de még 1923-ban is 23 ezer ember halálát a gümőkór okozta, Budapesten pedig minden harmadfél órában szedte áldozatát.[49] Terjedését elősegítette az egészségtelen lakókörnyezet (sötét, levegőtlen helyiségek) és táplálkozás, ezért a szegényebb néprétegek között jóval gyakrabban ütötte fel a fejét, ellenben már nem tartozott a gyógyíthatatlan betegségek közé. A jótékony hatású tiszta levegőről és napfényről Benjámin az erzsébetvárosi szobájában jobbára csak álmodhatott.[50] Szülőfaluja elmondása szerint „egy nagyon poros hely volt”, nem éppen ideális hely a felgyógyuláshoz, mégsem volt más választása, mint anyja közelsége, a hazatérés. Ez az időszak életének meghatározó élménye, 1978-as visszaemlékezésében hosszan ecsetelte a betegségben eltöltött esztendőket. Olvassunk bele soraiba:

„No, három évig éltem Újfehértón, 26 tüdővérzésem volt a három év alatt. [...] Három évig éltem ott, úgy, hogy minden évben 5-6-szor tüdővérzésem volt. [...] Na most egy ilyen alkalommal, amikor már huszonhatodszor volt tüdővérzésem, és olyan mértékű, hogy amikor már szabad volt felkelnem és az orvoshoz elmenni injekcióra, hát szép nyár volt, szép kertje volt, a kert alatt ebédeltek, és amikor látta, hogy én megyek befele, felállt az asztaltól, odajött hozzám és azt mondta, mi

újság a másvilágon, úgyhogy ilyen állapotban voltam. [...] Az orvos, aki nagyon rendes volt és csak jót tudok róla mondani, egyszer, amikor súlyos beteg voltam, már 26. tüdővérzésem volt, és akkor 2,5 liter vért köptem ki, és ettől ő nagyon megijedt, és anyám kikísérte, és akkor a mi községünkben az volt a szokás, hogy az orvost nem doktor úrnak hívták, tekintetes úrnak, és anyám is így hívta, és ahogy kikísérte, azt mondja a kapuban, hát tekintetes úr, hogy látja a fiam egészségét? Mire Göndör azt mondja, hát néni, legyen felkészülve rá, a fia egy hetet élhet még. Nagyon rendes ember volt, de ezt ő úgy magyarázta, ha még egy fél liter vért kiköhögök, miután 3 liter vérre van szükség. Szegény anyám könnyes szemekkel jött be, amikor kikísérte az orvost. Mondom, most miért sír? Hogyne sírnék, azt mondta az orvos, egy hét múlva meghalsz. Mondtam anyámnak, ez egy nagyon rendes ember, jó orvos is, de ezt ne higgye el neki, mert én le tudnék szállni ágyról és szaladni is tudnék, de nem szaladok, nem szabad, és nem úgy érzem magam, mint aki egy hét múlva meg fog halni, még 50 évet fogok élni, mondtam az anyámnak."[51]

A „26 tüdővérzésben" megjelenő, halál közeli állapot kilátástalansága ellenére túlélte a kórt, legyőzte az idő előtt fenyegető elmúlást. Igaz, a felgyógyulás nem a csodának köszönhető. Az első három évben Benjámint injekciókkal kezelték, és a bevérzésekkor szigorú hallgatást írtak elő számára, az egyetlen közelében lévő személlyel, anyjával, annak írástudatlansága miatt, csak suttogva kommunikálhatott. Állapotának javulását végül a szisztematikus kórházi kezelés hozta el. 1927 szeptemberétől a budakeszi szanatóriumban Forlanini-féle módszerrel a sérült tüdőrészt pihentették, mégpedig úgy, hogy befecskendezéssel szándékosan légmellet idéztek elő, így a beteg lebeny méretét jelentősen csökkentették, és időlegesen felfüggesztették a működését. A teljes gyógyulásig viszont a gázutánpótlásról

folyamatosan gondoskodni kellett.[52] A kezelések fél évig tartottak, amelyeket hat hónapos otthoni pihenés követett, onnan kéthetente utazott „utántöltésre" a debreceni klinikára.[53]

A hosszan elnyúló gyógyítás és az ingázás anyagi fedezetét a munkaképtelen szakmunkás csak családi segítséggel tudta előteremteni. Nővére ugyanis 1922-ben egy távoli rokon hívására kivándorolt az Egyesült Államokba, és havonta 20 dollárt küldött haza az anyjának, amiből Benjámin gyógyítására és ellátására is futotta.[54] A kezelések közötti lábadozást elmondása szerint reggeltől estig tartó olvasással töltötte. Nagyon mást nem is tehetett, mivel orvosi tanácsra szigorúan napi hat órát kellett feküdnie a szabad levegőn. „Na most, énnekem első pillanatra elképzelhetetlen volt, hogy én hat órát tudjak feküdni, hát én futballozni szerettem volna, mint a többi korombeli, hiába voltam beteg [...] És én kint feküdtem azon a falusi tornácon télen is, egy olyan ágyon, ami ilyen anyagból készült, anyám a faluban csináltatta, dunyhával takart be, a gyerekek az iskolából amikor jöttek, akkor a rácsos kerítésen néztek be, az idősebbek is azt hitték, bolond vagyok, hogy télen is kint fekszem a dunyha alatt" – emlékezett vissza a regulára.[55]

A család legfiatalabb tagja tehát magányosságában (amely a társadalmi kitaszítottság élményét még inkább elmélyíthette), ágyhoz kötöttségét kihasználva megpróbálta némileg pótolni azt, amit iskolaévei alatt elmulasztott: világ- és magyar irodalmat olvasott, és közben ismerkedni kezdett a marxizmus klasszikusaival, bár ez utóbbiakkal – saját bevallása szerint – igen nehezen boldogult: „Na most, fiatal gyerek voltam [...] elvittem magammal [Újfehértóra] az Anti-Dühringet, mert nagyon tetszett a címe, *Hogyan alakítaná át Dühringer Jenő az összes tudományokat* [...] és én azt hittem, ha én azt elolvasom, mindent fogok tudni. [...] és miközben feküdtem az ágyban, az Anti-Dühringet lapjára szedtem, hogy ne terheljen meg, mert vastag volt.

Laponként olvastam. És míg olvastam, arra gondoltam, hát nem érted, amikor Engels ezt írta, hát a munkásoknak is írta, velük foglalkozott, hát miért nem úgy írta meg, hogy én is megértsem. [...] és meg kell mondanom, a matematikai tételeket sose értettem meg, mert azt a három és fél elemiben nem tanultam. [...] Na most, az Anti-Dühringhez többször hozzáfogtam, de hogy megértettem volna, ma se mondhatom."[56]

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a mozgalomba éppen csak beleszagoló, semmiféle filozófiai előképzettséggel nem rendelkező fiatal szövegértési kísérletei kudarcok sorozataként raktározódtak el emlékezetében. A meghódítandó csúcs, a német társadalomtudós említett műve 1921-ben jelent meg először a magyar olvasóközönség horizontján. A *Népszava* kiadványa 308 oldalra rúgott, és nem kevésbé volt fajsúlyos mondandójának tekintetében, Benjámin is botladozva haladt a dialektikus materializmus ösvényén.[57] Nem tudható, hogy ateizmusában milyen szerepet töltött be a miszticizmustól, a szellemtől megszabadított engelsi világnézet, de saját bevallása szerint „soha életében" nem volt vallásos. Ellentétben anyjával. „De őt nem befolyásoltam, mert helyette semmit adni nem tudtam volna, és ő ott vigaszt talált, és én össze tudtam egyeztetni, hogy én a szocializmus felé megyek, ő pedig a jóistenben hisz, őszintén. Higgyen" – vallott szülői kapcsolatáról.[58]

A kényszerpihenő alatt rendszeres újságolvasóvá vált, forgatta a több évtizedes múltú szociáldemokrata *Népszavát* és a népi-nemzeti ízű szépirodalmi hetilapot, az *Új Időket*, emellett kalandozott a költészet és próza tájain. A hazai „nagyok" közül Petőfire, Jókaira, Eötvös Józsefre és Adyra esett a választása, a külföldi literátorokból Victor Hugo, Émile Zola, Ivan Turgenyev és Lev Tolsztoj került terítékre.[59] Utóbbi kifejezett kedvence lett: „Én nem láttam, nem hallottam, én reggeltől estig olvastam. Akkor olvastam a *Háború és békét*. Összeszedtem,

ahol csak volt, mindenhonnan, akkor olvastam először a *Háború és békét*, minden 25 évben egyszer elolvasom" – nyilatkozott később életre szóló „társáról", majd folytatta a betűvetés okozta gyötrelmeivel: „Most azt is hozzáteszem, a helyesírással hadilábon álltam, tudtam, hogy mit nem tudok helyesen leírni, ezért mindig volt nálam egy tiszta papír, és olvasás közben, pl. ha egy olyan szót láttam, hogy összeforrasztotta, és bizony mikor találkoztam Shakespeare nevével, leírtam magamnak, és így tovább. [...] Naplót vezettem. Hat éven keresztül. De a naplóban már akkor olyasmi volt, hogy a mozgalomba később mikor bekapcsolódtam, megsemmisítettem. Hat nagy füzet volt. Pl. olyan mondatok voltak benne, egyszer esett a hó, nagyon szerettem a természetet, és mikor fehér volt minden, azt írtam, ha egyszer piros lenne. Mikor az illegális mozgalomba bekapcsolódtam, akkor tudtam, ezért nem dicsérnének meg."[60] Éljünk a gyanúperrel, hogy kevésbé a gyermeki ábrándok írásos nyoma, mint inkább a tanulatlansági hendikep leleplezõdésének lehetősége diktálta a „bizonyíték" eltüntetését. Ezzel megérkeztünk az életút újabb szakaszához.

CSAK HÉT NEVE VOLT

A MUNKANÉLKÜLI SZERVEZETT MUNKÁS NAPIRENDJE

Féltucatnyi, betegágyban eltöltött év után, 1930 végén Eisenberger Benjámin úgy döntött, hogy végleg búcsút mond Újfehértónak. A hatvanhoz közel járó anyját a tengerentúlon élő nővére vette magához, míg ő felgyógyulva a fővárosban vetette meg a lábát, sőt akár lógathatta volna is, hisz Kató a pénzcsapot továbbra sem zárta el. Élete munka nélkül (életútinterjúban arra a kérdésre, hogy pénzt keresett-e, válasza az volt: „keveset") biztosítva volt, megfeszítette tehát az elmúlt években lazábbra eresztett mozgalmi szálakat, olyan erővel, hogy lényegében a huszonéves Eisenberger „főállású" baloldali mozgalmár lett.

Döntésének mozgatórugóit tekintve azonban megint csak bizonytalanság lesz úrra rajtunk. A környező világ igazságtalanságának felismerését az ellene való tenni akarás mindent elsöprő vágya követte, és vezette erre az útra, mint az kötelező motívumként megannyi, 1945 utáni politikusi én-szövegben visszaköszön, vagy valami más is szerepet játszott a „pályaválasztásban"? Lehetséges oknak tartja Gyarmati György – Erikson nyomán – azt az életkori sajátosságot, hogy egy fiatalnak „valamilyen módon" azonosulnia kell az először útjába akadó eszmerendszerrel, ami később ettől függetlenül bizonyulhat számára „gyatra ideológiai tápláléknak", ezért fel is adhatja. Eisenberger azonban nem ezt teszi, nála az ismeretséget hosszú elköteleződés követi, s a mögött nem kizárólag politikai/ideológiai ösztönzők munkálhattak. Gyarmati a ragaszkodás lehetséges motivációjaként határozza meg az érzelmi űr betöltésének vágyát, vagyis a mozgalmat mint a korán elvesztett apa és az Óperencián túli anya reális pótlékát.[1]

A „nagycsaládot" eleinte a legális baloldal, az MSZDP intézményhálózata és az ott feltűnő ifjúkori példaképek jelentették. Napirendjén a húsosok VII. kerületi, Kertész utcai helyiségének látogatása szerepelt, ott szerdánként tartottak pártnapokat, valamint gyakori résztvevője a szabók gyűlésének az Almássy téren. Egy alkalommal ruhaipari „szaktársainak" összejövetelén a szocdem értelmiség egyik Jaurès-körébe futott bele. A merénylet áldozatává lett francia szocialista és következetes antimilitarista nevét viselő önképző-vitafórumokat műveleti terepnek használták a betiltott kommunista párt tagjai és a velük szimpatizáló írók, művészek, tudósok.[2] Így történhetett, hogy Eisenberger aznap testközelből hallgathatta József Attilát, aki soványsága dacára „feltámadt Petőfiként" tornyosult fel személyében, valamint a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) nem sokkal korábban megszűnt legális orgánumának, a *100%*-nak a szerkesztői közül Schönstein Sándort és Sándor Pált. Lenyűgözte az új légkör, az, ahogy a szakikhoz képest „itt már magasabb fokon beszéltek a szocializmusról", és még valami nagyon fontos, amit akkoriban szinte kizárólag a baloldali pártok tudtak felajánlani: a társadalom miden rétege felé megnyilvánuló nyitottság. Nem volt korlát sem a zsidósága, sem pedig „munkásszármazása", sőt. „Szóval, ebben a Jaurès-körben tetszett az, mert itt láttam először, hogy a diákok és munkások meg-

férnek egy gyékényen, addig ezt én nem láttam. Addig, amíg csak az üzemben a szervezett munkások között dolgoztam, csak azt hallottam, tányérsapkások.[3] Mert a Tanácsköztársaság után a diákság nagy része szemben állt a munkásokkal, úgy vették, hogy azok csinálták a proletárdiktatúrát, az nekik nem jó, turulisták voltak.[4] És itt azt láttam, hogy egybeolvadnak, nem számít, hogy ez munkás, ez értelmiség, és ez tetszett nekem. Nagyon értelmes felszólásokat hallottam, sokat tanultam" – emlékezett meg később az osztálysemleges vitafórumról.[5]

Beiratkozott, és innentől minden péntek estéjét a körben töltötte, amit bizonyára még vonzóbbá tett, hogy a „kötelező" olvasmányaival ellentétben a marxizmust érthető, emészthető formában tálalták fel neki. Jelentős szerepe volt ebben Madzsar Józsefnek.[6] A kommunisták felé húzó baloldali gondolkodót Eisenberger „ébredésének" idején zárta ki soraiból az MSZDP, működésének tere a Sándor Pállal közösen szerkesztett új KMP-lap, a *Társadalmi Szemle* lett, amelynek szellemében gyakorta tartott szemináriumokat. Eisenberger célja persze nemcsak az önművelés, hanem a figyelemfelkeltés, a mozgalmi szerveződésekkel addigi egyoldalú, aszimmetrikus viszonyának megváltoztatása volt.[7] Eleinte naivan várta a megszólítást, miként elmondta: „a betegségem következtében valahogy ferde volt nekem egy kicsit a gondolkozásom. Megmondom azt is, hogy mire alapítom. Az első az volt, abban az időben, hát volt *Az Est*, a *Magyarország*, a *Pesti Napló*, és ezek a Körúton mindig kitettek egy-egy újságot, hogy mindenki olvashassa, én is megálltam olvasni, és Révairól volt akkor majdnem egy oldal az újságban, mert akkor bukott le. [...] Ahogy én ezt olvastam, mert ott sok ember volt, nemcsak én olvastam, arra gondoltam, hogy ezek a kommunisták ügyetlenek, miért nem figyelik meg, hogy egy kommunista milyen érdeklődéssel olvassa ezt, és szólítanák meg."[8] Révai József említett letartóztatása idején, 1930 decembere táján nem szúrták ki a tömegből, tehát valamivel fel kellett magára hívnia a figyelmet.

Az ÁVH-vezér társasági viselkedését rögzítő kortársi emlékmorzsák alapján[9] – amelyek csendes, halk szavú emberként jellemezték – feltételezhetjük, hogy fiatalkorában sem volt a viták aktív résztvevője, azonban fegyelmezett programlátogatása előbb-utóbb eredményre vezetett. Előbb kiszemelte idolját: „Na most ott volt ez a Szöllősi Ernő, akire felfigyeltem, hogy milyen értelmesen szólt hozzá, valahogy azt már meg tudtam ítélni, hogy valaki jobboldali szociáldemokrata, vagy baloldali. [...] ő volt tulajdonképpen az első, akiből kiéreztem, ez nem úgy beszél, mondjuk, mint Payer,[10] és ez a fülemnek már jobban tetszett. Annyira, hogy amikor egyszer-kétszer nem jött, akkor már hiányoltam."[11] Majd egy lépéssel közelebb került hozzá: „No, hát egyrészt bejártam a szocdem pártba, másrészt szakszervezetbe és ide a Jaurès-körbe, és ez a bizonyos Szöllősi Ernő, akiről az előbb beszéltem, egyszer ez is itt volt egy péntek este, a Jaurès-körben, és akkor mondom neki, hogy hiányoztál, amiért nem voltál ott szerdán a pártnapon. Erre ő valahogy úgy csinált, mintha ő fedezett volna fel engem – ő nem tudta, hogy én megfigyeltem – és valahogy úgy gondolta, úgy néz ki, hogy ezzel a sráccal érdemes foglalkozni, tény az, hogy a Jaurès-körből mindig együtt jöttünk el, és ott mindig találkoztunk péntek este. De most másképp kezdtünk el beszélgetni..."[12]

Egyszóval létrejött az első komolyabb nexus egy vele egykorú nyomdásszal, Szöllősi Ernővel, a KMP tagjával, és a Munkás Testedző Egyesület turisztikai szakosztályának lelkes szervezőjével. Az MTE 1908 óta várta a soraiba a sportolni vágyó munkásokat, szabadstrandja és a természetjáró csoportjai olcsó szórakozási lehetőséget nyújtottak. Eisenberger is kilátogatott hétvégén a Göd és Dunakeszi közötti „Fecskefészekhez", a homokbánya fövenyén együtt „piknikezni" József

Attilával. „Jellemző rá, hogy Gödön voltunk kint egyszer vasárnap, többször, nem egy vasárnap, és a kis sportnadrág, amit odaadtunk, hogy tudjon úszni a Dunában, olyan sovány volt szegény, hogy a nadrágot, bármilyen szűkre vettük, nem tartotta" – maradt meg benne a fiatal költővel együtt töltött idők emléke.[13] Egy másik vasárnapon Szöllősi unszolásának eleget téve a budai hegyekben túrázgatott. A város zajától távol a kommunista eszmék is jobban hallatszottak, és a betiltott KMP akkorra már komolyabb befolyást szerzett a kirándulócsoportokban, sőt az egész egyesületben.[14]

Eisenberger szemében újdonsült barátja, Szöllősi maga volt „a precizitás, a tisztaság és a pontosság" mintapéldánya, olyan, aki „kollektíven vezeti az embereket", miközben elnyeri szeretetüket. A túravezető pedig a szimpátiára építve fokozatosan bevonta „jelöltjét" a kommunista mozgalomba. Egyik találkozásuk alkalmával nekiszegezte a kérdést: „azt mondta nekem, hát te tudod, hogy a kommunisták sokan vannak a börtönben[?] – Tudom. – Mondd, és ha valaki kérne valamit a részükre, adnál valamit? – Igen. – És akkor eljutottunk oda, hogy adtam..." Így ment ez egy darabig, amikor aztán előállt a farbával: „és egy jó idő múlva azt mondja, és mondd, azt megtennéd, hogy a szakszervezetben te is kérnél olyanoktól, akikről gondolod, hogy adnának, jó?"[15] A válasz mi más lehetett, mint határozott igen, a sikeres hálózatépítő taktika nyertese a Magyarországi Vörös Segély (VS) lett.

A PÁRTBAN: PÁRBAN

A politikai foglyok és családtagjaik támogatása különböző formákban a Tanácsköztársaság bukása óta folyamatos volt. 1919-ben a bécsi emigráció hamarjában segélyalapot hozott létre, egyrészt saját létfenntartása, másrészt az ellenforradalmi rend-

szer törvényszéke elé került népbiztosok, Lenin-fiúk, vörös őrök és társaik perköltségének fedezésére. A hazai pénzelosztásban központi szerepet töltött be Hébelt Ede ügyvéd, későbbi szociáldemokrata képviselő, ugyanakkor a földalatti kommunista párt is a szállítmányok közelében maradt. A politikai rendőrség adatai szerint tagjai közül ilyen feladatot látott el például – a későbbi Gerő, ekkor még – Singer Ernő és Révész Géza, akik nemcsak a nyilvántartásba, de hazaküldésük után hamar börtönbe is bekerültek. A KMP a lebukások ellenére sikeresen szervezte meg tartósélelmiszercsomag-küldő szolgálatát, úgy, hogy Budapesten a Rózsa utcai Wittmann-konyhát tömegfőzéssel bízta meg, és így képes volt hetente 400–500 letartóztatott élelmezésén javítani. 1921-ben a szocdem emigráció prominense, Garbai Sándor egy közös bizottság tervével állt elő, amely ellenőrizte volna a pénzmozgásokat, de a kommunistáknak nem volt ínyükre támogatásaik felfedése, időközben pedig a pénzügyi botrányok odáig dagadtak, hogy Moszkvában betelt a pohár. A felügyelő testületből nem lett semmi, és az egész segélyezést új alapokra helyezték.[16]

1922 őszén a Komintern kezdeményezésére megalakult a Nemzetközi Vörös Segély (Internationale Rote Hilfe), és rá egy évre az osztrák fővárosban annak magyar szekciója. A Magyarországi Vörös Segély vezetéséből kimaradt Hébelt, az irányítást a kommünben és a felvidéki mozgalomban érdemeket szerző Seiden Ármin vette kézbe, mellette komoly szerepet kapott Király Albert és Gábor Andor (ő szerkesztette a szervezet lapját, a német és orosz nyelvű *Rote Hilfét*). A VS-t a magyar politikai rendőrség kommunista befolyás alatt álló formációként kezelte, olyanként, ami a III. Internacionálé „exponense", és a karitatív munka álcájában a szovjet kormányzat titkos propaganda- és hírszerzési céljait szolgálja. Ezt bizonyítva látták abban is, hogy – adataik szerint – a megalakulása után nem sok-

kal az osztrák, majd a magyar szociáldemokraták központilag megszakították a kapcsolatukat a segélyszervezettel.[17]

Esienberger csatlakozásának idejére „a világ dolgozóinak egységfrontját" és párton felüliségét hirdető organizáció megítélése a politikai rendőrség körében mit sem változott, azt továbbra is Moszkva meghosszabbított karjaként tartották szoros ellenőrzés alatt. A szocdem Hébelt Edét még mindig a pénzek vándorlásának meghatározó, kommunistaszimpatizáns figurájaként kezelték,[18] miközben a fő koordinátorok között az illegális KMP több tagját, Hámán Katót, Vámos Ilonát azonosították. 1930-ban a szervezet hálózatára komoly csapást mértek, májusban felgöngyölítették a bebörtönzött Rákosi Mátyást segítő „fekete vonalat", szeptemberben letartóztatták az aktuális vezetőt, Martos Flórát, és lefoglalták a VS egy lakáson rejtegetett, terjedelmes könyvtárát.[19]

Szöllősi patronáltja ebben az épp a reorganizációjával bajlódó és nem mellesleg fokozott rendőri érdeklődés övezte szervezetben váltott „tagságit", és nem egészen egy esztendőn keresztül gyűjti majd az adományokat, így gyarapítva a nemzetközi ernyőszervezet és más külföldi források táplálta segélykassza itthoni bevételeit. Tagtársaitól kért és gazdagabb szimpatizánsok felajánlásaiért járt ki. Akkortájt nem egy fővárosi kereskedő engedte át címét a segélyszervezetnek, hogy az külföldi levelezését biztonságosan folytathassa, többen hajlandónak bizonyultak anyagi áldozatokat vállalni, mint Szilágyi Pál fonalkereskedő. Ő 100 pengőt küldött havonta, mégpedig úgy, hogy pénztárosa, a VS-tag Krausz Jolán átadta a summát Eisenbergernek.[20]

A munkát legfelsőbb szinten a Vörös Segély Központi Bizottsága (a VS KB, benne Szöllősivel, illetve Házi Árpáddal) irányította, amelynek összetétele a lebukások függvényében változott. A harmincas években hosszú ideig Erdős László gépészmérnök tartotta kézben a gyeplőt, a kommunistákkal való

összeköttetésért a bőrnagykereskedő Száberszki József felelt. „A Vörös Segély ezekben az években a párt vezetése alatt széles körű tűntetéseket szervezett a politikai bebörtönzöttek támogatásáért. A Vörös Segély lapja, a »Vörös Segély« havonta jelent meg több ezer példányban. 1931-ben a VS komoly segítséget jelentett a pártnak nemcsak falfestésekben, akciók szervezésében, hanem a Szocialista Munkásblokk választási irodája útján folytatott komoly agitációs lehetőségek felhasználásával. Amellett, hogy a VS megszervezte, intézte, ki kit lát el, ki kihez jár a börtönbe látogatóba, a jogvédelmet, s mindazt, ami a politikai bebörtönzöttek támogatását jelenti, – érthetően – olyan rétegekhez is eljuthatott, ahová a párt konspirációs okokból nem juthatott el, vagy nehezebben juthatott el. Így szervezetileg is segítséget jelentett a pártnak, erősítette a tömegkapcsolatot. [...] A VS intézte azoknak az elvtársaknak a külföldre juttatását, akikre hosszabb börtönbüntetés várt. Így pl. Vági Istvánét, Molnár Renéét, Madzsar Józsefét" – vallott később a szervezet szoros párkötödéséről Péter Gábor a Párttörténeti Intézetnek eljuttatott írásában.[21]

Az említett Szocialista Munkásblokkot az 1931. júniusi országgyűlési választásokra hozta létre a KMP. A „fedőpárt" nevében legális gyűléseket tarthatott és választási irodát működtethetett, ahol ajánlásokat gyűjtöttek a Palotás Imre kőműves által vezetett listára.[22] Szöllősi is beküldte Eisenbergert az István út és az Aréna út (ma Dózsa György út) sarkán, egy vendéglőben kialakított kampányhelyiségbe, ő azonban elmondása szerint meglepetésére ott „senkit" (alkalmas embert) nem talált, ezért maradt, és kézbe vette a dolgokat. Röpiratozásra, falfestésre, aláírásgyűjtésre küldte ki az aktivistákat, és egy Margit nevű nő által gépelt irományok sokszorosítását intézte, miután beszerezte az ahhoz szükséges felelős kiadói aláírást egy szimpatizáns nyomdásztól. Egyik nap Margittól átvette a „Munkát,

kenyeret! Szabadságot!" feliratú szóróanyagot, kinyomtattatta, de nem bírt ellenállni a kísértésnek: „Egyszer csak amikor én már mindent szétosztottam, és maradt még egy pár, azt mondtam magamnak, kiragasztom én is, és milyen jó lesz reggel ha kinézek az ablakon és látom ott szemben. Kiragasztottam, és amikor az ötödiket ragasztom, egyszer csak egy rendőr a vállamra teszi a kezét, és bevisz a VII. kerületi őrszobára. És akkor azt mondja, hát ez micsoda. Hát mondom, ezt egy fiú adta ide nekem, hogy ragasszam és olyan enyves, hát ragasztom. Hát aztán jön az egyik, jól megruház, jön a másik, nem hagy bennünket aludni, timiattatok kell... és így és úgy, a lényeg az volt, hogy hoz egy tálban só volt és kenyér [sic!], belemártotta és betömte a számat. Itt van. Nagyon szomjas voltam tőle, és akkor azt mondtam, akkor adjon egy kis vizet is. Hoz vizet, mikor iszom belőle egy kicsit, azt mondta, nem az egészet. Erre rám öntötte. Odaállít a tükör elé, hogy nézzem meg, hogy nézek ki. Hát mit mondjak, percek alatt az ember hogy megváltozik, azt lehetett látni, hogy ugye hajam így volt – az Unicumnak volt egy reklámja –, hogy így nézek ki."[23] Az idézetben első konspirációs hibájáról (aki osztja, az ne ragassza) és következményéről, az először elszenvedett hatósági erőszakról és megaláztatásról vallott töredelmesen. A botlást lényegében ennyivel megúszta, átkísérték a Zrínyi utcai főkapitányságra, komolyabb ügy nem lett a dologból. Nyilvántartásba sem került.[24] Nem sokkal ezután a Blokk választási részvétele meghiúsult, az iroda léte okafogyottá vált, kapcsolata Margittal megszakadt.[25]

A harmincas évek elején a KMP hivatásos forradalmárai a titkos hálózat fenntartásán és bővítésén fáradoztak. Egy-egy üzemben vagy meghatározott területen működő három–öt fős „sejtjeik", a legális mozgalmakba beépülő „frakcióik" egymással nem érintkezhettek, jelöltjeiket csak hosszas leinformálás és előzetes próbatételek után vonták be az alapszervezetbe, a felettes pártbizottságokkal kizárólag a vezetőik tarthattak kapcsolatot. A rejtett hierarchia csúcsán a KMP Központi Bizottsága állt, a Magyarországon működő Titkársággal és a Bécsben vagy épp Berlinben ülésező Külföldi Bizottsággal, a külhoni és hazai KMP KB-tagok időről időre váltották egymást.[26] A sejtekkel és céljaikkal (nevelőmunka, agitáció, hírszolgálat) a politikai nyomozó hatóság már jó ideje tisztában volt,[27] és mivel a gazdasági válság éveiben az illegális kommunisták egyre gyakrabban lettek szereplői utcai tömegtüntetéseknek és hallatták hangjukat a törvényes szervezetekben, egyesületekben, lebukásuk esélyét tovább növelték.[28] Nem csoda, hogy az organizáció minden szintjén folyamatosan a napirenden szerepelt az új tagok beszervezése.

Eisenberger számára sem volt messze a „nagy találkozás", amire egy belvárosi séta keretében került sor. Emlékei között a beavatás nagy napja így élt: „Ott [a Szabadság téren] találkoztunk [Szöllősivel] és onnan – ő a Klauzál utcában lakott – kísértem én haza, és akkor az úton beszéltük meg a dolgokat. És ahogy a Klauzál téren megyünk, jön velünk szembe egy elvtársnő, akit ő örömmel üdvözöl, az is kezd vele beszélni [...]. Hát ez volt a Futó Erzsi, és ő is beszélgetett velem, utólag kiderült, hogy ezt a találkozást ők szándékosan így rendezték meg, mert Futó Erzsi volt a Szöllősi felső kapcsolata, a Szöllősi rólam beszámolt neki, és erre a Futó Erzsi mondta, hogy szeretném látni a srácot. Mert mondjuk, ami így volt, én hajszálpontos voltam mindig a mozgalomban. Azt soha senki nem tudja mondani, hogy én valaha egy percet egy találkozásról elkéstem volna. Na most, valószínűleg a Szöllősi ezt így megmondta, és erre a Futó Erzsi látni akart. Akkor én azt nem tudtam, hogy nem véletlenül találkoztunk, nagyon naiv voltam, azt hittem egy véletlen találkozás, és attól kezdve nem a Szöllősivel találkoztam, hanem a Futó Erzsivel. És a Futó Erzsi akkor közölte velem a Semmelweis utcában, hogy mától kezdve párttag vagy – ez

1931. szeptember 10–12-én volt – és 50 fillért fizetsz havonta párttagságot."[29]

Míg 1978-ban Péter Gábor a megbízhatóságát emelte ki, mint ami döntő tényező lehetett kiválasztásában, új felső kapcsolata más szempontról is beszámolt: „Házi Árpád[30] egy ízben azt a megbízást adta nekem, hogy kerítsek egy olyan elvtársat, aki teljesen »fehér«, vagyis a rendőrség előtt még ismeretlen. Én Szöllősi Ernőt bíztam meg ezzel a feladattal, aki a szabóktól hozott egy elvtársat, ez volt Péter Gábor. Ő lett a sajtóelosztó. Péter Gáborral én tartottam a kapcsolatot, tőlem tudta meg mindig, hogy hová, merre, milyen jelszóval kell átvenni a sajtót és tovább osztani a kerületi sajtónak. Ezt a munkát, amíg velem dolgozott, kitűnően, pontosan végezte."[31] A titkos lapterjesztésben mindenképpen jó pontot jelentett, hogy többekkel ellentétben ő a legkevésbé sem „feketedett be" (nem volt priusza, fényképe nem volt ott minden egyes rendőr- vagy csendőrőrsön), és szintúgy mellette szólt precizitása, és főként mobilizálhatósága, az, hogy lehetett rá számítani, hiszen jószerivel más dolga nem akadt, egyéb elfoglaltság nem vonta el a mozgalomtól.

A „központi sajtós" megbízatás lett pártkarrierének dobbantója, amin keresztül betekinthetett a konspiráció világába. Az illegális kiadványok sorát kézbesítette, a már említett *Vörös Segély* mellett a bécsi emigráció prominensei (köztük Landler Jenő, Révai József, Lukács György) által szerkesztett *Új Márciust* és a hazai kommunisták több orgánumát: „központi" lapjukat, a *Kommunistát*, vagy a villamosvasút dolgozói között szervezkedő sejt *Vörös Villamosát*. Ezek többsége igen hektikusan látott napvilágot, általában kéthetente–havonta–kéthavonta készültek bécsi nyomdákban, némelyik írógéppel sokszorosítva idehaza. Példányszámuk félszáztól az ezres nagyságrendig terjedt, a párt sajtóportfólióját színesítették az eseti röplapok, és a kisebb formátumú ragasztványok („nyalókák"). Eisenberger

fél éven át időről időre megjelent a Liszt Ferenc tér sarkán a célra rendszeresített kis fáskosarával, átvette az aktuális kiadványcsomagot, hazavitte, szortírozta, és az üzemi, szakszervezeti vagy kultúrvonalon kijelölt személynek továbbította. Az átadás szintén nagy óvatosságot igényelt, ő a következő taktikát dolgozta ki: „... pl. volt nekem egy ismerősöm a Kertész utca és Wesselényi utca sarkán, egy vendéglős. Nagyon rendes volt, akinek volt egy telefonfülkéje bent és volt egy páncélszekrénye. Na most, a röplapokat, az újságokat becsomagolva elhelyeztem ott a telefonfülkében, a kényesebb dolgokat azt odaadtam neki, hogy tegye be a páncélszekrénybe és ő ezt megtette. Ő nekem azért jött jól, mert kirakatablak[os] volt a vendéglő, és ott jól kiláttam, ha valahol messze adtam a találkozót, hogy mikor jön, és hogy üresen jön-e, nem figyelik. Szóval ez nagyon jó hely volt ilyesmire."[32]

Miközben egyre otthonosabban mozgott a titkos hálózatok szövevényében, és szert tett számos ismeretlen ismerősre, magánéletében zárkózott maradt. A hosszúra nyúlt betegségének nyomait nehezen tudta kitörölni, saját bevallása szerint „befelé fordult", kerülte az emberek társaságát. Az őt körülvevő világból magánemberként Margit ragadta meg csupán. Futó Erzsébethez fordult, hogy kösse össze a kampány időszakban megismert nővel. A találka összejött, 1932-ben a Rókus-kápolna előtt megjelent Margit, azaz valódi nevén Simon Jolán.[33] Ő az egyetlen, akivel személyesebb kontaktus kialakítására volt képes, ám közeledésben rendkívül mértéktartó: „egypárszor találkoztunk, pl. kért tőlem *Szabók Szaklapját*, hogy hozzak, a pártnak kellett mindenféle, ő ügyvédi irodában dolgozott. Egyszer rossz idő volt, vagy mi és ő már fekete volt, és ezért inkább a lakásra mentünk, én akkor a Szövetség utcában laktam egy albérleti szobában, és mondtam [...] jöjjön fel, és akkor ott beszéljük meg, nem az utcán a dolgokat. A szobaasszonyomnak

úgy mutattam be, hogy a menyasszonyom. A valóság az volt, ha [...] [ő] a rekamiéra ült, én a székre ültem, ha ő a székre ült, én a rekamiéra" – vallott az elvtársi légyottokban mutatott fegyelmezett vagy éppenséggel gátlásosnak értelmezhető magatartásáról.[34]

Eisenberger vágya beteljesedett, és boldogságát egyáltalán nem zavarta, hogy – mint olvashattuk – az illető hölgy múltján volt némi folt: „lefeketedett". Simon Jolánt 1929. június 10-én vette őrizetbe a Budapesti Főkapitányság politikai nyomozó részlege. Egy kiterjedt kommunista szervezkedés ügyén dolgozó, dörzsölt detektív, Szélesi Jenő a következőket tudta meg róla: 1907. május 1-jén a főváros szomszédságban, Pécelen látta meg a napvilágot. Apja, Simon Henrik a Magyar Királyi Posta szolgálatban állt, 1914-ben feleségével, Goldner Rózával és egyetlen gyermekével, Jolánnal Budapestre költözött. A zsidó felekezetű család az akkor még X. kerülethez tartozó, később VIII. kerületi Százados út 15. szám alatt éldegélt, az apa a közelben lévő Verseny utcai mozgópostaközpontba járt be dolgozni mint szakmester. Leánya az elemi iskola után a felsőkereskedelmi két alsó osztályát végezte el, és a Magyar Általános Takarékpénztárnál kapott hivatalnoki állást. 1925-ben munkahelyet váltott, az Országos Közművelődési Tanács „hasznos tudnivalókat és gyakorlati ismereteket" tartalmazó képes hetilapjának, a *Vasárnapi Könyvek*nek a kiadójához került. A következő évben a kiadványt a kiadóhivatallal (és vele) együtt átvette az Egyetemi Nyomda. Jolán munkahelyének „hétvégi olvasmányai" helyett az ismeretterjesztés más formái felé fordult. 1927-ben kirándulócsoportokkal barangolt a természetben, és nemcsak annak szépsége, hanem a szociáldemokrata tagok világlátása is megérintette, hatásukra belépett az MSZDP XIV. kerületi szervezetébe. Rendszeresen látogatta a történelmi, gazdasági és aktuálpolitikai előadásokat, viszont fél év elteltével elmaradt a tagdíjjal, tagsága megszűnt. 1928 novemberében a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségéhez csatlakozott, eljárt a szervezet Andrássy út 124. alatti impozáns székházában tartott hétfői kultúrelőadásokra. Az egyik ilyen alkalommal került kapcsolatba egy Klein János néven bemutatkozó fiatalemberrel, akivel ettől fogva heti rendszerességgel beszélgetett, mígnem kérésére elvállalta, hogy egy „politikai okokból mozogni nem képes" ismerőse részére napilapokat hord ki. Jolán eztán mindennap bekopogtatott kezében a *Magyarság*, a *Népszava* és *Az Est* példányaival Faludi úr Orczy út 36. első emeletén lévő 6. számú lakásába, amihez aztán kulcsot kapott, s hogy a háziasszony gyanakvásának elejét vegyék, gépírónőként lett bemutatva. Jolán nemcsak küldeményekkel érkezett, hanem azokkal is távozott, időnként ugyanis megbízójának Bécsbe címzett leveleit postázta. 1928 áprilisában „munkaadója" közölte vele, hogy elutazik, utódja pedig egy Hajós nevű egyén lesz, és neki máshol, a Zsigmond utca 23. I/5-ben ugyanezeket a szolgálatokat kell majd nyújtania: magyar napilapokat vinni, bécsi leveleket hozni.[35]

Simon Jolán szorgalmasan végezte feladatát, igyekezete azonban a rendőri közegeknek is feltűnt, a lakást ugyanis már szemmel tartották. Májusban megúszta egy bekíséréssel, júniusban viszont hosszabb időre lekapcsolták. No nem azért, mert munkaidejének leteltével – „apja által kitaposott ösvényen haladva" – újságokkal és iratküldeményekkel járt-kelt, hanem, mert (pechére) a grafomán levélíró Hajós, azaz Weisz Nándor körözött kommunista volt. Weisz az 1922-es fogolycserével került ki a Szovjetunióba, ott – a magyar rendőrségi információk szerint – 1928 elején Kun Béla és Landler Jenő bevonták a KMP Központi Bizottságába, és a mozgalom felélesztése céljából küldték haza, Berlin és Bécs érintésével 1929 áprilisában érkezett vissza az országba.[36]

Weisz személyi „postása" következetesen tagadta, hogy tudomással bírt délutáni programjainak KMP-s összefüggéseiről, annyit azonban beismert, hogy „sejtette", nem szociáldemokrata, hanem valami „titkos" és „szélsőségesebb" mozgalomba csöppent bele.[37] Mentegetőzése nem győzte meg a hatóságot, főleg, hogy a házkutatás során a lakásán gyanús irodalmat (például a *Kommunista kiáltványt*), Moszkva nevezetességeit bemutató fényképalbumot, valamint szocdem és kommunista lapokat (például *Szocializmus, 100%, Kommunista)* foglaltak le,[38] ezért június 15-én átkísérték a Toloncházba. A kis termetű, jelentéktelennek tűnő leány az első benyomásokat meghazudtolva a Mosonyi utcai tartózkodása alatt gyakorta hívta fel magára a figyelmet. A sétarend megsértéséért két esetben beszélőelvonással büntették, egy fogolytársával folytatott titkos levelezésért egy hónapos magánzárkát, heti kétszeri ágyneműmegvonást és egynapi zárkaelsötétítést szabtak ki rá. Pár hónap múltán újabb fegyelemsértésének következménye négyhetes szigorított magánzárka lett, másodnaponként kemény fekhellyel súlyosbítva, ezt végül félidejénél éhségsztrájkjának hatására felfüggesztették.[39]

Simon Jolán magyarázkodását jócskán hiteltelenítették a Toloncban elkobozott egyik levelének sorai: „Rémes, a naivak azt hiszik, hogy tényleg beugrattak az ügybe, anélkül, hogy tudtam volna, hogy mit csinálok. Anyám biztosan sejti, hogy van a könyvhistória [értsd: a lefoglalt könyvek és lapok], de nem [mer] szólni az apámnak, mert fél, hogy akkor tényleg rendőrt hívat. Hogy az ügyvéd milyen hülye, arra jellemző az, hogy megkérdezte tőlem, hogy a házkutatásnál talált k[ommunista] lapot honnan szedtem és mikor azt mondtam, postán érkezett, a legtermészetesebb hangon azt kérdezi: Nem tudja, ki küldte?"[40] A degradált ügyvéd, Zimmermann Géza próbálkozott védencének szabadlábra helyezésével a vádtanácsnál, ám az hajthatatlan maradt.[41] A nyomozó szervek időközben újabb sikert könyvelhettek el, mivel Weisz Nándor felgöngyölített mozgalmát összekapcsolták – a lebukás hírére Berlinből küldött, de szinte egyből rendőrkézre került – Hay Mihállyal és szervezetével.[42] A két ügyet egyesítették, huszonkilencen kerültek a vádlottak padjára. A per harmadrendű vádlottja, Simon Jolán illusztris társaságba keveredett, mellette ült a korábban Rákosi Mátyással elítélt Kiss Károly, a külföldről átdobott Garai Károly és a hazai sejtszervezés elszánt harcosai közül Jolsvai Vilmos, Fürst Sándor, Krausz Teréz és Blau Ella (többüknek a népbiztosperek egyik ügyvédje, Vámbéry Rusztem látta el a védelmét). A Magyar Királyi Büntetőtörvényszék 1930. december 19-én zárt tárgyaláson[43] hozta meg ítéletét, Simon Jolán esetében megalapozottnak találta, hogy közreműködött a titkos jelentések kijuttatásában, ezáltal olyan szervezkedés tevékeny résztvevője lett, „amelynek célja az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére, különösen a magát proletárnak nevező társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos úton való létesítésére irányult". Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikkre hivatkozással – az ügyvédje kitartásának köszönhetően 1930. október 8-tól már szabadlábon lévő – Simon Jolánt egyévi fogházra, továbbá hároméví hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanennyi idejű felfüggesztésére ítélték. A szabadságvesztést az előzetes letartóztatásban és a vizsgálati fogságban eltöltött idejével kitöltöttnek vették. (A fővádlottak közül Weisz főbüntetése hét és fél év, Hay esetében négy év fegyház lett, Kiss Károlyt kétévi fogházra ítélték.)[44] A Budapesti Királyi Ítélőtábla az 1931. december 1-jei fellebbviteli tárgyalásán Simon Jolán ítéletét helybenhagyta (az ügybe közben bekapcsolódott a Vörös Segély ügyvédje, Molnár René is).[45] A priuszos barátnő még erősebbé tette Eisenberger kötődését

az illegális párthoz. A mozgalomban eztán „kézen fogva jártak", teendő pedig akadt bőven.

Az 1931. szeptember 13-i biatorbágyi vasúti merénylet után a kommunistákra még nagyobb nyomás nehezedett. A kormányzat eleinte az illegális baloldalt tette felelőssé a tragédiáért, és bevezette a statáriumot (bár időközben kiderült, a robbantást Matuska Szilveszter Bécsben élő magyar üzletember követte el, nem politikai indíttatásból, hanem vélhetően pszichés zavarok hatása alatt). A KMP mozgástere tovább szűkült, a fokozott rendőri intézkedések végül a vezérkar lebukásához vezettek.[46] 1932. július 15-én rajtaütöttek a titkárságon, őrizetbe vették Sallai Imrét, Karikás Frigyest és – a korábban Simon Jolánnal együtt egy év hat hónapra elítélt, majd szabadlábra helyezett – Fürst Sándort, három nap múlva pedig Kilián Györgyöt. Az ügy nagy visszhangot váltott ki itthon és külföldön egyaránt. A hazai kommunisták fokozták a röpiratozás és az utcai megmozdulások intenzitását. „Volt olyan tüntetés vasárnap délután, hogy a Váci úton jöttünk tüntetve, és köztünk az első sorban Fürst Sándornak a bátyja is velünk. Volt olyan, hogy a Szabolcs utcában volt egy tüntetés, hogy mikor röpiratot szórtunk, az emberek a földszinten az ablakokon ugrottak ki röpiratokat olvasni, és akkor a rendőrök jöttek, kergettek bennünket, és hát nehéz volt megszökni tőlük, nem volt egyszerű, de sikerült" – elevenítette fel a valóban mozgalmas mozgalmi időket Péter.[47]

A rögtönítélő bíróság Sallait és Fürstöt július 29-én halálra ítélte, az ítéletet még aznap végrehajtották a Kozma utcai „Kisfogházban". Pártjuk a síroknál szervezett tüntetést, amelyen Eisenberger és párja is részt vett. A férfi később úgy emlékezett, hogy a kőbányai Kada utcánál, illetve 15 másik „randevúhelyszínen" szedték össze a kisebb csoportokban gyülekező embereket és vonultak – abban a hiszemben, hogy a kivégzettek zsidók voltak – a fogháztól karnyújtásnyira lévő Kozma

utcai izraelita temetőhöz (ahol sokan egyből gyanússá váltak, mert nem tudták, hogy oda fejfedővel kell menni). A korabeli rendőrségi forrás augusztus 7-re datálja az eseményt, amikor „a rákoskeresztúri temető árkánál" (ez a pontos, Sallait és Fürstöt ugyanis az egymás szomszédságában lévő zsidótemető és az új köztemető között hantolták el) a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) által rendezett tüntetés résztvevőivel szemben eljártak. Abban a két beszámoló megegyezik, hogy a detektívek és rendőrök előre tudtak az akcióról, és már várták a megemlékezőket. A rendőrség ötven ember, köztük hősünk és elvtárs-barátnője előállításáról számolt be, a begyűjtést a Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának kommunistaellenes nyomozásokban jártas Hain Péter-féle csoportja végezte. A társaság a főkapitányságon kötött ki, ahol – Eisenberger beszámolója szerint – kisebb csetepaté támadt, az 1911-es számú közrendőr belerúgott mindkettőjükbe, ő viszonozta. A Toloncban megszabadították hajától, és a társaival egyetemben rendőri felügyelet alá került. Az intézkedés következtében este tíz óra után nem tartózkodhatott az utcán, nem utazhatott villamoson, nem vehetett részt csoportosulásban, és meghatározott időnként jelentkeznie kellett a helyi rendőrségen. Mozgási szabadságának korlátozása fokozott konspirációs fegyelmet igényelt az illegális elvtársi találkozók lebonyolításában. Bár tiltva volt, bejárt a szakszervezetbe, ezt később azzal magyarázta, hogy munkába „onnan közvetítették el", ám hogy hova, arról nem tett említést. Arról viszont igen, hogy a ref. alatt még a házasságkötésüket is be kellett jelenteniük, ezért az aktájukat is „összeházasították".[48]

A bejelentés 1933. április 12. után történhetett, ugyanis ezen a napon kötötte össze életét a X. kerületi anyakönyvvezető előtt „Eisenberger Benő, állását tekintve szabósegéd" és Simon Jolán háztartásbeli.[49] A boldogító igenekkel viszont kissé elő-

refutottunk a történetben, kanyarodjunk vissza a jegyben járás hónapjaihoz, amikor a vőlegény már valódi, férfiembert próbáló pártmegbízatás elé nézett.

Seszták a „Paradicsomban”

A harmincas évek elején Eisenberger működésének terepe döntően a főváros VII. kerülete volt. A Szövetség utcából a Király utca 49. számú ház egyik albérleti lakásába költözött át, ahol (és talán az előbbiben is) unokatestvérével, Lajossal egy fedél alatt húzta meg magát,[50] és ha tehette, lakhelyének környezetében szervezte meg titkos találkozóit. A helyi hatóságokkal szembeni tűzkeresztségen már átesett a valójában nem túl kiterjedt és acélos kommunista mozgalom egyik katonája. Befektetett energiája idővel megtérülni látszott, sőt 1932 nyarának végén meghozta gyümölcsét. A párt júliusi nagy lefejezése után valamikor szeptemberben Fürst Károly közölte vele, hogy a VS KB-ban úgy döntöttek, őt küldik két hónap múlva a Nemzetközi Vörös Segély moszkvai világkongresszusára. A megbízatás komolyságából fakadó izgalmi állapotban és a maximális konspiráció betartásával jelent meg a vezetőség előtt egy októberi vasárnapon a budai Hárs-hegy nyugati lankájánál fekvő Petneházy-réten. Természetjáró álcában a Szépjuhászné úttól Fürsttel indult neki a túrának, a gémeskútnál pedig Száberszki, Erdős, az 1930 végén bebörtönzött Révai József felesége, Lili, valamint egy „Rozs” vagy „Rosta” néven bemutatkozó férfi várta. Beavatták a VS addigi históriájába: a karitatív munka, az utcai demonstrációk és a propagandatevékenység jellemzői, a tagság létszáma és összetétele, a lebukott elvtársak száma és fogva tartásuk helye, statisztikák, adatok sora volt az, amit a kiválasztottnak fejben kellett tartania, hiszen elővigyázatosságból semmit

sem írhatott le. Az eligazítás után a társaság szétszéledt, ő pedig Száberszkivel kettesben maradt, egy árok partján üldögélve próbált belőle többletinformációkat kiszedni a leendő nagy próbatételről, arról, hogy milyen is egy ekkora horderejű rendezvény. Csalódottságára azonban csupán azt a választ kapta: „hát tudom én, nem voltam még soha ilyen kongresszuson, majd meglátod”. Nem csoda, ha Eisenberger úgy érezte, elvtársai kellő úszóoktatás nélkül dobták be a mély vízbe: „Bizony főtt a fejem, ahogy mondani szokás [...]. Nem tudtam, mennyire fog sikerülni. Az igyekezet megvolt bennem.”[51]

A következő nehézséget a kiutazás megszervezése jelentette. A magyar VS delegáltja tüdőbajának ausztriai gyógykezelésére hivatkozva útlevélért folyamodott, s mivel nővérének pénzküldeményével tudta igazolni a kúra anyagi fedezetét, bár ref.-es volt, de nem büntetett előéletű, megkapta az okmányt. Az indulás reggelén Erdős László átadta a nagy utazás lázában égő Eisenbergernek a VS KB teljes munkabeszámolóját. A mellékes küldöncszerep konspirációs szempontból finoman szólva nem volt ügyes húzás. Évtizedekkel később ő maga is felelevenítette a rizikós szituációt: „Megérkeztem Bécsbe, ugye meg kell mondanom, ami helytelen volt, hogy adtak anyagot is, hogy vigyek át. [...] Erdős Laci [...] azt mondta nekem, kiszállsz Bécsben, menj oda egy taxihoz és [ne a valós címet] mondd a sofőrnek, [hanem] hogy a 40. szám alá vigyen téged. Na, mikor felszállok a vonatra, és ahogy megyek Bécs felé, gondolom magamban, ha én azt mondom a sofőrnek, hogy Adler Strasse vierzig, és mondjuk nincs az utcában 40[-es] szám, akkor már lebukom, hát miért mondjak én 40-et, azt kell mondani, kettő. És ahol szállok le, az biztos, hogy Adler utca, így is volt, 12 szám volt összesen az utcában. Ezt csak arra mondom, hogy kell vigyázni az elvtársaknak, ha valakit külföldre küldenek [...] Az ember nem jön rá magától, ilyen kis dolgokon lehet lebukni.”[52] Eisen-

berger lényegében ez egész küldetést kockára tévő küldeményt egy fogpasztatubusban rejtve leszállította a címzettnek, bekopogott vele – a fentebbi idézetben szereplő „Adler Straße" helyett – az Adlergasse (a mai Franz-Josefs-Kai) 12.-be, ahol egy 19-es emigráns, bizonyos Havas elvtárs várta. A szovjet követség közelében lévő találkozási pontról a segélyszervezet ottani prominense, Róth István átvitte egy biztonságosabb hotelbe, és belekezdett a felkészítésébe. Ám míg továbbképzést igen, a továbbutazást nem tudták megszervezni a bécsiek. Útleve kizárólag ausztriai tartózkodásra jogosította fel, és ugyebár neki jóval messzebb akadt dolga. Illegális úti okmány híján maradt a hivatalos út, visszatért Budapestre, és a főkapitányságon gyógykezelése új helyszínéül Berlint jelölte meg. Újfent szabad utat kapott, és jóformán meg sem száradt a pecsét az útlevelén, amikor Eisenberger ismét az egykori osztrák császárvárosban ült Róthtal három bőrönd dokumentum felett. Másfél hét alatt átnyálazta a magyar munkásmozgalom történetét 1919-től lényegében elutazása napjáig, benne a Tanácsköztársaság dokumentumaival, levelezésekkel, röpiratokkal, történeti feldolgozásokkal, a Horthy-rendszer áldozataira és a fogolycserére vonatkozó feljegyzésekkel, valamint VS és KMP nemzetközi kapcsolatait bemutató anyagokkal.[53]

Bécsből a menetrend szerint Berlin felé vette az irányt. A német fővárosban egy darabig egymagában, arcüreggyulladással szenvedve várta hotelszobájában összekötőjét. A szállodát nem hagyhatta el, a portással próbált meg diskurálni, ami nem mehetett könnyen, mivel saját bevallása szerint a német nyelvvel akadt elég gondja: „Érteni sokat értettem, beszélni nem" – ismerte be Galgóczi Erzsébetnek a hetvenes évek végén.[54] Már-már úrrá lett rajta az elkeseredés, amikor végre megjelent az összekötője. Komját Aladár vette szárnyai alá (a kommün írói direktóriumának tagja Berlinben a Komintern nemzetközi

távirati irodájának egyik főszervezője és az *Inprekorr* című lap munkatársa), beköltöztette a Rote Hilfe székházába, és a továbbiakban tolmácsolt neki. A szervezet technikai részlege ellátta hamis papírokkal, s így 1932. november 3-án felvette élete első álnevét: mint Antonin Sesztak (Seszták Antal) cseh technikus indult el Stettinbe (ma a lengyel Szczecin). Sesztákot azzal indították útnak, hogy a pályaudvaron a szerelvény meghatározott fülkéjében egy sapkát, nyakában átvetett sálat viselő, pipázgató férfit keressen, ő fogja elvezetni a Szovjetunióba. Mindenben kövesse, de ne szóljon hozzá. Szczecinben a „kísérő" taxiba szállt, Sesztáknak viszont nem sikerült másikat fogni, a biztonságos távolság megtartása helyett bekéredzkedett tehát az illető mellé. A kikötőben leadták útleveleiket, majd a kihajózásig külön-külön járkáltak a városban. Délután 6-kor a tengerjárón megkezdték az útlevelek kiosztását, csakhogy az inkognitóban utazó magyar VS-küldött „lányos zavarában" elfelejtette fedőnevét. „Ismerőse" átvágta a gordiuszi csomót, azt tanácsolta, maradjon a sor végére, ám közben eszébe jutott új személyazonossága, hogy ő most a Seszták nevet viseli.

A szerencsés kimenetelű rövidzárlat után három napot töltöttek a Balti-tengeren, és kabinjuk intimitásában megszabadulhattak a konspirációs fegyelemtől és „baráti" beszélgetésbe elegyedhettek, amire Péter harminc év múlva úgy emlékezett, hogy németül.[55] Abban biztosak lehetünk, hogy a berlini hotel portájától a tengert átszelő hajó kajütjéig hősünk nem tanult meg társalgási szinten németül. Egyszerűen arról lehet szó, hogy míg a Párttörténeti Intézet felkérésére írt „hivatalos" emlékiratában valószínűleg nem fedhette fel, hogy elvtársai az ő személyében kénytelenek voltak egy idegen nyelvet nem beszélő elvtársat küldeni a nemzetközi seregszemlére, addig másfél évtizeddel később a Galgóczi Erzsébet előtti személyes hangvételű interjúban ennek beismerése nem okozott gondot.

A nagy októberi szocialista forradalom 15. évfordulójának előestéjén már szovjet vizeken hajóztak, hajnalban Kronstadtban átestek az útlevél-ellenőrzésen, majd nemsokára kikötöttek Leningrádban, és még aznap este vonaton robogtak a célállomás felé. A reggel Moszkvában érte őket, a pályaudvarról Szesztákot nyomban a Nemzetközi Vörös Segély – oroszul MOPR (Mezsdunarodnaja Organyizacija Pomoscsi Borcam Revoljucii) – központjába vitték, és elhalmozták „minden jóval és széppel": Lenin életét bemutató képes albummal, piros aktatáskával és egy pakli minőségi cigarettával (benne a dohánygyári és cigarettakészítő munkások üdvözlő soraival). A promóciós egységcsomag mellé – későbbi jegyzete szerint – megkapta „Lenin összes műveit", amit a visszaútra is gondolva „konspirációs okokból" nem tarthatott meg, ezért azokat Strobl nevezetű küldött-társának adta.[56] Talán közelebb áll a valósághoz, hogy a továbbajándékozott opus inkább a munkás-paraszt állam atyjának valamiféle válogatáskiadványa lehetett, mint a halála után majd egy évtizeddel már többtucatnyi kötetet számláló életműsorozat. Az pedig, hogy gyorsan megszabadult a szuvenírtől, tekinthetnénk az előrelátás jelének, de akkor miért nem tette ugyanezt a Lenin-képeskönyvvel? Hiszen annak hazacsempészése sem járt kevesebb kockázattal.[57] (Emlékezzünk csak a feleségénél megtalált felrótt moszkvai albumra.) Elvégre az is elképzelhető, hogy felismerte: a képolvasással nem kell szenvednie, akkor minek bajlódjon a számára értehetetlen nyelvű kiadvánnyal (persze e felvetés csak akkor áll meg, ha a kötet nem volt magyarra fordítva, ami azért, valljuk meg, nem valószínű).

A kongresszus hivatalos megnyitója, november 10. előtti napon Szeszták kitöltötte a hivatalos kérdőívet – helyesírási hibákkal tarkítottan – németül. A csatolt fénykép alapján frissen borotvált huszonhat éves fiatalember a VS- és KMP-tagságának kezdetéül egyaránt az 1931-es évet jelölte meg, valamint három (1931-ben egy, 1932-ben két) hatósági intézkedés elszenvedését jegyezte be. Vele együtt regisztrált be Georg Kőrösi néven Molnár René.[58] Több, kommunisták elleni perben (mint említettük, a Weisz Nándor és társai vagy a Sallai–Fürst-ügy) a vádlottak védelmét ellátó ügyvéd Sallaiék kivégzése után jobbnak látta elhagyni szülőhazáját, 1932 szeptemberében a Szovjetunióba emigrált. A két hónapos terepismerettel rendelkező Molnár lett az ismeretlen közegben kissé esetlenül mozgó Szeszták „mentora" és tolmácsa. Rajta kívül – Péter állítása szerint – segítségére volt a Tanácsköztársaság veteránjai, a mozgalom nagy öregjei közül Bokányi Dezső, a Nemzetközi Vörös Segély tagja és a kinti magyar klub szervezője, továbbá az egykori Magyarországi Szocialista Munkáspárt elnöke, Vági István, aki ekkor a Vörös Szakszervezeti Internacionálé vezetésében vett részt. De a hóna alá nyúlt a legnagyobb presztízsű magyar kommunista, Kun Béla is. „Készülnöm kellett a felszólalásra. Húzódtam tőle, zavarban voltam. Az illegális mozgalomban nem szoktam meg, hogy sok ember előtt beszéljek. De Kun Béla megértően beszélt velem, gátlásaimat feloldotta és így nekifogtam a beszéd összeállításának. Meg is írtam, de valahogy befejezni nem tudtam. Kun elvtárs meg volt vele elégedve, kérésemre befejezésül azt diktálta: »Magyarország már egyszer szövetségese volt a Szovjetuniónak. A magyar nép harcolni fog a Horthy-rendszer ellen...«" – írta a fellépése előtti drukkról.[59] A fejébe vésett otthoni útbaigazítások és az utazása során készített jegyzetei vezették tollát. November 15-i előadásnak egy hosszabb, kilencoldalas, illetve egy rövidített változata maradt fenn a moszkvai Komintern Levéltárban, ezek egyikében sem található meg szó szerint az idézett Kun-féle tollbamondás, hasonló tartalmú szöveget a terror és az üldözés ellenében erősödő magyar Vörös Segélyről beszéde közepén helyezett el.[60] Azt nem tudni, hogy a hosszabb vagy a meghúzott változatot olvasta-e fel, emlékezetében úgy élt, hogy expozéja 20 helyett 25 percig tartott, „előbb akadozva", aztán „szívvel-lé-

~~18~~ 114

X BESCHLIE
BERAT

WELTKONGRESS der IRH

Fragebogen für Delegierte

1. Name u. Vorname .... Antonin Sestak
2. Von welcher Sektion delegiert .... ~~Tsch~~ Bern.
3. Alter N 7 .... 4. Nationalität ....
5. Bildung .... fralkes mal bildung
6. Soziale Lage .... orbeiter
7. Beschäftigung oder Arbeit .... sneider
8. Welche Sprachkenntnisse .... deuch
9. Beruf .... sneider
Ständiger Wohnort ....
11. Von welchem Jahr Mitglied der IRH? 1931
12. Jetztige Betätigung in der Roten Hilfe .... org. laitter
13. Frühere Tätigkeit in der Roten Hilfe ....
1) ....
2) ....
3) ....
4) ....
14. Parteizugehörigkeit, seit wann (ausführlich) .... 1931, K. ~~M.~~ P.
15. Gewerkschaftsangehörigkeit und seit wann .... nein
16. In welchen Arbeiter-Massenorganisationen ausser Rote Hilfe und Gewerkschaft beteiligen Sie sich? .... nein
17. Aktiver Anteil an der revolutionären Arbeiterbewegung ....
18. Welchen Repressionen waren Sie für Ihre revolutionäre Tätigkeit ausgesetzt (wo und wann, Zeit, nach welchem Urteil) .... 3 auf 8-tág. 1931. 1-mál, 1932. 2-mal.
19. Waren Sie bei der II. internationalen-Rote Hilfe-Konferenz zugegen? wen ja, dann als Delegierter welcher Sektion. ~~1931~~
20. Auf welchen internationalen Kongressen, Konferenzen und Plenums waren Sie vor dem gegenwärtig in der USSR stattfindenen? ....

A moszkvai Vörös Segély-kongresszuson Szeszták Antal néven kitöltött kérdőív első oldala, 1932. november 9. (PIL 500. f. 8. cs. 15. ő. e.)

lekkel" beszélt, „tele a Horthy-rendszer elleni gyűlölettel, tele a bebörtönzött elvtársak iránti mélységes szeretettel, hangosan, gátlás nélkül, örömmel nézve az egész világról odasereglett küldötteket". Sőt az áldozatok szelleme személyén keresztül manifesztálódott, mivel a mondandója alatt (meg az utcán) a kivégzett Sallai Imre ruháját viselte, hiszen neki nem volt „rendes" öltözete. A szereplés súlyától megkönnyebbülve fogadta másnap Kun Bélától a vállveregetést, és végre küldetésének hátralévő részében – a seregszemle hivatalosan november 24-éig tartott – a kulturált szórakozásnak szentelhette idejét. Ellátogatott Vörös térre, a Lenin-mauzóleumba, a Forradalmi Múzeumba és a Tretyjakov Képtárba, majd megjelent a magyar kolónia évfordulós ünnepségén, amelyet a legnépesebb kontingensük 1921 végi megérkezésének 11. évfordulójára rendezhettek.[61]

Miután kipipálta a kötelező látványosságokat és letudta a protokollprogramokat, „Seszták" moziba ment: „Az utolsó, Moszkvában töltött napon egy öreg magyar nyomdász (Lebovics, aki Svájcban Lenin *Iszkrá*jának volt a betűszedője) búcsúzóul elvitt egy barátságos kis moziba, s együtt megnéztük Makarenko gyerekeit, az »Élet útja« című filmet."[62] Az elsőre jelentéktelenek tűnő epizód egyes vélemények szerint nagy szerepet játszott Péter Gábor életében. Vegyük sorba, hogy mit is tudunk hősünk moszkvai tartózkodásának e talányos pillanatáról. A filmszínházi programfelelős Lebovics Farkas a magyar kommunisták első generációjának kevésbé vagy alig ismert alakja. A századfordulón Svájcba emigrált, megismerkedett Leninnel, csatlakozott a bolsevikokhoz, ami azt is jelentette, hogy eredeti szobafestő szakmáját sutba dobva az *Iszkra* nyomdászati munkálataiban, szedésében vállalt szerepet. Az őszirózsás forradalom előtt propagandaanyagokkal járt át a határon, a tanácshatalom győzelmével, kapcsolati tőkéjét kamatoztatva, bizalmi állásba került, Kun Béla többször rábízta Lenin kezei-

hez címzett küldeményeit. A magyar proletárdiktatúra bukása után a Szovjetunióban maradt, a Komintern magyar részlegéhez került, valamint pártiskolán tanított. Majd, és ez adja a fenti mozis történet pikantériáját, 1923-tól munkahelye Dzerzsinszkij GPU-ja (Goszudarsztvennoje polityicseszkoje upravlenyije – Állami Politikai Igazgatóság) volt, és titkosszolgálati működésének pedig egy ideig a Nemzetközi Vörös Segélyben kapott státus biztosította a fedést.[63]

A filmszínház műsorára tűzött alkotás, amelynek címe helyesen *Út az életbe* (*Putyovka v zsizny*), a legkorábbi szovjet hangos játékfilm. 1931-ben forgatták a kísérletező kedvű Nyikolaj Ekk rendezésében, témája az éhező és a bűn útjára tévedő utcagyerekekből szervezett kommuna, amely a közösségi munkával kiutat kínál számukra, egyúttal a kommunizmust építő emberré kívánja átnevelni őket.[64] Alapjául a „pofonjairól" híressé vált Anton Szemjonovics Makarenko pedagógiája szolgált. Az író és gyakorló tanító munkásságának fókuszában az önigazgató kollektíva állt, nevelési alapja a közhiedelemmel ellentétben nem a testi fenyítés, hanem a katonás fegyelem és a munka, általuk pedig a bűnre csábító egoista tendenciák letörése volt. Tanait a fiatalkorú bűnözök, csavargók elhelyezésére létesített ún. Gorkij-telepen, majd a szovjet titkos rendőrség emblematikus vezetőjéről elkeresztelt Dzerzsinszkij-kommunában próbálta átültetni a gyakorlatba.[65] A névadás nem a véletlen műve, a makarenkói iskolát és gyermekeit idővel a GPU-ból 1923-ban OGPU-vá (Objegyinyonnoje goszudarsztvennoje polityicseszkoje upravlenyije – Egyesített Állami Politikai Igazgatóság) előlépett szolgálat karolta fel. A direkt kapcsolatot Ekk sem hagyta szó nélkül, drámai hangvételű narrációt biggyesztett alkotásának végére, az egy és háromnegyed órás történetet „a gyerekkommunák első vezetőjének, a gyermekek legnagyobb barátjának, Feliksz Dzerzsinszkijnek" dedikálta.

Eisenberger tehát mint a magyar kommunisták sorából épp hogy kitűnő VS-delegált 1932-ben Moszkvában a szovjet államvédelem tisztjével a szovjet államvédelem „legnagyobb alakjának" ajánlott egész estés mozifilmet nézett meg. Aztán eltelt másfél évtized, és Péter Gábor néven a magyar államvédelem „legnagyobb alakja" lett. Lehetséges, hogy a későbbi ÁVH-főnök már ekkor kapcsolatba került a szovjet titkosszolgálattal? Magyarul: az OGPU beszervezte a magyar kommunistát? Elképzelhető, legalábbis minden adott ahhoz, hogy a filmszínházas intermezzót ekként olvassuk. Ám konkrét bizonyítékok a mai napig nem állnak rendelkezésre. Ha van ilyen, akkor csakis valamely orosz levéltár mélyén található. Ám – jegyzem meg halkan – ha ott van, akkor mi van? Természetesen a karrierállomások rekonstrukciója szempontjából nem közömbös, hogy a főszereplő az OGPU titkos ügynökeinek sorába lépett-e 1932-ben, a lényeges kérdés viszont mégiscsak az, hogy az esetleges beszervezése milyen szerepet játszott, játszott-e egyáltalán abban, hogy Péter Gáborból az válhatott, aki. Van-e különbség, ha a szovjet tanácsadókban nem szűkölködő magyar államvédelem első embere egy feltétlen szovjet*barát* magyar kommunista, vagy egy szovjet *ügynök* magyar kommunista? Van-e jelentősége annak, hogy a szovjeteknek való kétségtelen és feltétlen elkötelezettsége hátterében mi áll? Azt hiszem, hogy nincs. Persze 1945-ben javára szolgálhatott – miként Gyarmati megjegyzi –, hogy a hazai kommunisták közül ő volt az, akit „jegyeztek" Moszkvában.[66] Hogy miért, azt viszont nem tudhatjuk bizonyosan: az, hogy számoltak vele, nem jelenti automatikusan a szovjet titkosszolgálattal 1932-re visszanyúló múltját vagy akár az azzal való folyamatos együttműködést.

Rákosi Mátyás utólagos vádjai ugyanis nem vehetők készpénznek. Ő 1956 utáni száműzetésében memoárjait körmölgetve előszeretettel tolta át a felelősséget az otthoniakra,

különösen egykori megbízható emberére: „Berija beszervezett ügynöke volt" – írta Péter Gáborról.[67] A kijelentés rétegeit bontogatva Gyarmati megállapítja, hogy annak hátterében az önfelmentés mellett (Péter „leleplezése" és szerepének hangsúlyozása a törvénytelenségekben) vagy azon túl ott munkálhatott a „beszervező" besározásának szándéka is. Azaz az utólagos elégtételszerzés a szolgálat éléről és az élők sorából eltávolított Berija felett, aki korábban a szovjet párthierarchiában elfoglalt magas pozíciójával és nem csekély informális hatalmával élve többször támadta a magyar pártvezetőt, jó taktikai érzékkel megválasztva a támadás pillanatát. 1941-ben rögtön megkritizálta a Szovjetunióba befutó és börtönviseltségének népszerűségében lubickoló, ám még erőtlen Rákosit, majd 1953 júniusában moszkvai raportjakor nyíltan és ordenáré stílusban kelt ki a meggyengült főtitkárral szemben.[68]

Gyarmati felvázol egy olyan lehetséges olvasatot, amely szerint a Lebovics-küldetés hátterében nem a hálózatépítő OGPU, hanem a betegesen gyanakvó Kun Béla állt. Akiben 1928-as bécsi lebukásának élménye (a teljes illegális irattár rendőrkézre juttatása), illetőleg a magyar kommunista emigráció frakcióharcai közepette saját pozíciójának körülbástyázása külön-külön és egyszerre is az „agent provocateur" rémképét állandósította. A messziről jött ember, az előtte teljesen ismeretlen Szeszták lekáderezése mindezek következményeként is értelmezhető, és az is érthető, hogy az ellenőrzésre a tanácsköztársasági harcostársak közül az abban járatos Lebovicsot kérte fel.[69]

Könnyen lehet persze, hogy a mozis epizód egyszerűen az volt, aminek látszott: a fiatal magyar delegált utolsó, Moszkvában töltött éjszakáján egy kicsit lazítani akart, amihez a kongresszusi felhozatalból az idősebb, terepismerettel rendelkező „öreg nyomdász" kínálkozott alkalmas partnernek, akivel nyelvi problémái sem voltak. A gyanú azonban akkor sem hagyhat

nyugodni bennünket: miért illesztette be moszkvai emlékei sorába ezt a szájtátva szemlélt látványosságokhoz képest jelentéktelennek tűnő programot? Miért számolt be róla ilyen részletesen (nem feledve a film címét sem), ha számára nem bírt semmilyen jelentőséggel?

A Vörös Segély lépre megy – Márvány színre lép

Szeszták a pályaudvaron „őszinte elérzékenyüléssel" intett búcsút a – konspirációs okokból – kis létszámú búcsúztatódelegációnak és a hótakaró fedte szovjet fővárosnak. A határon megszabadult az árulkodó nyomtól, a fényképes moszkvai igazolványától, Berlinben végleg levetkőzte inkognitóját, visszavedlett Eisenbergerré, és indult tovább Bécsbe. Elmondása szerint az állomáson ismert berlini összekötője, Komját Aladár ellátta útravalóul egy kis hazai olvasnivalóval: a *Pesti Napló*val és a *Magyarország*gal. Ausztria felé robogva az újságokból döbbenten értesült a hírről: a hazai mozgalom számos tagját lefogták, köztük feleségét is, ezért – Róth István tanácsára – Bécsben várta, hogy Budapesten tisztuljon a levegő.[70] A szóban forgó lebukásról tudósító lapok eleinte nem hozták Simon Jolán nevét (az emlékezőt ezen a ponton megcsalhatta memóriája), a felgöngyölített KMP–Vörös Segély-vonalat viszont igen, ami valós fenyegetést jelentett a szervezet visszatérő küldöttére.[71] Mi is történt a távollétében?

1932. október 29-én Kispest több pontját Vörös Segély-röpcédulák lepték el, majd november 7-én a Lehel téren megismétlődött az akció. Másfél héten belül – talán priusza okán – a detektívek figyelés alá vonták Simon Jolánt, majd a megfelelő pillanatban lecsapott a Hain-csoport. Lekapcsol-

ták őt és mindazokat, akikkel az ellenőrzés három napja alatt gyanús kapcsolatba került: Csillag Pált, Erdős Lászlót, Rosenfeld Lászlót, Krausz Jolánt, Pick Lászlót és a kiküldetésen lévő Eisenberger unokatestvérét, Lajost. Rosenfeld beismerő vallomása és a házkutatás során lefoglalt sajtóanyagok megerősítették a nyomozóhatóság előtt, hogy a segélyszervezet aktív tagjait sikerült kézre keríteniük. Vádat emeltek ellenük, noha Rosenfeld később tagadta, hogy ismerné a többieket, és kényszerítésről nyilatkozott: „...a detectívek, akiknek nevét nem tudom, nagyon megvertek, megtalpaltak". Kihallgatási jegyzőkönyvekhez fűzött kiegészítéseik alapján így járt Csillag Pál („A rendőrségen a detectívek megvertek. A talpamra kb. 50 botütést vertek."), Krausz Jolán („A rendőrségen a detectívek, akiknek a nevét nem tudom, nagyon erősen megvertek.") és Simon Jolán is („A rendőrségen bántalmaztak. Egy detectív a hasamra térdelt, a másik pofozott, a harmadik fejemet ököllel ütötte, a negyedik egy széket a hátamba vágott, az ötödik pedig a karomat szorongatta. Nevüket nem tudom."). A meggyőzés „enyhébb" formájában részesült Eisenberger Lajos („A rendőrségen a detectívek megpofoztak."), míg Erdőst és Picket „nem bántalmazták".[72]

Seszták már jó pár napja elhagyta Moszkvát, amikor Budapesten a törvényszéki vizsgálóbíró öt vörös segélyesnek, köztük szeretett Jolánjának az előzetes letartóztatását meghosszabbította (Picket és unokatestvérét szabadlábra helyezte).[73] Miután értesült a történtekről, Eisenberger nem tehetett mást, hosszabb tartózkodásra rendezkedett be Bécsben, és – egyéb elfoglaltsága nem lévén – elkezdte konferenciatapasztalatait papírra vetni. Róth István segítette a szovjet ukázok lejegyzésében, ezek egyrészt a kommunisták viselkedési normáira vonatkoztak: hogyan kell belefolyni a segélyezésbe, mik az illegalitásba vonulás feltételei, mikor jogos az éhségsztrájk és hasonlók, másrészt a „nemzeti" Vörös Segély-organizációkat igazították el a sajtómunka, a demonstrációszervezés, a nemzetközi kapcsolattartás terén és a foglyok szabadságáért folytatott harc taktikájában.[74]

A bécsi kényszerpihenőhöz kötődik egy olyan epizód, amelyet szintén Eisenberger beszervezésének bizonyítékaként szokás említeni. A vele egyidejűleg a városban tartózkodó Háy Gyula, a tanácsköztársasági emigránsok sorát gyarapító drámaíró számolt be arról, hogy Eisenberger betért Litzi Friedmannhoz a Latschkagasse 9. szám alá. Az asszony a városban időző kommunisták nagy barátja, szállásadója és „hálótársa" volt, és egészen véletlenül épp akkor a házában tartózkodott egy friss diplomás angol fiatalember is. Litzi az ágyát is megosztotta a messziről jött vendéggel, majd Eisenberger hathatós segítségével nyomban be is szervezte. Így indult a Szovjetuniónak kémkedő „cambridge-i ötök" egyikének, Kim Philbynek a hírszerző karrierje – legalábbis Háy előadásában.[75] A sztori, valljuk meg őszintén, túl szép ahhoz, hogy igaz legyen. Egyet kell értenünk Gyarmati Györggyel, aki inkább az írói fantázia termékének, mintsem tényirodalmi adaléknak tartja az epizódot.[76]

Még inkább elmondható ez a történet egy másik, továbbírt változatáról. Háy 1971-es *Geboren 1900* című könyvében napvilágot látott epizódot ugyanis évekkel később Erdey Sándor továbbfűzte *A recski tábor rabjai* című munkájában. Nála nemcsak Philby, hanem egy 1919-ben Bécsbe menekült vérengző Lenin-fiú is a ház asszonyának karjaiban és ágyában kötött ki – aki nem volt más, mint Péter Gábor. Szerelmükből többéves együttlét és a bécsi mozgalmi együttmunkálkodás bimbódzott. Évekkel később Philby elrabolta a hölgy szívét, és nemsokára feleségül vette, aki viszont továbbra is kapcsolatot tartott Péterrel, s közösen beszervezték az ifjú férjet. Az angol kettős ügynök és a magyar politikai rendőrség főnökévé lett Péter 1945 után folyamatos kontaktusban volt, és így válhattak utóbbi „szabad

prédáivá" a magyar földre átdobott hírszerzők. Sőt! Erdey szerint végső soron a két alak összejátszásának eredménye lett a legtöbb koncepciós és összeesküvési per.[77] Az viszont kifejezetten sajnálatos, hogy a bizarr história azóta is bonyolódik, tényként bukkan fel a tudományos ismeretterjesztésben.[78]

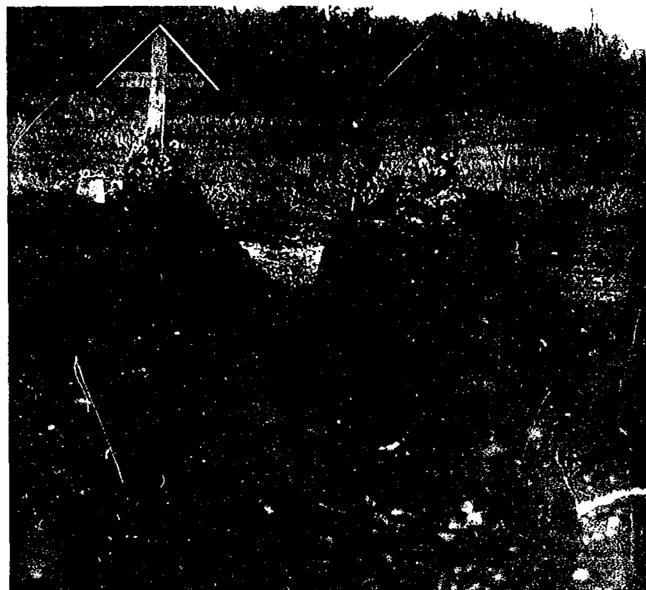
A fordulatos történetekkel kapcsolatban elég talán néhány alapvető körülményre rávilágítani. Először is, nehezen hihető, hogy az Európa-szerte már ekkor képzett rezidenseket és ügynököket csatasorba állító szovjetek a terepmunkában teljesen tapasztalatlan embert vesznek igénybe egy fontos kém beszervezésére. Azt is nehéz elképzelni, hogy a tanulmányait az újfehértói elemi iskolában (úgy-ahogy) befejező Eisenberger talált volna közös témát és nyelvet a szigetország legjobb egyetemén végzett Philbyvel beszélgetéshez.[79] Pétert Lenin-fiúként beállítani pedig egyenesen képtelenség: Eisenberger Benjámin 1919-ben a palatáblát szorongathatta az iskolapadban, és nem terrorkülönítményesként dúlta végig az országot fegyverrel a kezében.

Maradjunk abban, hogy Eisenberger 1932-ben úti beszámolóját serényen körmölte – a kiutazásakor is igénybe vett szálláson, talán a Latschkagassén, talán másutt –, amikor karácsony táján beállított hozzá Budapestről Révai Lili, hogy a moszkvai híreket, üzenetet átvegye.[80] Az utóbbit Kun Béla fogalmazta meg, ami a hírhozó interpretálásában valahogy így hangzott: „Jobban támaszkodni a vezetésnél az üzemi, elsősorban a nagyüzemi munkásokra. A konspiráció feltétlen megjavítására kell törekedni."[81] Mindezt különösen aktuálissá tette a magyar vörös segélyesek lebukása. Éppen december 20-án vádolták meg Simon Jolánt és társait (Eisenberger Lajos kivételével) az 1921. III. tc.-be ütköző „állami és társadalmi rend felforgatására irányuló vétség" elkövetésével.[82] 1933. február 6-án a törvényszék a Csillag Pál és társaiként nevesített ügyben Simon Jolánt illegális sajtóanyagok terjesztéséért és a „sejtépítésért" (Rosenfeld és Krausz Jolán bekapcsolásáért) hat hónapi fogházra és háromévi hivatalvesztésre, valamint politikai jogainak felfüggesztésére ítélte (a szabadságvesztésből az előzetes letartóztatás két hónap és 19 napját kitöltöttnek vették). Társai kevesebbel megúszták: Csillag öt, Rosenfeld és Krausz három-három hónapot kapott főbüntetésül, Erdőst és Picket felmentették.[83] Eisenberger fellélegezhetett, mivel megbizonyosodott afelől, hogy az ő küldetésére nem derült fény, így végre visszatérhetett Budapestre.[84]

A lebukások miatt 1933 februárjában időszerűvé vált a Vörös Segély átszervezése. Ekkor került be a szűkebb vezetésbe Eisenberger, és felvette a Márvány fedőnevet. A KB munkájában rajta kívül a szabadlábon lévő Erdős (mint Kulák) és egy „újpesti elvtárs" vett részt. A mozgalomban Orlaiként ismert Fürst Károly és az áprilisban törvényes feleséggé előlépő Simon Jolán (Kemény fedőnéven) kerületi irányítók lettek.[85] Márvány aktivizálódása a politikai rendőrség előtt nem maradt titokban. Nem derült ki, hogy milyen nyomon, de hamar eljutottak hozzá. Április 28-án politikai nyomozók csöngettek be az Akácfa utca 4. II/3. szám alatti lakásába tiltott irodalom és propagandaanyag után kutatva. Terhelő bizonyítékot ugyan nem találtak, de üres kézzel sem akaródzott távozniuk, ezért őt előállították.[86] Júniusban bátyja, Sámuel a szabók szakszervezetében végzett ellenzéki tevékenysége miatt többedmagával egy időre Hainék őrizetébe került.[87] Feleségének ügye is függőben volt, míg december 16-án aztán az ítélőtábla úgy találta, még ha „visszaesése" miatt a törvényszéken hozott büntetése „enyhének" mutatkozik is, az adott ügyben szerepe „tárgyilag" nem súlyos, és mivel időközben férjhez ment, a „megváltozott életviszonyai" feltehetőleg visszatartják az „újabb bűnbeeséstől".[88]

Nem így történt. Egy hónappal korábban a féléves házasok pártutasításra sikeres koszorúzási akciót hajtottak végre Sallai és

Fürst sírjánál. Ez – emlékezett később Péter – „a következőképpen történt. Egy piros szalagra varrógéppel, fekete cérnával rágépeltem, szabadságot az élőknek, bosszút a mártírokért, és akkor ezt a Joli kabátjának a bélése alá varrtam, hogy ha lebukunk, ne találják meg. Vettünk egy csomó piros virágot, de az is feltűnő volt akkor, ha sok piros virágot vittek, a tetejére fehér őszirózsát vettünk és így mentünk ki a temetőbe. Most már tudtuk, a sír hol van, mert a Fürst bátyja megmondta, mert az édesanyja kijárt már akkor a sírhoz, és ott voltak ők eltemetve a keresztény és a zsidó temető között az utcán, majdnem ami van, úgy a szélén, sírkövük is volt már. Részben a Vörös Segély, de úgy volt, hogy a család [sic!]. És akkor mi kimentünk, és mikor a Joli kabátjából kivettem ezt a szalagot, leterítettük a sírra, a fehér

Sallai Imre és Fürst Sándor sírja virágokkal a rákoskeresztúri temetőben.

virágot eldobtuk, a pirosat szépen szortíroztuk, megjelent egy hekus, aki figyelte a sírt és sietett a bejárathoz, mert egyedül volt, és arra gondolt, ha jövünk ki, akkor a karjába futunk, vagy valakit hívott. Mikor megláttam, mondom a Jolinak, mi nem ott fogunk kimenni, menjünk át a szántóföldeken, felszállunk a vonatra Rákos pályaudvarnál. Így is történt. Másnap benne volt az újságban egy fénykép, hogy ismeretlen tettesek megkoszorúzták Sallai és Fürst sírját, és rajta a szalag, a rendőrség keresi a tetteseket. Sose tudták meg."[89]

A következő évek történéseiről Péter meglehetősen szűkszavúan számolt be visszaemlékezéseiben – mint látni fogjuk, talán nem véletlenül. Ekkorra az ő és családtagjainak neve már egyáltalán nem volt ismeretlen a politikai rendőrség előtt, köszönhetően a Hain által 1926-ban felállított központi politikai prioráló adatbázisnak. Ennek továbbfejlesztett változata 1931 után az *Államrendészeti zsebkönyv* lett, amely a címével ellentétben terjedelmesebb volt annál, hogy a detektívek és közrendőrök feltűnés nélkül magukkal hordozzák. A *Fekete könyv*ként is elhíresült „időszaki kiadvány" több száz oldalra rúgott, egyesítette a közigazgatási és a rendvédelemi szerveknek a politikai nyomozások szempontjából releváns adatállományát, rendszerezte őket az állam biztonságát veszélyeztető cselekményi kategóriák szerint.[90] Az osztályozáskor az egyes csoportokat betűvel rövidítették és rendelték hozzá az ábécében felsorolt „elkövetőkhöz". Így lett Eisenberger Benjámin „K", azaz olyan delikvens, aki „az úgynevezett proletárdiktatúra alatt vagy később kom[munista]. tev[ékenységet]. fejtett ki, emiatt bűnvádi eljárás, rendőri felügyelet vagy rendőri ellenőrzés alatt állott, illetve áll". Eisenberger Benjáminné, azaz Simon Jolán mint „a proletárdiktatúra alatt vagy később elkövetett és a bolsevizmust szolgáló bűncselekmény miatt jogerősen elítélt egyén" neve mellé „KB" került. Testvérét, Sámuelt „M"-mel az egyéb kategóriá-

kon kívül eső „politikailag megbízhatatlannak” minősítették, míg az unokatestvérei közül Eisenberger Margit került fel a listára, szintén „K”-val jelölve.[91]

Kató példáját követve Sámuel 1935 januárjában a kivándorlás mellett döntött (vagy döntöttek helyette testvérei – s hogy ez miért is vetődik fel, arról később lesz szó). Benjámin szerezte meg számára az útlevelet egy hazalátogató magyar közvetítésével, aki az újhazában kivándorlási irodát üzemeltetett. Április 15-én így az utolsó, közeli családtag távozott mellőle. (A harmincas években Benjámin gyakran váltogatta lakhelyét: mint jeleztük, 1932–33 táján a VII. kerületi Király utca 49. II/17.-ben lakott Lajos unokatestvérével, míg Sámuel a közelben lévő Akácfa utca 4. II/2.-ben. 1935-ben Benjámin már a VI. kerületi Bulyovszky – ma Rippl-Rónai – utca 31. számú ház első emelet 21-es számú lakásában húzta meg magát.)[92] Sámuel New Yorkban próbált szerencsét Kató gondoskodó felügyelete alatt. Az első két évben ő és férje, Lusztig Gyula, aki önálló faesztergályos üzemmel bírt, tartották el. 1938-ban sikerült szabóként elhelyezkednie, de mindenhol hamar kitelhetett a becsülete, mert az elkövetkező tíz évben tíz különböző munkahelyen dolgozott. (Az Egyesült Államokban még két nagynénje élt, Mártonné és Fániné, előbbi fűszerüzletet, majd gyümölcsösstandot vitt, utóbbi szobákat adott ki.)[93] Sámuel kivándorlásának évében érkezett meg Újfehértóról Budapestre Erzsébet unokatestvérük, aki mint kézilány állt munkába az Andrássy úton a Deutsch-féle nyakkendőkészítő üzemben. Benjámin nyomban összekapcsolta Fürst Károllyal, öt év múlva már eredeti szakmájában, gépíróként dolgozhatott: Rózsa Ferencnek gépelte az aktuális kommunista propagandaanyagot.[94]

1935 januárjában a második Rákosi-per szólította az utcára a kommunistákat, többeket is őrizetbe vettek. A tárgyalás nyitónapján, 21-én Eisenbergernét és tíz elvtársát – köztük a későbbi igazságügy-minisztert, Nezvál Ferencet – fogták el. Szinte ezzel egy időben gyöngyölítettek fel egy újabb Vörös Segély-vonalat, benne az unokahúggal, Margittal, akit 29-én ref. alá helyezési javaslattal adtak át a bűnügyi osztálynak. Február közepéig összesen 72 személlyel szemben jártak el bűnügyi vagy közigazgatási eljárás keretében, köztük ott volt Stolte István és Rajk László.[95] Jolán rövid, a per időtartamáig (február 4-ig) tartó kikapcsolása után nem sokkal ismét a detektívek kezére került. A hitleri Németország fegyverkezési törekvései ellen, augusztus 1-jére meghirdetett antimilitarista nap előkészítésén fáradozott, amikor a rendőrség több mint harminc társával (például Palotás Imrével és a szocdem Marosán Györggyel) egyetemben lecsapott rá.[96]

Az év végére Márvány sem kerülhette el sorsát, december 6-án „utcai találkán” kapcsolta le Tényi Mátyás detektív.[97] A nyomozó elmondása szerint aznap a XIII. kerületi Szabolcs utcai Zsidó Kórház közelében megpillantotta a praxisából ismert, feltűnően furcsán viselkedő Bárd Ármint, aki jobbra-balra tekingetett, hátranézegetett, majd a rövid idő múlva befutó két férfival – mint később kiderült, Schmidt Ferenccel és Fränkl Lászlóval – átsétált egy Lehel úti kávéházba, ahol a sarokasztalnál összehajolva halkan beszélgetésbe elegyedtek, Schmidt jegyzetelt. A szemfüles nyomozó kapva az alkalmon, erősítésért rohant, a Podmaniczky utcánál viszont beleszaladt a számára szintén nem idegen Glasz Imrénébe és Eisenberger Benjáminba, akik egy férfi (Láng László) csatlakozása után irányt változtatva haladtak tovább. Tényi mögéjük került és próbálta kihallgatni beszélgetésüket, de csak hangfoszlányokat csípett el („Pesterzsébet”, „kibérelnek”, „helyiséget”), illetve feltűnt neki, hogy amikor észrevették, másról kezdtek el társalogni. Több se kellett, mindhármukat lefogta (Glaszné zsebéből a személyi motozáskor többek között az elítélt Jolsvai Vilmos segélyezésére feleségének átadott 30 pengőről szóló nyugta került elő), majd

karhatalommal visszatért a Lehel útra, és a kávéházi társaságot is bekasztlizta.[98] Tényi 1945 után több kollégájához hasonlóan Péter Gábor politikai rendészetének őrizetébe került, s ott újra feleleveníttették vele az eseményeket. Beszámolója lényegében megegyezett a fentivel, annyi különbséggel, hogy felfedte: nem véletlenül „járőrözött" arrafelé. Az információt Bárdék találkozójáról egy besúgójuk, Bénisz Sámuel adta le távbeszélőn, amiért Tényit „riadóztatták". Az viszont váratlanul érte, hogy a Munkácsy Mihály utcai őrszobára sietve meglátta azt a társaságot, amelynek egyik tagjában (Láng Lászlóban) felismerte egy korábbi, Bénisz lakásán tartott (a detektívek által megfigyelt) Bárd-féle találkozó résztvevőjét. Így össze tudta kapcsolni a két csoportot. (A rendőri konfidensnek ez volt az utolsó feldobása, mert a következő évben kivándorolt az Egyesült Államokba.)[99]

Márvány tehát a Munkácsy utcai őrs érintésével megint a főkapitányságon landolt. A Bulyovszky utcai lakásában lefoglalták Lukács Imre *Mert mi nem felejtünk* című verseskötetét, a Vámbéry Rusztem előszavával ellátott, szerzői kiadásban megjelent *A Rákosi per: Vád – Védelem – Ítélet* című könyvet, Marxtól *A filozófia nyomorúságát* és a *Munkáskönyvtár* sorozatból az indexen lévő Kautsky Károly: *A proletárság diktatúráját*. Ebből sejthető, hogy a könyvek tulajdonosa nem mondott le önmaga pallérozásáról, bár annak eredményességéről nem alkothatunk képet. Nem úgy az elfogott férfi külleméről. A másnap elkészített részletes személyleírása szerint egy 159 centiméteres, vézna, rekedt hangú, barna szemű, egymást fedő fogsorú, hegyes orrú, nagy, lapos fülű, beesett arcú, fekete hajú és szemöldökű, borotvált arcú (a későbbi jellegzetes bajusznak még nyoma sincs!) személy került a politikai rendőrség elé, „munkásruházatban", ami egy barna zakót és egy viseltes turistacipőt jelentett.[100] A „lefülelt" Márvány bevallotta, hogy Glasznét a szabók szakszervezetéből ismerte, de azt állította, hogy a tüdőbetegsége miatt tartott egészségügyi séta alkalmával, váratlanul találkozott össze vele. Az ismeretlen férfi, Láng pedig egyszerűen az időközben eleredő eső miatt ajánlotta fel nekik ernyőjét, így aztán beszélgetésbe elegyedtek. Az alkalmi sétapartner és a rendkívül figyelmes férfiú azonban máshogy nyilatkozott. Glaszné azt mondta, hogy a szabó szakegylet Almássy téren tartott gyűléséről együtt indult el tagtársával, Láng pedig állította, hogy régebbi ismeretség fűzi (a Danubia strandról) Eisenbergerhez.[101] Összevissza beszéltek, magyarán, nem tartották be az alapvető óvintézkedéseket, nem volt mentő sztorijuk lebukás esetére.

Tényi az ilyenkor alkalmazott taktikáról jegyezte fel, hogy „a kommunisták között szokásos előzetes megbeszélés, hogy saját szavukat használjam, az úgynevezett »konspi«. Ez alatt azt kell érteni, hogy ha kettő vagy több kommunista utcai vagy egyéb találkozón összejönnek, egymás között megbeszélik, hogy esetleges rajtaütés esetén mivel védekezzenek, illetve mit mondjanak, hogy miért voltak együtt, s hogy az együttlét alatt mi volt a beszélgetés tárgya. Erre nekik azért van szükségük, mert többször előfordult, hogy ilyen megbeszélés hiányában az előállítottak mindig mást és mást mondtak, ami természetszerűleg jelentékeny zavart okozott a védekezésben."[102] Ebben az esetben a „konspi" balul sült el, vagyis inkább elmaradt, mert előzetesen fedőtörténetben nem állapodtak meg. A vizsgálat során ettől függetlenül Márvány nem tört meg, igaz, társaival ellentétben vele szemben nem folyamodtak erőszakhoz (verésre panaszkodott Glaszné, Schmidt és Láng is). A jegyzőkönyvet véleményezve arról nyilatkozott, hogy a rendőrségen nem bántották, viszont fontosnak tartotta rögzíteni a 37,8 fokos lázzal való küzdelmét. A többieket benntartották, ő a „súlyos tüdőbetegségére" és állapotára való tekintettel december 14-től szabadlábon védekezhetett.[103] Igazából jól sikerült tettetésről lehetett

szó, ugyanis a hetvenes évek végi interjúban Péter előadta, hogy az 1927 és 1929 között „töltések" eredményeképpen úgy kigyógyult a tbc-ből, hogy soha többé nem volt tüdővérzése.[104]

Van olyan beszámoló, amely szerint Eisenberger Benjámint mégiscsak bántalmazták elfogása után. „A magyar történelem legdrágább pofonjáról" a Mindszenty-perben elítélt Ispánki Béla mesélt. Az életfogytiglani büntetését töltő pap gyakran beszélgetett Tényi Mátyással, aki részletesen beszámolt Eisenberger elfogásáról, kihallgatásáról és a közben elcsattant nyaklevesről, ami úgy megoldotta a delikvens nyelvét, hogy mindent bevallott. A „kijózanító" tettlegesség árát fizetette meg aztán Tényi 15 évi fogsággal a népi demokráciában.[105] A nyomozó valóban Péter kezei közé került 1945-ben, de a fennmaradt a dokumentációban ennek a bosszút kiváltó pofonnak nincs (nem maradt) nyoma, és annak sem, hogy a lefogott kommunista bármit is kikotyogott volna.[106]

Védője (ahogy Bárdé, Schmidté és Lángé) a baloldaliak elleni ügyekben jártas Domokos József lett, a vádhatóság pedig a 1921. évi III. törvény paragrafusait vetette be ellene. A tárgyaláson a vádlottak tartották magukat a vizsgálat során elmondott történeteikhez, kivéve Glasznét, aki újra előadta, hogy verés hatására, miközben kétszer is eláj ult, tette meg vallomását. Az ügyfelelős-ügybuzgó Tényi most is előadta a „konspira" vonatkozó értesüléseit. Továbbá, bizonyítandó, hogy az illegális kommunisták összebeszélésének lehetősége nem légből kapott, és hogy a vádlottak nem „ártatlan bárányok", két dokumentumot terjesztett a bíróság elé. Ezeket azokban a napokban sikerült detektívtársának, Cser Istvánnak lefoglalnia egy nagyobb kommunista összeesküvés leleplezése alkalmával. Az egyik a folyamatban lévő bűnügy nyomozati adatainak (esetleírás, vallomások) kivonata volt, amit vélhetően egy „tégla" szivárogtathatott ki a főkapitányságról. A másik „egy vezető párt-

funkcionárius" írásos reakciója a lebukásra, amely végigveszi, milyen sorozatos hibákat követett el Glaszné, Eisenberger és Láng – akiket az iromány Komlós, Ceglédi és Égő nevekkel illet. Így például nem egyeztették előzetesen, hogy miről ismerik fel egymást, és nem beszéltek meg találkozási legendát, Ceglédi túraruhában sétálgatott a városban, Komlós pedig a ridiküljében iratokat hurcolászott.[107]

A vádlottak tagadták, hogy azonosak lenének a „körlevélben" illegális neveken szereplő személyekkel, Szemák Jenő bíró és törvényszéki tanácsa azonban megalapozottnak találta az egyezést, miként a másik szálon lévők bűnösségét is, ezért a hatfős kompániára 1936. január 31-én egy és öt hónap közötti fogházbüntetéseket szabott ki; Eisenbergert három hónap fogházra, ugyannyi hivatalvesztésre és politikai jogainak felfüggesztésére ítélték.[108] A vád és a védelem fellebbezései nyomán az ügy az ítélőtábla elé került, az pedig 1937. március 12-én Bárdot, Schmidtet, Lángot, Fränklt és Eisenbergert felmentette, egyedül Glaszné bűnösségét látta megalapozottnak, de az ő fogházbüntetését is leszállította, mivel „vállalt feladatát be nem végezte". A csoport egyetlen nő tagja visszaeső múltja és a nála talált „forradalmi", „ellenzéki" tartalmú levelek, a *Kommunista* című röplap, a VS-nyugták és beismerő vallomása miatt járt a többieknél rosszabbul, az ítélőtábla ugyanis nem találta bizonyítottnak, hogy kényszerítették, mert az orvosi vizsgálat azt nem támasztotta alá. Ugyanakkor az Eisenbergertől lefoglalt összes könyvet előzetesen szabályszerű impresszummal ellátott legális műnek minősítették. A találkozás és ismeretség kapcsán tett ellentmondásos vallomásokat a három vádlott „megbízhatatlanságával" és „aggályos szavahihetőségével" magyarázták. A Tényi-féle dokumentumokat pedig az ítélőtábla nemes egyszerűséggel lesöpörte az asztalról, mondván, nem igazolható, hogy azok valóban a kommunista mozgalom vezetőitől szár-

maznak, hitelességüket erősen kétségbe vonta az iratok együttes „köröztetése", ami az illegális módszerekkel szöges ellentétben áll, hiszen az egyikben szereplő fedőneveket a másik fogalmazvány feloldja.[109]

Márvány (vagy éppen Ceglédi?) számára tehát jól végződött az ügy (Glasz Imréné nem várta meg az ítélet kézhezvételét, júniusban jobbnak látta Párizsban folytatni életét),[110] és az is biztos, hogy a KMP budapesti vezetése a hosszúra nyúlt per alatt sem pihentette. Az 1936. áprilisi újpesti képviselő-testületi választásokra az MSZDP-vel közös blokk indítását szorgalmazták, a pártközi egyeztetőbizottságban ő is helyet kapott.[111] A következő hónapban azonban úgy érezhette, a külföldi elvtársak kihúzták a lába alól a talajt.

Tortúra Alagon

1936 nyarán a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága felszólította magyar tagozatát, hogy szüneteltesse tevékenységét. Moszkva megelégelte a konspirációs hibákat, a permanens lebukásokat és azt, hogy az egy évvel korábban, a Komintern VII. kongresszusán meghirdetett népfrontpolitikával a magyar elvtársak sehogy sem akartak megbékélni. Az új szövetségpolitikai iránnyal azonosulni nem tudó KMP kénytelen-kelletlen feloszlatta magát, a Kun Béla vezette KB-t leváltották, így a hazai illegális szervezeti háló szétszakadt. Az Eisenbergert körülölelő világ megváltozott: „...a VS szervezetének központi irányításában is visszaesés következett be. Széttagolt lett" – emlékezett később.[112]

A sokkból felocsúdó tagság – a Komintern instrukciónak megfelelően – a legális formákon, főként a szociáldemokraták országos szervezetén belül, azokon keresztül próbálkozott újra

tömegkapcsolatok kiépítésével.[113] Eisenberger is követte az új irányvonalat. 1938–39-ben, amellett, hogy Fürst Károllyal diskurált naphosszat a párt újjászervezésének lehetőségeiről, szorosabbra fonta a szabók szakszervezetéhez fűződő szálait, ott továbbra is ő volt a Vörös Segély-pénzek és -adományok mozgatásának fő logisztikusa. Felső kapcsolata ekkor az újpesti textilesek kommunista csoportjának vezetője, Gács László lett.[114] Az új „mentor" a KMP reorganizációjára kiválasztottak egyike volt, vele együtt keresett új utakat a szakszervezetekben, a különböző kulturális és sportegyesületekben Rózsa Ferenc. Az MSZDP szárnyai alatt működő Országos Ifjúsági Bizottságot titkára, Kulich Gyula formálta a szocdem és a kommunista fiatalok gyülekezőhelyévé, a gyárakban, főként a hadiüzemekben pedig Turai József fogta össze a sejtszervezést. Ők próbáltak kapcsolatot teremteni az emigrációval, amely előbb Prágában hozott létre Központi Bizottságot, majd Csehszlovákia német megszállása után egyes tagjai Párizsban, míg mások a Szovjetunióban kerestek menedéket. A területi revízió hozadéka volt, hogy a Felvidékkel nagyobb számban kommunisták is „hazatértek". Erős emberük, a kassai pártbizottság titkára, Schönherz Zoltán eleinte az összeköttetési csatornák kiépítésén fáradozott.[115]

Mindezeken kívül léteztek az emigrációval szemben kritikus, önmaguk útját járó kommunista szervezkedések. A fővárosi és külterületi munkásövezetekben, leginkább Csepelen, de vidéken is, Demény Pál széles körű aktivitásának (tanulókörök, turista- és testedző egyesületek) köszönhetően komolyabb tömegbázisú mozgalom nőtte ki magát. A hivatalos bolsevik iránytól távolságot tartó vezetőjüket később frakciósnak minősítették, ahogy az első Rákosi-perben bebörtönzött Weisshaus Aladárt is. Körülötte szintén több száz fős mozgalom szerveződött, majd tanítványai, Rézner József és Harstein Iván önálló csoportokat alakítottak, előbbiek Pesterzsébeten és környékén hallatták a hangjukat, utóbbiak lármás

agitálásukról és verekedéseikről váltak ismertté. A jellemzően munkástagsággal bíró „függetleneken” túl a marxista eszmék követőkre leltek az értelmiség soraiban is. Így például József Attila, Déry Tibor, Illyés Gyula életútjuk bizonyos szakaszában, eltérő mértékben és intenzitással, de részesei voltak a kommunista mozgalomnak, Kassák Lajos munkásművelődést célzó Munka-köre pedig ennek az elköteleződésnek emblematikus fórumává vált, egészen 1939-es betiltásáig.[116] A harmincas évek második felében szerveződések, közösségek, személyek egymással párhuzamos, ugyanakkor a tagságukat tekintve alkalomadtán egymást metsző kusza szövevénye alkotta „a” kommunista mozgalmat.

1940 elején végre zöld jelzést kapott a Kominterntől a pártszervezés, kijelölték a végrehajtókat, ám a hatóságok szinte azonnal lecsaptak. 1940. április 22-én Eisenberger azon kapta magát, hogy egy kihallgatószobában ül, szemközt Németh Ferenc csendőr századossal. Akkor már lassan egy hónapja folyt a Politikai Rendészeti Osztály és a Csendőr Nyomozó Osztályparancsnokság közös „nagy vadászata”. A célkeresztben a kommunisták álltak, akiket futószalagon szállítottak be előbb a Soroksáron berendezett központba, ahol az alkalmi vallató- és fogdahelyiségül szolgáló pincék és fáskamrák hamar szűkössé váltak, így a stábot foglyaikkal együtt átköltöztették – az ekkor önálló település, napjainkban Dunakeszi városrésze – Alagra, annak tágas csendőrlaktanyájába. A „nagyvadak” közül Schönherzet elpuskázták, még idejében a Szovjetunióba menekült, Rózsa rejtekhelye titokban maradt, viszont Kulich és Turai nem tudott elbújni. Velük együtt a két és fél hónapos hajsza végére 820 embert gyűjtöttek be, szétszakítva ezzel a KMP épphogy rekonstruálódó szervezeti hálóját. Eisenberger lakásán a rendőrség baloldaliakkal foglalkozó detektívcsoportjának irányítója, Wayand Tibor jelent meg, és a házkutatás után bezsuppolta őt és hű társát, Jolánt.[117]

Eisenberger a Turai-féle gyári vonalhoz kötött Oláh Géza bádogossegéd és társai ügybe keveredett bele. Azzal gyanúsították meg, hogy „kommunista kapcsolatot” alakított ki Tuli Istvánnal és Badanti Antallal, utóbbitól kézzel írt, „Leon Blumhoz címzett” röpiratot kapott, s átadta feleségének gépelésre, a sokszorosított anyagot pedig visszajuttatta a megrendelőnek. A nyomozást vezető Németh Ferenc előtt elismerte, hogy szaktársa, Tuli összehozta Badantival, akit ő Jolánnal, viszont a 15 oldalnyi kéziratról – amit állítása szerint ő el sem olvasott – a gépelés után neje megállapította, hogy az „kommunista sajtótermék”, s mivel a háttérben beugratást sejtett, a négy példányban elkészített anyagot zárt borítékban visszaküldte vele Badantinak, jelezve, hogy a további megbízások elől elzárkózik. A „konspi” előkészítése most hibátlanra sikerült, nem ismétlődött meg az öt évvel korábbi fiaskó, mivel az ugyanaznap kihallgatott Jolán vallomása teljesen megegyezett férje legendájával.[118]

Eisenberger a vallomását a jegyzőkönyv kézírásával hitelesített megjegyzése szerint „minden fizikai és erkölcsi kényszer nélkül” tette meg. Akkor már 11 napja volt a nyomozóhatóságok őrizetében, majd még ott időzött egészen május 4-ig (Jolánt is vele együtt, április 11-én szállították be, de a 22-i kihallgatása után elengedték).[119] Így, habár az ügy dokumentációjában több vallomása nem maradt fenn, nehéz elhinni, hogy a három hét alatt többször ne vették volna elő, mialatt nem bántak kesztyűs kézzel vele. Az alagi nyomozás ugyanis brutalitásáról vált hírhedtté, Eisenberger több sorstársa is felpanaszolta a velük szemben alkalmazott fizikai kényszert.[120] Harminc évvel később adott interjújában már ő is előadta: „a csendőrök leszíjaztak három helyen egy padra, és hatan gumibottal a heréimet, talpamat úgy verték”.[121]

Az 1941. január 27-én készült vádirat hatvan embert sorolt Turai kommunista mozgalmának Oláh-féle alágazatához. Eköz-

ben Eisenberger, mintha mi sem történt volna, a pártépítéssel foglalatoskodott. Elsődlegesen a hozzá közel álló, illegális munkában edződött szabók között keresett megbízható embereket. Ilyen kiszemelt lett Rataics István, a szabók szakszervezetének könyvtárosa, Vörös Segély-aktivista, aki elmondása szerint a következőképpen szerzett tudomást KMP-tagságáról: „1941. július hó utolsó napjaiban szólt Zámbó szaktárs [Rataics VS-kapcsolata], hogy menjek öt órára a Károlyi-kertbe, ott egy általam is ismert szaktársat fogok találni. A jelzett napon és időben elmentem a Károlyi-kertbe, és Péter Gáborral találkoztam. Tájékoztatott, hogy jól végrehajtottam a kétéves illegális munkát, amellyel a párt megbízott. Politikailag is sokat fejlődtem, ennek alapján a szabók illegális pártcsoportja úgy döntött, érdemesnek tart arra, hogy a párt tagja legyek."[122]

Ez idő tájt Eisenberger Lajosnak újra meggyűlt a baja hatósággal, egészen pontosan a csendőrséggel. 1941 nyarán feleségével Tiszasas községben, sógornőjénél vendégeskedett, és a gyanú szerint a rokonokkal, ismerősökkel kibővült „zsidó" társaságban nemzetgyalázó kijelentés hangzott el („Piszkosak ezek a magyarok, majd küldenek nekik az angolok cérnát"). Az unokatestvér, ha lehet, most még jobban jött ki az ügyből, mint tíz évvel korábban, a vörös segélyes lebukásakor, ugyanis a szomszédság közlésére alapozott nyomozást – mivel tisztázódott, hogy a becsmérlő szavakat nem ő mondta – az ügyészség bűncselekmény hiányában 1942 márciusában megszüntette.[123]

1942. november 24-én megszületett az elsőfokú ítélet az Oláh-ügyben, a törvényszék úgy határozott, hogy 19 vádlottal, köztük Eisenbergerrel és nejével szemben elkülönítve folytatja az eljárást.[124] Vagyis inkább csak folytatta volna, mert a házaspár eltűnt a hatóságok szeme elől. Október 31-én – az épp aktuális bejelentett lakcímükre – az Akácfa utca 27.-be kivonuló detektívek csak a hűlt helyét találták a család férfi tagjának, annyit tudtak

meg róla, hogy április 24-én ismeretlen helyre távozott. Másnap visszatérve már feleségének is bottal üthették a nyomát.[125] Vádlott-társaik sem voltak restek, többen felszívódtak, vagy más okból távol maradtak a tárgyalástól, akadtak, akiket időközben katonai szolgálatra vezényeltek.[126]

Péter Gábor születése

Hősünk 1961-es visszaemlékezése szerint felső kapcsolata, Gács indította el a riadóláncot: „... közölte velem [...] hogy illegalitásba kell mennem, értesítsem azokat az elvtársakat is, akiket a lebukás veszélye fenyeget. Értesítettem tehát Fürst Károlyt, aki akkor a KAOSZ-ban [Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége] dolgozott és illegalitásban élt. Abban az időben úgy értékeltük a lebukást és úgy kaptuk az értesítést, hogy legfeljebb két-három hónapról van szó. Nem gondoltuk, hogy az illegalitás olyan hosszú ideig tart majd. Én 1942. május 15-én mentem illegalitásba. A feleségem, Simon Jolán, még otthon maradt, mert úgy gondoltuk, hogy előbb engem fognak keresni. Így is történt. Alig három hete voltam illegalitásban, amikor egy éjjel kimentek a hekusok a lakásomra és megkérdezték feleségemtől, hogy hol vagyok. A feleségem azt mondta, hogy a budakeszi szanatóriumban fekszem betegen. Erre a hekusok kimentek a budakeszi szanatóriumba. Ahogy kiléptek a kapun, a feleségem is eljött otthonról, és ő is illegalitásba vonult."[127] A rendőrségi kiszállást tehát nem októberre (mint a hatósági jelentésben szerepelt), hanem csaknem fél évvel korábbra tette, az eltűnését pedig nem lezáratlan büntetőügyével indokolta, hanem az újabb lebukás fenyegető veszélyével.

Való igaz, május elején az Andrássy-laktanyából újra kirajzottak a politikai nyomozók, és nagyszabású akciósorozat

keretében gyűjtötték be a függetlenségi mozgalomban részt vevő kommunistákat és szociáldemokratákat, megbénítva ezzel nemcsak a baloldali antifasiszta ellenállás kezdeményeit, hanem a KMP időközben újjáalakult Központi Bizottságát is. Bezárult a kör, és most nem menekült meg sem Rózsa Ferenc, aki a vallatások során meghalt, sem a szovjetektől visszatért Schönherz Zoltán, őt októberben kivégezték, majd decemberben lecsaptak a szűkebb vezetésből a felvidéki Skolnyik Józsefre is. A nyílt nyomozás során elővezették a MSZDP vezérkarát, ám Szakasits Árpád, Mónus Illés és Büchler József kormányzati nyomásra visszanyerte szabadságát.[128] Fennmaradt a hálón Eisenberger Erzsébet is, őt három hét után engedték ki a kaszárnyából.[129]

1942 májusában–júliusában Eisenberger Gáccsal, Fürsttel és Házi Árpáddal találkozgatott, majd az időközben szabadult Kovács István vagy talán Házi (emlékei ezen a ponton ködösek) összehozta új felső kapcsolatával, Csermanek, vagy ahogy később ismertté vált, Kádár Jánossal (ő megismerkedésüket 1942 novemberére tette).[130] Eisenberger az illegalitás hálózatában „középvezetővé" lépett elő, ugyanis ezentúl hozzá tartozott számos párttársának „tartása". Kik voltak ők? Többek között Házi Árpád, Fürst Károly, Orbán László (ifi és kulturális vonalon), Ságvári Endre, Bartha Bertalan (Ganz-gyár), Tonhauser Pál (Kárpátalja). Folyamatos összeköttetésben állt továbbá Szirmai Istvánnal (Erdély) és Donáth Ferenccel. Mindezek mellett ő lett megbízva a nyomdai profil megszervezésével. Az első nyomdásza Pataki Bachert László volt, akinek – hogy elkerüljék a feltűnést: egy fiatalember egymagában bérel lakást – elővigyázatosságból „feleséget" is kerítettek. Ságvári Endre megbeszélte Szirmai Hédivel, hogy konspirációs szempontból szükséges az összeköltözés. A „házasság" jól működött egészen a lebukásukig. „»Ferdinánd« [a Pataki és Márvány közötti kapcsolat] azt kérdezte Patakitól telefonon, hogy miért nem ment ki a találkozóra. Pataki azt felelte: »Mert nem tudtam.« »Ferdinánd« még mindig nem értette a dolgot, és azt kérdezte: »Hogyhogy nem tudtál?« Erre Pataki beleordított a telefonba: »Hát nem érted? Hülye vagy?« Erre a hekusok kiütötték kezéből a telefonkagylót és borzalmasan megverték. Nagyon megkínozták, de Pataki nem vallott és ezzel mindnyájunkat megmentett" – örökítette meg nyomdászának bátorságát.[131]

A mozgalomnak ilyen kitartó katonákra volt szüksége, de nem lehetett mindenki Pataki. Eisenberger azt a feladatot kapta, hogy ellenőrizze, kikotyognak-e valamit lebukott elvtársai. Ennek módszerére emlékiratában elég világosan utalt: „Volt kapcsolat Domokos Józseffel, aki kommunista védő volt annak idején és a felszabadulás után a Legfelsőbb Bíróság elnöke lett, hozzá jártam fel hetenként egyszer, szerdán délután, amikor is az elvtársak bíróságon vagy rendőrségen felvett jegyzőkönyveit olvastam el. A párt megbízásából kértem fel Domokost az elvtársak védelmére."[132] Kortársai is megörökítették belső elhárítói ténykedését: „...a pártnak a 30-as években vívott illegális harca idején [...] feladata volt a pártba befurakodott rendőrügynökök leleplezése. Ebben Vörös Segély-ügyvédek segítették. Általuk megismerhette a letartóztatottak vizsgálati anyagát, a tanúvallomásokat, sőt egyes titkos rendőrségi jelentéseket. Ily módon kihámozhatta a rendőrügynökök nevét. Mondották azonban a régi elvtársak azt is: már akkoriban jelentkezett nála a megalapozatlan gyanúsításokra való hajlam" – jegyezte meg róla Vas Zoltán.[133] Az 1929-től bebörtönzött, majd 1940 és 1944 között a Szovjetunióban élő adatközlő érthető okokból nem saját, közvetlen élményeit osztja meg velünk, hanem a mozgalom akkoriban szabadlábon lévő harcosainak közlendőjére hagyatkozott, ám eközben zavart okoz az ábrázolt „munkakör" időbeliségében. A harmincas években Eisenbergerre (Márványra) még nem

szabtak ekkora kabátot. Már a korábban részletezett 1935-ös tettenérési történet megannyi ágával-bogával, csetlésével-botlásával sem azt mutatta, hogy akkoriban ő lett volna az illegális kommunista szervezkedés fő konspirációs szakembere. Ha mégis, akkor rendkívül rosszul látta el a feladatát. A titkos műveletek főfelügyeletét jóval később – sokkal inkább úgy tűnik, hogy a világháború idején – testálták rá.

1943 elején újabb lebukási hullám tizedelte meg a KMP vezérkarát, elfogták Skolnyikot, újólag Kovácsot, akinek letartóztatása különösen nagy érvágást jelentett, mert vele együtt számos kapcsolat veszett oda, Gácsot – Kádár 1954-es vallomása szerint – Skolnyik lebuktatásának gyanúja miatt pártvezetőségi funkciója és párttagsága alól „felfüggesztették". Ekkor jött el a nagy pillanat: márciusban a kormányrúdnál egyedül maradt Kádár közölte alsó kapcsolatával, Eisenbergerrel, hogy mostantól a Központi Bizottság tagja. Komoly nehézségek árán újra összeszedték a leszakadt elvtársakat, s őszre már olajozottan működött a kiadványozás is, amit a Pataki bírósági tárgyalása alatt nagy számban szétszórt röplapokkal jeleztek. A nyomda folyamatosságát Eisenberger emberének lebukása óta egy röpirat erejéig a publicista Fehér Lajos, majd Ságvári kapcsolata, Rákosi Endre (szintén egy álfeleséggel az oldalán) biztosította.[134] (Egy évvel később a német megszállás után a szocdemek közös nyomda felállítására tettek javaslatot, a lehetséges megoldásokat Schiffer Pállal egy Lajos utcai vendéglőben Eisenberger egyeztette.)[135] A múlton merengve 1954-ben börtönében ezt az időszakot úgy jellemezte: „Ha lebukott az illegális nyomda, 2 hét alatt összehoztam egy másikat. Sokat szaladgáltam. Sokszor nem tudtam még este hol fogok aludni. Úgy éltem itt, mint bugyborék a vizen [...]."[136]

Új pozíciója a korábbinál is nagyobb óvatosságra intette. Meggyőződhetünk erről Wayand Tibor későbbi, Péter Gábor

foglyaként írt önvallomásából: „1943 áprilisában Tényi Mátyás detektív a Szabadság térről telefonált, hogy küldjek ki detektíveket figyelésre, mert ott felismerte Simon Jolánt, aki ott egy kisgyermekkel foglalatoskodik. Kiküldtem, úgy emlékszem, Temesi Bélát két detektívvel. Temesi később telefonált, hogy valóban Simon Jolán figyelését vették fel. Simon Jolán a déli órákban a kisgyermekkel együtt elhagyta a Szabadság teret, s a Károly király út (talán 5/c) és Dohány, illetve a Wesselényi út sarkán lévő házba ment be. Útközben találkozott férjével, Eisenberger Benővel, aki mialatt a felesége a házba tért, a körúton egy padra ülve várta feleségét. A hír vétele után újabb két detektívvel (az egyik Szabados [Béla] volt) autón azonnal kimentem, mert tudtam még az 1942-es nyomozás anyagából, hogy Eisenberger Benő a központi bizottság tagja. Magam is felismertem Eisenbergert. Szabadosnak s a másik detektívnek rövid tájékoztatást adtam munkájuk rendkívüli fontosságáról és kértem, hogy lelkiismeretesen, s főként óvatosan figyeljenek. Ha elvesztik a figyelteket, nem nagy baj, de ha észrevétetik magukat, helyrehozhatatlan hibát követnek el. Ezek után a két figyelőt hátrahagyva bevonultam a főkapitányságra. Másnap Szabadosék jelentették, hogy Eisenbergerné kijőve a házból férjével együtt a házban lévő kávémérésbe tértek be, onnan azonban már kijönni nem látták. Másnap azonban újra felvették Eisenbergerné figyelését, aki a kisgyermekkel ismét a Szabadság térre ment napozni. Tényi ismét arra járt, s látta, hogy Szabadosék ügyetlenül, lelkiismeretlenül végezték munkájukat. Szabadost félrehívta és leszidta, jelezve, hogy viselkedésüket jelenteni fogja nekem. Be is jelentette telefonon az esetet. Ha jól emlékszem, Temesit küldtem ki, hogy nézzen utána a figyelőknek. Temesi azonban már nem találta a Szabadság téren őket. Mint később kiderült, Eisenbergerné a figyelőket valóban észrevette, a gyermeket visszavitte, s ő maga végleg eltávozott a környék-

ről." A rejtélyes gyermek kilétét a detektívfelügyelő irománya nem fedte fel és Eisenberger KB-tagságának kezdetét tévesen egy évvel korábbra datálta, ugyanakkor Wayandnak rémlett, hogy az illegális párt vezetőségében Eisenberger Kicsi néven tevékenykedett.[137]

Eisenbergernek pár hónap múlva már nagy horderejű ügyre, a Komintern feloszlatására kellett reagálnia az időközben a KB-ba bevont Szirmaival és Tonhauserrel egyetemben. Négyesben Kádár javaslatán rágódtak, amely a párt nevének megváltoztatására vonatkozott, és amivel az MSZDP, a Nemzeti Parasztpárt és a Független Kisgazdapárt balszárnyát akarta magukhoz csábítani. A népfrontos kezdeményezést – Péter úgy emlékezett – két társa erős ellenérzéssekkel fogadta, ő pedig „meglehetősen passzívan" viselkedett. A Kádár iránti bizalom – fűzi tovább a sorokat – „valahogy azt sugalmazta akkor nekem, hogy hallgassam végig a többi elvtárs álláspontját, és így próbáljam kialakítani magamban, helyes-e vagy nem a párt nevének megváltoztatása". Eisenberger hezitált, a KB pedig képtelen volt határozni: „Meg kell mondanom, hogy abban a pillanatban nem tudtam eldönteni, de egyébként akkor nem is tudtunk ebben a kérdésben határozni." A következő összejövetelen Tonhauser még mindig fenntartásait hangoztatta, Szirmai viszont nem akart pártszakadást, ezért engedett Kádárnak. A mérleg ezzel megbillent, már nem volt kérdés Eisenberger számára, hogy hová álljon.[138] A dolog pikantériája, hogy a KMP formai megszűnésével járó kollektív döntést 1951-ben épp Péter Gábor ÁVH-ja dörgöli majd a letartóztatott Kádár János orra alá. Perének 1954-es újratárgyalásán Kádár elismerte, hogy a pártfeloszlatás ötlete tőle származott, amiben Péter az első pillanattól fogva teljes mellszélességgel támogatta.[139] Azt, hogy pontosan hogyan történt a KMP „likvidálása", nem tudhatjuk. Jól látszik azonban, hogy Péter igyekezett kisebbíteni szerepét a történetben (míg Kádár 1954-ben már bátran mószerolhatta az ÁVH bukott, akkor már börtönben ülő vezetőjét).

1943 júliusában tehát a Bástya utca 4. alatti szabóműhelyben ők négyen, illetve Donáth és Orbán megalakították a Békepártot. Az agrártémákkal foglalkozó újságíró, Fehér Lajos lett a vidéki felelős, aki a parasztpárttal és a gazdakörökkel tartotta a kapcsolatot, ugyanakkor folytak tapogatózások a szociáldemokraták felé is, míg a Nemzeti Színház elkötelezett baloldali teátristája, Major Tamás és a kisgazdapárti néprajzkutató, Ortutay Gyula révén Bajcsy-Zsilinszky Endrével is találtak kontaktust. Erdélybe, a Felvidékre és Kárpátaljára is juttattak egy-egy röpiratcsomagot, viszont külföldi kapcsolatokkal egyáltalán nem rendelkeztek, a Szovjetunióban lévő elvtársaiktól is teljesen el voltak szigetelve.[140] A név változott, a tagság, a tevékenység és a kockázat maradt a régi, ahogy hatósági megítélésükben sem történt gyökeres fordulat, ezt mutatja, hogy a politikai rendőrség szeptemberben elkapta Tonhausert, novemberben Szirmait.

1944. március 19-én a Ráday utcában ülésezett a Békepárt vezetősége, Kádár, Eisenberger, Donáth, Orbán és az új tag, az illegális lapszerkesztésben, nyomdai tevékenységben járatos Horváth Márton. Teljes nyugalomban tanácskoztak a háborús helyzetről, mérlegelték a lehetséges teendőket. Fogalmuk sem volt arról, hogy eközben a német csapatok megszállták az országot. „Én aznap este egy Izabella utcai étkezőben tudtam meg a kiszolgálólánytól" – emlékezett a sorsfordító napra Eisenberger.[141] Áprilisban üzenetet kaptak, hogy valamelyiküknek Jugoszláviában találkoznia kell a moszkvai összekötővel. Kádárra esett a választás, hogy felvegye a várva várt kapcsolatot. Lupták János névre kiállított hamis iratokkal indult neki az útnak, de Pécsen az embercsempész helyett a rendőrök várták. 1944 nyarára Eisenbergernek még nagyobb felelősség nyomta a vállát: a német megszállás közepette óvatos tapogatózások indultak

horthysta körökből, ám a pártnak egyre kevesebb szabadlábon lévő felelős vezetője maradt. Hosszú évekkel később így emlékezett erre: „Egyszer Donáth üzenetet hozott, hogy Ujszászy [István, az Államvédelmi Központ vezetője] és csoportja ellenállási mozgalomban vesznek részt és nagyon szeretnének Csermanekkel találkozni. Nagy gondban voltam, mert már Horváth Márton is lebukott, tehát csak én tudtam, hogy Csermanek, azaz Kádár [Lupták néven] a Contiban van."[142] Az információ kiadása, hogy a találkozóra invitált személy mint politikai fogoly a Conti utcai börtönben ül, pedig egyenlő lett volna elvtársa személyazonosságának felfedésével, az árulással.

Orbán László közvetítésével ekkor erősítették meg soraikat két katonatiszttel, Pálffy Györggyel és Sólyom Lászlóval. „Orbán mondta, hogy hasonlítsam össze őket és úgy döntsek, kivel tartsuk a kapcsolatot kettőjük közül, mert Rajk által, illetve általuk egy katonai bizottságot kell létrehozni" – írta az újoncok érkezéséről. Választása Pálffyra esett, de ettől függetlenül Sólyom is a csapatban maradt, elkezdhettek tehát kacérkodni a fegyveres ellenállás és a partizánharc gondolatával. A formálódó katonai csoporthoz bekötötték a civil Fehér Lajost (a láncot Péter így rekonstruálta: „Fehér Lajost hozzám Donáth kapcsolta, én hoztam össze Horváth Mártonnal, Horváth később összekötötte Pálffyval"). A spanyol polgárháborút megjárt Rajk László szeptemberben szabadult, és az ugyancsak komoly mozgalmi múltú Kállai Gyulával képviselte a kommunistákat a náciellenes pártszövetségben, a Magyar Frontban. Eisenberger valós harci küzdelmekben nem vett részt, csak a szervezésben vállalt szerepet, így elmondása szerint Pálffyt összekötötte a vasasokkal, hogy oktassa ki őket a fegyverhasználatra. A párt Katonai Bizottságának leglátványosabb akciójában előkészítő és szemlélő volt egyszerre: „Fehér Lajos kiépít egy partizáncsoportot (Janikovszky – egy orvos, Padányi mérnök és Güntler) a Gömbös-szobor felrobbantására. Horváth Mártonnal arról beszéltünk, hogy megéri-e 12 kg ekrazitot a Gömbös-szobor. De úgy döntöttünk, hogy érdemes. A Gömbös-szobor felrobbantásának története ismeretes. Meg kell jegyeznem, nagyon vigyáztunk arra, hogy emberélet ne essék áldozatul a robbantásnak, nehogy ezt kihasználják ellenünk. Emlékszem, hogy haragudtunk egy szerelmespárra, amelyik ott ült egy padon a szoborral szemben és sehogy sem akart elmenni, addig viszont semmit sem tudtunk csinálni. Partizáncsoportokban dolgoztak Jambrichék [sic!] és mások."[143] Az említett Janikovszky Béla, a Jamrich testvérek, Mihály és József, valamint Fehér Lajos is 1945 után a politikai rendőrségen folytatják pályafutásukat.[144] Utóbbi önéletrajzi írásában részletesen ecseteli az 1944. október 6-i akció előzményeit és megvalósítását (a búgó szerelmesek betéttel együtt), ám végig fegyelmezetten kerüli Eisenberger nevének említését, a „kommunista párt vezetése" gyűjtőnévvel elfedve annak jelenlétét).[145] Ennek okairól lesz még szó.

1944. szeptember 9-én a székesfőváros budai oldalán a Horthy Miklós (ma Móricz Zsigmond) körtéren egy lakásban a Békepárt vezetősége a hogyan továbbon gondolkodott. Kettő-egy arányban a KMP feltámasztása mellett döntöttek. Horváth terjesztette be a javaslatot, Eisenberger mellé állt, Donáth, mivel a többi baloldali párt elidegenítésének veszélyét látta benne, ellenezte, és tüntetőleg félrevonult: „Ketten Horváth Mártonnal leültünk az asztal mellé, Donáth félreült a rekamiéra, ezzel is kimutatva, hogy nem ért egyet velünk. Mi röviden leírtuk, hogy a Békepárt megszűnt, és a kommunista párt újra megalakult. Kézírással írtuk, még azt is ráírtam, hogy Rákosi Mátyás pártja. Ezt akkor azért tettem, mert a deményisták is kiadtak egy röpiratot Kommunisták Magyarországi Pártja aláírással, és azt akartam, hogy a dolgozók meg tudják különböztetni, hogy melyik az igazi kommunista párt." Rajk épp azokban

a napokban szabadult, Eisenberger szaladt elé a jó hírrel, majd Horváth illegális lakásába vitte, ahol Rajk nyomban röpiratszövegbe öntötte a KMP zászlóbontását.[146]

Innentől felgyorsultak az események. A hozzájuk képest sokkal nagyobb bázisú és ismertségű Demény-féle mozgalommal való kiegyezés nem várathatott magára. A közeledési folyamat állomásait később Péter Gábor és a rivális kommunisták vezetője is részletesen papírra vetette, kisebb-nagyobb eltérésekkel. Mind a kezdeti puhatolózó szakaszban, mind a megegyezés véglegesítésekor a KMP részéről Rajk mellett – talán személyi biztosító szerepben – Eisenberger volt jelen (Rajk ilyen alkalmakkor „előre beküldött, »nézzem meg, nincs-e valami baj«" – emlékezett vissza évek múltán).[147] Sőt az egyezség ismertetését, aminek legfontosabb pontja a háború utáni közös pártkongresszus összehívására vonatkozott, szintén őrá testálták. Neki kellett bejelentenie Deményék tagsága előtt a kontraktust, s ennek körülményeit így őrizte meg: „Rajk László és Kovács István engem küldtek el erre az ülésre. De nem kaptuk meg előre az ülés helyét, hanem csütörtök este 6 órakor a Róna utca és a Thököly út sarkán kellett lennem, ahol autóbuszos egyenruhában egy magas növésű ember várt (a felszabadulás után tudtam meg, hogy Krajczi Kálmán [sic!]). Ő elvezetett egy pincében lévő üzembe (ahol sok mészpor volt). Ott találtam vagy 30-40 embert. Az asztal piros kendővel volt leterítve. Molnár-Demény [Molnár volt Demény fedőneve] elnökölt. Meg kell mondanom, nem kis fájdalommal néztem, milyen jó, igazi nagyüzemi munkásarcok, de kár, hogy nem közöttünk vannak, hanem »deményisták«. [...] Felszólalásom rövid volt: »Elvtársak, én a másik párttól vagyok. Attól a párttól, amelynek Rákosi Mátyás a vezetője. Higyjék [sic!] el az elvtársak, ebben a helyzetben csak egy út lehet: összefogni, együtt harcolni a közös ellenség ellen.«"[148] Demény azonkívül, hogy a vele készített 1988-as interjúban egy

nappal korábbra, november 8-ra (szerda) tette az Álmos vezér úti szervezetüknél tartott értekezletet, a küldött megilletődöttségét a tagbaszakadt munkások láttán azzal magyarázta, hogy lehet, a szabóműhelyekét igen, de a nagyüzemek világát nem ismerte, szóvá is tette kísérőjének, Kraicinak, hogy „nem így képzelte el a találkozót, azt hitte, többségében értelmiségiek és zsidó üldözöttek lesznek jelen".[149]

Eisenberger 1944-ben szorosabb kapcsolatba került Major Tamással. Ez nem azt jelentette, hogy belevetette volna magát a léha művészvilágba, ahhoz ő túl fegyelmezett és zárkózott volt, de kapóra jött számára, hogy a márciustól ugyancsak illegalitásba kényszerült színészre lehetett számítani a titkos találkozókhoz alkalmatos lakások felhajtásában.[150] Major pedig szükség esetén Eisenbergerhez fordult tanácsért, hiszen – úgy látta – „óriási konspirációs tapasztalatai voltak".[151] A színházi vonalnak köszönhetően az illegális KB zavartalan működhetett 1944 júliusától. Eisenberger „búvóhelyügyben" Majort kereste, aki pedig a nem kevésbé baloldali Gobbi Hildával kapcsolta össze. A színésznő közvetítésével egy hozzá közel álló házaspár, Babits Antal orvos és felesége fogadta be Eisenbergert és feleségét. Gobbi 1974-ben így emlékezett erre: „»Kicsi« (Péter Gábor) arra is kért, hogy egy zsidó asszonyt egy-két éjszakára nem lehetne-e elhelyezni, és ez a két éjszaka egészen a felszabadulásig tartott. Kiderült, hogy a zsidó asszony Péter Gáborné, Simon Jolán. A Központi Vezetőség tehát üléseit egy ideig Babitsék lakásán tartotta. Hol Simon Jolán, hol én nyitottam ajtót. Az ülésezők között volt Kállai Gyula, Haraszti Sándor, Donáth Ferenc, Rajk László, Losonczy Géza, majd egyszer csengettek, s egy férfi annyit mondott: Erzsébetet keresem (Erzsébet volt Simon Jolán illegális neve). Az érkező Kádár János volt, aki nemrég szökött meg a dorogi kitörésből. [...] És elhangzott a rádióban a Horthy-proklamáció. »Kicsi« és »Erzsébet« örömökben elárulták

a nevüket: Péter Gábor és felesége, Simon Jolán. Az öröm le is csillapodott, amikor megjelent apám [Gobbi Ede százados] Babitsék lakásán – öve kézigránátokkal teletűzdelve – s közölte, hogy a Petőfi térre vezényelték Horthy Miklós fiának védelmére, de a németek és a nyilasok a kormányzó fiát elhurcolták. »Baj lesz...« – mondotta, s máris közölte a rádió, hogy Szálasi átvette a hatalmat."[152] Nyolc évvel később megjelent önéletírásába is bekerült a vezetőség (itt már Eisenberger sem maradt ki a felsorolásból) szobáztatása, és hogy Eisenbergernét, vagyis „Pető Erzsébetet" vesepanaszai miatt vitte Major Babitshoz, aki diagnosztizálta, hogy a beteg bal veséje tönkrement, „Hain Péter verte szét a Horthy-korszak humánus börtönében."[153]

A lakástulajdonos orvos is megerősítette, hogy Major kérésére vizsgálta ki, majd fogadta be a beteg asszonyt, akkor még nem sejtve, hogy vele együtt az egész KMP Központi Bizottság esik be az ajtaján: „1944. augusztus végén egyik alkalommal hazaérkezésemkor a házvezetőnő hozta tudomásomra félelmében, hogy délelőttönként idegenek járnak a lakásomban. Ekkor tudtam meg, hogy feleségem hozzájárulásával már hónapok óta titkos megbeszélésekre jönnek össze idegen személyek. Az üléseken részt vevőkről feleségem sem tudott nekem felvilágosítást adni, mert azokat a már nálunk lakó Pető Erzsébet vagy Gobbi Hilda engedte be, illetve az első érkező után a következőket mindig a már ott lévők közül valaki bocsátotta be a lakásba. Az adott helyzetet így megismerve, szerettem volna tudni, hogy tulajdonképpen mi történik körülöttem. Miután nagyon határozottan érdeklődtem, a nálunk lakó Pető Erzsébet bemutatta nekem Lehoczky Lajost (Péter Gábort) mint udvarlóját, akivel ettől kezdve elég gyakran és sokat beszélgettem. Előfordult 2-3 esetben, hogy ő is a lakásomban töltötte az éjszakát. Október első hetében Lehoczky Lajos közölte velem, hogy Tildy Zoltán és Szakasits Árpád a Magyar Front nevében Horthy kormányzóhoz készülnek kihallgatásra. A kihallgatáshoz Szakasits Árpádnak zsakettre volt szüksége. Lehoczky látta, hogy alkatunk egyforma és így a zsakettem Szakasits Árpádhoz került. 1944. október 15-én a kormányzói proklamáció után Pető Erzsébet örömében közölte, hogy őt Simon Jolánnak hívják, továbbá azt is, hogy Lehoczky Lajos igazi neve Péter Gábor, aki nem az udvarlója, hanem a férje. Természetesen egyet-mást elmondtak politikai üldöztetésük idejéről."[154] Több mint egy évtizeddel az események után, börtönben ülve Péter a Babits-féle bázison kívül még a szocdem Fischer József építész rózsadombi villáját, Bornemissza Éva színésznő Barát utcai lakását és egy másik belvárosi ingatlant sorolt fel, ahol gyülekeztek Rajk vezetése alatt.[155]

1944. október 15-én Rajk azon nyomban a gyárak megszállását javasolta, még mielőtt a nyilasok teszik meg. A mozgósító röpiratot a lakásán szövegezte, a műveletet Eisenberger biztosította: „Én az ablakon néztem ki, mialatt ő írta. Láttam, hogy jönnek a német katonák, a nyilasok, beverik az ablakokat. Siettettem Rajkot, mert az utcán kezdtek a németek úrrá lenni. Attól féltem, elkésünk a röpirattal, mert akkor csak 5 óráig lehetett az utcán járni. A röpirat elkészült, át is adtam »Talpaló«-nak. »Talpaló« Rákosi Endre illegális neve volt. A röpiratot ki is hozták, de este Szálasi uralomra került, ezért lényegesen megváltozott a helyzet.[156]

Novemberben Rajk tető alá hozott Szakasitsékkal egy egységokmányt, amit mindenképpen a moszkvaiak tudomására akartak hozni. Eisenbergert jelölték ki futárnak, a terv azonban a kezdetek kezdetén dugába dőlt. A kudarcot emlékiratában így adta vissza: „Egy Hives Henrik nevű embernek (a felszabadulás után Nagy Ferenc mellett dolgozott) kellett volna elvinni engem. Kaptam egy írást, amit Rajk adott. Bélyegzővel volt ellátva s az állt rajta, hogy ameddig a szovjet csapatok nem érkeznek Budapestre, én odaát nemcsak a kommunistákat, hanem a szociáldemokrata pártot is

képviselem. Ezzel is hangsúlyozzuk az akcióegység komolyságát. Az írást vasárnap este kaptam meg Rajktól a lakásán azzal, hogy rögtön indulnom kell, hajnalban visznek át repülőgépen. Akkor este volt találkozóm Kállaival, vele mentünk a Pozsonyi útra, ahol Bereczki [Bereczky Albert református] püspök volt a pap az egyik templomban. Akkor éjjel ő bújtatott el. Úgy dideregtünk Kállai Gyulával együtt a templomban, hogy majd megfagytunk. Hárman voltunk, a harmadik névre nem emlékszem. Ő vezette az autót azzal, hogy Székesfehérvár és Nagykanizsa között leszáll egy gép és átvisz bennünket. El is mentünk az autóval, de ott német katonai felvonulás volt. A repülőgép leszállt, de nem mert közelebb jönni, visszafordult. Illés Béla írja egyik regényében, hogy az autónak valami defektje volt,[157] ez tévedésen alapul, az eset így történt, ahogy elmondtam." (Rajk újbóli letartóztatásakor az egységokmánynak nyoma veszett, majd 1945 februárjában került elő egy újpesti ház kertjéből, a Joint – The American Jewish Joint Distribution Committee – 100 ezer pengős adományának kíséretében. A pénz annak az 500 ezer pengős summának volt a része, amit Aczél György közvetített ki a zsidó segélyszervezettől még 1944-ben, és Eisenbergeren keresztül került Rajkhoz.)[158]

Életének első repülőútjára akkor még várnia kellett, de novemberben végre megérkezett az első küldönc a Szovjetunióból. Kossa Istvánt Eisenberger a KB tagjaként kellő elővigyázatosság után („Én azt mondtam, hogy konspirációs szempontból nagyon kell vigyázni, meg kell nézni, ki ez az ember.") fogadta. Megítélése szerint messziről jött elvtársa „lényeges dolgokat nem tudott mondani", csak olyanokat, mint, hogy lapjuk, a *Szabad Nép, A Szabad Nép* legyen, a pártot Magyar Kommunisták Pártjának nevezzék, mielőbb foglaljanak le egy házat (a választás a Csengery utcai Hajózási Klubra esett) és spájzoljanak be gépkocsikból, fokozzák a partizánharcot, és derengett neki, hogy Kossa valamit mondott a szovjet csapatokkal való együttműködésről is.[159] Ebben a hónapban a fogságból megszökött Kádár újra a körükben volt, Eisenberger ismertette össze Rajkkal, aki – még mielőtt a nyilasok decemberben elhurcolták volna – bekapcsolta hozzá Pálffyt mint katonai parancsnokot.[160]

A hol Kicsi, hol Lehoczky Lajos nevet használó Eisenberger volt, hogy Bajusz néven mutatkozott be, például egy fiatal műegyetemistának, Libik Györgynek, aki Major kérésére szállította el őt és az ekkor Dzsingisz néven élő Donáthot egy biztos helyre. A nem kevés kockázatot vállaló ifjút megragadta, hogy „az állandó életveszély ellenére jó humorú, magabiztos embereknek látszottak [...] és egy cseppet sem hasonlítottak azokhoz az üldözöttekhez, akik félelemmel vegyes lojalitással próbálták az embertelen rendelkezések elől menekülni".[161] A nem várt hosszúságúra nyúlt illegális munka során tehát nemcsak Eisenberger feladatai sokasodtak meg, hanem annak függvényében álnevei is. Ezeket gyakorta változtatta, ám volt egy név, amely hivatalosan is rajta ragadt és élete végéig elkísérte, ezen a néven vált 1945 után ismertté, és igen hamar hírhedtté. Bármily meglepő, ezt a nevet annak a konkurens kommunista mozgalmat vezető Demény Pálnak köszönhette, akit 1945-ben az elsők között vetett fogságba. Demény így mesélte el a „keresztelőt":

„1944 májusában Frojimovics Sándornéhoz, Kun Erzsébethez mentem fel, akik akkor az Árpád fejedelem úton laktak. [...] Mentesítő iratokat vittem az asszonynak és a két fiának. Itt van éppen a másik szobában Eisenberger, neki is kellenének iratok – mondta az asszony.

– Jó, mondtam, de milyen névre akarod?

– Mindegy, felelte, csak csináld..., de gyorsan.

És akkor a szemem megakadt Frojimovicsék két fián, az egyiket Péternek, a másikat Gábornak hívták.

Mondom: – Péter Gábor jó lesz?

Így történt ez, így lett Eisenberger Béniből Péter Gábor."[162]

ÁVH: KARRIER ÉS ERŐSZAK

Találkozások és csalatkozások

Péter Gábor 1945 januárjának első heteiben együtt lakott Donáth Ferenccel egy Hungária körúti lakásban, ahova aztán Kádár János is beköltözött. A főváros egy része még az ostromot szenvedte, amikor az illegális Központi Bizottság tagjaiként elindultak Kőbányára, hogy kapcsolatba kerüljenek a szovjet parancsnoksággal és a Moszkvából érkező elvtársaikkal. Az első találkozásuk régen várt „felszabadítóikkal" – Galgóczi Erzsébet 1978-as munkafeljegyzése szerint – így zajlott le:

„– Mutassák a tagsági könyvet – mondta az ezredes.

– Nincs. Az illegális pártban nem lehetnek tagsági könyvek. – Az ezredes mosolygott, szélhámosnak tartotta őket. Mire P. Gábor megszólalt:

– Én ott voltam 1932-ben Moszkvában a Nemzetközi Vörös Segély-kongresszuson. – Az ezredes ezt sem hitte el.

– Kik vettek rajta részt és hogy néztek ki? – kérdezte.

Kádár idegességében cigarettára gyújtott, mert ő sem tudta, hogy Gábor igazat mond.

– Wilhelm Pieck, így és így nézett ki, André Marty stb. – sorolta Gábor.

Az ezredes elgondolkodott, aztán átment a szomszéd szobába, s a »Csajka« nevű közvetlen vonalon fölhívta Moszkvát. Negyedóra múlva visszajött megváltozva.

– Biztos éhesek az elvtársak, jöjjenek velem vacsorázni és szállást is adunk.

Megvacsoráztak, lefeküdtek aludni egy házban, aztán a parancsnok elbúcsúzott azzal, hogy másnap reggel nyolckor visszamennek hozzá. Másnap reggel elindultak a parancsnokság felé, előttük megy két munkás, akik »kommunista« gyűlésre mennek. Azt gondolták, minek menjenek vissza a parancsnokságra, ha már kommunista gyűlés van valahol, inkább elmennek oda. A két munkás nyomában eljutottak egy iskolába, ahol Vas Zoltán tartotta a gyűlést, aki két-három nappal korábban érkezett Pestre. Bemutatkoztak neki, hogy ők az illegális kommunista párt központi vezetőségének tagjai. Vas Zoltán előkapta noteszét, föllapozta.

– Melyik közületek a »Kicsi«? Mert Moszkvában Rákosi a lelkemre kötötte, hogy a Kicsit föltétlenül keressem meg.

– Én vagyok – mondta Gábor.

– Nagyszerű! Ugye milyen ügyes vagyok, milyen gyorsan megtaláltalak benneteket?

Aztán meghívta őket a szállására ebédre. Ott lakott Kőbányán. A két ablak között tartotta az ennivalót, éppen ki akarta nyitni, amikor megjelent a háziasszonya és azt mondta:

– Nagyságos uram, itt voltak a ruszki katonák és elvitték a nagyságos úr ennivalóját."[1]

A hadsereg farvizén érkező Vas 1982-ben napvilágot látott önéletírásában úgy emlékezett, hogy január 12-én szabadult fel a Hungária körút és a környező városrész, ekkor Kádár János és Donáth Ferenc kapcsolatot keresett a Moszkvából visszatérőkkel. Ő másnap találkozott velük, „Balatonlelle" jelszóval azonosították magukat, majd 14-én elment velük egy Hungá-

ria körúti lakásba, ahol még négyen vagy öten, Horváth Márton, Kállai Gyula, Kovács István és Péter Gábor vártak rá.[2] Nála nyoma sincs annak, hogy Péter elébe sietett volna, sem a Kicsi-epizódnak, ami persze nem jelenti azt, hogy az ő története az „igazabb". A szövegek ugyanis nem függetlenek a keletkezés időpontjától és az elbeszélők lehetséges motivációitól: 1978-ban Péter úgy láttatta a dolgokat, hogy őt már 1945-ben is „jegyezték" frissen hazatért moszkvai elvtársai. Ám az is érthető, ha Vas a nyolcvanas évek elején nem akart emlékezni arra, hogy 1945-ben az elsők között a későbbi gyűlölt ÁVH-vezérrel ölelkezett össze hazai elvtársai közül.

Szintén ellentmondásosak az emlékiratok arra vonatkozóan, hogy mikor is történt a várva várt nagy találkozás. A Galgóczi-feljegyzés szerint Péterék január 17-én indultak el a szovjetekhez, tehát másnapra, 18-ra datálható Vas Zoltánnal való megismerkedésük.[3] Péternek az események után pár héttel készített beszámolója viszont 13-ra teszi a kőbányai lejelentkezést és 14-re a találkozást Vassal, akivel 15-én átmentek lakásukba, és ott 17-én megtartották a KB-ülést.[4] A datálás bizonytalansága mellett az viszont biztosnak tűnik, hogy a párt után családjára is gondolt Péter. Babits Antal és Gobbi Hilda egyaránt úgy emlékezett, hogy „felszabadulásuk" január 18-ra esett, amikor – az orvos szerint a déli órákban – a Vörösmarty téri óvóhely vasajtaját felcsapta Major Tamás és Péter, utóbbi a velük együtt rejtőzködő feleségéért jött.[5]

A hazai és a moszkovita kommunisták első közös vezetőségi ülésének jegyzőkönyve január 19-i dátummal maradt fenn, amikor a pártszervezés kérdései mellett a közigazgatási rendszer helyreállításáról, ezen belül is a rendvédelem és egyben a politikai rendőrség megszervezésének feladatairól tárgyaltak. A témához hozzászólt Péter is, úgy képzelte, hogy e kérdés csak addig tartozik rájuk, amíg meg nem érkezik Debrecenből a kinevezett főkapitány. Az is bizonyos, hogy ekkor már foglalkozott a politikai rendőrség ügyével, hiszen közölte: a politikai osztály kommunista párttagjai értekezletet tartottak a kérdésről. Vas a rendőrfőnöki poszt mielőbbi betöltését sürgette, és elismerte, hogy szóba jöhet Péter, bár őt passzívnak érezte, és a feladat ellátására Kádárt találta a legalkalmasabbnak. Az ülés titkára, Horváth Márton ezt a témakört lezárva javasolta, hogy Kádár és Péter folytassák a megkezdett munkát, és mivel a formális kinevezés úgyis csak napok kérdése, a párt saját hatáskörében bízza meg őket a feladattal.[6] A grémium következő, január 22-i összejövetele a rendőrségi apparátus azonnali felállítása mellett döntött: Budapest főkapitányának Sólyom Lászlót, helyettesének Kádár Jánost jelölték; Péter neve a pártvezetőség alkalmazottainak igazolására létrehozott ellenőrző bizottság tagjaként és a pártházban működő katonai és rendőrségi osztály vezetőjeként jelent meg.[7]

A dokumentumokból annyi megállapítható, hogy a kommunisták részéről a politikai rendészet megszervezésébe Péter fogott bele, és természetesnek vette, hogy a párt őt bízta meg ezzel a feladattal. Februárban így írt erről: „Talán nem egészen véletlen, hogy a politikai rendőrségi munka nekem lett kiosztva. Éveken keresztül az elvtársak véleménye az illegalitásban az volt, hogy nekem a politikai rendőrségi munkával kell foglalkozni. Be kell vallanom, hogy az elvtársaktól semmi felvilágosítást nem kaptam, hogy kell a politikai rendőrséget szervezni."[8] Áprilisban, egy Rákosinak címzett beszámolóban már a sokéves antifasiszta munka beérett gyümölcsének tekintette pozícióját: „Éveken keresztül harcoltam eddig is – illegálisan is – a reakció, a fasizmus ellen egy szabad, független demokratikus Magyarországért."[9] Péter szemében a küzdelem tehát folytatódott, más eszközökkel. A személyes adottságok és a konspirációs tapasztalatok mellett azonban szerepének felértékelődésében nem kizárható – mint

korábban felvetettük – az sem, hogy az adott időben Budapesten, az illegalitásból előlépő kommunisták közül ő volt az, akivel számoltak Moszkvában.

Nem tisztázottak Péter Gábor hivatalos kinevezésének körülményei sem. Ő maga a január 17-i értekezlethez kötötte a politikai rendőrség vezetői posztjára történő kinevezését.[10] Ám, mint láttuk, erről semmiféle jegyzőkönyv nem maradt fenn. Kádár 1945. február 9-i, Erdei Ferenc belügyminiszterhez küldött jelentésében az áll, hogy a budapesti főkapitányt, helyettesét és a politikai osztály vezetőjét január 23-án nevezte ki a székesfővárosi Nemzeti Bizottság.[11] Az említett testület a pesti harcok elmúltával a Vízművek Egyetem utcai óvóhelyén kezdte meg tevékenységét, de a hivatalos alakuló ülésén adminisztráció még nem működött, így arról jegyzőkönyv sem maradt fenn. A február 16-án megjelenő *Fővárosi Közlöny* (majd az 1945 júniusában kiadott Határozat-gyűjtemény is) január 21-ét adta meg a Nemzeti Bizottság első ülésének időpontjául: ebben Sólyom László főkapitányi kinevezésének igen, Kádár és Péter bizottsági megerősítésének viszont nincs nyoma.[12]

Nem véletlen, hogy Péternek magyarázkodnia kellett Csorba János kisgazdapárti polgármester előtt kinevezésének körülményeiről. A március 17-i találkozóról azon nyomban tájékoztatta pártját:

„Kedves Gerő elvtárs!

Ma reggel 9 órára Csorba polgármester úr magához rendelt. Előzőleg elmentem hivatali főnökömhöz, Sólyom főkapitány úrhoz. Együtt jelentünk meg a kihallgatáson.

Csorba polgármester a következő kérdéseket intézte hozzám.

Kérdés:

Hogyan lettem a politikai osztály vezetője?

Felelet:

A Nemzeti Bizottság választott, illetve kinevezett.

Kérdés:

Ő (a polgármester) nem tud róla, pedig ott volt a Nemzeti Bizottság ülésén.

Felelet:

Ezen az ülésen valószínűleg nem vett részt a polgármester úr. – Nem akartam azt mondani, hogy kinevezésem előbb történt, mint Csorba polgármester úr kinevezése."[13]

A Csorba János kinevezéséről szóló határozat ugyancsak január 21-i keltezésű, tehát a Nemzeti Bizottság első hivatalosnak elismert üléséhez köthető. Ugyanakkor Vas Zoltán szerint már korábban, 19-én is tartottak nemzeti bizottsági ülést, méghozzá a kommunisták Tisza Kálmán téri pártházában.[14] Nem teljesen légből kapott gondolat tehát, hogy ha tényleg volt ilyen, akkor Péter ott kapta meg a megbízólevelét. Ám ugyanennyire elképzelhető az is, hogy az újrakezdésnek ezekben a harcok alatti/utáni, zűrzavaros napjaiban egy „középvezetői" poszt betöltése nem kapott jelentősebb hivatalos figyelmet, ezért nem készült róla írott dokumentum, vagy egyszerűen meg sem történt a bizottsági szentesítés.

Az első hivatalos irat, amely Péter kinevezésére utal, egy 1945. május 1-jén a budapesti főkapitányságon kiadott ún. parancspont, amely arról informálta a fővárosi rendőri közegeket, hogy március 1-jével az 5393/1945. ME. számú miniszterelnöki rendelet „Péter Gábor urat főkapitány-helyettesi minőségben a politikai osztály vezetésével megbízta".[15] A kinevezését eszerint Debrecenben vetették papírra, azonban annak kihirdetése csak a kormány április 11-i fővárosba költözése után és pár nappal a Magyar Államrendőrség hivatalos megalakítása (május 10.) előtt történt meg.

Mindenesetre Péter Gábort ekkoriban kinevezésének tisztázatlansága zavarta a legkevésbé. Az egyik január végi napon hivatali szobájának ablakán kinézve azt láthatta, hogy az épület

előtt teherautók állnak meg, s azokról vagy száz fegyveres ugrál le. A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány politikai rendészeti különítménye jelentkezett be, Tömpe András vezetésével. Pár perc múlva a jövevények arra lehettek figyelmesek, hogy parancsnokuk, „aki igen magas ember volt, egy hozzá képest rendkívül alacsony termetű emberrel hangosan vitatkozik" – idézte fel később a debreceniekkel érkező Timár István a találkozást, amelyet ő január 30-ra és az Eötvös utca 7. alá, a Budapesti Rendőrfőkapitányság Útlevélosztályának udvarára tett.[16] Tömpe korabeli jelentésében ugyanakkor az áll, hogy január 28-i megérkezésekor Péter alakulatának székhelye a Tisza Kálmán téri központban volt.[17] Major Tamás testvére, Major Ákos népbíró is ezekben a január végi napokban kereste fel Pétert hivatalában, a helyszínt ő nem pontosítja, csak azt, hogy az irodát a politikai rendőrség szervezője feleségével együtt lakhelyként is használta, egy kanapén húzódtak meg kincstári pokróc alatt, Péter pedig katonai hosszú alsót és inget viselt.[18]

Péter tudott a párhuzamos szervezésről: „Többször szó volt arról, hogy Debrecenbe kellene mennem, részben szerettem volna a debreceni elvtársakat informálni, mert megszakítás nélkül részt vettem az utolsó évek munkájában, főképpen pedig az a gondolat vezetett, hogy Debrecenben a helyszínen módomban lett volna a gyakorlatban látni, hogyan működik a politikai rendőrség, milyen annak felépítése, tanulni szerettem volna belőle. Ennek alapján szerettem volna a budapesti politikai rendőrség megszervezéséhez hozzáfogni. Hogy ami abból jó, azt itt hasznosítsam, ami nem jó, azt lehetőleg kiküszöböljem" – jegyezte le 1945. februári beszámolójában.[19] Pétert persze nagyon is zavarta, hogy az ország ideiglenes fővárosában mást választottak ki a politikai rendőrség élére. És nem is akárkit, hanem a spanyol polgárháború veteránját, a nemzetközi mozgalomban edződött, több nyelven beszélő mérnököt, Tömpe

Andrást. Ő már 1944 májusában kapcsolatba lépett a moszkvai kommunista vezetéssel, a frontról ugyanis megszökött, és jelentkezett Rákosiéknál. Októberben „megbízatással" indult vissza Magyarországra, a történelmi idők pedig a Felvidéken működő, Nógrádi Sándor vezette partizánegységhez sodorták. A csapat komisszárja az abroncsospuszta-monoszai harcban átesett a tűzkeresztségen, és január elején érkezett meg a cívisvárosba.[20]

Pétert bizonyára kényelmetlenül érintette, hogy felbukkant egy nála jelentősebb mozgalmi múltú vetélytárs, aki ráadásul a megérkezése pillanatától agilisan vetette bele magát a munkába. A rivalizálás azonnal megindult kettejük között, és már a székház kérdésében összezördült egymással a két vezető. Bár a „helykeresés" menete pontosan nem rekonstruálható, abban biztosak lehetünk, hogy a pártház elhagyásában és a szervezet hamar hírhedtté vált székházának, az Andrássy út 60.-nak a „beüzemelésében" Tömpe Andrásnak nem elhanyagolható szerepe volt. Elmondása szerint Vas Zoltánnal döntöttek arról, hogy a volt nyilas központban rendezik be a politikai osztályt, majd „meghívta" oda Péter, aki nehezen akart megválni a Tisza Kálmán tértől. A budapesti kommunisták választottja viszont irataiban egyáltalán nem úgy állította be magát, mint aki ódzkodott volna a pártközponttól való lokális „függetlenedéstől" és az Andrássy út 60. elfoglalásától, sőt. Egyrészt praktikus döntésnek tartotta, mivel a tömegközlekedés romokban volt, a telefonhálózat nem működött, szükséges volt tehát, hogy bázisuk a város központjában legyen, másrészt szimbolikus aktusnak is tekintette, vagyis: Szálasiék ott nyerjék el büntetésüket, ahonnan elindultak. Mindenesetre a beköltözés után hamar kiderült, hogy kettőjük együttélése hosszú távon nem tartható fenn, végül Tömpe engedett, embereinek egy részét hátrahagyva kivonult onnan, előbb a Vilma királynő úton (a mai Városligeti fasor), majd a Bajza utca 52. alatt rendezkedett be.[21] A fizi-

kai különválás sem oldotta fel kettőjük konfliktusát. Tömpe március 27-én a Magyar Kommunista Párt (MKP) Központi Vezetőségéhez (KV) címzett levelében hosszan kritizálta Pétert. Felpanaszolta a szervezési munka elhanyagolását, hogy kizárólag „nyomozott vagy kihallgatott", mindeközben a legnagyobb gondja az volt, hogy irodáját rosszabbul rendezték be, mint a kormány küldöttéét, továbbá valós kooperáció helyett a házon belüli pletykákkal, a „pestiek és debreceniek" közötti incidensekkel volt elfoglalva. „Folytathatnám a példák sorozatának leírását, valamint a Péter elvtárs ellenem emelt kifogásainak analizálását, azonban érdemtelenül túl hosszúra nyúlna. Le akarom szögezni, hogy én Péter elvt.-at párthűségben, odaadásban kitűnő embernek ismertem meg, aki vezetőkészséggel is rendelkezik és feltétlenül meg fogja tanulni mindazt, ami jelenlegi beosztásában szükséges. Félő azonban, hogy ha hibáira nem mutatunk rá, azok károsságát egyedül nem fogja tudni megállapítani. Ugyanis Péter elvt. kicsinyes, személyeskedő magatartása bizonyos viszonylatban áll saját személyének túlbecsülésével. [...] Így többször hivatkozott előttem az ő 15 éves pártmúltjára és láthatóan nem érdekelte (talán nem is tudta), hogy az én ugyancsak 15 éves illegális és legális kommunista mozgalmakban gyűjtött tapasztalataim ugyancsak nyomhatnának valamit a latban. Mikor egy vita kapcsán azt mondottam Péter elvt.-nak, hogy nem értette meg eléggé Rákosi elvt.-nak a pesti aktívához tartott előadásából azt a részt, mely az illegális elvt.-akhoz szól, ő a következőkkel válaszolt: Nagyon is jól megértettem. És én olvastam Lenint és Sztálint is és bennük sem találtam mást, mint amit már addig is csináltam, ahogyan magam is gondoltam. Az önhittség és naivitás ilyen mérvű keveréke láthatóan meglepte az e beszélgetésen részt vevő Kádár elvtársat is. Természetesen a helyes önkritikát nagymértékben kell hogy gátolja az ilyen felfogás" – figyelmeztette pártjának vezetését Tömpe, és kérte az általa „morális jellegű problémaként" aposztrofált helyzet feloldására, különösen azért is, mert véleménye szerint Péter „a pártszerűtlenség határára jutott" azzal, hogy a házon kívülre vitte konfliktusaikat, többek között tájékoztatta róluk parasztpárti miniszterét, Erdei Ferencet.[22]

A rendelkezésre álló dokumentumok nem igazítanak el arról, hogy miként fogadták Péter negatív tulajdonságokban nem szűkölködő profilképét a Magyar Kommunista Párt (MKP) káderesei, de a kényes helyzet jogi feloldására végül „salamoni döntés" született. Május 10-től a Magyar Államrendőrség hivatalos felállításával Péter a Budapesti, míg Tömpe a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának élére került. Ekkor úgy tűnt, hogy a PRO-k illetékességi területeinek elhatárolása elégséges lesz a nyugalomhoz, ám hamar kiderült, hogy mindez nem jelenthetett tartós megoldást.

A médiasztár

A Tömpe által megrajzolt, hányaveti és emberileg kisszerű Péter Gábor-portréval szemben a korabeli sajtó egészen másfajta képet közvetített Péterről. A kisgazdák lapja, a *Kis Ujság* már áprilisban egy rövid nyilatkozat közölt a budapesti politikai rendészet vezetőjétől (az illetékesség elkülönítése valójában már a májusi rendelet előtt gyakorlat volt), ám a cikkben nevének említésétől eltekintettek.[23] A kommunista *Szabad Nép* viszont egyértelműen Pétert sztárolta, mintha Tömpe András és az általa vezetett szervezet nem is létezett volna (pedig – tette szóvá évtizedekkel később –, ő volt az, aki rendet tett a kunmadarasi pogrom és a miskolci, ugyancsak antiszemita felhangú zavargások után).[24] Hasábjain a háborús bűnösök nyomában loholó, az ország megrontóival szemben könyörtelen – egyedüli! – rendőrfőnök képe

körvonalazódott. Az első interjút a lapban a fiatal publicista, Vásárhelyi Miklós készítette vele, június 29-én *Az új politikai rendőrség a nép fegyvere a reakciónak és a fasizmusnak megsemmisítésére. Péter Gábor nyilatkozik a politikai rendőrség működéséről, céljairól és bírálóiról* címmel.

„A politikai rendőrség egyike volt az első demokratikus szerveknek, melyek megkezdték működésüket Budapesten. Sok újságcikk, hivatalos nyilatkozat megállapította, hogy elsősorban ennek a szervnek köszönhető fővárosunkban a normális élet helyreállítása és a termelő munka megindulása. A reakció is tudatában van ennek. Ezért minden alkalmat megragad, hogy a legmagasabb kormánypozíciókon át is támadja, rágalmazza és lebecsülje a politikai rendőrség működését" – vezette fel cikkét Vásárhelyi, aki éppen ezért kereste fel „Péter Gábor elvtársat", hogy beszéljen a budapesti politikai rendőrség működéséről, és „mondja el véleményét a hibákról és a bírálatokról". Az interjúalany kiemelte: „Az új magyar politikai rendőrség feladataiban, céljaiban, módszereiben, de még elnevezésében is gyökeresen különbözik azoktól a reakciós terrorszervezetektől, melyek a múltban hasonló címek alatt elszánt és kíméletlen védelmezői voltak a reakciónak és a fasizmusnak. A régi politikai rendőrség a reakció és a fasizmus fegyvere volt a nép ellen. Elsőrendű célja pedig éppen a munkásosztály elnyomása. Az új politikai rendőrség a nép fegyvere a nép elnyomóinak: a reakciónak és fasizmusnak tökéletes megsemmisítésére. A múlt bűnöseinek üldözése mellett az új politikai rendőrség feladata *az újabb fasiszta szervezkedések leleplezése és megsemmisítése és az újjáépítést elszabotáló erők ártalmatlanná tétele.* Egyszóval: ennek a szervezetnek a feladata a fiatal magyar demokrácia megvédése." Péter azt nem hangsúlyozta, hogy az államrend megóvása egyszerre pártszolgálat is, amiben a hozzá csatlakozott partizánokra, illegális kommunistákra, ellenállókra és MKP-delegáltakra nyugodtan számíthat. A Horthy-kori „elődöktől" való elhatárolódásnak sem – mint láthatjuk majd – a módszerek, sem pedig az elnevezés tekintetében nem volt alapja. Eisenbergert nem oly rég még, igaz, a „királyi" jelzővel ellátott Államrendőrség kebelén belül, de a Politikai Rendészeti Osztály detektívjei kísérték be és hallgatták ki.

Visszatérve az egészen más helyzetben nyilatkozó Péter Gáborhoz, 1945 nyarán a legfőbb problémának az ellátás és a fizetés rendezetlenségét tartotta: „Nyomozóink hónapokig nem kaptak fizetést és még ma is csak előleget kapnak, ami lényegesen alatta van egy ipari munkás átlagos havi keresetének. Ezerhatszáz pengős havi jövedelemből nem lehet megélni. Nyomozóink a szó szoros értelemben koplaltak idáig. Remélhetőleg a demokratikus pártok összefogása magáévá teszi az új, demokratikus rendőrség ügyét és egységesen felemeli szavát a rendőri fizetés rendezése érdekében, hogy megtörje azt az éhség bojkottot, mellyel a reakció hónapok óta fojtogatja a magyar demokrácia legfontosabb intézményeit. Ezzel az éhség bojkottal a reakció szinte kiprovokálta néhány eltévelyedett nyomozó korrupcióját. Ezekkel szemben természetesen kíméletlen szigorral jártunk el. *Június 11–18-ig végrehajtott általános tisztogatás során száztizenhárom embert bocsátottunk el testületünktől,* mint oda nem valót. Az oda nem való elemek eltávolításával megerősödtünk és ennek eredménye máris megmutatkozik munkánk minőségi feljavulásában."

A munkakörülmények sem voltak ideálisak, hiányoztak az alapvető anyagi és technikai eszközök, nem állt rendelkezésükre telefon, autó, technikai felszerelés. E tekintetben lassacskán javult a helyzet, ám Péter talált más okot a panaszra: „A közvélemény viszont még mindig nem támogat eléggé bennünket. Különösen sok kívánnivalót hagynak hátra az igazolóbizottságok. De a népbíróságok sokszor érthetetlenül enyhe

ítéletei is megnehezítik munkánkat. Nagyon hiányoznak a régi politikai rendőrség irattárai, melyeket Hain Péter és pribékjei az utolsó feljegyzésig *eltüntettek*. Ugyancsak elpusztult az ostrom során a bűnügyi nyilvántartó anyaga is." Az állomány azonban minden nehézség dacára helytáll: „Az új erők, akiknek javarésze az ellenállási mozgalom kipróbált, hű és kemény harcosaiból került ki – a fasizmus elleni harcot éppolyan elszántsággal és szívóssággal folytatják, mint a német megszállás alatt, az illegalitásban. Ezek az új erők nagy általánosságban beváltak. Közös hibájuk: a *szakismeretek hiánya.* Már a múltban is rendeztünk szaktanfolyamokat a szakismeretek elsajátítására. És a jövőben ezeket a tanfolyamokat ki fogjuk terjeszteni." Péter Gábor – a „sok nehézség és akadály ellenére" – jelentős eredményekről is be tudott számolni: őrizetbe vettek 22 080 nyilast és más „fasiszta és reakciós elemet". A Népügyészségnek 2154 háborús bűnöst adtak át, 9772 „fasisztát" internáltak, míg 5461 személyt rendőri felügyelet alá helyeztek. Folyamatban volt a Nyugatra menekült háborús bűnösök kiadatása, bár Péter szerint jó volna, ha a belügyi kormányzat a Németországban „rekedt" nyilasok felderítésére bizottságot küldene ki, melyben részt venne a budapesti politikai nyomozócsoport is.

A politikai rendőrséget ért bírálatokat annak alapján ítélte meg Péter, hogy azok kitől származtak: „A Magyar Kommunista Párt pünkösdi konferenciáján elhangzott bírálatot megszívleltük és hasznosítottuk, mert az építő bírálat volt, segíteni akart rajtunk és a rendőrség megerősítésével ki akarta élezni a reakció elleni harcot. De akadnak bírálók, akiket ezen tevékenységükben nem építő, hanem romboló szándékok vezetnek. Ezek az igazságosság és a humánum jelszavának hangoztatása mellett nyilasmentő akciókat indítanak, korlátozni akarják a rendőrség hatáskörét, csorbítani akarják annak tekintélyét. Ha ezek az elemek szívük szerint, nyíltan beszélhetnének, akkor bebizonyíthatnák, hogy több a hajlandóság bennük a rendőrség üldözésére, mint a fasiszták üldözésére."[25]

Az MKP központi lapjában ezután szinte nem volt olyan hét, hogy ne foglalkoztak volna Péterrel, rövidebb-hosszabb hírekben ecsetelve a hőstetteit. Csak júliusban öt híradásban bukkant fel a neve. A ceglédi hadifogolytábor felszámolásáról szóló tudósítás szerint „Péter Gábor elvtárs, a politikai rendőrség főnöke személyesen utazott Ceglédre és közbenjárásának eredményeként rövidesen ezek is hazaérkeznek családjukhoz".[26] Péter – Sólyom László budapesti főkapitány, Erdei Ferenc belügyminiszter és Farkas Mihály frissen kinevezett belügyi politikai államtitkár társaságában – jelen volt akkor is, amikor ezer internált kisnyilast helyeztek szabadlábra a budai Károly-laktanyában létesített táborból.[27] Farkassal együtt vett részt a helyi földigénylő bizottság egyik tagját megtámadó és megverő „budaörsi sváb zendülők vezéreinek" letartóztatásában is.[28] Mint ahogy Erdei, Sólyom, valamint Szebenyi Endre, a Közrendészeti Főosztály vezetője társaságában személyesen felügyelte a bujkáló nyilasok felkutatását célzó éjjeli razziát is. (Az akciót a rendőrség az orosz városparancsnoksággal együttműködve hajtotta végre 513 politikai, 230 bűnügyi nyomozó, 330 rendőr és 101 szovjet katona részvételével.)[29]

A legaprólékosabban Juhász István letartóztatását tálalta a lap *Elfogták Rózsa Ferenc gyilkosát. Péter elvtárs személyesen tette ártalmatlanná Juhász Istvánt, a csendőrnyomozók főnökét* címmel. A cikk részletesen elmesélte, miként érkezett meg Balatonszárszóra Péter Gábor főkapitány-helyettes: „Egy kis térképvázlat a szárszói szőlőkről és egy-két név húzódott meg a jegyzetei között. Ezek a jegyzetek több hónapos túlfeszített munka eredményét jelentették. E néhány sor vezetett Juhász István rejtekhelyéhez. A csendőrnyomozók főnöke maga vált

most odújába szorított, üldözött vaddá, ő, aki annyi munkást és magyar hazafit juttatott kínzókamrákba, hóhér kezére vagy börtönbe." Előbb Juhász anyósánál keresték, majd Juhász feleségének nagynénjénél, de egyik helyen sem találták. („Innen is továbbszökött a véreb.") Egy öreg viszont látta az egyik szőlőhegyen a „Pista fiút", és vállalkozott arra, hogy elvezeti oda a rendőröket. Péter Gábor elővigyázatos volt, a mellékösvényen közelítették meg Juhászt, nehogy a közeledő csoport gyanút ébresszen benne:

„Ketten mentek az öreggel. Kísérőit már hátrahagyta és, amikor megközelítették a szőlőt, a főkapitány-helyettes egyedül vágott neki az út végső szakaszának. A szőlőtövek között egy férfi meztelen háta bukkant elő és Péter Gábor tudta, hogy nem hiába dolgozott hónapokon keresztül éjt nappallá téve: Juhász Istvánt, a kommunisták, a munkások hóhérát pillantotta meg. Nyugodtan kapálta a szőlőt, amit vérdíjként szerzett. Egyszer egy erős kéz ragadta meg a kapát szorító kezet.

– Mi a neve? – hangzott az első erélyes kérdés.

A kapát tartó kéz lehanyatlott, a Juhász, aki szenvtelenül tudta nézni áldozatai haláltusáját, most életében először remegett.

– Mi az, a saját nevét elfelejtette?

– Juhász István – hangzott az alig hallható válasz.

– Látja, Juhász – mondta Péter ugyancsak csendesen –, mi nem kilencen jövünk magáért, ahogy maguk tették, amikor elcipelték a lakásából Rózsa Ferenc hetvenéves édesapját is." A történet innentől az Andrássy út 60.-ban folytatódik, Juhász bűnlajstromának felsorolásával és kihallgatásának leírásával, melynek végén a letartóztatott „feláll, meghajlik, összecsapja a bokáit, ahogy a tisztektől tanulta.

– Az idomítás csodája ez az ember – mondja Péter Gábor elvtárs..."[30]

Persze a fentebbiek egynémelyikében nehéz szétválasztani az újságírói képzelet szüleményét és a valóságos elemeket. Juhász István elfogásának sztorija szinte hihetetlennek hat, ahogy Péter mint szagot fogó vadászkutya cserkészi be a prédát, és erőfölényének teljes tudatában veti rá magát a zsákmányra. A szenzációhajhász, bulvárszerű tudósítások mindenesetre jól mutatják a mítoszteremtési törekvéseket. És csak még ezután következett a magyar háborús főbűnösök hazahozatala és felelősségre vonása, az azt övező médiafigyelem pedig minden addiginál jobban reflektorfénybe állította a budapesti politikai rendőrség első emberét. *Szemtől-szembe[n] történelmünk legnagyobb gonosztevőivel. Szálasi, Imrédy, Bárdossy, Endre László, Szöllösi, Hain Péter, Reményi-Schneller, Antal István és Málnási a salzburgi fegyházban várják kiadatásukat* – ezt a hangzatos címet viselte a *Szabad Nép* augusztus 14-i, Salzburgból küldött híradása.

„Már pár órája vagyunk Salzburgban, amikor megtudjuk, hogy ez a város számunkra, magyarok számára, különös szenzációt tartogat. Az ünnepi játékairól világhírű városban játssza utolsó jelenéseit, persze nem a nagy nyilvánosság előtt, annak a politikai ripacsbandának »elit«-je, mely az ország teljes romba döntésével marad emlékezetes a magyar történelemben. Farkas Mihály elvtárs, belügyi államtitkár és Péter Gábor elvtárs, a főkapitányság politikai osztályának vezetője, fontos diplomáciai megbízatásuk mellett is szakítottak időt, hogy szemügyre vegyék a magyar tragédia fő okozóit, akik remélhetőleg rövidesen a magyar nép előtt fognak tetteikért felelni.

Salzburg középkori házai közül is kitűnik komorságával a fegyház épülete. Útvesztő folyosóján a métervastagságú falakból a börtönök jellegzetes szaga árad. Egészen a felszabadulásig ez a ház Gestapo-börtön volt, ma végre a hideg vasrácsok igazi célt szolgálnak: itt vannak, nemzetiségre való tekintet nélkül, mind azon háborús bűnösök, akiket az amerikai hatóságoknak

sikerült ebben a körzetben elfogni. Az úton érthető kíváncsi izgalmunkat Farkas elvtárs és Péter elvtárs vitája oldja fel. Mind a ketten – természetesen – »hivatali elődjüket« akarják elsőnek látni. Farkas Endre Lászlóra, Péter Gábor pedig Hain Péterre kíváncsi. A végén persze nevetve Szálasiban egyeznek meg. [...]

Elegánsan, gondosan megfésülve lép be Hain Péter, a magyar Gestapo főnöke.

– Megismer? – kérdezi tőle Péter Gábor.

Gondolkodik egy kicsit, aztán nemmel válaszol..."[31]

Október 3-án eljött a nagy nap, délután egy órakor landolt a mátyásföldi reptéren a háborús bűnösök első transzportját szállító amerikai Douglas repülőgép. A leszállópálya szélén ott állt Péter a Magyar Filmipari Rt. (Mafirt) operatőreinek és fotósainak kereszttüzében. Elkezdődött az átadás-átvétel, egyesével szedték ki a gépből Szálasit és „csapatát", nagy volt körülöttük a nyüzsgés, fess amerikaiak, szedett-vedett egyenruhájú magyar PRO-sok, és ha nem is magaslott ki, de öltözetével kitűnt közülük főnökük elegáns hosszú kabátjában, vasalt kalappal, mellette az őt árnyékként követő titkára, a bőrkabátos Csillag László.[32] A *Szabad Nép* munkatársa sem volt rest, szorgosan jegyzetelte a nem mindennapi eseményen tapasztaltakat. Másnap a lap első oldalon hozta a tudósítást, benne enyhén szólva nem mellékszerepbe kényszerítve a politikai rendészet budapesti parancsnokát. A cikk kiemelte, hogy a politikai rendőrség már napok óta készült Szálasiék érkezésére, és Péter Gábor vezetésével nagy erőkkel vonultak ki a repülőtérre. Megtudhatjuk, hogy személyesen Péter intézkedett a foglyok rabomobilokban való átszállításáról.

„Nem sokkal később Péter Gábor kiadja az utasítást:

– Indulás a 60.-ba...

Felsorakozik a menet. Elöl egy autó géppisztolyos detektívekkel. Két detektív a menetiránynak háttal, szemközt a rabo-

Péter Gábor kiszállítja Szálasi Ferencet a rabomobilból az Andrássy út 60. előtt. A budapesti PRO vezetője mögött bőrkabátban Csillag László, 1945. október 3.

mobillal foglal helyet. Az autót követi a rabomobil, azt pedig Péter Gábor autója, a politikai rendőrség vezetőivel. Ezután az angol és az orosz misszió autói következnek, majd a népbíróság, népügyészség vezetői. [...]

A Stefánia úton és az Andrássy úton át így érkezünk az Andrássy út 60. elé. Itt már nagy rendőri készültség sorakozott fel és szorítja vissza az összegyűlt tömeget. Minden intézkedést megtettek a foglyok biztonságára. A rabszállító autó ajtaja előtt ismét géppisztolyos rendőrök sorakoznak fel kétoldalt. Péter Gábor kiadja az utasítást:

– Elsőnek Szálasi szálljon ki!

A következő pillanatban feltűnik Szálasi. Odalép mellé Péter Gábor.

– Megérkezett oda, ahonnan elindult! – szól rá és egy fegyveres őrrel maga vezeti a »Hűség háza« kapuja alá…"[33]

A fővárosi PRO székházának bejárata az elkövetkező időszakban nyitva állt a sajtó képviselői előtt. Szívesen látott vendégek lettek az újságírók, a filmhíradósok és a fotósok. A Mafirttól

Péter Gábor kihallgatja Imrédy Bélát az Andrássy út 60.-ban, középen Himler Márton, 1945. október.

Bass Tibor és Reismann Marian kapták lencsevégre, ahogy egyenként elővezették kihallgatásra az egykori nemzetvezetőt és társait, a fényesre politúrozott íróasztala mögül az Andrássy út 60. új főnöke ült, balján a hazahozatalban közreműködő Himler Márton, az amerikai hírszerző szerv, az OSS (Office of Strategic Services) magyar részlegének vezetője.[34] A *Szabad Nép* olvasótábora minden alkalommal tájékoztatva lett az újabb transzportok érkezéséről és fogadtatásukról, amelyeknél rendre jelen volt „Péter elvtárs" is.[35]

Pártfogók és ellenlábasok

A Horthy-kori elődjeitől a médiában hangzatosan elhatárolódó Péter a hagyományok kérdésében már korántsem volt annyira finnyás. Az 1945-ben fogságába került volt rendőri vezetőkkel hosszas önvallomásokat íratott, méghozzá nem elsősorban azért, hogy felfedje bűnös tevékenységüket vagy kapcsolataikat, hanem hogy legalább valami fogalma legyen arról, miként is kell kiépíteni egy olyan szervezetet, amely annak idején igen jó hatásfokkal emelte ki az illegalitásból őt és elvtársait. Ilyen „felkérés" nyomán születtek meg többek között a baloldal elleni nyomozások prominenseinek, Wayand Tibor detektívfelügyelőnek és Juhász István csendőrnyomozónak, illetve az egykori Államvédelmi Központ vezetőjének, Ujszászy István vezérőrnagynak sajátos emlékiratai.[36] A régi Magyarországból ellesett minták és egyes továbbszolgáló detektívek (akik igen hamar kikoptak a szervezetből) tapasztalata keveredett aztán az illegalitás és az ellenállás veteránjainak (Fehér Lajos, Száberszki József, Janikovszky Béla és persze maga Péter), a volt partizánoknak (Dékán István), a jogászvilág baloldali érzelmű, többségében kommunista képviselőinek (Décsi Gyula, Timár István,

Bauer Miklós), majd a Szovjetunióból érkező magyar származású szakértőknek a tudásával.

1946 végén a szovjet állambiztonság ezredese, Kovács János sietett Péter segítségére, majd két évvel későbbi halálakor ugyanazon szolgálat ügynöke vette át a megüresedett helyettesi széket Szücs Ernő személyében.[37] Mindezek mellett, vagy inkább felett, Péter hivatalból kapcsolatot tartott a szovjetek illetékes állambiztonsági képviselőjével. Mihail Iljics Bjelkinnel, aki 1944 októberétől a kémelhárítás, a SZMERS (Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov) magyarországi operatív csoportjának parancsnoka, 1945 júliusától pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) tagja volt. Péter – későbbi bevallása szerint – ez utóbbi pozíciójában ismerkedett meg és kereste fel időnként annak Andrássy út 101. alatti irodájában. Bjelkin 1946 júliusától a szovjet Állambiztonsági Minisztérium egyik képviselőjeként dolgozott tovább hazánkban, majd egy év múlva az ausztriai Badenbe helyezték, ahol a Központi Hadseregcsoport Állambiztonsági Főigazgatóságának kémelhárítási főnöke lett. Péter ezt követően az említett osztrák városkában vagy a határ mellett találkozott vele, amikor a magyar államvédelem ügyei mellett a pártvezetőség tagjairól, köztük Rákosiról is, adott át neki információkat.[38] Természetesen Bjelkin budapesti utódaival is szoros kapcsolatba került. Egyikük, Kartasov 1950-ben így jellemezte az ÁVH vezetőjét: „Péter elvtárs jelentős munkát végzett a magyarországi szovjetellenes és reakciós erők likvidálásában. Hosszú idő óta együttműködik szerveinkkel, és mindig becsületesen, pártszerű módon tájékoztatott bennünket a figyelmet érdemlő kérdésekről."[39]

A háborús bűnösök után vadászó PRO-vezér karrierje – az általa vezetett szervezet izmosodásával párhuzamosan – látványosan ívelt felfelé, pozíciója megingathatatlannak tűnt. Útját hosszabb időre szóló vagy alkalmi pártfogók egyengették, kioltva a feszültségeket, leszerelve a hatalmi villongásokat, folyamatosan segítve politikai rendőri sikertörténetét.

A kapcsolat hamar kialakult. Péter Rákosi mögött az 1945. május 1-jei felvonulás díszemelvényén. A kommunista pártvezér mellett Szakasits Árpád, a Szociáldemokrata Párt (SZDP) főtitkára.

1945. október 31-én Erdei Ferenctől megkapta rendőr vezérőrnagyi kinevezését, egyúttal a belügyminiszter megerősítette a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetői posztján. November 4-én Sólyom László rendőr altábornagy, budapesti főkapitány, valamint helyettesei, Benjámin Olivér és Ratulovszky János rendőr vezérőrnagyok társaságában letette esküjét.[40] (Ez alkalomból vagy az ezt követő időszakban valamikor készített az Abonyi utca 13. szám alatti lakásának erkélyén új egyenruhájában pózoló Péter Gáborról fotóriportot Reismann Marian.)[41] Hivatali felettese, Sólyom a PRO közvetlen felügyeletét Ratulovsz-

kyra testálta, akinek Péter hétfőn, szerdán és pénteken 16 és 17 óra között köteles volt jelentést tenni.[42]

A budapesti politikai rendőrség vezetője a belügyi tájékoztatási rendszerrel párhuzamosan az első pillanattól kezdve az informális pártcsatornákon is kommunikált, ezt bizonyítják Gerő Ernőnek és mindenekelőtt Rákosi Mátyásnak küldött beszámolói, jelentései.[43] Arról pedig a korabeli média is mélyen hallgatott, hogy a régi rendszer vezető garnitúrájának elfogott tagjait sem üresen tátongó pincebörtön várta az Andrássy út ominózus épületében. Péter alatt még meg sem melegedett főnöki karosszéke, amikor belekezdett a kommunista párt építését zavaró tényezők kiiktatásába. Az első ilyen problémagócnak a moszkovita garnitúra számára kényelmetlen hazai konkurencia számított. Elsősorban a „különutas" Demény volt szálka Rákosiék szemében. A honi mozgalom központi alakja így emlékezett vissza arra februári napra, amikor Pestújhelyen egy propaganda-mozielőadásra készülődvén váratlanul betoppant „keresztfia":

„...dudált[ak] a házunk előtt, gondoltam, Gromovék [a szovjet propagandaosztály vezetője] érkeztek, de nem ők voltak, Péter Gábor lépett be a szobánkba azzal:

– Gerő megérkezett, szeretne veled beszélni, elviszlek most hozzá.

– Tudom, hogy megjött, üzentem is Lencsésnével, hogy holnap felkeresem.

– Ne várjunk addig, most gyere velem, itt a kocsim.

Teri [Demény felesége] aggodalmas szemmel nézett Péterre és megkérdezte tőle:

– Mikorra jönnek vissza?

A rendőrfőnök azt válaszolta:

– Ebédre visszahozom.

Beszálltam a kocsijába, sofőrjén géppisztoly. Régtől, még a bécsi kapcsolataim idejéből ismertem Gerőt. Közvetlen kapcsolat volt ez, mert tekintélyben nem sokat jelentett nekem Gerő. Ezt tudta ő is. De hát most érkezett Gerő Moszkvából, kíváncsi voltam, mindenképpen találkozni akartam vele. A kocsiban elbeszélgettünk, ám a Hősök terére érve Péter a lába elé nézve hebegi:

– Mielőtt Gerőhöz mennénk, felugrunk hozzám. Elfoglaltuk a nyilasok házát, az Andrássy út 60.-at, ott rendezkedtünk be, gyere, nézd meg!

– Jó nézzük, meg!

Bementünk az Andrássy út 60.-ba. Péter így szólt:

– Meg kell mondanom neked, hogy előbb az irodámba megyünk, beszélni valónk van egymással.

Az irodájában beült az íróasztala mögé, engem leültetett szembe. Először köntörfalazott, azután csendesen, mintha szégyenkezne, így szólt:

– Nézd, én tudom, hogy te okosabb vagy nálam, de én ravaszabb vagyok. Úgyhogy – azt mondja – én most téged itt tartalak!

Egy pár szóval ellenvetettem, hogy furcsa eljárás ez, a két csoport egyesült, és mi ketten egyazon vezetőség tagjai vagyunk.

– Igaz – válaszolta Péter –, de te Rákosi ellensége vagy, egyelőre itt kell maradnod.

– Hogyhogy itt tartasz? – mondom. – És milyen címen?

– Olyan címen – azt mondja –, hogy letartóztatlak!

– De mi az, hogy letartóztatsz?!

– Jó, jó – azt mondja – hát nem »letartóztatlak«, ez nem jó szó, csak fogva tartalak, ha így jobban tetszik. És ne nyugtalankodj. Itt maradsz nálunk. Te most a párt foglya vagy, úgy bánunk veled, mintha a vendégünk volnál.

– De ezt nem fogadom el! Magyarázatot kérek!

– Ne kérdezz semmit – azt mondta Péter Gábor –, most úgysem válaszolok. Majd később beszélgetünk."[44]

A Demény által évtizedekkel később felidézett dialógusban bizonyára számos elem az utólagos dramatizálás szüleménye, ám a lépre csalás tényén ez mit sem változtat, miként szomorú következményén sem, azon, hogy a „villámlátogatásnak" induló találkozó vége négyezer-kétszázhatvankét napos „pártfogság" lett. Demény a „frakciózásért" súlyos árat fizetett: 1946 júliusában a Horthy-rendőrségnek végzett „besúgói tevékenység" vádjával négy és fél évi kényszermunkára ítélték. A Gyűjtőfogházban, Vácon raboskodott, majd szabadulás helyett Kistarcsára internálták. 1953 októberében „népidemokrácia-ellenes szervezkedéséért" újból elítélték (aminek külön bája, hogy a népi demokrácia időszakát, annak beköszöntétől fogságban töltötte, tehát szervezkedésre nem igazán lett volna tere): tíz év fegyházbüntetést róttak ki rá, csak 1956. október 13-án nyerte vissza szabadságát.[45] Ha felsőbb parancsot kapott, Péter a közelebbi párttársait sem kímélte, a „felszabadulása" után hamar az Andrássy út 60.-ban találta magát az illegális KV-tag Skolnyik József is. Tömpe András szintén úgy emlékezett, hogy Péter első letartóztatottja a kommunista párt tagjainak soraiból került ki, ő Dobos Jánost említi tévesen, valójában Dobó Istvánról (az MKP Duna–Tisza köri egyik szervezőjéről) volt szó, akit ugyancsak rendőrspicliséggel vádoltak.[46]

Tömpe egyébként 1946. február 5-én újabb levélben fordult Farkas Mihályhoz, „pártelvtársa" vele szemben tanúsított ellenséges viselkedését bizonygatva: hatásköri túllépéseit hadifogolyügyekben (szeptember 1-jétől Tömpe a Hazahozatali Kormánybiztosság vezetőhelyettesi tisztét is ellátta), a budapesti PRO beosztottjainak vidéki „kiruccanásait". Ugyanakkor személyes sértettségének is hangot adott, amiért a politikai rendőrség megszervezésében tett erőfeszítéseire fittyet hányva udvariatlanul nem hívták meg a budapesti Politikai Rendészeti Osztály egyéves évfordulóján tartott ünnepségre. „Szigorúan bizalmas" sorait

egyúttal megküldte – az Erdeit a miniszteri székben 1945 novemberében váltó – Nagy Imrének, Révész Gézának, aki a párt információs osztályát irányította, több kommunista rendőri vezetőnek, így Szebenyi Endrének és Kovács Jánosnak, valamint – hogy lássák, nyílt kártyákkal játszik – magának Péternek is.[47]

A vidéki PRO vezetőjének panaszai azonban nem találtak meghallgatásra, sőt a színfalak mögött Péternek állt a zászló. Amíg Tömpe mellékállásban a hazatérő hadifoglyok ügyeivel foglalatoskodott, a fővárosi PRO vezetője a párton belül alakítgatta informális kapcsolati hálóját: szinte kirobbanthatatlan volt a Központi Vezetőség üléseiről, valamint rendszeresen megkapta a Titkárság jegyzőkönyveit (ismereteink szerint Tömpe mindössze egyetlen KV-ülésre kapott meghívást, és ugyancsak egyszer tekintett bele a titkársági iratokba).[48] Februárban a KV bízta meg Pétert az egyes párttagok ügyeit kivizsgáló pártbíróság titkári teendőivel.[49] Április 2-tól a kommunisták színeiben tagja a Budapestre költöző Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, ami persze komolyabb terhet vagy felelősséget nem rakott vállára, hiszen a honatyákat szeptemberig nem hívták össze, majd a november 4-i választások után a nemzetgyűlés feloszlott, és az új törvényhozásban neki már nem volt mandátuma.[50] Karrierjének szempontjából jóval többet nyomott a latban, hogy júniustól láttamozta az MKP Politikai Bizottságának (PB) ülésein meghozott döntéseket.[51] A pártvezetésen belüli súlyát valamelyest érzékelteti, hogy a központi káderanyagok között található, valamikor 1947 második felében készített 300 fős listán ő az előkelő 29. helyen szerepelt; ez annak ellenére beszédes adat, hogy a lajstrom összeállításának mikéntjébe nem látunk bele.[52] A legfőbb hatalmat gyakorló szűk pártelitbe, a moszkoviták alkotta Rákosi–Gerő–Farkas trojkába, illetve a Révaival kibővített „négyes fogatba" viszont a többi „hazai" kommunistához hasonlóan nem kerülhetett be.

Péter Gábor 1945 augusztusában kiállított párttagsági igazolványa. (ÁBTL 4.7.1. – Péter Gábor személyes iratai; MKP tagsági könyv)

Péter a Nagy Imrét követő belügyminiszterben, Rajk Lászlóban eleinte komoly támogatóra lelt. Júliusban az államrendőrség átszervezésének küszöbén egykori mozgalmi harcostársa megbízta a politikai rendőrség átalakítására vonatkozó tervezet kidolgozásával.[53] Ezek után nem csoda, hogy az új szervezetben nem lett helye Tömpének, akit szintén vezérőrnaggyá léptették elő, a Rendőrakadémia szervező stábjában kapott feladatot, majd (a nyilasok által elhurcolt bűnügyi nyilvántartási anyag hazahozatalát célzó) csehszlovákiai kiküldetését követően egy évtizedes külföldi szolgálatra „szerződött", és a szovjet hírszerzés kötelékében szolgált különböző latin-amerikai országokban. Péter és Tömpe csaknem kétéves történetéről Baczoni Gábor beszédes fogalmat alkot, a feszültségekkel terhes időszakot a két kommunista vezető „pár(t)viadalaként" írja le.[54] A konfliktusos

viszonyba kizárólag Tömpe feljegyzéseiből kapunk betekintést, Péter ilyen tartalmú írásos beszámolója nem ismert.[55]

Nem úgy hivatali felettesével szembeni kritikája. 1946. március 19-én Farkas Mihálynál panaszkodott a budapesti főkapitányra. Sólyom Lászlót azzal vádolta, hogy aznap a Szálasi-kormány több tagjának kivégzésére nem engedte be PRO-s legényeit, és a közrendészetiek kihívó magatartása miatt dulakodásig fajult a helyzet. „Nagyon szeretném, ha Sólyomot figyelmeztetnék, hogy a jövőben ilyesmi ne történjék, mert nagyon provokációs jellege van az egésznek" – zárta a pártja rendvédelmi főfelelősének címzett levelének sorait.[56] A bemártott elöljáró májusban pontot tett csaknem másfél éves rendőri kitérőjére, és visszatért a hadsereg kötelékébe. A pályakorrekcióhoz a fentebbi soroknak vajmi kevés közük lehetett, tény azonban, hogy Péternek új felettessel kellett megbarátkoznia, a spanyol polgárháborút megjárt és a moszkoviták sorait erősítő Münnich Ferenccel. Arról, hogy komolyabb fúrás-faragás kísérőjelensége volt-e kettőjük kapcsolatának, semmiféle irat nem tanúskodik, igaz, az Andrássy út 60. első emberének, mint jeleztük, addigra magasabban jegyzett támogatója akadt, és nemsokára – kis túlzással – teljesen mindegy volt, hogy ki is Budapest főrendőre.

Héjanász Rajkkal – erőtérben Kádárral

1946. október 6-án a *Magyar Közlöny*ben napvilágot látott Rajk László rendelete a rendészeti szféra átalakításáról és annak részeként a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) felállításáról. A változás lényege abban állt, hogy ettől kezdve az ÁVO országos hatáskörrel intézte a politikai nyomozásokat (formailag a Tömpe vidéki PRO-ja beolvadt a budapesti PRO-ba, és abból jött létre a szervezet), Péter – a főkapitányi szint kiikta-

tásával – közvetlenül a belügyminiszter, aktuálisan Rajk alárendeltségébe került. A hierarchiában történő ugrás azzal is járt, hogy a vidéki államvédelmi osztályok a helyi rendőrkapitány helyett az ÁVO vezetőjének alárendeltségébe kerültek. Ugyanakkor hatósági jogkörökben sem egy vidéki államvédelmi osztályvezető, sem egy államvédelmi előadó vagy megfigyelő (ilyenek működtek a nagyobb forgalmú helységek kapitányságai mellett), sőt maga Péter Gábor sem járhatott el önállóan. A politikai ügyekben is csak javaslatot tehettek kényszerintézkedésekre, a végső szót a kapitányság/főkapitányság vezetője mondta ki.[57]

Ez a „kint is vagyunk, bent is vagyunk helyzet" persze számos konfrontációt szült a közrendészeti állománnyal. Péter azonban mindig számíthatott a felettes miniszterre, Rajk ugyanis rendre tanújelét adta annak, hogy támogatása nem merült ki az ÁVO létrehozása körüli bábáskodásban. Ha kellett, rendeletileg szólította fel a rendőrhatóságok vezetőit, hogy ne akadályozzák a melléjük rendelt államvédelmisek munkáját, igény esetén engedjék át a telefonjaikat és a kihallgatóhelyiségeket, segítsék a gyűlések ellenőrzését. Máskor figyelmeztette őket, hogy meg ne próbáljanak ref.- vagy internálási határozatot hozni az előzetes ÁVO-javaslat kikérése nélkül, ugyanakkor „közönséges", azaz nem politikai bűnügyekkel (mint a munkakerülések vagy a mezei lopások) ne terheljék az ávósokat.[58] 1948. január 19-én személyesen indítványozta a miniszterelnöknél az államvédelmi parancsnok rendőr altábornagyi előléptetését, és kérte annak előterjesztését a köztársasági elnökhöz.[59] Tildy Zoltán 1948. január 21-én soron kívül és visszamenőlegesen, az év első napjától nevezte ki Péter Gábort a rangba, amit – kortársának véleménye szerint – a Magyar Közösség-ügy hiánytalan felgöngyölítésének köszönhetett.[60]

Mialatt Rajk az ÁVO erősítésével együtt óhatatlanul is egyengette Péter útját, ő nagy igyekezettel feketítette be jótevőjét.

A kistarcsai Rajk László Rendőrlaktanya avatása, az első sorban balra a névadó belügyminiszter, jobbra Szebenyi Endre belügyi államtitkár, mögötte Balassa Gyula országos rendőrfőkapitány, mellette Münnich Ferenc budapesti rendőrfőkapitány, a harmadik sorban jobbról Péter Gábor, 1947. augusztus. 1950-re az „utolsóból lett az első": addigra kivégezték Rajkot és helyettesét, Szebenyit, bebörtönözték Balassát.

1947–48 fordulóján feljegyzés érkezett Farkas Mihály titkárságára. A dátum és aláírás nélküli levél írójának kiléte nem lehet kérdés, az eredeti gépirathoz hozzábiggyesztett jegyzet kézírása, annak jellegzetes vonalvezetése arról árulkodik, hogy a „feljelentés" Péter Gábor műve. A támadás célkeresztjébe a belügyminiszter és „meghosszabbított kezei" kerültek, így a belügyi tárcánál a közrendészeti ügyekben megkerülhetetlen Szebenyi Endre adminisztratív államtitkár, Rajk helyettese, míg az ÁVO soraiban Tímár István, akit még Tömpe indított el a politikai rendészeti pályán, és aki 1947 júniusa óta Péter egyik helyetteseként szolgált. Rajtuk kívül a féltékenyen szemlélt nyomo-

zószervek vezetőit pécézte ki magának: a Gazdaságrendészeti Ügyosztályt (GRÜ) irányító Villányi Andrást és a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katona Politikai Osztálya (Katpol) élén álló Pálffy Györgyöt. Az írás terjedelmes részében azt ecsetelte, hogy Rajk miként kerüli meg őt államvédelmi ügyekben az említett személyekre támaszkodva, akiket a Magyar Testvéri Közösség-ügy nyomozása óta szinte napi rendszerességgel többórás külön megbeszéléseken igazít el. Kárhoztatta továbbá a rendőrségi pártszervek feloszlatásért: „Kiadtuk a kezünkből a fegyvert" – fogalmazta meg az ÁVO-n belüli pártharcok fényében, hiszen a testületen belül a szocdemek eközben fittyet hánytak a szanálási rendeletre, sőt szélesítették politikai gyűléseik körét. Péter nehezen viselte, hogy Rajk bekérte a besúgókról készült kimutatást, és azt is, hogy indokolatlan erőszak-alkalmazásra utasított: „500 embert kell behozni. Le kell őket vetkőztetni, alaposan megverni, bármit mondanak, jobban ütni és azt mondani nekik, nem ez érdekel, hanem más..." – adta vissza szavait.[61] A panaszáradat hátterében persze Péter hatalmi ambíciói munkáltak. Villányi gazdaságrendészetére, a különböző uzsora-, csempész-, árdrágító ügyekre és a feketekereskedelem más területei elleni harcra már régóta ácsingózott, és nem nézte jó szemmel azt sem, ahogy a Pálffy-féle katonai vonal megőrizte különállását a politikai nyomozások, különösképpen a hírszerzés és a kémelhárítás területén.

A három szervezet rivalizálását Rajk sem hagyta szó nélkül. 1948 áprilisában már az államvédelem „továbbfejlesztését" latolgatta. Elképzeléseire indirekt módon következtethetünk, mivel az ekkor készített javaslatcsomagja nem, csak Péter arra adott válaszlevele maradt fenn. A belügyi tárcavezető eszerint helytelenítette az egymás munkaterületén folyó „versenyt" és az ÁVO „kis minisztériumi" ügyintézését. Péter ezt azzal verte vissza, hogy az ő csapata még véletlenül sem sértette mások

hatáskörét, bezzeg a GRÜ és Katpol rendszeresen áttévedt (méghozzá miniszteri utasításra) a hozzá tartozó területekre. Az önjárás vádja pedig azért alaptalan, mert mindenben alávetette magát a miniszternek. Osztotta Rajk véleményét, hogy legfelső szinten az MKP Politikai Bizottságának kell kézben tartania a politikai rendőrség gyeplőjét, és szavaiban igazolva látta, hogy a Belügyminisztérium (BM) Közrendészeti Főosztálya párt- és szakmai szempontból egyaránt alkalmatlan az államvédelem „ügyeinek intézésére". Azt viszont nehezményezte, hogy Rajk ezt kiváltandó átmeneti jelleggel egy „munkaszervet" kívánt létrehozni maga mellett az ÁVO-val való érintkezésre. Helyeselte, hogy a miniszter a határőrséget (a határvadászokat és a határrendészetet) hozzá vezényelné. Ugyanakkor védte a mundér becsületét, elutasítva azokat a vádakat, hogy az ő háza táján a „tervszerűtlenség" uralkodik. Rajk tehát érdekelt volt az államvédelem megerősítésében, ám azt a közvetlenebb és végső soron a legmagasabb szintű (MKP PB) politikai felügyelettel egyszerre képzelte, kritikája pedig nemcsak általánosságban az ÁVO-nak, hanem az ÁVO vezetőjének is szólt. Ezt megerősíti annak válaszíratához fűzött kommentárja: „Mint említettem, [a] PB-hez beadott javaslatomat átadtam P. G. elvtársnak átolvasásra. Ma megküldötte hozzám észrevételeit. Azt hiszem, nagyon tanulságos dolog alapos áttanulmányozása, mert 1. az atmoszféra, ami belőle kiérződik és 2. ahogyan a leglényegesebb kérdéseket felfogja, rámutat a bajok tulajdonképpeni forrásaira. Az anyagot kérem majd vissza, mert csak 1 példányban van meg. IV/17. R[ajk]."[62]

Rajk és Péter vitája nyílt személyeskedésig nem fajult (vagyis ilyenről nincs tudomásunk), de 1948 közepére közvetlen környezetükben nem lehetett titok, hogy viszonyuk közel sem felhőtlen. Már csak azért sem, mert az ÁVO-főnök folyamatosan bombázta sirámaival a pártvezetést. 1948. június 25-én egy nap

leforgása alatt két külön levélben adta elő problémáit, a címzett mindkét esetben Farkas Mihály volt. Az első feljegyzés rövid felütésében kimondatlanul újra Rajkot korholta a rendőri pártszervek feloszlatása miatt. Tette ezt annak ellenére, hogy a másfél hete az SZDP beolvasztásával létrehozott Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) ÁVO-alapszervezetét – Farkas közbenjárása – megóvta a szanálástól. Az iromány további részében a célkereszt Rajk jobbkezére, Szebenyi Endrére szegeződött. Ostorozta Villányi miatt, mivel a fő gazdasági nyomozót az ő kiválasztottjának tartotta. A kirohanás mögött az munkált, hogy 1947 augusztusának elején az ÁVO üzemi elhárítással foglalkozó alosztályát Rajk Szebenyivel GRÜ-felügyelet alá helyeztette, és a döntés folyományaként Villányi hetente többször megfordult Péteréknél. A keserű pirulát Péter Gábornak le kellett nyelnie, de hosszabb távon megemészthetetlennek bizonyult számára. A gazdasági rendészet irányítóját megvádolta, hogy korrumpálja beosztottait, sőt külön pártszervezetbe igyekszik őket összefogni, s klikkesedéssel bomlasztaná az osztály egységét. Szebenyinek felrótta az Államvédelmi Osztályt negatívan érintő személyzeti politikát, az áthelyezések, kitüntetések terén tapasztalt anomáliákat és a BM felelős vezetőinek közömbösségét (amiért is „a belügyminisztériumban általában ellenséges hangulat uralkodik az ÁVO beosztottaival szemben"), illetve azt, hogy a sanyarú gépjármű-ellátottság orvoslása megragad az ígéretek szintjén. A szervezetével szembeni ellenséges hangulat bizonygatásában az államvédelem feltörekvő dalkarának ügyét is előráncigálta: értetlenkedésének adott hangot amiatt, hogy míg a pártsajtó elismerően írt az együttesről, a hivatalos szaklap, a *Magyar Rendőr* „hatásvadásznak" minősítette annak produkcióit, a belügy pedig semmilyen támogatást nem adott a részükre, sőt (a „nagy sikerű" kongresszusi díszvacsorakoncert ellenére) letiltotta fellépéseiket.[63]

A másik levelében Péter a BM hosszabb, Rajk személyes felelősségét kidomborító kritikáját fogalmazta meg. Legelőször a miniszternek az államvédelmi „munkaközösségére" vonatkozó tervét kárhoztatta, amely egyre inkább kezdett konkrét formát ölteni. Információi szerint abban a somogyi alispán, Tömpe István (Tömpe András testvére), valamint Szücs Ernő, – ekkor még „csak" – az ÁVO egyik alosztályvezetője vett volna részt, előbbi mint a szervezeti ügyek, utóbbi az operatív munka és a külkapcsolatok felelőse. Rajtuk kívül Rajk számolt egy harmadik, meg nem nevezett taggal a titkos technikák (lehallgatás, rádióelhárítás) felügyelete terén. Péter mindezt az „indokolatlan bizalmatlanság" jeleként értelmezte és tüntette fel. Ezután rátért az iskolák államosítása körüli rendészeti feladatokra. E téren fájlalta, hogy a miniszter egy koordinációs, úgynevezett kiértékelő csoportot hívott életre Szebenyi közvetlen felügyelete alatt, és ennek négy tagjából csak egy volt államvédelmi tiszt. A rendőrség körzeti szemlélőinek „politikai" jogosítványokat adott, felhatalmazta őket egyházi személyek előzetes engedély nélküli letartóztatására, ellenben az ÁVO „képzett" közegeit ilyen jogokban nem részesítette.

Az iskolaállamosítások támogatását célzó rendőri fellépésekről azt írta: „Szebenyi államtitkár beleegyezésével, Kocsis alezredes javaslatára f. hó 13-án egy század rendőrt indítottak el Nyíregyházára, azzal a célzattal, hogy 14-én Pócspetriben megfigyelőt tartanak [sic!], és ha a legkisebb csoportosulást látják a faluban, válogatás nélkül végigverik a falut, hogy ott – Kocsis szavai szerint – »ép csontú ember ne maradjon«. [...] A karhatalom – mint ismeretes – Rajk elvtárs utasítására felvonult az ország különböző területein. Meg kell állapítani, hogy bár sok helyen jó hatást ért el, fellépése – ugyancsak a Belügyminisztériumból, Rajk elvtárstól kapott utasítás alapján – sokban provokatív jellegű volt. Így pl. az utasítás kimondta, hogy a községekben a pap háza

előtt kell táborozni, ami sok helyen arra vezetett, hogy az eddig békés lakosság őrgárdát alakított a pap védelmére. Számos helyen a karhatalom felvonulásából a reakció alkalmat merített háborús rémhírek terjesztésére. A belügyi kiértékelő csoport munkája mutatja azt, hogy mit várhatunk a Belügyminisztériumban székelő, az ÁVO-tól távol álló, de mégis államvédelmi feladatokkal foglalkozó szervtől." A szóba hozott Pócspetriben, Péter születésének és ifjúkorának helyszínétől egynapi járásra fekvő faluban június 3-án a katolikus iskola államosítása elleni tüntetés egy rendőr halálával végződött. A dulakodás zűrzavarában fegyvere véletlenül elsült, agyonlőtte magát. A hatóságok a történteket természetesen nem balesetként kezelték, a falut megszállták a karhatalmi egységek, lényegében végigverték a felnőtt lakosságot, a brutalitásba hárman belehaltak, többen maradandó lelki-testi sérüléseket szereztek. Az eset után országszerte karhatalmi felvonulásokat tartottak a falusi lakosság megfélemlítésére. Az erődemonstrációk „felemás" megítélése közben a politikai rendőrség vezetője arról hallgatott, hogy az akciókba (katonai egységek mellett) az ő ávósai is bekapcsolódtak. Azt viszont Péter felemlegette, hogy a BM kinevezési és előlépetési rendszere milyen károsan érinti őt és szervezetét, példának hozta fel többek között, hogy Szebenyi miként gáncsolta el Bálint István osztályorvos és Farkas Vladimir (Farkas Mihály fia) előléptetését. Azt is az államtitkár nyakába varrta, hogy konspiratív ügyekbe avatkozik, és útlevelekhez juttat „ellenséges" személyeket, de legfőképp azt, hogy a Rajk által több ízben megígért Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) és az Útlevélosztály átadását szabotálja.

Péter ezekkel a sorokkal zárta levelét: „A felsoroltak csak egy kis részét képezik azoknak a sérelmeknek, amelyek az ÁVO-t érik a BM részéről. Bennünket nem a sérelmek bántanak, hanem az, hogy a BM vezető tisztviselői, elsősorban Szebenyi államtitkár, rendkívül nagymértékben gátolják a munkánkat. Ez megnyilatkozik minden kérdésben. Ha arra a kérdésre kell felelnünk, hogy mi az oka annak, akkor egy szembeötlő dologra tudunk rámutatni. A BM-ben vezető pozícióban polgári származású új párttagok vannak, akik, mint Szebenyi államtitkár is, a felszabadulás után csatlakoztak a Kommunista Párthoz. (Szebenyi pl. először a Parasztpártba akart belépni.) Rá kell mutatni, hogy a Belügyminisztériumban meglehetős szovjetellenes a hangulat, és Rajk elvtárs rendeletére hivatkozva tagadják meg [a] vidéki szervek [az] orosz katonai hatóságoknak a segítséget. Szebenyi államtitkár nem egy esetben indíttatott vizsgálatot az ÁVO ellen, azért mert az ÁVO – amikor a fegyverszünet értelmében még forma szerint is, s nemcsak kommunista meggyőződés szerint, kötelezve volt arra – háborús bűnösöket átadott a szovjet hatóságoknak. (Liszay Leichner ezredes háborús bűnös esete 1947-ben.)[64] Az Államvédelmi Osztály fölé rendelendő belügyminisztériumi csúcsszervet Rajk elvtárs tervszerűen akarja megvalósítani. Kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy Rajk elvtárs az ÁVO-n követett politikájával széthúzást kelt. [...] Az Államvédelmi Osztály feladatát akkor tudja teljesíteni, ha biztosítva van az, hogy a párt vezeti. E célból szükséges a párttal való szoros kapcsolat, minél több jó párttagnak az Államvédelmi Osztályra való helyezése és annak biztosítása, hogy az Államvédelmi Osztály fölé ne legyen rendelve semmiféle közbeiktatott szerv."[65]

1948. július 6-án összeült az MDP szűk körű Belügyi Bizottsága: Rákosi, Farkas, Kádár, Rajk, Pálffy és Péter. A tanácskozás végére a tárca- és az ÁVO-vezető is kapott hideget-meleget. A bizottság utasította Rajkot előléptetések elintézésére, de nem ment el szó nélkül az ávósok képzetlensége, fegyelmi lazasága, a „harci szellem és vadászszenvedély" hiánya mellett. Ugyanakkor rögzítették, hogy a szervezetnek a nevelés terén „bizonyos

autonómiát kell biztosítani". Rajk indokoltnak tartotta volna, hogy a rendőrség legjavából egy 8-10 ezer fős karhatalom szerveződjön, amolyan „demokratikus csendőrség" az ÁVO mellérendeltségében, annak „ikertestvéreként". A rendészeti kérdések legfelsőbb pártfóruma helyeselte az elgondolást, és megbízta a részletek kidolgozásával, azonban az államvédelmet felügyelő minisztériumi „munkaszervre" vonatkozó javaslatát, az ÁVO és BM közötti konfliktusok megsokszorozódásától tartva, elvetették. Péter szervezete egy újabb jogosítvánnyal gazdagodott: indokolt esetben a belügyminiszter előzetes engedélye nélkül végezhetett letartóztatást. Ő maga sem maradt házi feladat nélkül, (Szüccsel és Timárral) egy újabb ágazati áttekintés megszövegezését kapta feladatul.[66]

Péter (kijelölt beosztottaival vagy azok nélkül) ugyanazon a napon íróasztalához ült, és elkészített egy stílusában az előbbieknél jóval visszafogottabb jelentést *Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése* címmel. (A július 6-i dátumegyezés bizonyosan nem véletlen, azt azonban képtelenség megállapítani, hogy e dokumentum az ülés előtt vagy az után keletkezett, vagyis a döntés előkészítésben szánt annak szerepet, netalán bizottsági utasításra fogott tollat. Mindenesetre a Péter–Rajk-viszony tekintetében az elő- vagy utóidejűség kérdése indifferens.)[67] A dokumentumban a politikai rendőrség szervezeti struktúrájának bemutatása mellett a hangsúly ugyanis az igények felsorolására helyeződött: a középfokú hatósággá alakítás, az önálló őrszemélyzeti parancsnokság, vagyis a saját államvédelmi karhatalom, az idegen-, a határrendészet és az útlevélügyek átvétele, a káderproblémák rendezése, az államvédelmi képzés beindítása, valamint nagyobb büdzsé és gépkocsipark.[68] (Zárójelben jegyezzük meg, Péter legfőbb igényének volt jogalapja, méghozzá a Dinnyés-kormány 1947. augusztus 3-án kelt rendelete, amely „de jure" a Budapesti és a Vidéki Főkapitánysággal egyenrangú középfokú hatóságnak nevezte meg „az államrendőrség államvédelmi hatóságát".)[69] Hat nappal később, július 12-én az MDP Belügyi Bizottságának éjszakába nyúló ülésen Rajk előterjesztésére újfent megerősítették a politikai rendőrség „másodfokú hatósággá" emelését, valamint részére az Útlevélosztály, a KEOKH és a határrendészet átadását. Péter újra bejelentette igényét egy minden tekintetben a parancsnoksága alá tartozó őrszemélyzetre, azzal az indokkal, hogy a budapesti Rendőr Főparancsnokságtól az ÁVO-őrségbe küldött tisztek és beosztottak alkalmatlanok a feladatuk ellátására.[70]

A két vezető közötti feszültség a politikai rendőrség megnövekedett szerepéből következett. Rajk nem lefogni akarta az ÁVO kezét, hanem épp ellenkezőleg, fegyvert akart abba adni, egy államvédelmi hadsereget kovácsolni nagyobb létszámmal – de kevesebb Péter Gáborral. Aki viszont addigra számos sikeres küldetéssel a háta mögött még nehezebben viselte a Rákosival egyre olajozottabbá váló együttműködés zavaró tényezőit, adott esetben a belügyi kontrollt.

A Belügyminisztérium élén történt személyi változások 1948 őszére tolták a politikai rendőrség megerősítését. Az új tárcavezető, Kádár János a Belügyi Bizottság szeptember 4-i ülésén átvitte az államvédelem középfokú hatósággá emelésének programját, kibővítve annak feladatkörét, és megszabadítva közvetlen államrendőrségi kötelékeitől. Az internálás és a rendőri felügyelet alá helyezés elrendelésében, valamint az őrszemélyzet feletti rendelkezésben Péter szabad kezet kapott, és annak izmosodása elé sem gördítettek akadályt.[71]

1948. szeptember 10-től a politikai rendőrség hivatalosan a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) néven működött. A birtokos jelző utalt a szervezeti hierarchiában való elhelyezkedésre, a birtokszó egyértelműsítette hatalmi

súlyának növekedését. Péter az említett kényszerintézkedések lefolytatásában önállóbb, a KEOKH, az Útlevélosztály, valamint a határ-, folyam- és légirendészet bekebelezésével erősebb lett, és kedvezően alakultak számára a személyi körülmények is. Az új konstellációban megmaradt ugyan miniszteri felügyelete, azonban Kádár és közte kifejezetten harmonikus viszony alakult ki. Az olajozott együttműködésük legjelentősebb „eredménye" a Rajk-ügy lett. A monstre per háttérmunkálataiban Kádár, Péter (és természetesen a szovjet „tanácsadók") szerepe megkérdőjelezhetetlen. Elég arra utalnunk, hogy mindketten tagjai voltak a párt Belügyi és Katonai Bizottságának összeolvasztásából létrehozott Államvédelmi Bizottságnak (a belügyminiszter Rákosival és Farkassal együtt az azon belül alakított „operatív bizottságnak" is), és az államvédelem feje a Kádár által felállított új koordinációs testület, a BM Politikai Kollégiuma ülésein is gyakori vendég volt. Vezérkarának formálásával a miniszter szintén kivívta Péter – ha a szeretetét nem is, de – elégedettségét, hiszen a nyári hónapokban „feljelentett" Rajk-csapat tagjainak többsége nem „érte meg" a tárcánál az új évet. Szebenyit miniszterelnökségi államtitkárnak „felfelé buktatták", Villányi GRÜ-jét feloszlatták.[72] Persze ahogy a kirakatperek koncepciógyártásának munkálatairól, úgy a minisztériumon belüli háttér-machinációkról sem volt tudomása a társadalomnak. Ezzel szemben az államvédelemnek formálódott egy olyan arculati eleme, amelyet a BM és a BM ÁVH irányítója egyáltalán nem akart titokban tartani. Ez pedig hatóság új, saját (!) karhatalmi alakulatainak erőfitogtatása volt. Olvassunk bele a minisztériumban 1949. március 7-én összeülő Politikai Kollégium jegyzőkönyvébe: „Beszámolt Péter elvtárs arról, hogy Kádár elvtárs javaslata szerint felállítottuk azt a gyorsan mozgó különleges csoportot, amely ilyen esetekben kiszállásokat végez. Itt döntő a fontosságú a gyorsaság, mert a kiszállásnak akkor kell megtörténnie, amikor az esemény még friss és a kulák még győzelmi érzésben van. A kuláknak látnia kell, hogy bár ő győzelmet érez, a hatóság már ott van és megtorlást alkalmaz. [...] Felszólalásában Péter elvtárs felvetette azt a gondolatot, hogy a különleges csoport kiszállásait szürke rendőri egyenruhában hajtsa végre. Kádár elvtárs válaszában először erre tért ki, és két érvvel magyarázta meg, miért helyesebb, ha új egyenruhában végezzük a kiszállásokat. Az új egyenruha egyik jelentősége éppen abban van, hogy a fejlődés irányát dokumentálja. Jobb a kulákot az új egyenruhában megverni, mert ez a magyarázásnak nem rossz módja. [...] El kell érni, hogy a kulák reszkessen, a szegény örüljön, ha meglátja az új egyenruhát. A másik érv az volt, hogy a mi hatalmunk igazságos, és ezért nincs szükségünk arra, hogy ezt a fellépésünket ilyen értelemben konspiráljuk. A lapok nem fognak írni róla, de azt mi nem bánjuk, ha az emberek beszélik."[73] Kádár tehát fontosnak tartotta, hogy a hatóság látványosan elkülönüljön a többi erőszakszervezettől, és ennek nemcsak a falusi lakosság megfélemlítését szolgáló „kulákverésekkor", hanem az erődemonstráció békésebb megnyilvánulásakor is nagy jelentőséget tulajdonított. A május 1-jére készülődés közepette ukázba adta, hogy BM ÁVH díszegysége az új tábori zöld egyenruhájában a rendőrség közé ékelődve vonuljon, hogy látszódjék: az öltözet színe ellenére nem a honvédséghez tartozik.[74]

A Kádár által említett új viselet nyilvános főpróbáját azonban pár nappal korábban egy csapatzászló-adományozáson tartották. A MÁVAG munkásgárdája 1949. április 26-án a gépgyár udvarán látványos külsőségek közepette adta át a hatóság képviselőinek megbecsülésük eme kézzelfogható „bizonyítékát". Az ajándékot a zászlóanya, Farkas Mihályné – aki természetesen férje kísértében érkezett – külön szalaggal ékesítette. A honvédelmi miniszter mellett ott ült Kádár és Péter, a rendezvényen tiszteletét tette Zöld Sándor belügyi államtitkár és

Donáth Ferenc a párt Központi Vezetőségéből. Fejük felett ott díszelgett a felirat: „Az Államvédelmi Hatóság a munkásosztály ökle", előttük a BM ÁVH karhatalmistái feszítettek vadonatúj uniformisukban.[75] (A tribünön helyet foglaló illusztris társaság tagjainak majd mindegyike pár éven belül egészen más kapcsolatba került Péter hatóságával. 1951-re börtönben találta magát Donáth és Kádár, a belügyminiszteri székben utóbbit váltó Zöld viszont nem várta meg a lakására érkező fogdmegeket: végzett két gyermekével, feleségével és anyjával, majd öngyilkos lett. Farkas politikailag túlélte Pétert, őt nem sokkal a forradalom kirobbanása előtt tartóztatták le.) Ám az önreprezentáció ezen eszköze nem vésődhetett be a köztudatba. A viselet ugyanis nagyon hamar újabb átalakuláson ment keresztül. A változás egyik első szembetűnő jeleként 1950 januárjában a Belügyminisztérium alól kibújó önálló (formailag a Minisztertanácsnak, azon belül a belügyminiszternek alárendelt) Államvédelmi Hatóság (ÁVH) februártól új váll-lapokat, gallérhajtókákat és sapkaszalagokat kapott, határőrei zöld, karhatalmistái kék színben.[76]

„Viharzik a taps, s ismét magasra lángol a lelkesedés, mikor feltűnnek az államvédelmi határőrök zöld parolis, tányérsapkás alakulatai. A zenekarok közben egyre játszanak, a nagydob ütemes zengése, a díszszázadok lépteinek ütemes dobbanása, összevegyülve a nézők örömrivalgásával – megannyi messzi hangzó üzenet az imperialistáknak s Tito bandájának, hogy készen állunk megvédeni határainkat, a nép államát, mindazt, amit április 4. jóvoltából kivívtunk. Megvédjük minden ellenség, minden fenyegetés, minden támadás ellen – ez sugárzik az államvédelmi zászlóaljak katonáinak tekintetéből. Az államvédelmi őrök kékszegélyes, tányérsapkás alakulatai jönnek most. Ők is sokszor kipróbált, nagyszerű harcosok, akik éberen védték a népi demokráciánkat az álcázott ellenség merényleteitől

A Magyar Vagon- és Gépgyár nagygyűlésén csapatzászlót adományoznak a BM ÁVH-nak. A mikrofonnál Vándor (Vodráska) Ferenc, a hatóság párttitkára, akit egy év múlva a Szücs-ügy során fogtak le és kapott 12 éves börtönbüntetést (nem azonos tehát a későbbi Péter-ügyben elítélt gazdaságis Vándor – Weinberger – Ferenc századossal), mögötte az első sorban jobbról Farkas Mihályné (a zászlóanya), Péter Gábor, balról Kádár János, Farkas Mihály, félig takarva Donáth Ferenc és Zöld Sándor, 1949. április 25.

a múltban is. A munkásosztály legjobb fiai vonulnak ott köztük, Rákosi elvtárs, Vorosilov elvtárs felé néz hűséges és büszke tekintetük. Ezeknek a katonáknak az öntudata is fegyver, amit a Párt nevelése adott nekik, és amely a Szovjetunió vezette béketábor legyőzhetetlen harcosává emeli őket s többi bajtársukat is" – e sorokkal röpítette szét a hírt a politikai rendőrség 1950.

április 4-i erődemonstrációjáról a *Szabad Nép*.[77] Az ország „felszabadulásának" ötödik évfordulójára szervezett nagyszabású parádén, a Dózsa György úton díszlépésben menetelt végig – a néphadsereg alakulatai közé ékelődve – az Államvédelmi Hatóság krémje. A bámészkodók ekkor láthatták először együtt masírozni az egyenruhájuk jelzései alapján „zöld ávósnak" nevezett határőröket és a „kék ávósnak" titulált karhatalmistákat. Az is bizonyos, hogy a tudósítás és a látvány nem váltott ki lelkesedést azon „szöveg-, illetve képolvasók" körében, akik vagy akiknek valamely családtagja már személyes tapasztalatokat szerezhetett az Andrássy út 60.-beli bánásmódról.

Örömre az ÁVH vezérének volt igazán oka. Fennhatósága alá került a Honvéd Határőrség, és megkaparintotta a katonai elhárítást is (bár e téren a honvédelmi miniszternek, Farkas Mihálynak a jogosítványai megmaradtak). Az „államvédelmi hadsereg" létszáma nemsokára elérte a 27 ezer főt (1953-ban már meghaladta a 36 ezret), ezzel az ország harmadik fegyveres testületévé nőtte ki magát, s ha nem közelítette is meg a harmadik világháborúra trenírozott 200 ezres katonaságot, jócskán meghaladta egykori anyaszervezetét, a 22 ezer főt szolgálatban tartó rendőrséget. Péter mundérján addigra ott virított a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, amelyet 1946-ban tűzték a mellére, 1948-ban Rajktól átvehette a Közbiztonsági Szolgálati Jelet, majd Kádártól a 48-as Díszérmet, s még az évben a Rajk-perben nyújtott érdemeinek elismeréseként a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét és a Kossuth Érdemrend III. osztályát. 1949-ben megkapta a Köztársasági Elnök Elismerésének Arany Koszorúját, a rá következő évben a Magyar Népköztársasági Érdemrend II., III. és IV. fokozatát, illetve a házon belüli megbecsülésének jeleként a Határőr-jelvény arany fokozatát. Egymás után juttatták el hozzá elismerésüket a baráti szocialista országok is: a szovjetektől 1948-ban Budapest bevételéért emlékérem, a Bolgár Nemzetgyűlés Elnökségétől az „1944. szeptember 9." Érdemrend II. fokozata a kardokkal, a lengyel köztársasági elnöktől a Lengyelország Újjászületése Érdemrend Parancsnoki keresztje a csillaggal érkezett, birtokosa lett a Románia Csillaga Érdemrend parancsnoki keresztjének, majd – miután a királyi elhatározáson nyugvó kitüntetéseket 1949-ben visszavonták – Anna Pauker külügyminiszter kicserélte a Román Népi Köztársaság Csillagának II. fokozatára. 1948-ban kitüntették a Jugoszláv Zászlórend II. fokozatával, ám ennek mutogatása a Rajk-ügy óta nem volt túl ildomos.[78] Péternek tehát minden boldogságra meglehetett az oka, ott állt a tribünön Rákosi mögött, egy párttársának megfigyelése szerint „mint az árnyéka".[79]

Végrehajtó és konstruktőr

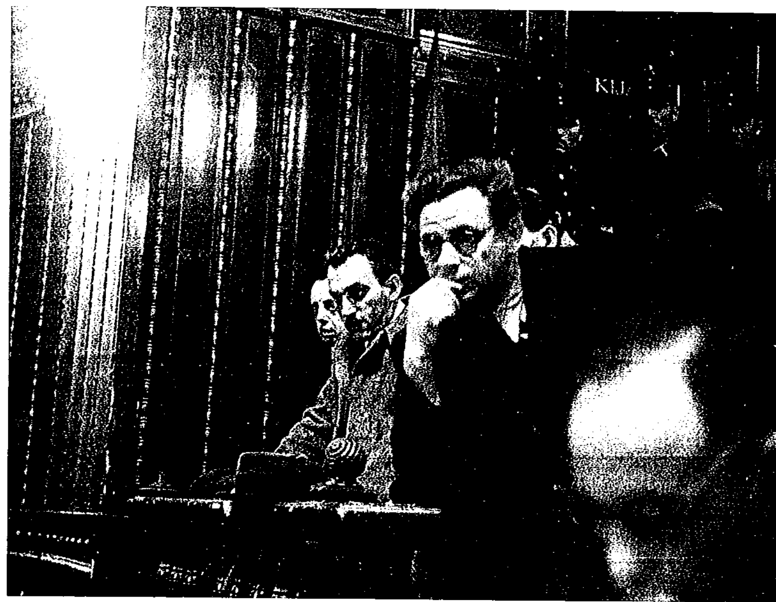
„1945. augusztusban Rákosi Mátyás behívott a párt (Köztársaság tér) szobájába. Bjelkin elődjét, Muszejrov [Guszájrov][80] tábornokot találtam ott. Hárman voltunk. Rákosi Mátyás, Muszejrov tábornok és én. Rákosi Mátyás azt mondta a tábornoknak: »A Péter át fog adni öt embert, azokat 'el kell intézni!'«. Muszejrov Budapestről elment. Bjelkin megjött. Az öt embert a Hősök terén, éjjel 12 órakor Bjelkin embereinek átadtam. Kik voltak ezek? Demény, Skolnyik, Dobó István, Cseh [János] (az ötödik nevére már nem emlékszem). Rákosi Mátyás állandóan nyaggatott: »mi van már az öt emberrel?«. Megkérdeztem Bjelkint, aki azt mondta: »Már el vannak intézve, a Dunába dobtam őket.« Rákosi Mátyással közöltem. Rákosi Mátyás sóhajtott egyet, és azt mondta: »Szlává dogu!« [Helyesen: Szlava bogu!: Hála Istennek!] Bjelkin 2 nap múlva így szólt hozzám: »Ha nem veszi vissza az öt embert, kiengedem őket az utcára!« Azt mondtam

Bjelkinnek: »Hát azt mondta, már el vannak intézve!« Bjelkin azt válaszolta: »Ha Rákosi akarja, dobja őket a Dunába, mi ilyesmivel nem foglalkozunk!« Visszakaptam az öt embert. Így kezdődött Rákosi Mátyás részéről irányításom" – írt Rákosival kialakult kapcsolatának kezdeteiről, több mint tíz évvel az események után, az akkor már minden pozíciójától és szabadságától is megfosztott Péter Gábor elítélt.[81]

Az előadott történet azonban a párt főtitkárától érkező első ukáz időpontját tekintve sántít. Hiszen az irányítás a halállistán szereplők, közülük is elsőként Demény február 13-i lefogásával vette kezdetét, még akkor is, ha a főtitkár parancsát Debrecenből Gerővel „postázta". De tíz nap sem telt bele, Rákosi már Budapesten a környékbeli kommunistáknak összetrombitált pártaktíván a „frakciósokat" az időközben elkészült kihallgatási jegyzőkönyvek ismeretében hordhatta le a sárga földig.[82] Péter semmi mást nem tett, mint akkoriban számos, az állami szférába delegált pártkatona: fegyelmezetten követte pártbeli felettesének (a vele közvetlenül érintkező főtitkárnak) az utasításait. Pozícióját felmérve hivatalát igyekezett a harmincas évek óta számára életteret nyújtó valós és hitbéli közösség szolgálatába állítani. A kommunista küldetéstudat pedig hamar megfeleléskényszerrel párosult. Voltaképpen a nulláról kellett felépítenie egy szervezetet bármiféle komolyabb intézményvezetői tapasztalat nélkül, mindezt a háború utáni zűrzavaros politikai/közéleti mezőben, ami – függetlenül állítólagos szervezői és konspirációs erényeitől – emberpróbáló feladat volt. Az is korán nyilvánvalóvá vált, hogy a keze alá került államrendőrségi osztállyal a felsőbb pártvezetésnek, legfőképpen a főtitkárnak komoly szándékai vannak. A megoldandó feladatok nem „fogytak el" pár, a moszkvai iránytól eltávolodó mozgalmár kiiktatásával. 1945–46-ban Péter sajtónyilvános szereplésein túl távol maradt a háborús bűnösök kifaggatásának aprómunkájától,

de rendszeresen közvetítette Rákosiék szavát a kihallgatásokat végző részlegéhez, mert megesett, hogy a túl enyhének tartott népbírósági ítéletek magyarázatra szorultak. Az olykor-olykor ledorongolt csoportvezető (nemsokára Péter egyik helyettese), Timár István a nyolcvanas években úgy emlékezett, főnöke már ekkor „fanatikusan bízott a párt vezetőiben, elsősorban Rákosiban. Minden utasítását kritika nélkül vakon végrehajtotta."[83]

A kapcsolat elmélyülésére jótékonyan hatott az első monstre per előkészítése. A Magyar Testvéri Közösség ügyének nyomozása a Katpolon kezdődött, abba az ÁVO 1946 végén kapcsolódott be, s ezzel nem kizárólag az MKP fő politikai ellenfele, a kisgazdapárt szétzúzásának vált aktív szereplőjévé. A „összeesküvés" leleplezése, túl azon ugyanis, hogy ürügyet szol-

Péter Gábor a háborús bűnösök perének tárgyalásán a Zeneakadémia nagytermében, 1946. február.

gáltatott a koalíciós partner elleni agresszív támadásokra, és előidézője lett a parlamenti többség eróziójának, a párt főtitkára, Kovács Béla elhurcolásának, végül Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásának, egy valóban létező, a húszas évektől működő, strukturált és lazább hálózatokra, személyes kapcsolatokra épülő titkos szervezet felszámolásáról is szólt. A nyomozóhatóságoknak kezdettől úgy kellett tehát vizsgálódniuk, hogy a kisgazda irány mellett a konstrukció magában foglalja a Horthy-rendszerből tovább élő politikai, értelmiségi, gazdasági és katonai köröket. Pálffyra ez utóbbi, Péterre a polgári, míg Villányira a gazdasági vonal vizsgálata hárult. A kommunista pártvezetés és a szovjet tanácsadók bábáskodásával a több szálon futó perkoncepció folyamatosan alakult. Eleinte a frakciós kommunistákat, Deményt, valamint Weisshaus Aladárt a fő összeesküvési perbe gondolták betuszkolni, majd mellékvágányra terelték ügyüket. A közösséggel kapcsolatban álló népi írók bevonásáról is letettek, s akadt, akinek személyesen Rákosi adott „felmentést". A négy hónapos megfeszített, kegyetlenkedésekben nem szűkölködő nyomozás 1947 tavaszára egy gigantikus persorozatot eredményezett. Hét ügyben 258 személyt ítéltek el (a főper elsőrendű vádlottját, Donáth Györgyöt kivégezték), további százhúsz gyanúsítottat internáltak.[84] A kolosszális méretűvé duzzasztott „összeesküvés" felszámolása az egész országnak üzent, főképp azoknak, akik munkahelyükön, baráti körben, vallási közösségekben és civil egyesülésekben „dacoskodtak", kritizálták a kommunisták agresszív és a szovjeteket kiszolgáló hatalmi politikáját.

A megfélemlítést szolgálta a Földművelésügyi Minisztériumban „lebukott" tisztviselők pere is. Péter a Magyar Közösség-ügy nyomvonalán haladt, és 1948-ra részletes jellemzéseket tudott pártjának rendelkezésére bocsátani, a tisztogatást, valamint a koncepciógyártást azonban Villányi gazdasági rendészetére tes-

tálták. Ám a politikai nyomozók sem maradtak munka nélkül. Péternek a stratégiai jelentőségű vegyes vállalat, a Magyar–Amerikai Olajipari Rt. államosításához kellett felpuhítania a terepet. Nyomozói 1948 augusztusától szaglásztak a társaság háza táján, szeptemberben rátaláltak „a nagyvadakra", a cég amerikai elnökére és helyettesére. Ez volt az első eset, hogy az államvédelem külföldi állampolgárt vett őrizetbe, s nyomban mindjárt kettőt. A diplomáciai konfliktust elkerülendő Paul Ruedemannt és George Bannantine-t áttették a határon, de csak miután kézjegyükkel ellátták a valótlanságokkal teli tanúvallomásaikat. Távozásukkal a vállalat magyar alkalmazottain csattant az ostor, a legnagyobb csapást a nyugalmazott vezérigazgató, Papp Simon kapta, akit első fokon halálra ítéltek, másodfokon életfogytiglani fegyházbüntetést szabtak ki rá. A hatóság tisztjei, köztük is az üggyel megbízott Timár István megelőzőleg alaposan felkészítették a vádlottakat és a tanúkat, mindemellett igyekeztek minden, a koreográfiába nem illő bizonyítékot eltüntetni.[85]

Péternek az „összeesküvés" felgöngyölítésének reszortfeladatai és az olajosügy fabrikálása közben maradt ideje pártja legfőbb világnézeti ellenfelével is foglalkozni. A katolikus klérus, középpontban az esztergomi érsekkel, valamint a vallásos közösségi színterek nagyon korán a politikai rendőrség látókörébe kerültek. Mindszenty Józsefet 1945 szeptemberétől szemmel tartották,[86] a fennmaradt iratok tanúsága szerint szentbeszédeit 1946 februárjában Péter rutinszerűen közvetítette miniszterének, Nagy Imrének, alkalomadtán informálta róluk a miniszterelnököt, Nagy Ferencet, és – gyaníthatóan – Rákosi Mátyást is.[87] A megkülönböztetett figyelmet az 1948-as év hitéleti eseményei, a négy és fél millió hívőt megmozgató Mária-napok és az iskolaállamosításokra adott társadalmi reakciók tovább fokozták. Novemberben az államvédelem parancsnoka a püspöki karnak az állam és az egyház közötti megegyezést eluta-

sító határozatát már ezzel a megjegyzéssel küldte a pár hónapja alakult egységpárt, az MDP főtitkárának, miniszterelnök-helyettesnek: „Rákosi elvtárs, aláhúztam azokat a sorokat, aminek alapján (amikor az ideje ennek elérkezik) büntetőjogilag el lehet járni Mindszenty ellen."[88]

Az idő decemberben érkezett el. Hogy „szétszaladjon a nyáj", Rákosi (a Minisztertanács tudta nélkül) kiadta Kádárnak – s közvetett módon Péternek – a parancsot: hatósága karácsony másnapján vegye őrizetbe a főpásztort. Az ügymenetért a BM ÁVH-nál Décsi Gyula alezredes felelt, a valódi fővizsgáló azonban Rákosi volt, aki másfél év múlva a Kominform magyar referensének azzal dicsekedett, hogy a kémperek (mint például Mindszentyé és Rajké) munkaidejének jelentős részét lekötötték, hiszen a nem megfelelő államvédelmi káderek helyett valójában neki kellett vezetnie a nyomozásokat.[89] Tény és való, hogy mire a bíboros az Andrássy út 60. foglya lett, már bejáratott, az államigazgatási hierarchiát megkerülő együttműködés alakult ki Péter és Rákosi között. Utóbbi előszeretettel alkalmazta a kézi vezérlés azon módszerét, hogy kis cetliken instruálta főrendőrét. A Mindszenty-ügydossziékban is fennmaradtak ilyen sajtpapírok, amelyek világosan eligazították Pétert, hogy mivel is kell vádolni az érseket: Habsburg-restauráció, a köztársaság megdöntésének, a földek, gyárak visszaadásának kísérlete, kémkedés, valutázás. Ám Rákosi hiába kapta napról napra a tájékoztatókat a kihallgatási anyagok kíséretében, azokból nem rajzolódott ki dédelgetett álma, a legfelsőbb szintű klerikális összeesküvés és kémkedés. Nem volt mit tenni, bele kellett folynia az aprómunkába, kis túlzással „tollba mondani" a jegyzőkönyveket. Ettől fogva az ő megjegyzései alapján íratták Mindszentyt.[90] A testében, lelkében meggyötört főpap ráállt a valótlanságoktól hemzsegő vallomás aláírására, de fogyatkozó belső ellenállásának halvány jeleként a neve alá a c. f. betűket, a *coactus feci* latin szöveg rövidítését írta, ami annyit tesz: kényszer

hatására tettem. Péter különösebb jelentőséget nem tulajdonítva a dolognak, postázta a jegyzőkönyvet a pártközpontba. „Beküldtem egyszer Mindszenty jegyzőkönyvét olyan aláírással, hogy a neve alatt c. f. volt. Rákosi Mátyás megkérdezte, mit jelent a c. f.? Azt válaszoltam, »valami vallási marhaság«. »Nem! Ez nem vallási marhaság, hanem azt jelenti, hogy egy szó sem igaz.« Visszamentem. Behozattam Mindszentyt (odahívtam Décsit, aki tud latinul). Décsi jelenlétében megkérdeztem, a c. f. mit jelent. Mindszenty bevallotta, hogy kettős értelmezése van. Rákosi Mátyásnak igaza volt" – emlékezett vissza a raportra évekkel később börtönében Péter.[91] A folyamatos iránymutatásnak és az államvédelmi apparátus „hatékony" kihallgatási módszereinek köszönhetően 1949. január közepére elegendő számú „beismerő" vallomás állt rendelkezésükre Mindszenty József és „tettestársai" ellen. Amikor február 8-án az alapos gondossággal megszerkesztett kirakatperben a bíróság kimondta felettük az ítéletet, és a sajtó telekürtölhette a világot, hogy Magyarország volt főpásztora életének további részét fegyházban fogja letölteni, a párt és az államvédelem közös boszorkánykonyhájában már újabb kémkedési ügy receptjét állították össze.

A célpontba, a Szovjetunióban dúló „kozmopoliták" elleni kampányhoz igazodva, a háború előtt Nyugat-Európában élő és ott kapcsolatokat kialakító régi kommunisták kerültek, közülük is az egykori svájci emigránsok. Az ÁVO 1946 óta folyamatosan gyűjtött adatokat róluk, majd a nyilvántartás az angliaiakkal és a spanyol polgárháborút megjárt veteránokkal gazdagodott. A nyugati zsoldban álló kémek utáni vadászatból végül féktelennek tűnő párttisztogatási hadjárat kerekedett: a Rajk-ügy. Az óriásira duzzadt nyomozás és a mögötte meghúzódó koncepciógyártás szövevényében a kilencvenes évek elejétől próbálnak rendet vágni a történelemtudomány képviselői. Abban mindannyian egyetértenek, hogy a fél évig formálódó ügynek

több fázisa különíthető el, amelyekben az egyes aktorok: a pártvezetés (Rákosi, Farkas Mihály, Gerő), az államvédelem (Péter Gábor, Szücs Ernő) és a szovjetek (Bjelkin és helyettesei) eltérő hangsúllyal vettek részt.[92]

A mi dolgunk most Pétert „kiemelni" a hatalmi érdekek és machinációk sűrűjéből, bemutatni, miként pozicionálta magát utólagosan a bebörtönzése éveiben készült vallomásaiban és feljegyzéseiben, és hogyan őrizték meg emlékezetükben áldozatai, kortársai és bűntársai. Arra most nincs mód, hogy a Pétertől és Péterről keletkezett, különböző időkben és változó hatalmi viszonyok közepette született emlékeket idecitáljuk és azok mindegyikét egymással ütköztessük. Mentegetőzésünket nemcsak a helyhiány, hanem a vállalkozás sikerének bizonytalansága is indokolja, elég arra utalnunk, hogy a pert ízekre szedő Zinner Tibor az első telefonlehallgatások elrendelőjének/elrendelőinek körét illetően a pert követő fél évszázad dokumentumaiból 19-féle variánst hámozott ki: „Péter", „Péter és Farkas", „Péter, Farkas és Rákosi" és így tovább.[93] Egyvalami azonban az egymásnak gyakorta ellentmondó forrásokból is élesen kitűnik, az, hogy az ÁVH vezetőjének részvétele az ügyfolyamban hol hangsúlyosabb, hol halványabb, de mégiscsak folyamatos.

Mindjárt az elején felvetődik a kérdés, vajon Rákosi kiszemeltje volt-e a féltékenyen szemlélt „nemzeti kommunista" Rajk, vagy Péter „leplezte le" a pártellenséget, s ezzel végre bosszút állhatott volt miniszterén, aki okvetetlenkedésével nem oly rég neki sok fejfájást okozott, amire hirtelen ráharapott a pártvezér. Akárkinek a fejéből pattant is ki az ötlet, Péter helyettese, a párttagok megfigyelésével is megbízott szovjet ágens, Szücs Ernő már 1948 tavaszán hálózati ellenőrzést vezetett be Rajkra akkor, amikor a fő belügyér az ÁVO átalakítását és fokozottabb ellenőrzését szorgalmazta. Péter 1955-ben előbb beismerte, hogy a párt jóváhagyása nélkül engedélyezte, sőt felpörgette a figyelési akciót, 1957-es perújítása alatt azonban visszavonta korábbi vallomását, arra hivatkozva, hogy azt majd egyhetes éheztetéssel, ütéssel-veréssel szedték ki belőle, azzal a nem titkolt céllal, miszerint ő a felelős a Rajk-ügyért, és „Rákosi csak beleegyezett ebbe a dologba".[94] Ahhoz azonban mindvégig tartotta magát, hogy Rajk kémtevékenységéről az a svájci vonalon elsőként lekapcsolt Szőnyi Tibor (az MKP Szervező Bizottságának titkára) szolgáltatott adatokat, aki kapcsolatban állt az amerikai (és szovjet kettős) ügynökkel, Noel Fielddel, belügyminiszteri kártékonyságát pedig egykori sajtófőnökének, Cseresnyés Sándornak a vallomása igazolta.[95] Péter annyira tarthatta bűnösnek Rajkot, mint az ügy döntéshozóinak, vizsgálóinak bármelyike, akik – a későbbi miniszterelnök Hegedüs András magyarázata szerint – noha kételkedtek az összeesküvők „csoportjának" létében, hittek egyéni bűnösségükben, és ez magabiztosságot kölcsönzött nekik a kihallgatások irányítása, lefolytatása során.[96]

Az ÁVH-vezér évekkel később a börtönben sínylődve nem rejtette véka alá, hogy habár nem gyűlölte Rajkot, éles vitái voltak vele. Nem felejtette el neki a politikai rendőrség elleni lépéseit, azaz a pártszervek feloszlatását, a bizalmi emberek névjegyzékeinek bekérését, a gazdaságrendészet és az államvédelem közötti feszültség szítását, valamint azokat a végtelennek tűnő és unalmas fejtágítókat, amelyekkel az Andrássy út 60. vezérkarát fárasztotta.[97] Fenntartotta, hogy volt főnöke karrierista, „vezérkedő", a szovjetek felé „enyhén szólva hidegnek" mutatkozott, a munkásmozgalmi harcostárs ellen felhozott rendőrspicliség vádját azonban utólag már nem forszírozta, csak a párt elárulásáról beszélt, amit Rajknak Deményék, a szocdemek (Szakasits) és a kisgazdák (Tildy) irányában tanúsított feltűnő rokonszenvében vélt felfedezni. Felhozta a családi szennyest is, a nyilas államtitkárrá lett testvért (és a tőle kapott lakást) is.[98]

A vizsgálat kezdeti szakaszában az ÁVH-bosszú és a személyes leszámolás motívuma erősen érvényesült, amit nemcsak Péter vádaskodása sugall, hanem az egyszerű tény, hogy a svájciak mellett a letartóztattak legnépesebb csoportját Rajk volt belügyes kollégái, a hozzá közel álló rendőrtisztek alkották.[99] A rendőrspicliség igazolására Péter fel akarta használni a fogságban lévő Tényi Mátyást, Demény Pált és Nyugat-Németországból hazahozott Stolte Istvánt, ám végül csak utóbbiból sikerült kiszedni a „terhelő adatokat".[100] Janikovszky Béla államvédelmi alezredes a rehabilitációs eljárás idején tett vallomásában külön hangsúlyozta, hogy Péter és Szücs utasításainak értelemében ekkor az őrizetesek múltjában „főleg a gyanús sötét pontokat" kellett keresniük, mindemellett beszámolt az érezhetően megnövekedett pártfigyelemről és a kézi vezérlés sorozatos megnyilvánulásairól. Tiszttársaival együtt számtalanszor fültanúja volt Péter szobájában Rákosi telefonhívásainak, máskor Farkastól és Kádártól közvetlenül kaptak utasításokat, mivel ők helyben ellenőrizték a bemikrofonozott kihallgatószobákban folyó vizsgálat menetét.[101] Farkas Vladimirnek feltűnt, hogy főnöke az asztalán lévő bőrdobozból előhúzott kis cédulákra milyen gondosan jegyezte fel a főtitkár szóbeli utasításait.[102] Az sem lehet kérdéses, hogy a „kilövési parancsot" Rákosi adta ki, Moszkva jóváhagyásával.

Péter elmondása szerint a Szőnyi- és Cseresnyés-féle kihallgatás eredményéről Farkassal együtt tájékoztatták Prágában Bjelkint, aki annyit tett hozzá, hogy „valakinek feljebb is kell lenni", majd a csehszlovák fővárosból visszatérve a belügyi pártfelelős-honvédelmi miniszterrel azonnal Balatonaligára, Rákosihoz siettek. A hírek nem igazán zökkentették ki jól megérdemelt pihenéséből a pártfőtitkárt, viszont másnap az Államvédelmi Bizottság ülésén kiadta a parancsot az akkor külügyminiszteri poszton tevékenykedő Rajk őrizetbe vételére.[103] Péter vélhetően ekkor még nem sejtette, hogy az eredeti koncepció

jelentős módosuláson fog átesni. Az ügy ugyanis nemzetközi dimenzióban formálódott tovább, és a horthysta rendőrspicliből, a kártékony miniszterből hirtelen titóista kémfőnököt kellett konstruálni. A vizsgálat és az újabb kirakatper előkészítése az „imperialisták" felé kacsingató Jugoszlávia elleni hadművelet taktikai jelentőségű csatájává vált, aminek levezényléséhez viszont komoly stratégák igényeltettek. Május végén–június elején a Péter–Szücs és a Farkas–Kádár párosok fogták kérdőre, pontosabban a „párt szavát" hallatva presszionálták Rajkot a beismerésre – nem sok sikerrel.[104] Rákosi beleunt az egy helyben topogásba, és szakmai támogatásért a nagy testvérhez fordult („nem tudnak maguk megbirkózni ezzel az üggyel, majd kérek én segítséget" – idézte vissza korholó szavait Péter).[105] A szovjetek is elégedetlenkedve figyelték a vizsgálat alakulását. Június végén aztán huzamosabb időre rendezkedett be Budapesten Bjelkin és tanácsadói kontingense, majd kis tájékozódást követően kézbe vették az – egyes visszaemlékezések szerint – addigra teljesen átláthatatlanná bonyolódott nyomozást.[106]

Péter 1954 és 1957 közötti kihallgatásai alkalmával a szovjetek belépéséhez kötötte az ügy fordulópontját, ami után szerepe egyre csökkent az ügyben: „lassan asszisztálója, nem vezetője és kihallgatója voltam az ügynek" – magyarázta új helyzetét. Vallomásaiban később hol az ügyről való levételét, hol önkéntes háttérbe vonulását hangoztatta; bárhogy volt is, tény, hogy a frontvonalban Bjelkin oldalán Szücs harcolt. Utóbbi Péter szerint ekkorra nálánál jobban bírta Rákosi bizalmát, amit a harmincas évek elején a szegedi Csillagbörtönben együtt töltött éveik felejthetetlen emléke alapozhatott meg.[107] Persze azt a gyakorlatias szempontot se hagyjuk figyelmen kívül, hogy Péter nem, helyettese ellenben folyékonyan beszélt oroszul, ezáltal az államvédelem feje az új, szovjet–magyar vizsgálópárosokra alapozott nyomozati rendszerbe nem tudott tevőlegesen bele-

folyni, a kooperációs koncepciógyártásban akaratlanul is hátrébb sorolódott. Szücs első nagy fegyverténye a Rajk és a jugoszláv kollégája, Rankovics titkos találkahelyének „felépítése" lett. A „mellékszereplővé" vált ÁVH-főnök később mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a két belügyminiszter találkozójának helyet adó „paksi csőszkunyhót" a kémkedési történet gyenge láncszemének tartotta, sőt hitetlenkedését a főtitkárral is megosztotta, de süket fülekre talált.[108] Décsi Gyula megfigyelése szerint főnökének ekkor vált szavajárásává, ha az elé került vallomásokban valami „valószínűtlennek" tűnő fejleményt olvasott, hogy „remélem, ez nem valami Paks megint".[109]

A kétségeivel birkózó Péter elmondása szerint ekkor radikális lépésre szánta el magát, a szovjeteknél „feljelentette" Rákosit. Többször próbálkozott a tanácsadók tudtára adni az ügyben érzékelt „erőltetést", végül írásban megüzente Moszkvába az állambiztonsági miniszternek, Abakumovnak. A levél keletkezése körüli fő dilemma, hogy mennyire volt tekinthető átgondolt akciónak. Az már eleve elgondolkodtató, hogy mivel oroszul nem beszélt, Szücs tolmácsolására hagyatkozott, arra a beosztottjáéra, aki épp a koncepció inkriminált dramaturgiai elemének egyik rendezője volt. Az sem segíti a tisztánlátást, hogy míg 1954-ben azt vallotta: „az a rohadt Szücs behúzott engem abba a marhaságba", 1956-ban a megváltozott politikai környezetben jóval tudatosabb cselekvőnek mutatja magát: „... aláírtam Moszkva részére egy óvó levelet. Mi volt a célja? Jelezni időben, hogy baj készül. A Rajk-ügyben erőltetés folyik. (Szücs belekevert elvtelen dolgokat is.) Engem a jó szándék vezetett." 1957-ben viszont teljes mellszélességgel vállalta fel a missziót: „Szücs Ernővel írattam Abakumovhoz egy levelet orosz nyelven, és abban közöltem, hogy Rákosi erőlteti a Rajk-ügy nyomozását s támogatást kértem, hogy ez a helyzet szűnjön meg. A levelet aláírtam és azt abban a tudatban küldtem el Abakumovhoz, hogy a levél Beriján keresztül eljut Sztálinhoz, aki az ügy ismeretében le fogja állítani Rákosinak az erőltetett eljárását."[110] Nem elképzelhetetlen, hogy a magyar pártvezetés köreiről, bizonyára magáról Rákosiról is a szovjet megbízóit régóta informáló Szücstől nem állt messze, hogy beugrassa közvetlen főnökét, Pétert, és olyan dokumentumot íratott alá vele, amelyet az nem érthetett. Sőt Farkas Vladimir a rendszerváltás utáni visszaemlékezésében újabb adalékkal toldja meg a történetet, megosztja olvasóival azt a Szücstől kapott bizalmas információt, hogy Bjelkin kezdeményezte a levél megírását Péternél. Bár azt akkoriban a fiatal vizsgáló sem értette, miként is tudta a főtanácsadó összeegyeztetni a jórészt szovjet szellemi termék, „a titóista összeesküvés" koncepciójának feljelentését saját konstruktőri szerepével, hacsak – ad lehetséges magyarázatot a memoáríró – nem volt eleve meg a helye az irománynak a moszkvai forgatókönyvben, vagyis, hogy ha szükség úgy hozza, felhasználható legyen Rákosi mint a Jugoszlávia elleni provokáció „szülőatyja" ellen.[111]

Décsi Gyula évtizedekkel később e szavakkal jellemezte főnökét: „Két dologban volt rendíthetetlenül szilárd: a párthűségben és a Szovjetunió iránti hűségben. Ebben a kettőben nem tűrt ellentmondást..."[112] Kérdés, mi volt a helyzet akkor, ha ez a kettő került ellentmondásba. Mi van, ha Péter Gábor elsősorban Sztálinra „esküdött fel", és csupán utána annak legjobb magyar tanítványára? Ez megmagyarázná a Moszkvába küldött panaszos levelet. Sőt leveleket, hiszen egy év sem telt el, Abakumovnak újabb jelentésben ecsetelte a magyar pártvezér aggasztó pszichikai állapotát, a félelem diktálta beteges reakcióit (például irodai páncélajtó beépíttetése), amelyek rendszerint az idősebb Farkas hosszabb külföldi távolléte alatt fokozódtak.[113]

1949 nyarára, július-augusztusra tehát Péter háttérbe szorult a Rajk-ügyben zajló munkálatokban. Ezt megerősíti a vizsgá-

latba bevont Farkas Vladimir vallomása, miszerint a nyilvános tárgyalásra előkészített „legfontosabb bűncselekmények” jegyzőkönyvezésének időszakában az államvédelem első embere egyetlen alkalommal sem vett részt Rajk, illetve jugoszláv „összekötője”, Lazar Brankov kihallgatásán.[114] Lehet, hogy Bjelkinék nem akarták minden esetben maguk mellett tudni házigazdájukat, és – mint Péter 1954. októberi vallomásában olvasható – be sem engedték a kihallgatóhelyiségbe.[115] Az ügyében 1957-ben beadott perújítási indítványban az ügyészség egyébként elfogadta, hogy Péter csak a második vonalban ténykedett, és közvetítő szerepet játszott csupán: a Szücs-féle jelentéseket továbbította a pártvezetéshez, illetve ismertette a fentről jövő utasításokat.[116]

Azt persze nehéz elképzelni, hogy a politikai rendőrség vezetőjének munkaidejét pusztán a „postaforgalom” lebonyolítása és tamáskodás töltötte volna ki. Még saját emlékanyagai is árulkodnak a folyamatos foglalkoztatásáról: külön megbízatásként Rákosi parancsára listába vette a vallomásokban előforduló külföldi kommunistákat, Romániába repült Gheorghiu-Dej tájékoztatatására, és kérte, segítsék elő az ügy jugoszláv szálának kibontását.[117] Végül csak bevonták a „színi előadás” rendezésébe. Augusztus második felében másokkal egyetemben a főtitkár lakására volt hivatalos, ott a házigazda „megadta a »szempontokat«, utasításokat Jankó Péternek mint bírónak, Alapi Gyulának mint ügyésznek a Rajk-ügy tárgyalásának menetére. Jankó Péter és Alapi Gyula az itt kapott utasítások alapján folytatták le a tárgyalast. A Rajk-ügy vádiratát elejétől a végéig Rákosi Mátyás szerkesztette. »Az ügyész csak a paragrafusokat készítse el!« – mondta Rákosi Mátyás. Rákosi Mátyás a saját maga által szerkesztett vádiratot különrepülőgépen Moszkvába vitte. Amikor Moszkvából visszahozta a vádiratot, a következőket mondta: »Hozzá ne nyúljanak! Ezen

egy vesszőt ne változtassanak! Ennek így kell kijönni!« (Ezzel adtam tovább Décsi Gyulának)” – készített az eligazításról és az azt követő előkészítő munkáról „emlékeztetőt” pár év csúszással Péter. Leírása alapján Bjelkin Rákosival egyeztette, majd papírra vetette a bíró és az ügyész leendő kérdéseit a vádlottakhoz, amit a főtitkár a tárgyalás előtt még egyszer átnézett és jóváhagyott. A pártvezér az előadás szereplőválogatását nem engedte át másnak. Az őrizetesek közül kijelölte a vádlottakat, az előre elkészített életrajzok alapján választotta ki a nekik megfelelő védőügyvédeket, például Rajk esetében fontosnak tartotta, hogy „védője valami csúnya zsidó legyen”. A védőkkel kapcsolatos feladatokat nem Bjelkinnel, hanem kifejezetten Péterrel beszélte meg. A tanúkat szintén nagy odafigyeléssel kellett az BM ÁVH parancsnokának felkészíteni, kimaszkírozni, jelmezbe öltöztetni, némelyeket úgy, „mintha szabadlábon lennének, s Hribar Ljubica tanúval kapcsolatosan [Rákosi] megjegyezte, hogy őt elegáns kosztümben, ridiküllel kell a bíróság elé megjelentetni, hogy a közönség azt higgye, hogy az utcáról jött a tárgyalóterembe”.[118] Amíg Péter 1956 júliusában Rákosit tette meg a Rajk-per főrendezőjévé, akivel egyeztettek a szovjetek, és akinek utasításai szerint cselekedett ő maga is, addig az orosz történeti kutatások jobban kidomborítják a hazánkba akkreditált tanácsadók szerepét: Bjelkin és emberei folyamatosan beavatkoztak a per alakításába, megfogalmazták a rádió- és sajtóközleményeket, beleszóltak a tárgyalás helyszínének kiválasztásába, ők adták a szavakat a bíró és a vádlottak szájába, és végezték a tanúk felkészítését.[119] Talán megkockáztathatjuk és a későbbiek fényében megelőlegezhetjük, hogy a bebörtönzött Péter bizonyos felelősséget felvállalt, és volt olyan, amit szovjet „megmentőitől” átvállalt.

A bemutatóra Rajk László és társainak népbírósági tárgyalása címmel 1949. szeptember 16. és 24. között a Vasas Szak-

szervezet székházában került sor. A darabot számos hazai, több tucat külföldi újságíró és a rádió is közvetítette. Péter a terem első emeletéről vigyázta az előadás forgatókönyvszerű lezajlását, mialatt a főrendező távolról, irodai szobájába beszerelt hangszórón fülelte végig a színjátékot, és ha valami észrevétele akadt, azon nyomban, forródróton üzente meg a helyszínen lévő képviselőjének. Péter a folyamatos kontrollon kívül beszámolt még egy, a zárójelenet szempontjából nem elhanyagolható rendezői fordulatról: „Ítélet előtt egy nappal Rákosi Mátyás áthívott a pártba. Szobájában, kabátzsebének belső zsebéből kivette a pénztárcáját. Belőle egy 10 cm hosszú és 5 cm széles papírlapot. A papírlapra rá volt írva Rajk Lászlónak és társainak neve. Ítélete! – Rákosi Mátyás kézírásával. Így születtek a »bírói határozatok«! Így lett kimondva Rajk László és társai fölött a halálos ítélet!"[120]

A függöny legördült, az előadás viszont a színfalak mögött folytatódott. Péter 1983-ban Zinner Tibornak arról beszélt, hogy Rákosi megüzente vele Rajknak, hogy kérjen kegyelmet, ő azonban visszautasította, mondván, becsapták.[121] Függetlenül attól, hogy ez így történt-e, az biztos, hogy a per után szóbeszéd tárgyát képezték a tárgyalás hátterében zajló események, a Péter által elmondott részlet például megjelent Márai Sándor Naplójában. Az emigrációban élő író egy menekülttől hallottakat vetette papírra:

„A tárgyalóterem szomszédjában klubszékek voltak, asztal frissítővel és tokajival. Itt fogadta Rajk, két tárgyalás közben, Péter Gábort, a titkos rendőrség főnökét, aztán a tanácselnököt, az ügyészt és a védőt... Mindvégig úgy beszéltek vele, mint az alantasok a belügyminiszterrel. »Kérlek, Laci, nem gondolod, hogy ezt, vagy azt kellene még vallanod?...« – kérdezte Péter Gábor, vagy az ügyész. [...] Amikor a halálos ítélet elhangzott, Rajk, izgalomtól kipirultan, visszatért a mellékterembe, falatozni kezdett. Az elnök, a rendőrfőnök, a védő követték. Mindenki sugárzott. »Kitűnő volt« – mondta elégedetten Péter Gábor. – »Most majd beadod a fellebbezést.« Rajk kezében a tokajis pohárral, megdermedt. – »Minek?...« – kérdezte. – »Erről nem volt szó...« Dehogynem, mondták egyszerre többen, kell még a fellebbezés is, aztán kegyelmet kérsz, csak így hiszik el... Rajk felállt. Halálsápadt volt. Megértette, beugratták. »Nem kérek kegyelmet« – mondta. Péter Gábor nyugodtan felelte: »Akkor majd kér helyetted a védőügyvéd. A perrendtartás értelmében joga van ehhez.« Nagy csend következett. Mind felálltak. Rajk falfehéren, ezt mondta: »Értem.« Hallgattak. Akkor Péter Gábor az ajtóhoz ment és kiszólt a fegyőröknek: »Vezessék el az elítéltet.« Rajkot elvezették és két nap múlva felakasztották."[122]

Máshol a vállveregetési jelenet a tárgyalás biztosításáért felelős ávéhások elkottyantott információmorzsáiból körvonalazódik, Péter szájába olyan mondatokat adva, mint: „Laci, nagyszerű voltál", vagy: „Nagyszerű voltál, Lacikám, köszönöm szépen"[123] A kémkedési-összeesküvési ügy eleve abszurd volta szárnyakat adhatott a képzeletnek, miképpen azt is feltételezhetjük, hogy a hatóság vezetője a bírói kalapács koppanása után, ha nem pontosan ezekkel a szavakkal, de megköszönte az áldozat együttműködését: meg volt győződve annak bűnösségéről, ám fontos volt számára, hogy ne térjenek el a szereplők az előzetes forgatókönyvtől.

A hazai tudományosságban Ötvös István a harmincas évek nagy tisztogatási hullámának mintáját véli felfedezni abban, ahogy az ügy katonai vonallal bővült. Ez azonban az értelmezése szerint nem jelenti azt, hogy a Pálffy György köré szervezett „fegyveres összeesküvők" elleni eljárás, illetőleg a többi mellékszál a tanácsadók fejéből pattant volna ki.[124] A főkoncepcióból kimaradt őrizeteseket több szatellitperben ítélték el, így került bitófára a politikai rendőrség vezetőjének szemében szálka Pálffyn kívül Szebenyi

Endre és Villányi András. A „Rajk-bábok" ügyeinek intézéséről Péter 1954-től sorozatosan úgy nyilatkozott, hogy ott neki nem volt dolga, hiszen azokat a hatóság katonai nyomozó részlege intézte, ő megelégedett azzal, hogy a jelentéseket elolvasás nélküli továbbította Farkas Mihályhoz, vagyis a postás szerepét osztotta magára.[125] Azt persze nehéz elképzelni, hogy Péter képes lett volna ilyen szintű „önuralomra", amikor régi ellenségei végre kiszolgáltatottan a kezébe kerültek. A BM Vizsgálati Osztálya mindenesetre 1954-ben azt állapította meg, hogy ő és helyettese, Szücs a katonai ügyek (Pálffyén kívül a másik nagy honvédségi tisztogató akció, Sólyom László és társainak pere) megindításakor „úgy igazították el a vizsgálókat, hogy az őrizetbe vettek volt horthysta katonatisztek, akik egészen biztos szervezkedtek és kémkedtek, tehát a vizsgálat során ennek ki kell jönni".[126]

1951 tavaszán a Belügyminisztérium munkájával, főként a tanácsok és a rendvédelem személyi összetételével elégedetlen Rákosi (a települések jelentős részében régi tisztviselőket választottak titkárrá, a rendőrségen pedig – az ÁVH-val ellentétben – még mindig szép számmal szolgáltak régi „horthysta" tisztek) Zöld Sándor leváltására készülődött, azonban a miniszter, értve a jelekből, érzékelve a ráállított ávéhások jelenlétét és ismerve a meghurcoltatás különböző stációit, a reménytelennek tűnő helyzetéből az öngyilkosságba menekült, és rántotta a halálba családját is. Nem maradt más hátra, elővették a tanácsrendszer előkészítésében közreműködő előző tárcavezetőt, Kádár Jánost. A párton belüli ellenség újabb csoportjának ellenséges tevékenysége Rákosi és Farkas agyszüleménye volt, Péter a Rajk nyomdokain haladó „narodnyikok" (Kádár, Kállai Gyula, Haraszti Sándor, Losonczy Géza, Donáth Ferenc) elleni eljárás alapkoncepciójának kidolgozásában nagy valószínűséggel nem vett részt, a nyomozás lefolytatásában azonban igen.[127] A rosszat meglátni persze most sem esett nehezére, egy évvel korábban már úgy

informálta a hazánkba akkreditált aktuális tanácsadót, hogy „Kádár barátságtalanul viszonyul a Szovjetunióhoz".[128]

Később egyrészt próbálta teljesen kitörölni magát a történetből („Közben én elmentem egy hónapi szabadságra. Amikor visszajöttem, minden készen volt." „[Én] úgyszólván semmiféle szerepet nem töltöttem be."), másrészt a politikai légkör változásával párhuzamosan Farkas Mihályra, fiára, Vladimirra, majd Rákosi Mátyásra tolni a felelősséget.[129] Azt nem tekintette aktív szerepvállalásnak, hogy személyesen vette őrizetbe Kádárt, hogy az ifjabb Farkas által vezetett kihallgatásoknak a szomszéd szobából fültanúja volt, illetőleg, hogy a másik kijelölt vizsgálótisztet, Károlyi Mártont szinte tízpercenként hívogatta az ügy állása felől érdeklődve. Péter maga is győzködte – igaz, sikertelenül – a letartóztatott szocdem Schiffer Pált, valamint régi ismerősét, az internált Tényi Mátyás detektívet, hogy tegyenek vallomást Kádár besúgói múltjára. Aztán amikor egykori mozgalmi harcostársa, belátva az ellenszegülés értelmetlenségét, beismerte a „beszervezését", a hatóság feje azonnal szaladt a hírrel Rákosihoz. Későbbi megnyilatkozásaiból nem derül ki, hogy Péter valóban elhitte-e a hallottakat, a kétségeit („a hangban nem volt meggyőződés, a beijedtség szava volt") és a vádjait („gyáva ember, 32-ben a rendőrségen áruló magatartást tanúsított") egyaránt fenntartotta.[130]

A Kádár-ügy Péter Gábor számára legkényelmetlenebb epizódjának az 1943-as pártfeloszlatás bizonyult. Nem csoda, hogy – mint már korábban jeleztük – visszaemlékezéseiben, vallomásaiban akkori önmagát meglehetősen passzívnak, Kádárt pedig részben mentendő, rossz szellemektől (Donáth és Szakasits Árpád) befolyásolt személynek állította be.[131] A kikényszerített beismerő vallomások ellenére „a magyarkodó csoport" ügyéből nem lett újabb Rajk-per. A „műalkotás" ötletgazdái nem számoltak Kádár népszerűségével a párttagság körében. Az információs csatornákon ugyanis olyan értesülések futottak be, hogy

a „szolid, emberarcú munkásvezető" eltűnése s a teljes hírzárlat az aktívaértekezleteken rendre felforrósította a hangulatot. Kádár Jánost 1952. december 26-án csendben, zárt tárgyaláson ítélték jogerősen életfogytiglani fegyházra.[132]

Az ötvenes évek elejére Péter a belé vetett bizalmat nemcsak a „reakció" elleni harc, hanem a párton belüli tisztogatás könyörtelen levezénylésével is meghálálta. Néha ötletgazda, máskor a felsőbb utasítások végrehajtója volt. 1956. októberi vallomásában a „négyes fogat" tagjainak államvédelmi aktivitását taglalva, a lista elejére helyezte Rákosit és Farkast, utánuk Gerőt, akinek jelenléte nem volt igazán érzékelhető, de a főtitkárt helyettesítve időnként azért adott utasítást, míg a sor legvégére, lényegében kizárva a körből, Révait, mivel ő a politikai rendőrség ügyeibe „nem folyt bele".[133] Kijelenthetjük, hogy Péternek az informális hatalom gyakorlóira vonatkozó rangsorolása a társadalmat ért represszió nézőpontjából tekintve helytálló, egyetlen „apróság" hibádzik: saját szerepnövekedésének kifejtése. Hiszen a Rajk-pert követő éberségi hisztériában a nómenklatúra tizedelésével (Kádárék mellett a volt szociáldemokraták ügyei) párhuzamosan küzdőterét is kiterjeszthette.[134] Gőzerővel folytatódott az államosítás és kolhozosítás akadályainak felszámolása (a Standard-, illetve megannyi kulákper), a totális elhárítás doktrínájából következett, hogy ügynökök ezreit foglalkoztatták az ország minden pontján. Az erőszak mindennapi tapasztalata általános lett. Péter Gábor hatóságának hírhedtségét a fizikai kényszer alkalmazásának széles körűen elterjedt gyakorlata teremtette meg.

Testmechanika

A politikai rendőrség nyílt erőszakos fellépései már 1945-ben megkezdődtek, sőt az év közepére olyannyira elszaporodtak, hogy az atrocitások a koalíciós pártok egyezető értekezletein, majd a parlamentben is terítékre kerültek. Többen szóvá tették a szervezet egyoldalú pártpolitikai tevékenységét, ami alatt nemcsak a személyi állományban tapasztalható kommunista túlsúlyt értették, hanem azt is, hogy az akciók célpontjai rendre a legnagyobb tömegtámogatottsággal rendelkező Kisgazdapárt tagjai, intézményei (lapszerkesztőségek) közül kerültek ki. Péter Gábor legénysége – rendőri és katonai alakulatok társaságában – végigrazziázta a sváb falvakat, közreműködött a kitelepítésekben, mint előzőleg bemutattuk: asszisztált a vallásos falusi lakosságot megfélemlítő karhatalmi akciókhoz, fizikailag bántalmazta a kuláknak bélyegzett birtokos parasztokat, szerepet játszott a szerzetesrendek feloszlatásában, és nem utolsósorban őrt állt a legtöbb börtönben, különböző funkciójú táborban. Miért maradtak volna ki az erőszakterek közül a kihallgatószobák és a fogdák?

„Az ÁVH Péter Gábor vezetése alatt a Kádár-ügyben bűnös mulasztásokat követett el és félrevezette a Pártot. Az ÁVH feladata lett volna szívós, lelkiismeretes, alapos munkával bizonyítékokat összegyűjteni, azokat leellenőrizni és ennek alapján javaslatot tenni az őrizetbe vételekre. Nem így történt. Megfelelő bizonyítékok hiányában történtek az őrizetbe vételek. Felelőtlenül mentek a kihallgatások. Nem érezték át a felelősségét egy ilyen komoly ügynek. Nem a valóság kiderítésére törekedtek, hanem a látszatsikerekre. Az őrizeteseknél megengedhetetlen módszereket alkalmaztak, erős rábeszélést, állandó megfélemlítést, még fizikai kényszert is alkalmaztak egyes őrizeteseknél. Ennek a kihallgatási módszernek az lett az eredmé-

nye, hogy az őrizetesek mindent elvállaltak és aláírtak, amire a kihallgató rábeszélte. A vallomásokat (melyeket ilyen bűnös módon csikartak ki) nem ellenőrizték le, sőt még színesítették is. Ennek a bűnös módon való kihallgatásnak eredményeként születtek meg olyan vallomások, melyek bizonyítást nem nyertek. Kényszer hatása alatt született, a valóságnak meg nem felelő vallomásokat küldtek át a Pártba. Félrevezették a Pártot. Súlyos bűnt követtek el és ebben bűnös elsősorban Péter Gábor, aki az ÁVH vezetője volt (és a Központi Vezetőségnek tagja)" – olvashatjuk, félreértés ne essék, nem a Péter elleni vádiratban, hanem egyes szám harmadik személyben saját kezűleg tőle.[135] Bontsuk ki az 1954-ben a börtönben írt önkritikájának az erőszakmódszerekre és saját szerepére vonatkozó sorait.

Kezdjük ott, hogy Péter Gábor politikai rendőrségénél eleinte nem voltak elkülönített vizsgálati részlegek, csak 1946 októbere után az ÁVO-n lett önálló felelősük a nyílt nyomozásoknak, s ezt követően osztály vagy főosztály szintű szervezeti egységben dolgoztak a kihallgatótisztek, illetve a fogalmazók.[136] Munkájukat, a nyílt nyomozások menetét (kihallgatásokat, őrizetbe vételeket) jelenlegi tudásunk szerint az ÁVH vezetője először 1950. szeptember 14-én szabályozta, amiből arra következtethetünk, hogy azt megelőzően a vizsgálatok szóbeli utasítások és az addig kialakult gyakorlat alapján folytak. Az említett (és közgyűjteményekben egyelőre nem található) parancs a „törvényesség betartását" követelte meg az állománytól, azt azonban óriási hiba lenne az erőszakmentességre törekvő politikai rendőrség megfellebbezhetetlen bizonyítékának tekinteni. Bár az is kétségtelen, hogy a teljes szabályozatlanság jóval tágabb teret engedett a fogvatartottakkal szembeni önkényeskedéseknek. A rendteremtő fegyelmezések pedig sokkal inkább szólnak inkriminált tárgyukról, a kárhoztatott, de élő hagyományról, és nem az ávéhások visszaéléseinek felszámolásáról.[137]

A kényszereszközök közül vegyük elsőként a *rábeszélést*. Ide sorolhatjuk a kedvezmények adását, ígérgetését, illetve a tisztogatási akciók során lefogott kommunisták előtt a párthűség hangsúlyozását. Mindezek azt a célt szolgálták, hogy a kihallgatott úgy érezze, van értelme, vagy hitbeli kötelessége, együttműködni a nyomozó hatósággal. Deménnyel eleinte Péter barátságosan és nagyon elvtársiasan viselkedett, „pusztán csak beszélgettek egy kávé mellett", 1945-ben pedig együtt nézték az Andrássy út 60. ablakából ez első szabad május 1-jére felvonuló tömeget, és amikor a PRO vezetőjének el kellett mennie, magában bámulhatta tovább a felvonulókat.[138] (Péter sietségének oka nem lehetett más, mint hogy elfoglalja helyét Rákosi mögött a tribünön – tanúskodik erről a korábban közölt fényképfelvétel.) Pár hónap múlva Szálasi Ferenc is „visszatért" pártja egykori székházába, fogságának perceit naplóírással vagy *A Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségének alaptörvényé*nek és Rákosi *A magyar békéért* című könyvének lapozgatásával múlathatta.[139] Ujszászy Istvánnak a háború előtti titkosszolgálatról szóló információkért egy nyakkendő dukált.[140] Mindszenty Józsefet egy alkalommal meglátogathatta édesanyja, és szigorúan családi ügyekben elbeszélgethettek.[141] Péter foglyait a szabadulás reményével is ösztönözhette a jegyzőkönyvek aláírására: Arany Bálintnak, a Magyar Közösség tagjának a „konszolidáció" utáni gyors szabadon bocsátást ígért.[142] A nagy titóista összeesküvés konstruálásához felhasznált – Brankov és Rajk közötti „összekötőnek" kiszemelt – Živko Boarov jugoszláv sajtóattasé vallomását Péter előzőleg az Andrássy út 60.-ban saját szobával, cigarettával és külön koszttal hálálta meg, majd azzal, hogy a Vasas-székházban nem vádlottként, hanem csak tanúként kellett fellépnie.[143]

„Péter: Jól van, ne bántsátok, hagyjátok. Írjad! Na most még írjad a következőt, ez is az önkritikához tartozik: a fentiekből

kiderül, hogy én szovjetellenes, trockista és magyar nacionalista vonalat képviseltem. Hogy akarod ezt leírni?

Rajk: Kérem én ezt...

Péter: Hát mi derül ebből ki, ha ezt elolvasod, milyen vonalat képviseltél?

Rajk: Azt, hogy nacionalista vonalat vittem volna...

Péter: Tudod, mit mondok én neked, látod, én segítek rajtad. Én ezt írnám: Kellő önkritikával megállapítom... nyugodtan írhatod, mert ez neked csak jó.

Péter: Látod, így se gondolkozol, hogyha te itt el fogsz jutni az önkritikának arra a magas fokára, ami a fentiekből folyik és belátod azt, hogy a fentiekkel egy-egy szovjetellenes, trockista, magyar nacionalista vonalat képviseltél, amit utólag látom, hogy helytelenül tettem, akkor ez az egész...

Rajk: Azért nem tudom így elfogadni, mert én nem képviseltem egy trockista vonalat.

Péter: Nézd, hallgass énrám, írd oda... és ha ezen kívül akarsz még valamit, a pótjegyzőkönyvben kitérhetsz rá..."

A fenti párbeszéd 1949. június 2-án hangzott el. Jól látható, hogy a kihallgatott feladata nem az őszinte bűnbánat, hanem a kommunista gyónás, az önkritika gyakorlása volt, itt nem a lélek terhétől, a nyomasztó bűntől kellett megszabadulni, hanem egy magasabb célnak, a pártérdeknek megfelelően kellett hazudni. Péter erre az útra akarta terelni párttársát, miközben fizikai kényszernek vetette alá, szájába adta a szavakat, és tudatosan félrevezette őt.[144] Az áldozat végül engedelmeskedett, mint ahogy a pártelvtársak zöme, akik szintén nem estek ki a rájuk szabott szerepből. „Júlia, hol a pártfegyelem?" – vonta kérdőre Péter újra és újra Rajk letartóztatott feleségét, főként azért, hogy bebiztosítsa a koreográfiát, és ne történhessen meg a tárgyaláson a vallomás visszavonása. Rajk Júlia pedig elmondása szerint tartotta magát a valótlanságokhoz, mert hitt kihallgatójának, ezért

felvállalta: a férje utasítása volt, hogy munkahelyét, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét a szervezkedés egyik bázisává alakítsa.[145]

A párt érdekeinek fényében még a halálos ítéleteket is el lehetett bagatellizálni, mondván, azok politikailag szükségesek, de nem lesznek végrehajtva. Pálffyt egyes források szerint Péter azzal kecsegtette, hogy a per után Görögországba dobják át, ahol partizánként harcolhat.[146] Ismételjük el: a Katpol volt vezetője kötélen végezte. Ugyanígy járt Szebenyi és Villányi is, akikkel szintén ördögi játékot játszottak, a velük együtt elítélt Ráth Károly beszámolója szerint: „...ezért nem vette fel tragikusan Szebenyi a halálos ítéletet, azért mondotta gúnyosan, hogy meddig tart még ez a komédia? Csak Villányi András vette komolyan. Őszintén megmondva egy kicsit le is néztük Villányi Andrást, hogy úgy begyulladt a halálos ítélettől, amikor megígérték, hogy úgysem fogják végrehajtani. Akkor még nem tudtuk, hogy neki lesz igaza."[147] Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a szabadulás nem mindig maradt ígéret. A Péter karmai közé került Juhász Antal volt csendőr törzsőrmester szolgálataiért cserébe kisétálhatott az Andrássy út 60. kapuján, új személyazonosság alatt folytathatta életét.[148] Nem volt ilyen szerencséje testvérének, a „kalandos" körülmények között letartóztatott Istvánnak, aki ugyancsak csendőrségi nyomozóként került 1945-ben a hírhedt épület pincefogdájába, és nem sokkal azután a bitófára.

A vizsgálatok során gyakori technikának számított a *megfélemlítés.* A nyelvi erőszak kelléktárába a durva, goromba hangnem használata, az anya, a feleség sértegetése, egyházi személyek esetében az istenkáromlás és a különböző fenyegetések (szovjet hatóságoknak való átadás, szibériai deportálás, hozzátartozók meghurcolása, kínzás, likvidálás) tartoztak. Akik abban a „kegyben" részesültek, hogy kihallgatásukat Péter Gábor

személyesen vezényelte, nagy valószínűséggel átélték a lelki nyomásgyakorlást. Többeknek előadta, hogy ügyüket Rákosi személyesen felügyeli, így akarta rádöbbenteni őket helyzetük komolyságára.[149] Másoknak a makacskodásáért verést vagy halálbüntetést helyezett kilátásba.[150] A hatóság vezetője gyakran élt az első kihallgatások jogával, főleg, ha ismertebb közéleti személyiség, valamely szakma jelesebb képviselője, egyházi személy vagy politikus akadt horogra. Ilyenkor nagy figyelmet fordított a teátrális erőfitogtatásra. Faludy Györgyöt hatalmas íróasztala mögül bőrfotelében ülve „fogadta", majd miután cigarettával kínálta, bejelentette: „Behoztak, itt fogsz megdögleni."[151] Az internált íróhoz hasonlóan sokaknak bevésődött az első pillantásra groteszknek tűnő látvány rémisztő realitása, az iroda végében tekintélyparancsoló, súlyos bútorzat mögött üldögélő apró termetű, kedveskedő vendéglátó, aki egy csapásra feszülten vizslató kopóvá, vagy ha kellett, alantas zsarolóvá volt képes átváltozni, és néha a kiemelt figyelem jeléül maga köré sorakoztatta vezérkari stábját vagy verőembereit.[152]

Az ellenállás megtörését szolgáló lelki és fizikai erőszakeszközöket tekintve köztes kategóriát képezett az őrizetes *megalázása* (meztelenre vetkőztetés, vécéből itatás, leköpés). A vizsgálat legdrasztikusabb módját a fizikai fájdalom okozása jelentette, ennek igen változatos formái lehettek. A *kifárasztási* technikákra jó példa Rajk első kikérdezése, azt Péter 1949. május 31-én 0 óra 15 perckor kezdte meg, és saját bevallása szerint „előfordult, hogy éjjel fáradtan 3–7-ig egyfolytában folyt a kihallgatása".[153] Az éjszakába nyúló faggatásokat többször órákig tartó falhoz állítással, állva vagy térdelve kihallgatással súlyosbíthatták. Az államvédelem a vallatások során előszeretettel élt a testet közvetlen érő fizikai behatásokkal, azaz *veréssel* és *kínzással*, e téren a beosztottak nagy jártasságra tettek szert. De honnan is eredt e „tudomány"? Péter Gábor szerint maga Rákosi követelte

meg a hagyománykövetést. „1946. vagy 1947. évtől kezdődően Rákosi Mátyás évenként több ízben tett nekem olyan utasításszerű kijelentést, hogy a múlt érában úgy tudtak verni az erőszakszervezetek, hogy annak nyoma nem maradt és nem járt halálos következményekkel, s erre utasítást adott, hogy ilyen verőcsoportokat szervezzek meg az Államvédelmi Hatóságon belül" – vallotta Péter 1956-ban. A főtitkári ukázt követve alakultak meg – a korábbi fejezetben már említett – verőlegénygárdák, elsőként a Réh Alajos irányította 25 fős kulákverő brigád. Ezt azonban Rákosi kevesellte, ő legalább egy századot akart, ezért felállították a Princz Gyula-féle csoportot, ahová azokat az államvédelmiseket helyezték, akik „a Horthy-csendőrök és -nyomozók sanyargató módszereit" megtapasztalták – mint Péter hozzátette: „én magam is". Jelentéseikben soha nem szerepelt a bántalmazásokra utaló szó, helyette általában a „kezelés" kifejezést használták, ennek hatékonyságára a hatóság főorvosa, Bálint István oktatta ki az érintett állományt.[154]

A hagyományos magyar fogásokat egészíthette ki a szovjet minta, aminek elsajátításához nem kellett a moszkvai Lubjankáig utazni, elég volt az ÁVH Budapesti Osztálynak a Belgrád rakpart 5. szám alatti objektumába átmenni, és pincéjében megtekinteni a baráti állambiztonsági szerv képviselőinek infernális bemutatóját. Nem önszántából került oda Vidovics Ferenc volt kisgazda főispán, akinek a keleti profizmusról szerzett testközeli élményeit rabtársa, a Mindszenty-perben elítélt Ispánki Béla tolmácsolásában olvashatjuk: „Vidovics egy orosz csoport előtt állt. Magas, 55 év körüli, sötétszőke hajú, jóarcú férfi, civil ruhában volt a kihallgatás vezetője. Mellette egy másik civil ruhás férfi állt, azután a tolmács és három ázsiai képű katona orosz uniformisban. [...] Két ápoló-szerű jelenség jött, Vidovicsnak parancsot adtak a levetkőzésre. Az egyik, kezével tapogatva végigment Vidovics egész testének izomzatán és oroszul diktálta a másik-

nak megfigyeléseit. A másik az ott lévő asztalkájánál a bemondás alapján pontos térképet készített Vidovics testi alkatáról. A három katona megkezdte a »kezelést«. Először használt gumiabroncsból készült »sisakot« tettek Vidovics fejére és a sisakot gumibottal ütemesen ütötték. Az első ütések egyáltalán nem fájtak, de később egyre elviselhetetlenebbek lettek. Mintha a feje szét akarna robbanni és egész testében elektromos szikrák szaladgáltak volna szerteszét. A »sisakot« azért használták, hogy fején ne maradjon feltűnő külső sérelmi nyom. Egy idő múlva abbahagyták fejének verését. Az orosz egészségügyi a magakészítette »térképet« nézve orosz nyelven parancsokat osztott, s – a parancsoknak megfelelően – a három katona Vidovics testének különböző helyeire mért ütéseket. Közben természetesen folyt a kihallgatás."[155] Arról nem informálnak a források, hogy az ÁVH specialistái behatóbban tanulmányozták-e a szovjet „testmechanikusok"[156] eredményeit, igaz, egy pofon megtanulásáért még nem kellett a szomszédba menni.

Péter egyébként próbálta elbagatellizálni a fizikai erőszak alkalmazásával kapcsolatos vádakat: „Bizonyára voltak még verések az Államvédelmi Hatóságon, de azok nem olyan számban fordultak elő és nem olyan mérvűek voltak, mint ahogyan azt most igyekeznek egyesek beállítani."[157] Az áldozatok visszaemlékezései azonban másról tanúskodnak. A Rajk-ügyben letartóztatott Szász Béla a budai hegyekben találkozott össze fogvatartójával egy kihallgatóépületté átalakított villában, ahol a verbális fenyegetés után Péter elordította magát: „Talpaljátok meg még egyszer!", és az ajtóra mutatott.[158] Az államvédelem első embere a Rajk-per előtti időkben sem volt kedvesebb „vendégeivel". Györgyey Ferenc Aladár művészettörténészt 1948 októberében, a kihallgatás gyötrelmeitől időlegesen megszabadulva, az éjszaka közepén szinte félholtan cipelték be az Andrássy út 60. hatalmas tölgyfaajtós szobájába, Péter Gábor elé: „Rám néz, azt mondja: »Mi az, fél? Megverték?« És abban a pillanatban futott át az agyamon, hogy ő talán nem is tudja, hogy micsoda disznóságokat, kegyetlenségeket követnek el a nevében. Tudod, ahogy az iskolákban tanultuk ezeket a dolgokat, hogy a császár vagy a cár vagy a király nem is tudta, hogy mit csináltak a nevében. Én eszement, ilyen gondolat! Szóval, gondoltam, hogy Péter Gábor nem tudja ezeket a dolgokat. És bár veszélyes rám nézve, hogy én ezeket neki elmondom, de elmondom. Mert ezzel talán megmenthetem mások életét, szóval ez volt bennem... most igen, most hős leszek. És mondtam, hogy igen, megvertek, kínoztak, és másokat is, és ilyet a XX. században, emberekkel... Péter Gábor még csak rám sem nézett és azt mondta: »Megverték? Biztosan megérdemelte.« Ennyi. Aztán kérdezett valami hülyeséget a kajáról, meg a takaróról."[159] 1949. február 8-án Pártay Tivadar ugyanabban az emeleti helyiségben találta magát szembe az ÁVH vezetőjével, aki „felugrott, belevágott az arcomba ököllel és azt mondta: »Na, te rohadt fasiszta, csakhogy te is itt vagy már!« – pörgette vissza az eseményeket a rendszerváltás után a kisgazda politikus.[160]

Az áldozatokon túl még az ávós beosztottak némelyike is cáfolta Péter fentebbi, az erőszak alkalmazás elbagatellizálására vonatkozó kijelentését. A Rajk-ügy „svájci csoportjának" tagjai közül többek megkínzásáról vallott Bánkuti Antal elítélt államvédelmi százados 1955-ben: „Földi Iván kihallgatója Kajli [József] ezredes volt. Kajli behozta Földit kihallgatáskor az egyik szobába. Ez a szoba módszeres verésre volt alakítva. Én ekkor Princz beosztottja voltam. Ebbe a csoportba lehetőleg markos proli gyerekeket alkalmaztak. Földi megverésében én is részt vettem. Amikor Földit a szobába bevittük, ott két íróasztal volt. Kajli Földit összekötözte egy nadrágszíjjal, majd gúzsbakötés után egy általam szerzett seprűnyelet a lába között keresztülhúzott. A seprűnyelet az összehúzott íróasz-

talokra helyeztük és ekkor Kajli ütni kezdte gumibottal a Földi fenekét és talpát. Én is vertem Földit, miután Kajli elfáradt és még két társam is ütötte. Kajlit abban az időben Péter Gábor maga mellett tartotta. Kajlinál akkor, amikor Földivel foglalkozott, egy cédula volt, ezen két-három kérdés volt, ezt Péter Gábor maga írta. Ezekre a kérdésekre kellett válaszolnia Földinek."[161] A talpalás „leleményesen" továbbfejlesztett változatában nem merült ki Péter legényeinek fantáziája. Ismét Bánkutitól idézünk: „Péter Gábor már csak Vági [Ferenc] puszta nevének említésére is ideges lett és kiabált, s azt mondotta, hogy ha Vági nem vallja be a bűnét, akkor is lógni fog. Kajliék egy alkalommal sót kerestek. Majd később az egyik kollégámmal benyitottunk a kb. 1 m-teres [sic!] átmérőjű összekötő folyosóra, akkor láttuk, hogy Kajlinak mire kellett a só. Ugyanis az említett helyiséget felszórták sóval és Vágival felnyalatták az egészet. A sónyalás után Vági nem kért vizet, de Kajliék kivitték a WC-re, ott meghúzták a vizet és abból kellett Váginak innia. Elég nagy visszhangra talált ez az eset az ÁVH-n és Péter Gábornak is pontos tudomása volt a történtekről, azonban sem Kajlit [sic!], sem Princz még fegyelmi büntetést sem kaptak a történtek miatt. Arról tudomásom van, hogy Décsi és Pál [Ákos áv. százados] kifogásolták ezt a módszert. Péternek két módszere volt: vagy bent, az ő szobájában vertük meg a gyanúsítottat, vagy pedig Péter egy kis cédulára felírta, hogy mire nézve kell kihallgatnunk, és ha nem vall az illető, akkor verjük meg, aztán verés után vigyük fel hozzá, amikor is Péter azt mondotta az illetőnek, hogy: »No kellett magának a verés?« Úgy emlékszem, hogy Vágival szemben a második módszert alkalmazta Péter, és hogy Vágit soha nem vertük meg Péter szobájában."[162]

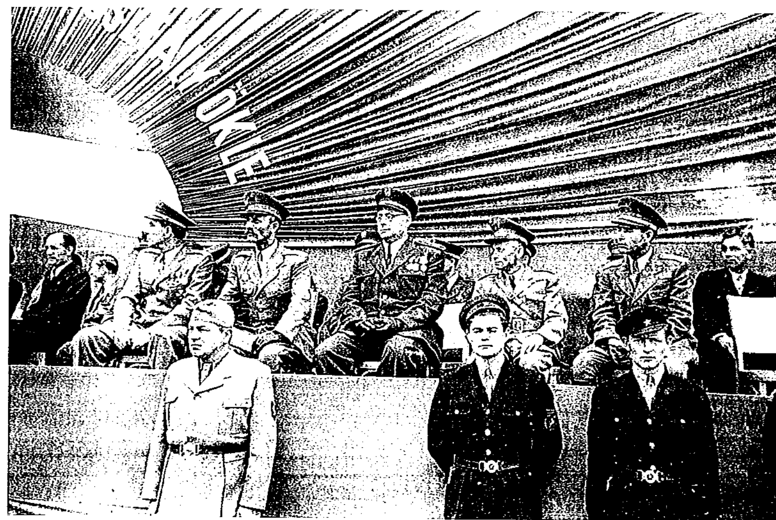
A bíróság elé került államvédelmi tisztek fentebb idézett vallomásai szerint az ÁVH vezetője személyesen adott parancsokat, utasításokat az erőszak alkalmazására. Számtalan más példát is említhetnénk egykori alárendeltjeitől. Károlyi Márton kurtán ennyit jegyzett meg: „Péter Gábor személyesen folyt bele a kihallgatásokba, többeket kihallgatott, megveretett, megkínoztatott, intézkedett, szempontokat adott a főkihallgatók és irányítók részére. Ő külön értekezleteket tartott."[163] Ugyanerről Janikovszky Béla így vallott: „Abban az esetben, ha az őrizetes nem adott olyan választ a feltett kérdésre, amit Péter Gábor vagy Szücs elfogadhatónak tartott (nem voltak elég terhelőek saját magukra vagy másokra nézve), különböző kényszerítő eszközök is igénybe lettek véve. Elsősorban verés."[164] Volt, aki nevesítette áldozatait: „...Péter Gábor és Szücs Ernő utasítására és közvetlen irányítása alatt igen súlyos verések voltak. Ez történt Rajk Lászlóval, több ízben Szalai Andrással, Stoltéval, Szebenyivel és másokkal is. [...] Kádárt tudtommal egyetlen alkalommal sem verték meg (amíg legalábbis a vizsgálatot én vezettem), azonban Péter Gábor utasítására többször megverték Veres Józsefet. Harasztit, Gács Lászlót és másokat" – írta Farkas Vladimir 1954-ben.[165] Ugyanő 1990-ben merőben másfajta körülmények között ekként nyílt meg: „Emlékezetem szerint ebben az időben kezdte Péter Gábor mondogatni Farkas Mihály és Kádár János előtt, hogy Rajk olyan konok és mindenre elszánt ember, hogy verés nélkül képtelenség lesz megtörni. Erre másnap sor is került. Rajk László megkínzásakor a szomszéd szobában ott volt Farkas Mihály és Kádár János is. Péter Gábor személyesen válogatta ki a verőembereket, akiket Princz Gyula vezetett. Rendkívül kemény hangú volt Péter Gábor eligazítása, felért egy gátlástalan uszítással. Ugyanakkor figyelmeztette őket – többségük ugyanis nem ebben a beosztásban szolgált az ÁVH-n –, hogy személy szerint felelnek Rajk életéért."[166]

És mit mondott minderről Péter Gábor? „Elismerem, hogy Szőnyivel kapcsolatosan én adtam olyan utasítást, hogy adjanak neki két pofont. Tettem ezt azért, mert Szőnyi összevissza hazu-

dott és azt állította, hogy a pártházban rejtett el titkos iratokat, melyeket Svájcba akart kijuttatni. Én ezt ellenőriztem és megállapítottam, hogy Szőnyi idevonatkozó vallomása nem felel meg a valóságnak és ezért adattam neki két pofont észhez térítés céljából" – ismerte be a bukott ÁVH-vezér 1956-ban. „Én a bántalmazásokban nem vettem részt, de lehet, hogy a pócspetri esetnél a kulákokat megvertük. Én is adtam egy-két pofont" – mondta perének 1957-es tárgyalásán.[167] Korábban viszont beismert más eseteket is. A tisztogatás 1951-ben elérte az ÁVH-t. Letartóztatták Szücs Ernőt és munkacsoportjának tagjait, valamint a Londonból hazalátogató testvérét, Miklóst. Megkezdődött a vizsgálat, amelyről 1954-ben Péter így beszélt: „... Szücs Ernő megverésére én engedélyt adtam Farkas Vladimirnak és Károlyi Mártonnak. De egyáltalán nem volt arról szó, hogy az öccsét is verjék meg, és mégis súlyos módon megverték anélkül, hogy én tudtam volna. [...] Szücs verésére vonatkozó engedélyt azért adtam, hogy hallgassák ki Szücsöt arra vonatkozólag, be volt-e szervezve. Ugyanis volt egy nagyon gyanús momentum Szüccsel kapcsolatban. Mégpedig az, hogy 1941-ben, a háborút megelőző hónapokban kapott útlevelet itt Magyarországon a Szovjetunióba, holott a kommunista mozgalom miatt el volt ítélve."[168] Két év múlva új elemmel bővült a beszámolója, megnevezte felbujtóját: „1950 októberében felhívott Rákosi Mátyás: »Bevallotta már ez a rohadék Szücs, hogy provokátor volt?« »Nem« – mondtam. Erre rendkívül dühös hangon mondta: »A tűz égesse meg ezt a rohadék Szücsöt! Két napig éjjel-nappal úgy veresse, hogy ropogjanak a csontjai!« – Továbbítottam Farkas Vladimirnek, Károlyi Mártonnak. Ők úgy megverették, hogy Szücs Ernő belehalt."[169] Rákosit megkerülve nyilván nem lehetett Szücsöt elintézni, hiszen a szovjet titkosszolgálat hazai frontemberének „kilövését" kizárólag neki állt módjában egyeztetni Moszkvával. A főtitkárt félelmei is belehajszolták a döntésbe, abba, hogy a róla is jelentő államvédelmist kiiktassa, és bukását egy

családi vonalon szerveződő angol kémkapcsolatként tálalja, vagy a Rajk-ügy szálait akarta végérvényesen elvarrni a vizsgálat központi figurájának likvidálásával. Ám hogy egészen pontosan mi vezetett Szücs Ernő meggyilkolásához, az a politikai terror sötét foltjainak egyike marad.[170]

Sokan feltették már a kérdést: a brutális bántalmazások vajon elkövetőik és kiagyalóik, köztük mindenekelőtt Péter Gábor szadizmusából fakadtak-e? Vajon beteges élvezetet lelt-e mások kínzásában vagy szenvedésének szemlélésében? Az itt felsorakoztatott tanúságtevők szavaiból – annak beismerésével, hogy alighanem rajtuk kívül is még több szemtanú, áldozat bírt élményanyaggal – az a következtetés vonható le, hogy Péter Gábor ritkán ragadtatta magát tettlegességre, de annál gyakrabban adott ilyen utasí-

Szücs Ernő (középen), mellette balra Révay Kálmán, a Kossuth Akadémia első parancsnoka, majd a páncélos csapatok főszemlélője a MÁVAG-ban 1949. április 25-én. Révayt 1950 augusztusában a Sólyom-perben elítélték és kivégezték, Szücsöt októberben volt kollégái verték halálra.

tást másoknak. A beszámolók alapján nem állítható, hogy szadista lett volna, inkább olyasvalaki, aki számára a cél szentesítette az eszközt. A cél pedig az volt, hogy a gyanúsított aláírja a hamisságoktól hemzsegő, de mégiscsak beismerést tartalmazó jegyzőkönyvet, és vallomását a tárgyaláson is fenntartsa. Az eszköz a rábeszélés, a megalázás, a kifárasztás és a fizikai fájdalom okozásának ismertetett formái: a talpalás, a pofozás, az ököllel verés, a rugdosás, vagy amikről most nem esett szó: a lámpával hosszú ideig elvakítás, a herék verése, szurkálása, vízcsepegtetés a fejre, az égő cigaretta elnyomása a testen, gyógyszerek megvonása, nem megfelelő orvosi ellátás, vagy – bár ezzel kapcsolatban megoszlanak a vélemények – a különböző tudatmódosító szerek használata.

A gyógyszerezést legtöbbször Mindszenty József kapcsán szokás említeni. A hercegprímás életéről készült terjedelmes monográfia szerzője, Balogh Margit nagy alapossággal járta körül a kérdést, és jutott arra a következtetésre, hogy a főpásztor ellenállásának megtöréséhez az akkoriban ismert szereket az államvédelem nem használhatta fel.[171] A másik hírhedt „orvosi beavatkozás" Szücs Ernő említett halálához kötődik. Az 1953 elején letartóztatott ávéhás orvos, Bálint István elismerte, hogy a hatóság vezetőjének utasítására morfininjekcióval megölte Szücsöt. Ezt Péter egyidejű vallomásával igazolta. A verésben részt vevő Kovács József és Károlyi Márton szintén arról számoltak be, hogy a félholt Szücs a beadott injekció után nem sokkal halt meg. Bálint és Péter később visszavonták vallomásaikat, előbbi úgy változtatta meg mondandóját, hogy éppenséggel az életben tartás céljával folyamodott coffein-cardisol szérumhoz. A boncolási jegyzőkönyv végül „külső erőszak", a verés következtében beállt elhalálozást állapított meg.[172]

Kevésbé ismert, hogy egy évekkel korábbi esetnél is felvetődött a végzetes „orvosi" beavatkozás. Popescu György egy svájci cég képviseletében Magyarországon keresztül akart hazatérni

Romániába, amikor 1946. június 4-én a SZEB biztonsági szervei letartóztatták nagy mennyiségű valuta és svájci órák csempészése miatt. Fél év múlva adták át az ÁVO-nak, 1947. május 5-én elhunyt a rendőrségi közkórházban. 1953 áprilisában halálának okairól így vallott Péter: „1946–47-ben Bjelkin egy alkalommal közölte velem, hogy egy Popescu nevű románt vegyünk őrizetbe, vagy tőle vegyük át, mert már nála őrizetben van. Az őrizetbe vételt vagy átvételt Szüccsel vagy Csillag Lászlóval beszélte meg. Engem Bjelkin bevitt egy irodája mellett lévő szobába, és négyszemközt németül – amit én megértettem – közölte velem, hogy gondoskodjak róla, hogy ez a Popescu nevű román ne maradjon életben. Én Bálinttal megbeszéltem, hogy ezt a Popescut injekcióval vagy egyébbel, de gondoskodjon róla, hogy ne maradjon életben. Popescut Bálint beszállíttatta a tolonckórházba, ahová bejárt hozzá. Két, három esetben Bjelkin sürgette nálam, hogy él még mindig ez az ember? Ilyenkor én is sürgettem Bálint dr.-nál, hogy mi van? Emlékeztem szerint két hétig tartott, valami gyógyszert kapott, nem egyszerre, mert Bálint dr. megjegyezte, hogy akkor a boncolásnál meg lehet állapítani, ezért adagokban – ha jól emlékszem –, reggel a kávéjába adták be és valószínűleg ettől, bár volt valamilyen betegsége is, meghalt."[173]

Az ávós erőszaktörténet rekonstruálásához az áldozatok visszaemlékezései mellett alapvetően a politikai rendőrség törvénytelenségeit feltárni hivatott 1953 utáni vizsgálati iratokra hagyatkozhattunk. Ezek megítéléséhez azonban óvatosságra van szükség. Nem hangoztathatjuk elégszer, hogy forrásaink jórészt az enyhülés időszakának termékei ugyan, esetükben mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a születés speciális körülményeit: a mögöttes politikai érdekeket (a bűnök áthárítása), a vallomástevők közlendőit meghatározó, a kihallgatotti szerepből fakadó kiszolgáltatottságot. Ne feledjük tudniillik: a volt ávósok vallomásai gyakorlatilag ugyanolyan körülmények között keletkeztek, mint amilyeneket

a „törvénytelenségek" elkövetésének időszakában ők megteremtettek. Biztosak lehetünk abban is, hogy a lefogott államvédelmi tisztek nem minden kényszerítőeszközről adtak számot, de amiről beszámoltak, azok sem szolgáltak „menetrendként". Azaz nem volt törvényszerű, hogy a kihallgató a gyengébbtől a durvább felé haladjon: mindig a konkrét esetnek megfelelően választotta ki a legmegfelelőbb eszközt a cél, a beismerő vallomás eléréséhez. A bizonyítást, adott esetben a koncepció igazolását a saját belátása szerint végezte. Vagy olykor – főleg a fontosabb ügyek esetében – a felsőbb vezetőitől kapott konkrét instrukcióknak megfelelően járt el, ők sokszor személyesen is jelen voltak, esetleg a lehallgatószobából követték az eseményeket. Főként a monstre ügyek „feltérképezéséhez" a különböző elhárító osztályokról is átirányítottak operatív tiszteket a vizsgálókhoz. Sok esetben az áldozatok vesszőfutása a kihallgatási tortúra után sem ért véget, mivel a fogdákban emberpróbáló körülmények (vizes, fűtetlen, ablak nélküli cellák, folyamatosan égő lámpa, alvásmegvonás, bilincsben tartás, vég nélküli önvallomás-iratás, tisztálkodásmegvonás, a szervezet bioritmusának felborítása: éheztetés, székletürítés, nők esetében nemi tisztálkodás akadályozása) és a „doppingolt" őrszemélyzet ezenfelüli kegyetlenkedése várta őket.

Azt nem lehet tudni, hogy a test és a lélek meggyötrésére alkalmazott fizikai és pszichikai erőszakhoz az ávéhások milyen széles köre folyamodott. Feltételezhetően a politikai rendőrség számos tagja élhetett erőszakos kihallgatási eszközökkel, ám közülük az 1953 utáni felelősségre vonások során mindössze 21 személyt vádoltak meg súlyos testi sértés bűntettében, és/vagy azonosították a verőcsoport tagjaként. A társaság részletesebb bemutatására, vallomásaik, magyarázataik, motivációik elemzésére most nincs mód, egyedül az iskolázottságra hívnánk fel a figyelmet. A kutatás jelen állása szerint 12 főről rendelkezünk ilyen információkkal, valemennyiüknek – Péter Gábor négy elemi iskoláját

nem számítva – négy polgári iskolai vagy középfokú (gimnázium, szakiskola) végzettségük volt. Ha az adatokból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk is le, azt kijelenthetjük, hogy a közbeszédben és időnként szakmai körökben hangoztatott magyarázat, ami az alacsony értelmi színvonallal magyarázza az ávósok erőszakosságát, általános érvényű indoklásként nem állja meg a helyét. A politikai rendőrségen valóban komoly problémát jelentett az állomány tanulatlansága, amely igen gyakran az analfabetizmus határát súrolta.[174] Közülük bizonyosan többektől nem állt messze a kegyetlenkedés, és zokszó nélkül elvégezték a „piszkos munkát", viszont a sanyargatásokat nem kizárólag a tanulatlan verőlegények hajtották végre.

Az államvédelem vizsgálati munkájának, a számtalan esetben hosszú hónapokra nyúló tortúrának, a valótlanságoktól hemzsegő jegyzőkönyvek előállításának „megmérése" a bírósági tárgyalásokon történt meg. Döntésével a bíróság jogi legitimációt nyújtott a hazugságoknak, és igazolta utólagosan az államvédelem alantas tevékenységét, egyúttal kiszabta a büntetést, sokak számára a fizikai megsemmisítést: a *kivégzést.*

1945. február 4-én a budapesti Oktogonon felakasztották a frissen megalakult politikai rendészet foglyait, Rotyis Pétert és Szívós Sándort. A Népbíróság által 124 rendbeli gyilkosságban bűnösnek talált keretlegényeknek a nyilvános térben lefolytatott kivégzése a verdikt „népítéletként" való értelmezését szolgálta. Major Ákos népbíró emlékeiben úgy élt, hogy az akasztáshoz Péter talált kötelet az Andrássy út 60.-ban, tudatosan vagy tudattalanul, de tovább mélyítve az esemény jelképes tartalmát: a nyilasokat nyilas kötéllel lógatták fel.[175] Szálasiékat szintén nagy nyilvánosság előtt, de már zárt térben, a Markó utcai fogház belső udvarán húzták fel. Mint a bevezetőben már említettem, a kivégzést Péter egy emeleti ablakból nézte végig Farkas Mihály és Marosán György társaságában. Utóbbi évtizedekkel később úgy emlékezett, hogy a kivégzés után

a PRO vezetője hallgatott, miközben feltűnően csillogott a szeme, azt sugallva, hogy Péter – minden önuralma ellenére a tekintete elárulta – kéjes örömmel szemlélte a kivégzettek haláltusáját. Péter „védelmében" persze meg kell jegyezni, hogy a háborús bűnösök halála felett érzett örömével bizonyára nem volt egyedül a lerombolt országban. Azt is figyelembe kell venni, hogy a megfigyelés (1946) és a visszaemlékezés (1972) között történtek enyhén szólva nem segítették elő azt, hogy a megfigyelő objektívan tekintsen az államvédelem fejére. Marosán ugyanis megjárta az ÁVH kihallgatószobáit, a szocdemügyek egyikében ítélték halálra, és végül peren kívül a börtönben külön „konzílium" döntött sorsáról: Péter szólította fel, hogy kérjen kegyelmet Rákositól.[176] Marosán a szenvedéseiért később joggal tehette felelőssé az ÁVH vezetőjét, ami közrejátszhatott annak visszamenőleges démonizálásában.

1947-ben Marosán párttársa, Ries István igazságügy-miniszter beszüntetette a „népünnepéllyé" váló kivégzéseket. A Markó utcai épület folyósokról belátható belső tere sem felelt meg a nyilvánosság kizárását célzó követelményeknek. A halál látványa ezentúl kizárólag válogatott társaság privilégiuma lett. Ebbe a körbe kapott alkalmi meghívót Farkas Vladimir, aki 1990-ben kiadott, a politikai rendőrség uniformisában eltöltött éveiről szóló memoárkötetében beszámolt a Rajk László kivégzése napján (1949. október 15.) történtekről. Arról, hogy miután a Conti utcai börtön udvarán megtörtént az akasztás, a vendégeket, köztük őt, apját és Kádárt, Péter egy emeleti szobában kialakított alkalmi büfébe invitálta. Az eszem-iszom „fénypontját" az jelentette, amikor Farkas Mihály kérésére az épületben raboskodó Mindszenty Józsefet elővezették.[177] A jókedvű társaság gúnyolódását a prímás-érsek 1974-ben megjelent emlékiratai is megerősítik:

„Éreztem, hogy jóllakott, vigadó Heródes gúny-mulatsága kezdődik. Elhatároztam, hogy néma leszek. Mesterem így tett, amikor ráadott fehér ruhában ott állt a gyilkos uralkodó, Heródes

előtt. Szeges, nehéz bakancsom végigcsattog a szűk folyóson: előttem-utánam egy-egy fegyveres gumisarkos topánkában. Felvezetnek az emeletre. Előbb üres hivatali szobába lépünk, ahol Lenin, Sztálin, Zsukov, Rákosi képeit látom. Azután kitárul a szomszéd helyiség ajtaja. Belépek és megállok előttük talpig darócban, lefogyva és azt hiszem, halotthaloványan. A társaság középpontjában az előttem ismeretlen államtitkárt látom, majd Péter Gábort és kíséretét. És az újságírókat. Az egész sereg rám néz, és egyetlen nevetésben csattan fel."[178]

A magyar katolikus egyház bebörtönzött vezetőjének „evangéliumi" megpróbáltatásai után – Farkas élménybeszámolója szerint – a program dunai hajókirándulással folytatódott, ahol vidám hangulatban hallgatták végig a díszvendég, Bjelkin csekista éveinek lebilincselő anekdotáit.[179] A pert és a sajátos halotti tort követően – az állami ünnepeken szokásos – kitüntetéseső hullott a BM ÁVH-ra, amiből természetesen annak vezetője és a kihallgatásokban részt vevő Farkas Vladimir sem maradt ki, őrnagyi kinevezése is a kivégzések napjától datálódott. (A sors fintora, hogy hat évvel később épp Rajk és társai október 6-i újratemetésének előestéjén vették őrizetbe.) Az erkölcsi jutalomelőleget Péter ugyanakkor jó pár nappal korábban bezsebelhette. Rákosi 1949. szeptember 30-án a budapesti nagyaktíva előtt dörgedelmes beszédében ostorozta Rajkékat, és dicsérte az államvédelmet, annak első emberét az elvégzett „jó munkáért".[180]

A külső szemlélő úgy láthatta, Péter a csúcsra ért, a vezér bizalma irányában töretlen, fürödhetett a dicsérő szavakban, és három hónap sem telt bele, hatósága minisztériumi rangra lépett. Ám lehet, hogy lelke legmélyén egészen máshogy élte meg sikereit? 1954-es börtönfeljegyzéseinek egyikében leírta, hogy bizony „hatott rá" Bálint István, az ÁVH orvosa.[181] A folyamatos ideggyógyászati terápia alkalmazását látszik megerősíteni Décsi Gyula nyolcvanas évekbeli visszaemlékezése: „A Rajk-ügy, úgy érzem, nagyon megzavarta és

megrendítette. Bálint István már azelőtt is sokat járt hozzá, de 1949-től kezdve naponta órákat töltött vele, pszichológiai (szinte pszichoanalitikus) kezelője lett. Ettől kezdve egyetlen bizalmasa volt (ezt Bálinttól tudom), aki kora délutántól estig, néha késő estig vele töltötte minden idejét."[182] Péter mentális romlása a szovjet tanácsadónak is feltűnt. Kartasov 1950 februárjában az alábbi sorokkal jellemezte őt Moszkvának: „Rákosi elvtárs gyakran beszél arról, hogy bízik Péterben, értékeli őt, de kijelenti, hogy beteges állapota miatt Péternek ideje nyugalomba vonulni. Lehet, hogy ez nem véletlen, mert Péter szavai szerint a Politikai Bizottságban nemegyszer negatív véleményt fejtett ki egyes pártvezetők bizonyos tevékenysége kapcsán, ami rosszindulatú viszonyt váltott ki Péter irányában. 1948-ban, azzal összefüggésben, hogy Péter átadta munkatársainknak a magyarországi trockistákra vonatkozó anyagot, Rákosi elvtárs Farkassal együtt – Péter szavai szerint – erősen szidták őt. A biztonsági szervek munkájában meglévő komoly hiányosságoknak nem kevésbé fontos oka, hogy Péternél hiányzik a szükséges tapasztalat, valamint betegsége miatt nem kellően operatív."[183]

A szakmai felkészületlenség mellett egynéhány elvtársának kifejezetten szemet szúrtak intellektusának hiátusai. Nógrádi Sándor: „Péter Gábor is betegesen becsvágyó ember volt. Azt mondanám, hogy becsvágya egyenes arányban állt a tudatlanságával."[184] Vas Zoltán pedig így írt róla: „A korábbi illegális budapesti vezetés valamennyi tagja viszonylag olvasott volt, önképzetten művelt. Péter Gábor messze elmaradt mögöttük. Csendes szavú, simulékony modorú, szerény képességű, afféle lassú víz partot mos embernek ismertem meg."[185] Rákosi száműzetésében írt visszaemlékezésében e szavakkal „hordta le" egykori védencét: „Láttam, hogy betegesen hiú, amellett műveletlen, s bár ismételten figyelmeztettem, hogy tanuljon és képezze magát, e téren semmit sem változott."[186] Pedig van olyan visszaemlékezés, amely szerint az ötvenes évek elején – ha már pártfőiskolára nem járt – kiscsoportos konzultációra kötelezték. Az ÁVH határőrség és karhatalom parancsnokával, Piros Lászlóval, a szakszervezetis Gáspár Sándorral és Rényi Artúr matematikussal együtt Balogh Elemér filozófus lakásán és kalauzolásával mélyedtek el a bolsevik párt történetében és a marxizmusban.[187]

A főtitkár memoárjaiban olvasható, hogy 1950–1951 táján foglalkoztatta Péter (és Farkas) menesztése, amit személyesen közölt Sztálinnal, azonban nem kis meglepetésére olyan fejmosást kapott, hogy bő egy évtizeddel később is élénken élt emlékezetében: „És javaslom magának, hogy ezekre az emberekre, ilyen nagyszerű emberekre, mint Farkas, meg a Péter Gábor, vigyázzon nagyon és tartózkodjon az ilyenektől, és lehordott engem a sárga földig."[188]

A legmagasabb szintű védelemből (ha egyáltalán lejátszódott a kínos jelenet, és nem csak utólagos magyarázkodással, a felelősség áthárításával állunk szemben) is következhetett, hogy az ÁVH vezérének sajátos „nyugdíjazására" később került sor. Kartasov értékeléséből, Péter számos emberi hiányosságára és mindenek (értsd Rákosi és a hazai párt) feletti szovjethűségére vonatkozó megállapításain túl, az is kiviláglik, hogy a politikai rendőrségnek a hierarchiában való előrelépésével, látványos szervezeti izmosodásával párhuzamosan vezetője lelkileg és – rendszerint jelentkező szövődményként – testileg fokozatosan felmorzsolódott, leépült. Persze a külsőségekben az államvédelem parancsnoka az elvártnak megfelelően viselkedett. Szervezete nemcsak a „reakció" elleni harcból, de a Rákosi körül kialakított kultuszból is élcsapatként vette ki a részét. 1952-ben az „imádat" tetőpontján külön főtiszti bizottság alakult a legmegfelelőbb 60. születésnapi ajándéktárgy kiválasztására.[189]

Péter Gábor sem mulasztotta el az alkalmakat, hogy kifejezze a „vezér" iránti feltétlen hűségét és szeretetét. Az állomány előtt kihirdetett parancsokban sorjázta „a magyar nép bölcs tanítójának" érdemeit, és ígéretet tett a „harc" rendületlen folytatására.[190] Azonban egy év sem telt bele, és vezére elszedte kezéből a fegyvert.

AMIKOR A HÓHÉRT NEM AKASZTJÁK

A HIRTELEN JÖTT POFON

Péter Gábor életének első, igazán meghatározó fordulópontja az 1945-ös év volt, amikor a névtelenségből kilépett a politika (és rendőrsége) nagy színpadára, ahol idővel egyre komolyabb szerepeket osztottak rá, pontosabban osztott rá a födirektor Rákosi Mátyás. Nem kell bizonygatni, hogy pártfogója nélkül Péter nem érhetett volna ilyen magasságokba. 1950 elejétől hatósági jogköreit és intézményi besorolását tekintve egy kvázi államvédelmi minisztérium vezetője lett, 1950 novemberében pedig Rákosi javaslatára állandó meghívottja a Politikai Bizottságnak is.[1] Patrónusa nélkül nem élhetett volna még az akkori „törvényességen" is kívül eső eszközrendszerrel. Azonban, miként „minden jó", úgy ez a kölcsönös szolgáltatásokon alapuló és olajozottan működő együttműködés is eljutott a végpontjára, és ennek hátterében – ugyanúgy, mint 1945-ben – a nagypolitikai változások húzódtak meg.

Péter Gábor pályájának „felívelő szakasza" 1953. január 3-án átbillent csúcspontján, és szakadékba zuhant. A pillanatra később így emlékezett vissza: „Rákosi egy szombati napon fel-

Egymás mellett jóban-rosszban. Péter Gábor és felesége az Abonyi u. 13. szám alatti lakásuk erkélyén vélhetően 1945 októberében. Együtt élvezték később a pasaréti Gábor Áron utca 36. számú (korábban Gadány–Mayer-) villa kényelmét, majd viselték a kegyvesztettség következményeit is.

hívott telefonon, hogy szeretne este velem beszélgetni. Szombaton este hét órára a lakására mentem, ahol Farkas Mihály, valamint Piros László jelenlétében Rákosival való kézfogás után Boda [György] ezredes megbilincselt."[2] Azt sohasem tudjuk meg, hogy a „vacsoravendég" számolt-e közelgő vesztével,[3] de hogy aznap este gyanútlanul sétált be a kelepcébe, abban szinte biztosak lehetünk. A szuhakállói bányaszerencsétlenség mentésének (szabotázs gyanúja miatti) ellenőrzéséből tért meg, feleségét otthon nem találta, csörgött a telefon, és elhangzott Rákosi személyes invitálása. Amikor belépett a Lóránt út 4/b-be, a főtitkári rezidenciára, nem sejtette, hogy annak pin-

céjében összekötött kézzel „vár rá” neje, a vezér titkárnője, Simon Jolán.[4]

Bukásának pontos okait ekkor még nem sejthette, amivel nem volt egyedül. A főtitkár először a KV Titkárság január 7-i ülésén dobta be „az államvédelmi ügyet”. A napirend előtti mondandót nem rögzítette a jegyzőkönyv, abból mindössze annyit tudhatunk meg, hogy háromtagú ideiglenes vizsgálóbizottság alakult Rákosi, Farkas és Nagy Imre részvételével.[5] A legmagasabb pártfórum csak két héttel később, január 22-én foglalkozott a nagy leleplezéssel: a PB egyrészt Gerővel és Házi Árpáddal kibővítette a bizottságot, másrészt úgy határoztak, hogy „a bejelentés szigorú párttitokként kezelendő”.[6] A „nagy hallgatás” közepette a PB február 19-i ülésén Rákosi a szokásos nemzetközihelyzet-elemzésében vázolta az Eisenhower választási győzelme utáni imperialista veszélyforrásokat és azok hazai lecsapódásait:

„A helyzet az, hogy a leghatalmasabb kémközpont kétségkívül a katolikus egyház, így első tekintetre. De tekintettel arra, hogy a katolikusok aránylag kevesen vannak a Szovjetunióban vagy Bulgáriában, ellenben a zsidók mindenütt vannak, a katolikus egyház mellett előtérbe került a cionizmus mint kémszervezet. Ez nálunk már előkerült a Rajk-ügyben, ahol az elvtársak tudják, hogy a legtöbb halálraítélt ilyen kispolgári zsidó volt: Szőnyi, a Szalai, az Angliából meg Svájcból visszatért ilyen emigráns, úgynevezett baloldali rendőrspiclik. 1950-ben mi már észrevettük a Jacobson-ügyben, amikor letartóztattuk a Joint vezetőjét, de nem fektettünk rá elég súlyt részben amiatt, mert, ahogy most kiderült, Péterék már akkor együtt dolgoztak a cionistákkal és eltüntettek igen értékes vallomásokat és tényeket, amik rávilágítottak volna erre a cionista veszélyre, illetve a cionizmuson keresztül űzött kémveszélyre. Most, amikor Csehszlovákiában felmerült a Slánský-ügy, utána pedig a Szovjetunióban a 9 orvos ügye, természetes, hogy nálunk is felfigyeltünk erre és most a Péter-ügy felgöngyölítésével kapcsolatban kiderült, hogy Péter körül – azonkívül, hogy rendőrspiclik voltak – ezek a rendőrspiclik túlnyomó többsége vagy cionista volt, vagy aktív nyilas, Gestapo-ember. És ezek az emberek már a felszabadulás előtt vagy a Horthynál, vagy a Gestapónál dolgoztak. Péterék egyik kártevő munkája abban merült ki, hogy elrejtették azokat a bizonyítékokat, amik a magyar cionistáknak a kémtevékenységére vonatkoztak, és amelyeket ha eddig ismertünk volna, akkor előbb tudtuk volna őket leleplezni. Most, hogy a tel-avivi galád merénylettel[7] kapcsolatosan a Szovjetunió megszakította a diplomáciai viszonyt Izraellel, ez a kérdés az összes népi demokráciákban, természetesen nálunk is napirendre kerül, és meg kell vizsgálnunk, hogy soraink közé belopództak-e cionisták – kétségkívül belopództak – és hogy az állami élet, a gazdasági élet egész területén sokkal éberebbnek kell lenni ebben a kérdésben, mint ahogy eddig voltunk. Jellemző ebben a tekintetben, hogy most derült ki, hogy ez a Stöckler, aki a budapesti hitközség elnöke volt és azelőtt pedig Gestapo-kém volt, hogy ez az egyesülés alkalmával bekerült a kommunista pártba, a Magyar Dolgozók Pártjába. A Szociáldemokrata Pártban volt és néhány nappal ezelőtt zártuk ki a budai rabbit, aki 1947-ig kisgazda volt, 1947-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba és 1948-ban átjutott a mi pártunkba. Ezek a tények azt mutatják, hogy kétségkívül van tennivaló nálunk is. Ha mi ezekkel a cionistákkal szemben fellépünk, az természetesen nem antiszemitizmus, és a rendes kommunista vagy pártonkívüli zsidó, aki a népi demokráciának híve és támogatója, az változatlanul ugyanúgy fog dolgozni ezután is, mint eddig és munkáját ugyanúgy megbecsüljük és jutalmazzuk, mint eddig. Ez természetesen nem csak nálunk van így, a Szovjetunióban is. [...] Természetesen mi a Stöcklerrel, Mindszentyvel vagy a Péter Gáborral szemben egyformán a dolgozó nép érdekeit védő, a szocialista

jövőt védő kommunisták vagyunk. [...] Most, miután különösen nálunk a katolikus kémvonal megfelelő csapások után kissé óvatosabban dolgozik és helyette a cionista kémvonal került előtérbe, első vonalba, ugyanazzal a következetességgel és remélem, ugyanazzal a sikerrel fogunk velük szemben is harcba menni, mint ahogy ezt a többi ellenséggel szemben megtettük."[8]

Rákosi tehát elérkezettnek látta az időt a nagyszabású cionista per lefolytatására. A külpolitikai környezet kedvező volt. Mint utalt rá, nem sokkal korábban, 1952 novemberében Csehszlovákiában halálos ítélettel zárult a cionista kémtevékenységgel vádolt volt miniszterelnök-helyettes, Rudolf Slánský pere, 1953 januárjában bejelentették a nagyrészt zsidó orvosokból álló összeesküvés leleplezését a Szovjetunióban. Őket a kémkedésen túl magas rangú pácienseik megmérgezésével, az ország védelmi erejének gyengítésével vádolták. Sztálin antiszemitizmusa újabb cionistaellenes hullámban aktivizálódott. Az 1945 óta folyamatos ideológiai import Magyarországon is a zsidóság intézményeinek, prominenseinek ellenőrzésében csapódott le. Az Egyesült Államokból irányított segélyszervezet, a Joint megfigyelése a front elvonulásával egyidejűleg megkezdődött. Az elkövetkező években megszaporodott a szervezet égisze alatt folytatott „cionista szervezkedésről" szóló információk, ügynökjelentések száma, miként a politikai rendőrség egyházi elhárítása a vészkorszakban működő Zsidó Tanácsok kollaboráns gyanús tagjairól is gyűjtötte az adatokat. 1949-ben aztán a szovjeteknél megindult zsidóellenes akciósorozattal párhuzamosan nálunk is megkezdődtek a letartóztatások, internálták a Magyar Cionista Szövetség társelnökét, Dénes Bélát, bebörtönözték főtitkárát, Gálos Henriket. A Rajk-perben ugyancsak felemlítődött, hogy Szalai András a harmincas évek elején tagja volt cionista szervezeteknek. Majd december 13-án letartóztatták Israel Gaynor Jacobsont, a Joint magyarországi igazgatóját, de két héten belül kénytelenek voltak szabadon engedni, és a vele együttműködők, köztük a Zsidó Kórház igazgatója, Benedek László őrizetbe vétele is egyelőre javaslat szintjén rekedt meg a BM ÁVH-n.[9]

1953-ban tehát Sztálin legjobb magyar tanítványa nem késlekedett tovább a támadással, az ügyeket leporolta és egy kalap alá vette a túl sokat látott és tapasztalt államvédelmi garnitúra egy részének likvidálásával. A nagy tanítómester e téren ugyancsak példát mutatott: a szovjet titkosrendőrség korábbi vezetői közül már nem volt az élők sorában sem Jagoda, sem Jezsov. 1951. október 28. óta cellájában várta sorsának alakulását a cionista szervezkedéssel megvádolt Bjelkin is, aki – Hegedüs András későbbi miniszterelnök emlékei szerint – régi magyar kollégáját, Péter Gábort CIA-ügynöknek nevezte meg, amit Sztálin levélben közölt Rákosival. Az előző év augusztusától a miniszterelnöki posztot is betöltő pártvezér az új év, 1953 első munkanapján személyesen beszélt Hegedüsnek a tudomására jutott információról és az időközben letartóztatott ÁVH-főnök bűnösségének tárgyi bizonyítékáról: a lakásán lefoglalt fényképről, amelyen együtt látható Allen Dullesszal, az amerikai hírszerzés kulcsfigurájával (az persze más kérdés, hogy a felvétel 1945-ben készült, amikor az illető a Nyugaton lévő magyar háborús bűnösök összefogdosásában segédkezett a hozzá látogató Péternek).[10] Rákosi 1956 utáni száműzetésében írt memoárjában azt állította, hogy – másfél évvel az után, hogy Sztálin nyilvánosan hátraarcra kényszerítette az államvédelem vezetőjének leváltása ügyében – január 2-án megjelent nála egy Ivanov nevezetű belügyi tanácsadó, és átadta a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságának levelét, benne Péter Gábor azonnali lefogásának elrendelésével. Hozzá hasonlóan Gerő is tartotta magát ahhoz 1962-es pártvizsgálatuk során, hogy Bjelkin vallomása alapján Sztálin adta

ki a parancsot Péter letartóztatására.[11] A börtönben saját sorsán merengő Péter maga is arra jutott, hogy felette csakis Moszkvában ítélhettek, de ő nem Bjelkint, hanem Beriját tette felelőssé. Úgy hitte, hogy utóbbi a Rajk-ügy vizsgálata alatt Abakumovhoz címzett, a főtitkár készülő provokációjáról szóló levelét 1953. január 2-án visszaküldte Rákosinak, aki így értesülve legfőbb politikai rendőrének évekkel korábbi „árulásáról", 24 órán belül őrizetbe vetette.[12]

Hogy egészen pontosan ki és mi vetette szakadékba az ÁVH-főnököt, vélhetően még sokáig rejtély marad, az viszont biztos, hogy innentől a magyar pártvezér is ördögi ügyességgel keverte a kártyát: Péter és – időközben lefogott – társai fő bűnének a cionizmus támogatását, illetve az ezzel összefonódó kémkedést tette meg, amit, ha úgy döntenek, könnyen tálalhattak volna a közvéleménynek is, hiszen a politikai rendőrség kötelékében – főként eleinte – sok volt az egykori munkaszolgálatos, holokauszttúlélő. Legjobb tudomásunk szerint Péter Gábor nemigen nyilatkozott meg zsidó származásával kapcsolatban. Egyedül Ispánki Béla, a Szent Imre Kollégium letartóztatott tanulmányi felügyelője említi visszaemlékezésében, hogy az egyik kihallgatása alkalmával Péter így fordult hozzá: „Meg vannak győződve, hogy én mint zsidó beszélek itt magukkal. [...] A helyzet azonban egészen más. Én nem mint zsidó, hanem mint kommunista állok doktor úrral szemben. A párt megbízásából az államvédelmet képviselem. A többi tisztek, nyomozók hasonló helyzetben vannak. Az államvédelem alkalmazottai. Nem mint zsidók, hanem mint kommunisták és volt partizánok."[13] Abban nem lehetünk biztosak, hogy Ispánki pontosan idézte-e kihallgatóját, ám az bizonyos, hogy ez hűen kifejezte Péter (és a többi, az illegális mozgalomba bekapcsolódott, majd 1945 után vezető pozíciókba került zsidó származású kommunista) identitását.[14] Péter egyáltalán nem gyakorolta vallását, és

cionista sem volt, szellemi, politikai tájékozódását, cselekedeteit egyedül a kommunista eszme, a mozgalom, a párt, illetve annak céljai, érdekei szabták meg. Zokszó nélkül hajtatta végre helyettese és „hitsorsosa", Szücs Ernő megkínzását vagy éppen a cionista mozgalom fő szervezőjének, Dénes Bélának a letartóztatását, aki Ispánki fentebbi megfigyelésével szinte azonos következtetésre jutott: „...elég sok zsidó nyomozóval akadtam össze az ÁVO-n, legnagyobb részüknek halvány fogalmuk sem volt nemcsak a cionizmusról, de a zsidóságról sem".[15]

1953 elején a sajtóban még híre-hamva sem volt az Államvédelmi Hatóság lefejezésének, de még az MDP vezető köreibe is csak hébe-hóba szivárogtak át az információk. A Központi Vezetőség február 26-i ülésén Rákosi megtartotta beszámolóját Péterék kártevéséről, a hallgatóság pedig az elvárt koreográfia szerint önkritikával és a bukott ÁVH-vezér mocskolásában a próbálta egymást felülmúlni. A sárdobálás már-már odáig fajult, hogy magának a főtitkárnak kellett figyelmeztetnie a tagságot: a pellengérre állított államvédelem ne legyen „malaclopó köpeny", ami alá minden hibájukat be akarják rejteni. Az ülés egyhangúlag elfogadta Péter kizárását a pártból, végül Gerő mindenkit figyelmeztetett, hogy a „Péter Gábor és bandájára" vonatkozó ismereteik „szigorú párt- és államtitkot" képeznek.[16]

A „BANDATAGOK"

A Conti utcai Állambiztonsági Büntetőintézetben Péter Gábor őrizetes kezéről január 12-én vették le Longines gyártmányú, kockás szíjjal ellátott óráját, majd egy héttel később két ávéhás tiszt jelent meg a Gábor Áron utca 36. szám alatt, hogy villájában házkutatást tartson, január 26-án pedig az irodája került sorra. Számba vették hivatalos iratait, személyes dokumentumait, fény-

képeit, jegyzeteit, fegyvereit, folyóiratokat, indexen lévő könyveket (köztük két Mein Kampfot és öt Nyirő-kötetet). A minden jel szerint több alkalommal átrostált vizsgálati anyagból ennél többet nemigen tudhatunk meg a hatóság félreállított vezetőjének első fél évéről.[17] Fogdaéletének árulkodó jeleit részben a megsemmisítési jegyzőkönyvek őrizték meg. 1963 júliusában elégették Péter „spiclikről, provokátorokról, gyanús elemekről" készített 1953. március 8–9-i feljegyzéseit, három évvel később szintén a BM épületének kazánházában lett a lángok martaléka az ügyiratokról készített 1282 filmnegatív kocka, benne például Péternek Szirmai Istvánra tett vallomásával és a ruhatáráról készített fotókkal.[18] Utóbbi akár kontrollforrásként is szolgálhatna Farkas Vladimir emlékeire, hogy Péter ízlésesen öltözködő, de puritán ember benyomását keltette, hiszen szinte kizárólag divatos, középszürke öltönyben, világosszürke pupliningben, szintén hasonló színű selyem nyakkendővel és fekete félcipőben lehetett látni. A feltételezett minőségi, ám szűkös ruhatárral ellentétben Piros László közlése szerint főnökük lakásának gardróbjában negyven ilyen ruhát és hozzá tartozó kiegészítőket találtak.[19]

Kihallgatásaira, az ügy kezdetére más forrásokból, elsőként Rákosi szokásos sajtcéduláiból következtethetünk. Januárban ezeken küldte meg instrukcióit Farkas Mihálynak, hogy a nyomozásnak elsődlegesen Péter Gábor illegális múltjára (lebukások, letartóztatások), külföldi útjaira (Jugoszlávia, Ausztria, Csehszlovákia), titkosszolgálati kapcsolataira és a cionista kombináció jegyében az „izraeli hírszerzés" elhárítására tett lépéseinek feltérképezésére kellett irányulnia. A főtitkár elvárásként fogalmazta meg Péter feleségének és közvetlen beosztottainak kikérdezését, sőt az életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Brankov és Kádár János kihallgatását is. Rákosi külön figyelmeztette Farkast, hogy Péter 1945 előtti tevékenységének szemtanúival a „legjobb kihallgatók" foglalkozzanak.[20]

A politikai rendőrség vezetőjének megüresedett helyét a letartóztatáshoz asszisztáló Piros László, az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka vette át, és az iránymutatások alapján fogott neki a munkának, amelynek fő sodorvonala egyelőre a mozgalmi bűnök feltárása volt, és amiben nemcsak saját apparátusára, de önkéntes adatszolgáltatókra is támaszkodhatott. Zalai Ilona, az ÁVH nyilvántartójának alosztályvezetője jelentést tett többek között arról, hogy az 1937-es megismerkedésükkor gyanús volt számára „Béni" urizálása, az, hogy tüdőbetegsége ellenére jól öltözött, kávéházba járt, és drága ajándékokkal halmozta el barátnőjét, mi több, szeretetével odáig ment, hogy 1945 után eltüntette az irattárból a Horthy-kori politikai rendőrség által felvett, Simon Jolánra terhelő jegyzőkönyvet. Tóth László, a Gazdasági Akadémia marxista tanszékének munkatársára örömest osztotta meg emlékeit a szabók szakszervezetében megismert Eisenbergerről, annak ügyes-bajos dolgairól. Bejelentésében olyan gyanút keltő húzásokról számolt be, mint hogy szaktársa nem szerette a feleségét, és csak azért vette el, hogy megszerezze neki a magyar állampolgárságot, 1942-ben pedig többeket figyelmeztetett, hogy ne menjenek haza, mert keresik őket, majd egy hét múlva, amikor jelezte nekik, hogy tiszta terep, még aznap éjjel letartóztatták otthonaikban a társaság tagjait.[21] A vádaskodások és a fals adatok (mint Simon Jolán külföldi állampolgársága) mellett szépen gyarapodott a letartóztatottak száma. Májusban az ügy vizsgálatának vezetésével Dékán Istvánt bízták meg. A reaktivált kémelhárító intézkedési terve továbbra is „a régi bűncselekmények alapos kivizsgálásának" nyomvonalán haladt, aminek elősegítése érdekében az őrizetesekkel szemben fenyítéseket és könnyítéseket egyaránt alkalmazhatónak tartott.[22]

A bukott ÁVH-vezér sorsában sokan osztoztak: a Péter Gábor és társai ügybe több mint 110 személyt kevertek bele.[23]

A legnépesebb csoportot az ÁVH felső vezetéséből kiemelt személyek adták. Január folyamán tizenkét államvédelmi tisztnek ért véget egyik pillanatról a másikra a többéves, gyakran 1945 óta tartó szolgálata. Péterrel szinte egy időben kattant a bilincs Bálint István orvos ezredesnek, Csapó Andornak, az ÁVH-épületekért felelős gazdasági részleg vezetőjének a kezén, utóbbit napokon belül követte helyettese, Komendó János. Péter legbizalmasabb köréből lefogták állandó kísérőjét, Kovács Józsefet. A politikai rendőrségnek alig akadt olyan részlege, amelyet ne érintett volna a tisztogatás. Letartóztatták a Gyűjtőfogház rettegett parancsnokát, Bánkuti Antalt, a nyilvántartás és az operatív technika területén érdemeket szerzett és a nyugat-európai hírszerzés osztályvezetői székében kikötő Bauer Miklóst, a korábban titkársági, tájékoztatási, végül tanulmányi ügyekért felelős Szendy Györgyöt, a belső reakció elleni harcot irányító Szöllősi Györgyöt, a hírszerzés éléről Tihanyi Jánost és az operatív főosztály második emberét, a verésekben is gyakorlott Réh Alajost. Májusban követte őket Csapó köréből Máy László és Vándor Ferenc. A lefogott államvédelmi vezetők külön körét képezték azok, akik 1953-ban már nem dolgoztak a „cégnél". Január elején utánanyúltak az 1951-től a BM büntetés-végrehajtásnál foglalkoztatott Princz Gyulának. A civil életben érte utol a „számonkérés" Lakatos Dezsőt, aki pár hónapja még az ÁVH személyzeti főosztályának vezetését látta el, és még bele sem melegedhetett a munkába a Szakszervezetek Országos Tanácsánál, továbbá Csapó elődjét, Érsek Tibort, ekkor a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetőjét, valamint szintén a régi kincstárnoki csapatból az államvédelmi gépkocsik üzemeltetésében való jártasságát 1951-től az Autó- és Alkatrész Ellátó Tröszt vezetőhelyettesi székében kamatoztató Szabolcsi Mihályt.

Lefogták az igazságügyi tárcánál landoló egykori ávéhás fővizsgálókat, Timár Istvánt, Károlyi Mártont és magát a minisztert, Décsi Gyulát. A kihallgatások terén óriási tapasztalatokat szerző Vajda Tibor sem sokáig parkolhatott a Statisztikai Hivatalnál, és februárban lényegesen más minőségben került vissza egykori munkahelyére az Egészségügyi Minisztériumhoz átvezényelt katonai elhárító, Janikovszky Béla. A bécsi magyar követség rendkívüli ügyvivői székéből kellett felállnia az ÁVO párttájékoztatóit szerkesztő, majd káderügyeit irányító Mátrai Tamásnak, és nem űzhette tovább polgári foglalkozását a KEOKH és Útlevélalosztály éléről egy évvel korábban leváltott Zalai Sándor sem.[24] 1953 májusára összesen 23 aktív vagy korábban vezetői pozíciót betöltő tisztet vettek őrizetbe. Csak azért nem többet, mert akadtak olyanok, akik inkább az öngyilkosságot választották, mintsem a jól ismert falak közé kerüljenek. A titkos ellenőrzési módszerek üzemeltetése terén elévülhetetlen érdemeket szerzett Száberszki József (ekkor a Pénzügyminisztérium nemzetközi devizafőosztályának vezetője) a letartóztatását megneszelve végzett magával, hasonlóan cselekedett az ÁVH Vizsgálati Osztályának parancsnoka, Juhász László, de csak az után, hogy édesanyját agyonlőtte.[25]

A következő nagy merítés a politikai rendőrség alacsonyabb beosztásban lévő, illetve ilyen szolgálati múltú állományát érintette. Ide sorolhatók a „sokat látott" sofőrök: Csapó Andornak két, Péternek négy gépkocsivezetőjét szállították ki a volán mellől (utóbbiak közülük kettő ekkor már civil fuvarosként rótta az utakat),[26] továbbá az ÁVH első emberének és „épületgondnokának" titkárnői: előbbié, Pataki Ferencné mint kitartott „szerető" kapott szerepet az ügyben.[27] A néhai Szücs Ernő egyik titkárnője is sorra került, Koós Béláné ekkor már a Külügyminisztériumban dolgozott, de szükség lehetett rá mint Szücs és Péter bűnös kapcsolatának közvetlen szemtanújára.[28] A Pénzügyminisztériumból szállították be a hatóság pártbizottságának egykori személyzetisét, Fodor Andrásnét, és az 1946-tól

1952-ig a szervezetnél, ezután az Állami Biztosítónál dolgozó Fehér Sándort, akit Péter „bizalmi emberének", egyúttal a jugoszláv Állambiztonsági Igazgatóság, az UDB (Uprava Državne Bezbednosti) által beszervezett kémnek tituláltak. A Széchényi Könyvtár zárt anyagának ávós felügyelője, az 1951-ben Kistarcsára internált és rá következő év április 4-én szabadult Sági Ferenc viszont elsősorban nem államvédelmi beosztása okán, hanem Péter mozgalmi múltjának tanújaként lett az illusztris társaság tagja.[29]

Péter közelebbi és távolabbi beosztottai mellett nem kerülhették el sorsukat családtagjai sem. A vele egy napon letartóztatott, a KV-iroda helyettes vezetőjeként Rákosi közelében dolgozó feleségét gyorsan követte bátyja, nővére és sógora, Lusztig Gyula, akiket még ő hozatott vissza a tengerentúlról (Sámuelt 1948-ban, Katóékat 1950-ben), valamint unokatestvérei, Meczner Mária és az időközben Vörösre magyarosító Erzsébet, férjezett nevén Garamvölgyi Lászlóné és annak ávéhás főhadnagy házastársa.[30] Csapó Andor és Bálint István feleségei is osztoztak férjeik sorsában.[31] (A politikai rendőrség vezetőjének bukása baráti társaságát is utolérte, 1953. március 20-án a *Szabad Nép* apró betűs hírek között hozta a Babits Antalnak, a Kútvölgyi Kórház igazgatójának felfüggesztéséről szóló közleményt.)[32]

Az ügyben őrizetbe vették a Péter privát szférájába „hivatalból" bepillantást nyerő személyzetet: a pasaréti villát és a kertet gondozó házaspárt és a háziakat kiszolgáló alkalmazottat, sőt a háziúr „tilosban járásának" szemtanúit, azaz a Patakiné számára kiutalt ingatlan házfelügyelőit, sőt még a szomszédos épület gondnokát is. Úgyszintén gyanúsítottként hallgatták ki Lusztig Gyula, Eisenberger Sámuel és Csapó Andor háziasszonyait, utóbbi egészen májusig volt a hatóság foglya, a többieket egy napon, február 7-én szabadon engedték, kivéve Patakiné alkalmazottját. A „fecsegő természetű" hölgyet, tartva attól, hogy elkotyogná a szupertitkos ügy részleteit, internálták, sőt májusban be is szervezték, hogy mindenképpen elejét vegyék bárminemű információ kiszivárgásának. Hamar kiderült azonban, hogy az illető alkalmatlan a hálózati munkára, így júliusban megszakították vele a kapcsolatot.[33]

A „világméretű zsidó összeesküvéshez" Péterék cionista kapcsolati hálóját is meg kellett szőni. 1953 januárja és márciusa között a hazai zsidóság számos meghatározó szereplője került lakat alá, köztük Stöckler Lajos, a Budapesti Izraelita Hitközség és a Magyar Izraeliták Országos Központjának elnöke, Domokos Miksa, a budapesti hitközség főtitkára és Csengeri Leó, a debreceni hitközség elnöke. Szovjet mintára magyar „cionista orvosokra" is szükség volt, ezért letartóztatták a Szabolcs utcai Zsidó Kórházból Benedek László főorvost, valamint Zádor Imrét, a Kútvölgyi Kórház ideggyógyászát, utóbbit azzal a váddal, hogy pártfunkcionáriusokat indokolatlanul zárt osztályra szállíttatott. Őrizetbe vették a rendőrségnél Joint-segélyadományokat terelgető Bartók Ervint és a szervezet több munkatársát: Biener Alfrédnét, Keszler Emilt, József Andrást és Marosi Józsefnét. Bevonták az ügybe az 1949-ben elítélt cionistákat, a raborvosként praktizáló Dénes Bélát és az időközben kitelepített Gálos Henriket, kiegészítve a „kémcsoportot" (tágan értelmezve a cionizmust) az ultraortodox Agudat pártból Grossberg Ervinnel és a Zsidó Világkongresszus magyarországi tagozatának főtisztviselőjével, a Mapáj cionista párt vezetőségi tagjával, Beneschofsky Ilonával. Ellenük a kémkedés mellett a múlt „bűneit" is felhozták. Felmelegítették például a Zsidó Tanács népellenes tevékenységét, a szervezetben ugyanis a nyilas uralom alatt vezető szerepet játszott Domokos és Stöckler, ugyanakkor a kollaboráció bizonyításához nem ártott az akkori alkalmazottak közül is válogatni, ezért hurcolták el Rónai Zoltán rendőr századost is.[34] A koncep-

ció hangsúlyos eleme lett Raoul Wallenberg meggyilkolása, a vizsgálótisztek igyekeztek tehát ahhoz tetteseket társítani. (Stöckler vallomása alapján a gyilkosság végrehajtásával a Honvéd Hadi Technikai Kutató Intézet kooperátorát, Szabó Károlyt és a Szabolcs utcai kórház házimunkását, a volt nyilas Szalai Pált gyanúsították.)[35] Kihallgatták a váci fegyintézetben az 1946-ban illegális zsidó kivándorlásban segédkező Salzer Hermannt, mivel a börtönhálózaton olyan információ akadt fenn, hogy korábban Péter személyesen kereste fel a cellájában.[36]

A tisztogatás elérte a pártelitet is. Február elején lefogták a Központi Ellenőrző Bizottság titkárát, Bárd Andrást, egyidejűleg visszahívták a Politikai Bizottságból az Országos Tervhivatal elnökét, Vas Zoltánt, valamint a budapesti pártbizottság első titkárát, Kovács Istvánt. Az indok az utóbbi kettő esetében „az éberség elmulasztása" volt, valójában mindannyiuknál zsidó származásuk volt a döntő. Ugyanez állt a Magyar Rádió elnöke, Szirmai István letartóztatásának a hátterében is.[37]

A nagy cionista ügyet fabrikáló államvédelmi tisztek volt főnökük „kémkedési" tevékenységét azzal akarták még hihetőbbé tenni, hogy több „imperialista" hírszerző szervezet „képviselőjét" helyezték be a történetbe. Említettük az UDB-vel kapcsolatba hozott ávéhást, Fehér Sándort. Ezen a vonalon került elő Péter egyik mozgalmi embere, Berán Iván, illetve Brankov „ügynökei", Živko Boarov és a jugoszláv követség volt fordítója, Nikola Jancsics (Jancsity Miklós). Piros László vizsgálói az 1945-ös év reflektorfényes eseményei mögött is kapargattak. Elővették a háborús bűnösök leszállítójának, Himler Mártonnak egyetlen, a holokausztot túlélő testvérét, hogy információt szedjenek ki belőle Csapó Andornak és az amerikai hadsereg ezredesének találkozóiról. A saját műhelyében dolgozó asztalos vallomása szerint ezeken az összejöveteleken a politikai rendőrség létszám- és elhelyezési problémái mellett Péter egyesült államokbeli rokonsága is szóba került. Csapó állítólag felkérte Himlert főnöke családi leveleinek kézbesítésére. Az amerikai kémhistóriát színesítette a külhonba szakadt rokonság. Eisenberger Sámuel a kihallgatásán ugyanis elmondta, hogy 1948 októberében egy parkban történt molesztálás gyanújával őrizetbe vették az amerikai hatóságok, s ekkor említést tett öccséről, Péter Gáborról. Három hét múlva megnyílt a zárkájának ajtaja, megjelent Kató, és közölte vele, hogy haza fog utazni. A felügyeletre szoruló bátyjáért, Sámuelért a BM ÁVH vezetője ekkor Bálint István javaslatára a magánpraxist folytató Székács István orvos-pszichológust utaztatta ki. 1953. januárban az utaskísérőt feleségével együtt letartóztatták, annak bizonyítása céljából, hogy Sámuel visszatelepítési ügyletét az FBI-jal ütötte nyélbe. (És hogy miért kellett Sámuelért egy orvosnak utaznia? Arra hamarosan választ kapunk.) Többen vannak, akikről a megmaradt iratokból ki sem derül, hogy miként kapcsolódtak volna a Péter-ügyhöz, mint például az MTI-nél leleplezett „angol katonai hírszerző". Egy másik esetben nem közvetlenül Péternél, hanem beosztottjánál „találtak rá" az árulásra, ezért tűnt felhasználhatónak az II. kerületi rendelőintézetben praktizáló sebészorvos, akit azzal gyanúsítottak, hogy 1944-ben a Magyarországon tevékenykedő svéd Vöröskeresztnél szemtanúja volt, ahogy a szervezet főmegbízottja, Waldemar Langlet Bálint Istvánt beszervezte.[38]

Előkerült a pakliból a „horthysta rendőrspicli" vádja is, amelyet 1945-től, Demény és más „frakciósok" ügyétől kezdődően alkalmaztak, majd a későbbi párton belüli tisztogatások során gyakorlattá vált a módszer. Már az előbb említettek között is szerepeltek olyanok, akik Péter régi ismerősei, társai voltak a munkásmozgalomból, így az ÁVH-ból Janikovszky Béla, Pataki Ferencné, Fodor Andrásné, Sági Ferenc, vagy a „kémgyanús" elemek közül Berán Iván. Mások kifejezetten az 1945 előtti „pártárulás" után kutatva kerültek képbe, mint a korábban

letartóztatott illegális kapcsolatai, Gács László és a Szücs-ügybe belekevert Jolsvai Vilmos. Veres Klárát vele és Szirmai Istvánnal közös besúgói tevékenységgel gyanúsították. A kört tágították a Gács és Horváth Márton megbízása alapján illegális nyomdát üzemeltető Ruzsa Imrével, aki a vád szerint az Andrássy-laktanyában folytatott nyomozás alkalmával elárulta kapcsolatait, a Gács lebuktatásában „részt vevő" Tóth Mihályt is őrizetbe vették. A Horthy-rendőrséggel való együttműködést olvasták az 1945 előtt bebörtönzött, internált, majd Auschwitzba deportált Bass Tibor (Péter 1945-ös ténykedésének egyik fotókrónikása) fejére. A mozgalom mártírjai, Schönherz Zoltán és Rózsa Ferenc vesztének „okozói" sem menekülhettek, előbbi lebukását Kása Istvánné, utóbbiét Pál Júlia számlájára írták.[39]

A börtönben Piros László és Farkas Vladimir felkeresték Deményt, aktuálisan Péter Gábor besúgói múltját kellett volna igazolnia,[40] vélhetően ugyanezt várták volna el az internált Tényi Mátyástól. Gyanítjuk, hogy az Andrássy út 60.-ból való kivételes szabadulásáról kellett beszámolnia a volt csendőr törzsőrmesternek, Juhász Antalnak, akit – háború utáni szolgálatai ellenére – 1950-ben mégiscsak elítéltek, és azóta „várta" halálos ítéletének végrehajtását. A vizsgálók látókörébe került Gyenes András, aki csendőri múltjával a háta mögött a PRO-n, majd a BM-ben is komoly karriert futott be, egészen 1951-es letartóztatásáig. Rajtuk kívül még tucatnyi 1945 előtti politikai detektívet hallgattak ki, többségük Wayand Tibor és/vagy Hain Péter baloldaliak elleni nyomozócsoportjában dolgozott, Temesi Béla Péter 1935-ös kihallgatója volt, Ladányi Józsefet Simon Jolán beszervezésével gyanúsították meg. Sőt előszedték a budakeszi szanatórium egyik tüdőszakorvosát, akiről kiderült, hogy Hain Pétert igen, ám az ugyanott betegeskedő Eisenberger Benjámint nem kezelte. A megdönthetetlen bizonyítékot a lefoglalt kórtörténeti lap szolgáltatta.[41]

Az ÁVH-vezérkartól a tüdőkórházig vagy éppen e fentebbi kategóriákba nehezen sorolható Werner Manó „kispolgári származású" fűszerkereskedőig, akit Csapó Andor a Virányos úti „ÁVH Magazin" vezetésével bízott meg, és a gyanú szerint tudomással bírt államvédelmi tisztek kémtevékenységéről,[42] igen színesre sikeredett Péter Gábor „bandájának" tagsága.

A HŰTLENSÉG ÁRA

A letartóztatottak többsége már harmadik hónapját töltötte az ÁVH őrizetében, amikor a Szovjetunióban fordult a kocka. 1953. március 5-én meghalt Sztálin, és ez a zsidó orvosok perére is hatással volt. A *Pravda* április 4-én közölte, hogy a vádak alaptalannak bizonyultak, és valamennyiüket szabadon bocsátották. A változások itthon sem maradhattak el. Még mielőtt bemutatnánk az enyhülés időszakának a Péter-ügyre gyakorolt közvetlen hatását, érdemes elidőzni az ÁVH letartóztatott vezetőjének ebben az időszakban keletkezett – és ez idáig egyetlen ismert – személyes vallomásánál. Az április 20-án készült saját kezű feljegyzés a korábban említett, Bjelkin-féle gyilkossági felbujtásról, Popescu haláláról ad számot, kiegészítve a szovjet tanácsadó harácsolásával (magának követelte az elhunyt román férfinál lefoglalt körülbelül harminc aranyórát) és a magyar vezetés iránti hírigényével. Vajon miért csak ezt az egyetlen dokumentumot kímélte meg kihallgatási jegyzőkönyveinek – már említett – későbbi selejtezése? Jó eséllyel a Szovjetunióból kérhettek terhelő adatokat a Péterrel éveken keresztül hivatalos kapcsolatban álló és a cionista összeesküvés vádjával másfél éve börtönben sínylődő volt kelet-európai kémelhárítóra, Bjelkinre. Újabb kérdéseket vet fel a vallomás utolsó mondata: „1952. november 7-én értesültem arról, hogy Bjelkint őrizetbe vették. Ezt nekem Vologya mondta el. A feleségemnek

elmondtam."[43] Az, hogy több mint egy év késéssel jutott el hozzá a szovjet Állambiztonsági Minisztérium bukott főtisztjéről a hír, akár még magyarázható azzal, hogy a koncepcióalkotás hosszú folyamatában a kommunikáció időzített, késleltetett, kontrollált volt, sőt az ügyeket gyakorta szigorú hírzárlattal hallgatták el. (Persze fennáll az eshetőség, hogy a dátum leírásakor Péter egy évet tévedett.) De ami kiváltképp felkelti kíváncsiságunkat: vajon ki Vologya? A dokumentumot közreadó szerkesztők Nagy Imre „mozgalmi fedőnevével" azonosítják, ám ez téves információ. Vologya az ő ügynöki fedőneve volt, mivel, mint az köztudott, emigrációja idején a harmincas években kapcsolatba került a szovjet titkosszolgálatokkal. Az ilyen jellegű együttműködésbe majd minden, a Szovjetunióban tartózkodó magyar belekényszerült, az eszmébe vetett hittől vagy a kommunista kötelességtudattól vezérelve – egyszerű természetességgel – ráállt. Nagy valószínűsíthetően az ellene 1936-ban lefolytatott pártvizsgálatig, netán 1938-as bebörtönzéséig, illetve a háború kitöréséig és bevonulásáig dolgozhatott a szervezetnek.[44] Nos, ha ez a Vologya „az" a „Vologya", vajon miért látta szükségét a bukott ÁVH-vezér, hogy egy zárómondat keretében odatűzze Bjelkinről szóló irományának végére? Rákosi, miután júliusban a miniszterelnöki széket át kellett engednie Nagynak, elkezdte terjeszteni róla: a Kremlből időközben kiebrudalt, letartóztatott „Berija embere".[45] Reálisnak tűnik, hogy a magyar pártvezér már ekkor gyűjtögette a muníciót a hatalmi harcokhoz, azonban áprilisban még ő sem sejthette a szovjet belügyminiszter közelgő bukását. Elképzelhető tehát, hogy a vallomás a szovjetek és/vagy a magyar pártvezér megrendelésére készült, ám a valódi okokat nem ismerjük. Péter három évvel később, a párt elé tárt „igazságok" sorában elpanaszolta a január 3-i letartóztatását követő sanyarú sorsát, miszerint a Lóránt útról még aznap este fél nyolckor a Conti utcai börtönbe vitték, és ott tartották bilincsben éjjel-nappal egészen

május 25-ig déli 12 óráig. Az őrzésére Rákosi testőrségének tagjai lettek kijelölve, egyikük kísérte a kihallgatásokra, a másik a cellájában felügyelte, és időnként pofozta.[46] Egy év múltán Gerő Ernő (1953 júliusától belügyminiszter) a szovjet nagykövet, Kiszeljov előtt elismerte, hogy „a nyomozás első szakaszában [...] használtak bizonyos törvénytelen eszközöket, de természetesen ez meg sem közelítette azt a mértéket, ahogyan ezt Péter idejében alkalmazták".[47] Gerő azonban hallgatott saját és Rákosi szerepéről az ügyben, csak jóval később, 1962-ben nyílt meg. Elmondta, hogy a főtitkár személyesen bízta meg az irányítással (mondván, „nézzen utána, mi van"), ennek megfelelően március elejére a vizsgálat stratégiáját előkészítette a főkihallgatókkal.[48] A fizikai kényszer – mint Péter korábbi áldozatainál, most nála is – a vallatás folyamatát gyorsíthatta meg, április 20-án pedig annak tárgya akár Bjelkin és Nagy Imre is lehetett. Utóbbi esetében persze, még egyszer hangsúlyozzuk, a lehetőség csak akkor áll fenn, ha Péter Vologyája Nagy Imre.

A dokumentum születéséhez képest utóélete sem kevésbé problematikus. 1994-ben facsimile közölte az *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* című forráskiadvány-sorozat 3. kötete. A szerkesztők a gépelt (és közlendőjük szerint kézírásos változatban is fennmaradt) iromány származási helyének a Péter-ügy egyik, akkor még a belügyi (volt állambiztonsági) irattárban található dossziéját jelölték meg. A vizsgálati anyag 1997-ben átkerült a Történeti Hivatal őrzésébe, majd 2003 óta annak jogutódja, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kezeli. A szóban forgó vallomás azonban a hivatkozott ügydossziéban nem található, minden valószínűség szerint 1997-ben nem került át a nyilvános közgyűjteménybe.

1953 nyarán az enyhülő politikai háttér és a szovjet példa indokolta, hogy az ügy cionista vonalát feladják. Rákosi később úgy emlékezett, hogy Berija szorgalmazta a felülvizsgálatot és

egy bizottság felállítását Tyiskov vezetésével (persze a főtitkár ebben még inkább bizonyítva látta, hogy Péter „Berija beszervezett ügynöke").[49] A letartóztatott ÁVH-vezér is a nevezett szovjet „tanácsos" – az idejét tekintve pontosan meg nem határozott – érkezéséhez kötötte később ügyének jobbra fordulását, azt, hogy „megszabadult a bilincstől", illetve nem lett része Rajkékhoz hasonló „szégyenben" és „megalázásban". Másodszor mentették meg az életét a „szovjet emberek": 1945 januárjában és 1953 júniusában – fejezte ki hálóját három évvel később.[50] Tyiskov valójában az állambiztonság munkatársaként[51] érkezett Budapestre, tehát a mentőakció, amely Péter fogva tartási körülményeiben javulást hozott és elhárította a nyilvános pellengér (a kirakatper), sőt talán a bitófa veszélyét, közvetve főnökének, Berijának volt köszönhető. A szovjet titkosszolgálat feje Pétert megmenthette, ám magát nem tudta, a sztálini örökségért folyó harcoknak esett áldozatul, június 26-án letartóztatták, az év végén kivégezték. Itthon az MDP Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozatai között kiemelt szerepet kapott a törvényesség helyreállításának igénye, amelyhez Rákosi pozíciójának átmeneti gyengülése és Nagy Imre megerősödése társult, előbbit főtitkárból a párt első titkárává „fokozták le", és a kormányrudat is át kellett engednie Nagynak.

A koncepcióváltás következtében a „cionizmushoz" kötődő őrizetesek, kisebb fajsúlyú államvédelmisek és a mozgalmárok jó részét júniustól folyamatosan szabadon engedték, míg voltak, akiket más ügyekhez „csoportosítottak át" (Benedek László és társai, Stöckler Lajos, Bartók Ervin, Csengeri Leó ügyében végül a kémkedés és a hűtlenség vádját ejtették, 1954-es jogerős ítéleteikben hivatali- és szolgálatititok-sértés, valamint devizagazdálkodás megsértése szerepelt.) A főtisztek közül kiszabadult Bauer Miklós, Lakatos Dezső, Mátrai Tamás, Réh Alajos, Szendy György, Szöllősi György, Tihanyi János és Zalai Sándor.[52]

Visszanyerte szabadságát Eisenberger Sámuel és Kató. Az idősebb fiútestvér szabadlábra helyezésekor – a határozat szerint – az is nyomott a latban, hogy egy orvosi szakvélemény „szellemileg korlátoltnak" minősítette, és más gyanúsítottak/tanúk úgyszintén „megerősítették", hogy „nem beszámítható".[53] Már sem az eredeti elmeszakértői állásfoglalás, sem a vallomások többsége nem lelhető fel a dossziékban. A peranyagmaradványok alapján miután Székács doktor hazakísérte Sámuelt, Budapesten Péter az államvédelem „házgondnoka", Csapó Andor közbeiktatásával rendezte lakhatását és ellátását. A mellé felvett házvezetőnő egy mogorva, végletekig zárkózott, beteg („nem normális") emberről számolt be 1953-ban a Sámuelről faggatózó nyomozóknak.[54]

Katónál két orvos tiszt egy régebben lezajlott „hasadásos elmezavar üldöztetéses formája utáni állapotát" diagnosztizálta, amit – egybehangzó véleményük szerint – az élethelyzet hirtelen és drasztikus megváltozása (vizsgálati fogság, férje, Lusztig Gyula letartóztatása) elevenített fel. A kórelőzményi bejegyzéseikben az olvasható, hogy a korábbi idegi problémákról és orvosi ellátásról Kató maga számolt be, és letartóztatása óta már túl volt két „insulin, tetracor és elektrosokk terápián".[55] A szakvélemény Péter Gábor nővérét „beszámíthatóságában korlátozottnak" minősítette, zárt osztályra került, onnan 1956 nyarán kérte elbocsátását, arra hivatkozva, hogy bár az Egyesült Államokban hat hónapig skizofréniával kezelték, nem elmebeteg.[56] Az intézet kapui szeptemberben nyíltak meg, miután a konzílium pszichiátriai előzményében nem tapasztalt kóros adatokat, továbbá nem látta bizonyítottnak, hogy az Egyesült Államokban klinikai megfigyelését valamiféle elmebetegség okán folytatták volna, és mivel viselkedése minden téren értelmesnek volt mondható, „nem elmebeteg, a nála mutatkozó bizalmatlanság sajátos helyzetéből adódik, nem kóros túlértékelés. [...] sem ön-,

sem közveszélyes" – szólt a diagnózis, ezért elzárásának fenntartását indokolatlannak minősítették.[57] A Péter Gábor nővérének egészségi állapotával foglalkozó 1953-as és 1956-os szakvélemények között éles ellentét feszül. Az antagonizmus feloldására természetesen nem vállalkozhatunk, képtelenség megállapítani, hogy Eisenberger Kató élete folyamán valóban küzdött-e bárminemű elmezavarral, és ha egyáltalán igen, mikor. Azt azonban kijelenthetjük, hogy nem ő lett volna az egyetlen, aki nem betegség, hanem alantas politikai machinációk vagy személyes érdekek eredményeképpen kap az ÁVH-tól „beutalót a Lipótmezőre" (láthatjuk majd pár oldallal később).

Mindazonáltal bizonyára számos olvasóban felvetődik a kérdés, hogy az Eisenberger családban tapasztalható/feltételezhető defektusok mint genetikai meghatározottság megelőlegezhették-e a Péter „hóhérsegédi" szerepvállalását.[58] Sajnálattal kell közölnöm, hogy a furdaló dilemma feloldását nem e könyv oldalain találják meg. Hiszen milyen szakmai választ fabrikálhatna egy történész a medicina tudományterületére tartozó problémakörben? Nagyjából ilyet: a testvérek egészségi állapotának ötvenes évekbeli „leleteit" egy koncepciós elemekkel tarkított per hívta életre, ezért a speciális keletkezési kontextusból következőleg szinte minden csak feltételezhető. Feltehető, hogy Sámuel és Kató sem küzdött olyan terheltséggel, amely a családon belül öröklődött volna, miként az is, hogy egyikük vagy akár mindkettőjük valamiféle idegrendszeri betegségben szenvedett. Ez esetben, mivel bátyja „félkegyelműségének" pontos kórismé-jét homály fedi, kizárólag Kató skizofréniáját lehet rokonsági értelemben továbbgondolni. Főleg, hogy a hallucinációkban, szorongásos téveszmékben, rendezetlen beszédben, gondolkodásban jelentkező betegség kialakulásában környezeti és genetikai hatások egyaránt szerepet játszhatnak, testvérek esetében kilenc százalékra teszik a megbetegedés gyakoriságát.[59] Logikus magyarázat lehet ezek után: Péternek kicsi, de valós esélye volt arra, hogy életének valamely szakaszában a fentebbi tünetek jelentkeznek nála, ellenben jóval, de jóval nagyobb eshetőség, hogy nem osztozott a súlyos családi örökségben. Összességében kijelenthetjük, az, hogy bizonyos fokú elmezavarok a testvéreit esetlegesen nem kímélték, még nem jelenti törvényszerűen Péter érintettségét. Ha viszont mentális betegséggel küzdött élete folyamán vagy a pálya valamely szakaszában, annak egyrészt dokumentációja nem maradt fenn, mi több, arra utaló „jeleket" sem találni,[60] másrészt az agyi működés kóros elváltozása és az erőszakhoz való viszony (tettlegességre, szadizmusra való hajlam, mások szenvedésének kéjes élvezete, netán az ilyen helyzetekben mutatott szenvtelenség) általános, majd a „hősre" fókuszált elemzésére nincsenek meg a megfelelő eszközeim.

Péter Gábor testvéreihez hasonlóan szabadultak az unokatestvérek, ellenben nem volt ilyen szerencsés Lusztig Gyula, aki a fogdában – a boncolás megállapítása szerint – gyomorfekély és súlyos szívbaj következében elhunyt, valamint Garamvölgyi László sem, aki kivetette magát az őrzésére kijelölt helyiség ablakán. Szintén a vizsgálati fogsága alatt halt meg Szatmári Jenő újságíró, őt májusban – szintén a korabeli iratok szerint – a rák vitte el (a rendelkezésre álló iratokból nem derül fény arra, mi is lett volna az ő szerepe az ügyben).[61]

Az év nyarától tehát a Péter és (fogyatkozó számú) társai ügyében folyó vizsgálat csapásiránya egy erőszakoskodó, törvények felett álló rablóbanda képének megrajzolására terelődött. Gerő Ernő 1953. november 11-én tájékoztatta a PB-t a lezárult nyomozásról. Farkas Mihály, Horváth Márton és Rákosi Mátyás hozzászólását követően a testület megbízta az első titkárt, valamint Nagy Imrét és Gerőt, hogy dolgozzanak ki egy dokumentumot, amely tartalmazza az ügy tanulságait az államvédelem pártellenőrzése szempontjából.[62] A per végül egy jó

hónappal később vette kezdetét. Négynapos zárt tárgyalás után 1953. december 24-én az alábbi sorrendben és a letartóztatásuk előtt viselt utolsó titulussal vonultak be a tárgyalóterembe:

1. Péter Gábor államvédelmi altábornagy
2. Csapó Andor államvédelmi alezredes
3. dr. Timár István minisztériumi főosztályvezető
4. dr. Décsi Gyula volt igazságügy-miniszter
5. dr. Bálint István államvédelmi orvos
6. Károlyi Márton minisztériumi osztályvezető
7. Kovács József államvédelmi őrnagy
8. Princz Gyula, a büntetés-végrehajtás alezredese
9. Vajda Tibor, a Statisztika Hivatal osztályvezetője
10. Bánkuti Antal államvédelmi százados
11. dr. Janikovszky Béla minisztériumi osztályvezető
12. Érsek Tibor minisztériumi osztályvezető
13. Vándor Ferenc államvédelmi százados
14. Komendó János államvédelmi őrnagy
15. Pataki Ferencné államvédelmi százados
16. Péter Gáborné tisztviselő
17. Szabolcsi Mihály vállalatvezető-helyettes
18. Máy László államvédelmi százados

Az ÁVH-vezér „bandájában" tehát az év végére munkatársai, illetve a vezetői garnitúrából kilógó, de más tekintetben felülértékelt „szeretője" és felesége maradtak meg. A Budapesti Hadbíróság Péter Gábort bűnösnek találta népellenes tevékenységben, hűtlenségben, halált okozó súlyos testi sértésében, továbbá folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélésben, külföldre szökés elősegítésében és társadalmi tulajdon elleni bűntettben. (Rajta kívül Károlyi Márton, Kovács József, Princz Gyula, Vajda Tibor, Bánkuti Antal esetében találták bizonyítottnak a halált okozó súlyos testi sértés bűntettét.) Ő és a másodrendű vádlott, Csapó Andor kapta a legsúlyosabb büntetést, mindkettőjüket életfogytiglani börtönre, a közügyektől tízévi eltiltásra, teljes vagyonelkobzásra és lefokozásra ítélték. A többiekre másfél évtől tizenkét évig terjedő börtönt, két és tíz év közötti jogfosztást, rangjuk elvesztését és vagyonelvonást szabtak ki. Egyúttal az 1953-as közkegyelmi törvényerejű rendeletre hivatkozva többeknek felével, egyharmadával csökkentették a büntetését. Péter Gáborné is részlegesen mentesítve lett, államtitoksértésért és társadalmi tulajdon elleni bűntettért így két és fél év helyett csak egy év nyolc hónapot kellett letöltenie. A legjobban Janikovszky Béla járt, ő ugyanezen rendelet alkalmazása folytán mentesült a büntetés végrehajtása és a hátrányos jogkövetkezmények alól.[63]

Az általános indoklásban szerepelt a törvénytelen módszerek meghonosítása a politikai rendőrségen, a párt és a kormány vezetőinek félrevezetése, az állampolgárok szabadságjogainak megsértése, a társadalmi tulajdon fosztogatása és pazarlása, és többek esetében az 1945 előtti bűncselekmények is. Természetesen Péter bűnlajstroma sikeredett a leghosszabbra, elején a mozgalmi lebukásokkal: 1935 decemberében gyáva magatartást tanúsított, adatokat szolgáltatott ki, és elárulta magát, amikor a kihallgatása során leírta: „Aki beteg, az ne vegyen részt a munkásmozgalomban", később „gyávaságának" e nyomát eltüntette, 1940 áprilisában nemcsak saját tetteit beismerő, de feleségére is terhelő vallomást tett. A következő blokk a hivatali visszaéléseit sorolta, kezdve azzal, hogy osztályidegen, karrierista és rovott múltú személyeket gyűjtött maga köré, kapcsolatot tartott fenn az amerikai Himler Mártonnal, a jugoszláv hírszerzés tagjaival, többek között a Rajk-ügyben elítélt Lazar Brankovval, aki Pétert „Bogdán" fedőnéven tartotta. Továbbá a politikai rendőrség élén törvényellenes módszereket alkalmazott és

alkalmaztatott, sőt a látszat kedvéért még a tettlegességet tiltó parancsokat is kiadott. A konkrét erőszakos cselekmények felsorolásában helyet kapott az 1947-es csepeli sztrájk alkalmával lefogott munkások, az 1950 nyarán Lókúton történt vasúti robbantás után őrizetbe vett parasztfiúk, az év augusztusában egy vele nézeteltérésbe keveredő rendőr és az 1952. júniusi operaházi tűzesetnél bekísért villanyszerelő „bántalmaztatása", valamint a szeptemberben elfogott, emberrablásra szakosodott UDB-ügynök, Bálint László ügyében személyes részvételével zajló szadista tettlegesség. Külön kiemelték a kellő alap nélkül történő előállításokat, letartóztatásokat, internálásokat, a koncepciós rendszer kidolgozását és alkalmazását, továbbá a fogdatisztításnak nevezett gyakorlatot, hogy parancsára a vizsgálati részleg vezetője időnként negyedével csökkentette az őrizetesek számát, aminek következtében bűnösök kerültek szabadlábra. A bíróság Péter súlyos mulasztását a felelősségre vonások terén 1945-ös esetekkel bizonyította, mint egy horthysta besúgó futni hagyása, a volt politikai nyomozó Hetényi Imre, és – a kezdeti koncepció mementójaként a zsidó hitközség közbenjárására – a cionista tőkésnek minősített Geyer Albert elengedése. Emellett kisegítette beosztottját, Janikovszky Bélát családi problémáinak „elsimításában": utasította Bálint István hatósági orvost, hogy Janikovszkynét utalja elmegyógyintézetbe, hogy férje megszabaduljon zaklatásaitól.

Péter nyakába varrták továbbá, hogy teljesen elhanyagolta az operatív hálózati munkát, ellenben nagy figyelmet fordított (Szücs Ernővel és Csapó Andorral egyetemben) az útlevél-üzérkedésre, amelynek eredményeként csaknem négyszáz osztályidegen hagyta el az országot, nagy mennyiségű készpénzt és értéktárgyakat hagyva hátra a politikai rendőrségen, összesen 18 millió forint értékben. Ebből 15 milliót kórház építésére fordítottak, a maradék hárommillió viszont a zsebükbe vándorolt.

Megint csak az eredeti cionista nyomozási irány köszönt vissza egy mondat erejéig, miszerint ő maga több zsidó személyt juttatott úti okmányhoz, lehetővé téve ezzel kivándorlásukat. Az ítélet szerint a vezetők magáncélú építkezéseire, vásárlásaira 1951 decembere és 1952 decembere között elsikkasztott pénz összege 7 819 573 forintot tett ki, azért „csak" ennyit, mert kizárólag erről az egyéves terminusról állt rendelkezésre könyvelés. Péter villájának költsége maga 872 590 forintra rúgott, s azt tupírozták tovább a „fényűző életmódból" következő nem átlagos ruházkodás és élelmezés, valamint a családon kívüli élet járulékos költségei, így a Patakiné részére kicsinosított kétszobás lakás, majd két ház (!), ruhakollekciója és ékszerei.[64]

Miután a vád képviseletét ellátó legfőbb ügyész többek, köztük Péter vonatkozásában súlyosbításért, a védők pedig enyhítésért fellebbeztek, az ügy a Katonai Felsőbíróság elé került. A következő év január 15-én megtartott tárgyaláson az államvédelem volt parancsnoka az utolsó szó jogán elmondott beszédében elismerte bűnösségét „a nép vagyonának" pazarlásában és a verésekben, amelyekre utasítást adott. Felelősnek érezte magát Szücs Ernő agyonverésében is, ámbár tagadta, hogy azon jelen lett volna. („Ha én ott lettem volna, nem így végződik..." – magyarázkodott.) Könnyeivel küszködve szégyenérzetét és keserűségét hangoztatta amiatt, hogy visszaélt a párt bizalmával. Mélységes megbánásának tanújelét adva kijelentette: a halálbüntetést is megérdemli, csak arra kérte a bíróságot, hogy súlyos ítélettel őt sújtsák, viszont kegyelmezzenek feleségének, és lehetőség szerint a nálánál „mindig keményebb, különb", ám leromlott testi és lelki állapotban sínylődő asszony a párt első titkárának március 9-i születésnapjára nyerje vissza szabadságát.[65] A zárt tárgyaláson meghozott jogerős ítélet végül Péter, Csapó és Vándor esetében a vád tárgyát tekintve változást hozott, azt bűnszövetkezetben elkövetett cselekménynek

minősítette, azonban az első fokon kiszabott büntetési tételeket az első és másodrendű vádlottnál érintetlenül hagyta, míg Vándor esetében 12-ről 11 évre csökkentette (hasonlóan egy-egy évet elengedtek Tímár 12 és Érsek hétévi börtönbüntetéséből).[66]

A cellarácsok hűvösebbik oldalán

A jogerős ítéletről annak megszületése után két hónappal értesült a közvélemény (és egyáltalán a letartóztatásokról is). A figyelmes olvasó az 1954. március 13-i *Szabad Nép* második oldalán szúrhatta ki a távirati iroda közleményét, amely e sorokkal kezdődött: „A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei államellenes és népellenes bűncselekmények elkövetése miatt őrizetbe vették Péter Gábort, az Államvédelmi Hatóság volt vezetőjét, Décsi Gyula volt igazságügy-minisztert, Tímár István volt minisztériumi főosztályvezetőt és több társukat. A vizsgálat megállapította, hogy Péter Gábor és társai közül többen múltbeli bűncselekmények eltitkolásával kerültek magas beosztásba, hivatali beosztásukkal visszaélve, súlyos államellenes és népellenes bűncselekményeket követtek el." A rövidke sajtóközlemény tartalmazta még hármuk ítéletét és azt, hogy társaik is többévi börtönt kaptak, valamint, hogy a bíróság ítélete az 1950. évi 5. törvényerejű rendelkezésen alapszik.[67] (E jogszabály írta elő, hogy a politikai rendőrség tagjaira a katonai büntető törvénykönyvet és perrendtartást kell alkalmazni.) A sikeres akciót végrehajtó „állambiztonsági szervek" megnevezés utalt az előző év júliusában a Belügyminisztériumba titokban visszarendelt politikai rendőrségre, amely azóta hivatalosan BM államvédelmi szervei elnevezés alatt tevékenykedett, ám a közvélemény előtt nem tálalták az átalakítást. Pedig Péter és társai lefogását és a nyomozás első szakaszát még javában az Államvédelmi Hatóság folytatta le. Az üggyel kapcsolatos tájékoztatóról a megjelenés előtt három nappal a legfelsőbb pártfórum döntött, a javaslat beterjesztője Farkas Mihály volt.[68]

Az államvédelem lefejezését és átalakítását övező titkolózás ellenére Péter Gábor eltűnése hamar gyanút keltett ismerőseinek körében. 1953. január 23-án a hatósághoz befutott ügynökjelentés szerint Gobbi Hilda egy beszélgetés során közölte: „Gáborral baj van", és mások is meglepődve vették tudomásul, hogy az ÁVH első embere „nincs a helyén".[69] Szárnyra kapott a pletyka az ő és társai „kivégzéséről", beszéltek róla az utcán, beszivárogtak a „hírek" az ÁVH fogdáiba is.[70] Mindeközben a pártvezetés köreiben nagy csend honolt. A Rajk-per óta a politikai garnitúra nap mint nap feltehette a kérdést önmagának: melyikünk lesz a következő?, és most Rákosi kegyeiből kiesett a korábbi tisztogatások agyondicsért végrehajtója is. Nem csodálkozhatunk azon, hogy folyamatos egzisztenciális bizonytalanságuk hatványozódott: „Mindenki óvakodott attól, hogy vasárnaponként arról beszéljen: mi van Simon Jolánnal, Péter Gábor feleségével, Rákosi titkárnőjével... – emlékezett vissza a félelemterhes légkörre Hegedüs András."[71] Az elbizonytalanodás, ha nem hatalmasodott is el, de éreztette hatását a politikai rendőrség soraiban is. Pár éven belül ez volt a második nagyobb volumenű fejhullás a testületnél, s már nemcsak az egyik helyettes (Szücs Ernő) és szűkebb környezete, hanem maga az „alapító atya" bukott meg a vezérkar jelentős részével egyetemben. Ezek után a pozíciójában maradt főtiszttől a legalacsonyabb rangú államvédelmi alkalmazottig senki sem érezhette magát biztonságban. Ráadásul nemsokára kénytelenek voltak szembenézni azzal, hogy az addig elvégzett munkájuk is más megvilágításba került.

1954 tavaszán megindult a nagyobb koncepciós ügyek felülvizsgálata, s ez Péter Gábor börtönrutinjában is változást hozott. A revízió kizárólag a baloldaliak elleni eljárásokra irányult, és

a felelősség kérdésének felvetése a legszűkebb hatalmi kört, azon belül is Rákosi személyét nem érintette. A Moszkvában tartózkodó magyar pártvezetőknek május 5-én Vorosilov egyértelmű iránymutatást fogalmazott meg: „Úgy kell ezekről a hibákról beszélni, mint amilyeneket Péter Gábor követett el."[72] A szovjet államfő szavainak fényében kielégítő megoldásnak tűnt a letartóztatott ÁVH-vezérből bűnbakot fabrikálni. Tíz nappal később megkezdődött Péter (és az öngyilkosságától tartva mellé helyezett cellatárs, Décsi Gyula) „íratása" a Rajk- és a Kádár-ügy előzményeiről, a letartóztatások indokairól, a vizsgálati módszerekről, és – jelezve, hogy a felelősséget még véletlenül se próbálja meg másra kenni – arról, hogy miként „vezette félre a pártot ezekben az ügyekben".[73]

Péter feljegyzéseiben fegyelmezetten tartotta magát az instrukciókhoz, így Rákosi nevét alig említi, ha igen, akkor is csak hűségének és ragaszkodásának tárgyaként: „...ha a Párt főtitkára a csontjaimat mindennap darabokra töretné, akkor is szeretni fogom és gondolatban kezet csókolok neki, mert én az életben két embertől kaptam a legtöbbet, tőle és Jolitól...".[74] Az önvallomásokkal párhuzamosan folyó kihallgatásai során a pártvezetésnek továbbított információk meghamisításának szándékosságát tagadta: „Soha [a] Pártot tudatosan egyetlen mondattal félre nem vezettem. [...] Amikor én a Pártba a jelentéseket átküldtem, nem tudtam, hogy amit átküldök, az nem felel meg a valóságnak. Abban a hiszemben éltem, hogy azok megfelelnek a valóságnak."[75] A beismerő vallomások kikényszerítésének felemlegetésekor is Rákosiék védelmére kelt, mint szeptember közepén a kivégzett Sólyom László és társai perújítási ügyében tett tanúvallomásában: „Határozottan kijelentem, hogy a Pártnak és a felsőbb vezetőknek nem volt tudomásuk arról, hogy a hatóságon belül a bántalmazások hatására is írtak alá az őrizetesek jegyzőkönyveket."[76]

Szerepéből azonban – a fellelhető iratok tanúsága szerint – a börtönhónapok múlása időnként kizökkentette. Vizsgálótisztje október 6-án feljegyezte, hogy „korábbi magatartásához hasonlóan állandóan a Párt egyes vezetőire igyekezett hárítani a felelősséget, ezért a kihallgatásáról jegyzőkönyvet nem vettem fel". Makacsságának hátterére a jelentés utolsó soraiból következtethetünk, abból, hogy Péter éhségsztrájkba kezdett, amit addig folytat, amíg nem engedélyezik számára a beszélőt feleségével.[77] Jolán iránti aggódása a börtönbeli írásaiban is visszaköszön, amit csak Sztálin elvesztése felett érzett fájdalma írt felül. Azt nem tudjuk meg, hogy Péter mikor értesült a halálhírről, mivel 1953-as fogva tartásának jelentős részét magánzárkában töltötte, így elképzelhető, hogy csak nagy késéssel ért el hozzá. Elmondása szerint egy reggeli sétán súgták meg neki, hogy Sztálin már nincs az élők sorában, ő pedig értetlenkedve fogadta hírt. Megelevenedett előtte életének nagy pillanata, amikor 1948-ban a kormánydelegáció tagjaként személyesen találkozhatott Moszkvában a népek nagy tanítómesterével, akiről azt hitte, hogy még legalább húsz évig fog élni, „olyan jóízűen ette a fasírtot a vacsoránál", majd a generalisszimusz megkülönböztetett szeretete jeléül „magához ölelte". Az elmúlás okozta űrt Péter az orosz nép és kultúra iránti rajongással próbálta kitölteni. A Vizsgálati Főosztály vezetőjétől, Balázsi Bélától szovjet szépirodalmat kért, azzal az indoklással, hogy „többre mennek vele nálam, mintha egy mázsa bilincset raknak rám".[78]

Mindeközben a törvénysértésekért felelős politikai vezetők számonkérésének ügye a párton belül döcögősen haladt, majd Nagy Imrének a kormányfői székből való eltávolításával, 1955 közepén úgy tűnt, végképp megfeneklett. Június 2-án Rákosi előterjesztésére a Politikai Bizottság döntött Péter Gábor és társai perújrafelvételének elrendeléséről, „miután – állt a szűkszavú indoklásban – olyan adatok merültek fel, melyek eddig nem

voltak ismeretesek".[79] A főtitkár augusztusban a csepeli választói előtt megtartott képviselői beszámolójában sem dobott be új neveket, elegendőnek vélte, ha nyilvánosság előtt a hírhedt ÁVH-főnököt sározza tovább: „Ma már mindannyiunk számára világos, hogy azok a súrlódások, rendellenességek, vádaskodások, amelyek 1948 után a magyar–jugoszláv jó viszonyt megrontották, csak a béke, a szocializmus ellenségeinek használtak, s mindkét ország alapvető, közös érdekeinek csak ártottak. Ennek az áldatlan helyzetnek a kialakulásában – a magyar–jugoszláv viszony megromlásában – jelentékeny szerepet játszott Péter Gábornak, az államvédelem volt vezetőjének és bandájának ellenséges, provokációs tevékenysége, mellyel megtévesztett bennünket, megrágalmazta a jugoszláv nép vezetőit, s ezzel súlyos károkat okozott mindkét országnak. Péter Gábort és cinkosait gaztetteikért a magyar bíróság már felelősségre vonta és elítélte. Most, amikor előttünk mindez világos, mindent megteszünk azért, hogy a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Népköztársaság között a viszony megjavuljon és barátivá váljék."[80]

1956 elejére azonban ismét változott a politikai helyzet, ennek következtében a felelősséget immár nem lehetett kizárólagosan Péter Gáborra áthárítani. Az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén „leleplezett" sztálini bűnök szinte egyből ki-, majd átszivárogtak a népi demokráciákba, így a magyar pártvezetés sem tehetett egyebet, mint hogy tovább kutakodjon saját múltjában. Sikerült is egy új bűnbakot találni: Farkas Mihályt. Vele szemben – Kovács István irányításával – pártvizsgálat indult, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a belügyi pártfelelős nyilvános beáldozása önmagában nem lesz elegendő. Rákosi májusban a budapesti nagyaktíván kénytelen-kelletlen elismerte felelősségét a személyi kultusz kialakításában és abban, hogy nem valósította meg az ÁVH ellenőrzését. Ezen túl azonban nem ment: az ő (és a párt akkori vezetésének) hibáját pusztán abban látta, hogy lehetővé tette az ÁVH „bűnözői körének" garázdálkodását. Hasonlóképp mosakodott a rehabilitáció nyomán szabadlábra helyezett elvtársai előtt: Péter Gábor becsapta, megtévesztette a vezetést – hangzott a magyarázat többéves börtönbüntetésükre.[81] Június közepén az SZKP elnökségének képviseletében Magyarországra látogató Szuszlov még teljes támogatásáról biztosította a magyar első titkárt, nem egészen egy hónap múlva azonban a szovjetek álláspontja e téren megváltozott. Legfőképpen azért, mert így látták elkerülhetőnek a június végi poznańi munkásfelkeléshez hasonló események magyarországi megismétlődését.[82]

Ám könnyen lehet, hogy a szovjeteknek Rákosi mögül való kihátrálásához hozzájárulhatott az államvédelem életfogytiglani börtönbüntetését töltő egykori parancsnokának „őszinteségi rohama" is. Péter Gábor 1956. július elején *Mi az igazság?* címmel feljegyzést készített a börtönben. Újólag beszámolt a koncepciós ügyek, köztük is bővebben a Rajk-per előkészítésének és a tárgyalásának részleteiről, azonban a történet középpontjába most már Rákosi Mátyás került. A szövegben félre nem érthető módon mindenért őt tette felelőssé: az ötletgazdát, aki folyamatos utasításokkal vette rá az ÁVH vezetőjét a törvénytelenségekre, az erőszakra (ezeket a vonatkozó fejezetekben ismertettük). Péter felpanaszolta, hogy az elmúlt három évben a szovjet tanácsadóknak és Gerő Ernőnek küldött leveleit sorra elakasztották, és amikor végre 1956. április–május folyamán egy vizsgálóbizottság kihallgatta, nem engedték, hogy az „Öregről" beszéljen. „Márpedig, ha Rákosi Mátyásról nem beszélhetek, nincs lehetőségem az igazat megmondani" – indokolta irományának elkészítését.[83]

A feljegyzés időzítése felveti a kérdést, hogy Péter önszántából vagy sugalmazásra, netán megrendelésre állt elő azzal. Kritikai kiadása során a történészek megállapították, hogy az íráskép

alapján zaklatott, feldúlt állapotban, napokig készíthette.[84] A felizgatottság egyik oka lehetett, hogy az időközben szabaduló Simon Jolán látogatásai alkalmával tájékoztatta férjét a külvilág fejleményeiről, ő pedig ennek hatására úgy érezte, eljött az „igazság" pillanata, és végre bosszút állhat azon, aki – ha nincs a szovjet beavatkozás – halába küldte volna 1953-ban. Mindenesetre az akció gyakorlati lebonyolításához (kezdve a papír és ceruza használatán) még ez esetben is felsőbb, hivatalos engedély szükségeltetett. A másik verzió, hogy az első titkárral elégedetlen politikai szereplők felől érkezett a megbízás. Péter a feljegyzést július 10-én zárta le, megcímezte az MDP vizsgálóbizottságának, és kérte, hogy juttassák el az SZKP-nak. Kovács István a küldeménnyel a zsebében másnap már a budapesti nagykövetnél, Andropovnál jelentkezett meghallgatásra, és elismerte, hogy a levél „kétségtelenül inspirált", de nem vallott színt arra vonatkozóan, hogy ő íratta-e Péterrel (később is tagadta, hogy bármi köze lenne a dokumentum születéséhez).[85] A nagykövet viszont nem kötötte az orrára, hogy már napokkal korábban (10. előtt!) tudott az állambiztonsági főtanácsadótól, Iscsenkótól a levél létezéséről és arról, hogy az ő információjuk szerint azt Simon Jolán látogatásai, az általa szállított hírek provokálták ki, és a BM Vizsgálati Főosztályának vezetője (Balázsi Béla) adta át közvetlenül Kovácsnak.[86] Utóbbi a felbujtó személyétől függetlenül nehéz helyzetben volt: ha ismerteti a Péter-levél tartalmát a KV előtt, akkor Rákosi védhetetlen helyzetbe kerül, ami viszont ellentétes a hatályos szuszlovi állásponttal, ha pedig elhallgatja, a pártvezetést téveszti meg. A helyzet fonákságát bizonyára Moszkvában is megértették, nem maradt más hátra, mentve a menthetőt: elengedték az első titkár kezét, mielőtt a kompromittáló adatok kiszivárognának. Az MDP július 18-i vezetőségi ülésen Rákosit egészségi állapotára való tekintettel felmentették pozíciójából, utódjának Gerőt választották meg.[87]

Időközben, 1956. július 7-én elkészült az első összefoglaló a nagyobb politikai ügyekben érintett államvédelmi tisztek tevékenységéről. A Kovács-féle bizottsággal párhuzamosan dolgozó Czinege Lajos, a pártközpont Adminisztratív Osztályának vezetője és Fekete Károly belügyminiszter-helyettes oldalakon keresztül sorolták a bűnöket, az alábbi felvezetéssel: „Az 1949–1953-as években általános rendszerré vált a letartóztatottak fizikai és pszichikai kínzása, először csak külön utasításra, később pedig kialakult egy olyan légkör, hogy utasítás nélkül is a vizsgálók, őrök stb. kínozták a letartóztatottakat. Az anyag mellékletében harmincegy személyt neveztek meg, akiknek felelősségre vonását javasolták, és akik közül tizenegyen még ekkor is a BM állományában voltak."[88] Végül csak hónapokkal később, október 5-én, vagyis a Rajk László és társai újratemetését megelőző napon vették őrizetbe a listán szereplők közül Farkas Vladimirt, Faludi Ervint, Szendy Györgyöt, Szántó Györgyöt és Toldi Ferencet, őket október 12-én Farkas Mihály követte. A volt hadügyminiszter és rendvédelmi pártfelelős szerepének vizsgálatakor jobbára egykori államvédelmisek tanúvallomásaira támaszkodtak. Ezért nem élvezhette Péter Gábor sem a Kozma utcai Országos Börtön nyugalmát: újra a kihallgatóhelyiségbe vezették. Péter alaposan rekonstruálta a párttájékoztatás rendszerét, a törvénytelenségekért elsősorban Rákosit és Farkast tette felelőssé, elismerte, hogy előbbinek az utasításait „minden fenntartás nélkül" végrehajtotta, mert vele szemtől szembe vitába szállni nem volt mersze. Kihasználta az alkalmat, hogy végre alaposan kipanaszkodja magát, sorra vette az elmúlt évek sanyargatásait: a 32 hónapi magánzárkán és öt hónapi bilincsben tartáson túl súlyos bántalmazás miatt két körme leesett, az ütlegelések közben párnával tömték be a száját, éhségsztrájkja alatt a mesterséges táplálás közben kis híján átszúrták a torkát, fehérre meszelt cellában tartották,

ahol éjjel-nappal égett a villany.[89] Ha hihetünk szavainak, Péter az 1940-es alagi tortúra alkalmával sem élhetett át olyan kínokat, mint annak a rendszernek a börtönében, amelynek kialakításában és fenntartásában nem kevés szerepe volt. Esetleges kontrollforrások a büntetés-végrehajtási intézetek levéltári iratai között nem lelhetők fel. Úgyszintén nem találhatók Péter Gábor börtönéletének dokumentumai a Kozma utcai Budapesti Fegyház és Börtön, illetve a Fővárosi Bíróság Büntető Kollégiuma Katonai Tanácsának irattáraiban. Katona Emil volt rab visszaemlékezésében többször felemlíti a váci börtönben 1954 nyarán folyó nagy építkezést, amelynek eredményeképpen négy emelet magas téglafallal választottak le, takartak el egy külön részleget Péter Gábor, Farkas Mihály és más magas rangú államvédelmi tisztek őrzésére.[90] Péter Gábor „társai" közül a Duna-parti büntetés-végrehajtási intézetben valóban megfordult a jelzett időszakban például Csapó Andor,[91] azonban az ÁVH volt főparancsnokának váci fogva tartását levéltári dokumentumok, egyéb adatok nem erősítik meg. Farkasék lefogására pedig, mint fentebb olvasható volt, csak két évvel később került sor.

Végül Péter több napig tartó kihallgatásának jegyzőkönyvét Ruszka István csoportvezető ügyész a következő bejegyzéssel zárta: „A kihallgatást 1956. október 23-án 16 óra 10 perckor félbeszakítottuk."[92] A forrongó Budapesten nem csak Péter kikérdezése szakadt félbe, pár napon belül az általa 1953-ban örökül hagyott szervezet is szétzilálódott. November 3-án délután csaknem nyolcszáz fogoly nyerte vissza szabadságát a Gyűjtőfogházban, de az ő cellájának ajtaja csak annyi időre nyílt meg, hogy a *Magyar Honvéd* újságírója meggyőződhessen kivételezett helyzetéről: a helyiséget csupán egy rabtársával kellett megosztania (a tudósítás szerint Princz Gyulával, de valószínűbb, hogy az ugyanezen keresztnevet viselő Décsiről lehetett inkább szó), az idő múlását külön könyvespolcnyi olvasmánnyal

feledtethette. A kérdésre, hogy mit gondol az új fejleményekről, azt válaszolta: lapokat nem kapott, nincs kellően tájékozódva a helyzetről. Péter politikai áldozatként jellemezte magát, előadta, miként leplezte le a szovjetek előtt Rákosi „disznóságait", amiért letartóztatták 1953-ban, bűnhődik azóta is ártatlanul, és hogy pár hónapja készített, Rákosi bűneiről szóló írását Gerő elsikkasztotta.[93] A sajtó távozása után egy kisebb atrocitás is érte: „amikor 1956. november 3-án éjjel 11 órakor 4 évi börtön után az ellenforradalmárok kivittek a zárkámból a siralomházba, arra gondoltam, hogy ezt azért nem érdemlem, ahogy engem itt hagytak [a] proletárdiktatúra vezetői a fasisztáknak kiszolgáltatva. Ha reggel a szovjet csapatok meg nem érkeznek, nem vagyok az élők sorában" – vetette volt elvtársai szemére kiszolgáltatottságát hónapokkal a történtek után.[94]

A kádári restauráció közepette megint rátaláltak. 1957. február 1-jén a Fő utcai börtönben minden ott folytatódott, ahol 1956. október 23-án a Kozma utcában abbamaradt. A kihallgatások új vonása mindössze annyi volt, hogy Ruszka Istvánt részletesebben érdekelte Kádár János és társai 1951-es lefogásának előzménye, illetve a vizsgálatban részt vevők és a háttérben meghúzódók szerepe.[95] A forradalom utáni új politikai helyzet viszont nemcsak a kihallgatások tartalmi jegyeit változtatta meg. Péter és a többi elítélt elérkezettnek látta az időt, hogy ügyükben változás történjen. 1957. március 14-én a Legfőbb Ügyészség el is rendelte a perújítási nyomozást, méghozzá részben azokra a beadványokra hivatkozva, amelyek az alapeljárás során alkalmazott kényszerítő eszközöket és az így kierőszakolt vallomásokat kifogásolták. Ezek alapján ugyanis elképzelhetőnek tartották, hogy egyes terheltek némely bűncselekmény vádja alól mentesíthetők. Azt is valószínűsítették, hogy olyan adatok is felszínre kerülhetnek, amelyek Farkas Mihály, Farkas Vladimir és Faludi Ervin esetében újabb, korábban meg nem állapított

bűncselekményeket bizonyítanak.[96] Néhány nap múlva megkezdődött Péternek és nyolc korábbi vádlott-társának kihallgatása, az új politikai szeleket befogva próbálták egykori szerepüket akként kisebbíteni, hogy Rákosi vagy éppen Farkas Mihály felelősségét mind saját sorsuk alakulásában, mind a mögöttük álló törvénytelenségek sorozatában fokozottan hangsúlyozták. Péter a perújítási indítványhoz készített megjegyzéseiben már-már ellenállót faragott magából: „Rákosi volt Magyarországon a hamis vád gyártásának bölcs mestere, és azért akart megszabadulni tőlem, mert nem követtem ezen az úton, mert rajtam keresztül nem tudott koncepciózni."[97]

Péter védelmét feleségének megbízása alapján a korábbi néptörvényszéki, majd népbírósági elnök, Major Ákos ügyvéd látta el.[98] Az 1957. május 28. és június 15. között lefolytatott zárt tárgyaláson a vádlottak hosszasan ecsetelték ártatlanságukat. Péter védekezésében elismerte a túlkapásokat, azt, hogy időnként egy-két pofon elcsattant (mint az ő kezéből is Pócspetriben), de visszautasította, hogy a fizikai erőszak gyakorlattá vált az államvédelemnél. Hangsúlyozta, hogy Rajk és a Szücs testvérek ügyében a verésekre Rákosi adott utasítást, ő csak továbbította a beosztottainak, és különben is, saját elhatározásából csak ritkán rendelt el ilyet. Néhány sorral később már Farkast nevezte meg, mint aki elrendelte Rajk bántalmazását, ellenben ő egyszer azt le is állíttatta, meg nem verette, csak fenyegette annak lehetőségével. Mind az internálásokat, mind a gazdasági visszaéléseket elütötte annyival, hogy azokba nem folyt bele. A többnapos tárgyalás végén a mundér becsületét védte: „Az utolsó szó jogán azt kérem a bíróságtól, hogy vegye figyelembe azt, hogy 1922 óta legálisan és illegálisan dolgoztam a munkásmozgalomban. Az ÁVH nemcsak azt csinálta, amiért mi itt ülünk, de jót is csináltunk. Felszámoltuk a fasizmus maradványait. A pártban ezt is elismerték. Mi nemcsak hibákat követtünk el, de dolgoztunk is."[99]

1957. június 15-én Sömjén György hadbíró őrnagy tanácsa mint Legfelsőbb Bíróság Péter Gábort többrendbeli hamis vád, „szám szerint meg nem állapítható rendbeli" hivatali hatalommal való visszaélés, kétrendbeli halált okozó súlyos testi sértés (Szücs testvérek) és folytatólagosan elkövetett szolgálati hatalommal való visszaélés bűntettében 14 évi börtönre, tízévi jogfosztásra, illetve lefokozásra ítélte, majd még ugyanezen döntésével az 1953-as közkegyelem gyakorlásáról szóló rendelet alapján a végrehajtandó szabadságvesztést a felére csökkentette, és abba addigi fogva tartásának idejét (ami 1953 januárjától számítva négy és fél év) teljes egészében beszámította. Az enyhe büntetéssel finoman szólva is éles kontrasztban volt az indoklás, főképp annak igen hosszúra nyúlt, a vallomások kikényszerítését leíró része. „Péter Gábor az általános irányítás mellett sok őrizetest személyesen is kihallgatott, gyakran példátlan goromba fenyegető magatartást tanúsítva. Több esetben utasítást adott az őrizetesek embertelen bántalmazására, hamis vád kikényszerítése céljából" – vezette fel az esetek bemutatását. A fizikai erőszak elterjedéséért az ÁVH egyes vezetői mellett az ítélet pár sorban ugyan, de megállapította Farkas Mihály, „sőt eléggé valószínűnek látszó adatok szerint" Rákosi Mátyás felelősségét, majd az 1953-ashoz képest további lényeges újdonságként sorolta a Rajk- és a Kádár-ügyben, a szociáldemokraták elleni nyomozásokban alkalmazott fizikai kényszerítést (az esetek többségében Princz Gyulát és Kajli Józsefet nevezte meg mint Péter parancsainak végrehajtóit). A dokumentum ezekből a perekből összesen 14 személy kálváriáját részletezte, megtoldva az 1950-ben letartóztatott két rettegett katpolos-ávéhás, Kardos György és Berkesi András szenvedésepizódjával. A baloldaliak koncepciós ügyeinek előkészítése mellett Pétert felelőssé tették két vidéki akcióért: 1948-ban Bugyi községben négy kulák megveretéséért és az 1949-ben Pócspetriben alkalmazott erőszakért, továbbá az 1951-es Grősz-per két vádlottjának, valamint

1952-ben két UDB-ügynöknek a bántalmazásáért (mind a négy esetben meghosszabbított kezeként Kovács Józsefet emelték ki). A bíróság nem ment el az egykori ÁVH-vezetőhelyettes, Szücs Ernő és testvére, Miklós halálra veretése mellett sem. A rekonstruált „lánc" elemei a következők voltak: a főtitkártól kapott félreérthetetlen ukáz („két nap, két éjjel úgy verjék, hogy ropogjanak a csontjai") keresztülment Péteren és kikötött Farkas Vladimirnál, aki leosztotta a verőlegényeknek (köztük Princznek és Kovácsnak). A bűnesetek felsorolása a továbbiakban az 1953-as ítélet esetleírásaira hagyatkozott, felelevenítve az internálás intézményéhez kapcsolódó visszaéléseket és az elsíbolt pénzből biztosított fényűző életet.[100]

Az ítélethirdetéstől számítva még egy év sem telt el, amikor 1958. március 17-én pár soros levél érkezett az akkori belügyminiszter, Biszku Béla asztalára: „Alulírott Péter Gábor kérem, hogy Belügyminiszter Elvtárs 7 éves büntetésem ¾ részének letöltése után, 1958. április 3-án helyezzen szabadlábra. Súlyos tüdőbeteg vagyok, huszonhatszor volt tüdővérzésem. Letartóztatásom alatt egészségi állapotom természetszerűleg leromlott. Idegileg teljesen kimerültem, szívzavaraim vannak, állandó álmatlanságban szenvedek, gyomor- és bélpanaszaim vannak, szemeim úgy megromlottak, hogy szemüveggel is nehezen olvasok. Büntetésem ¾ részének letöltése egybeesik a felszabadulás ünnepével, amiért majdnem két évtizeden keresztül harcoltam az illegális mozgalomban. Bízom abban, hogy kérésem elintézését az ünnepi évforduló is biztosítja."[101] Könyörgő sorai, építve az április elejei „eufóriára", egyből nem értek célt, Péter Gábor csak háromnegyed évvel később, 1959. január 10-én hagyhatta el a börtönt.[102]

AZ UTOLSÓ 34 ÉV

Péter Gábor nem jutott Berija sorsára: életben hagyták. A Rákosi-diktatúrában elkövetett bűneihez képest rövidnek tekinthető fogva tartása után, 53 évesen a Magyar Ruhaipari Tervezővállalat műszaki könyvtárába helyezték.[1] Ahogy hat évvel azelőtt „eltűnéséről", most szabadulásáról sem számolt be a hazai sajtó, a nyugati újságírók azonban kis késéssel, február 13–14-én tudósították a hírügynökségeiket.[2] A hír ugyanakkor most sem maradhatott titokban, a hálózati személyek jelentései arról árulkodnak, hogy magánbeszélgetésekben téma volt az egykori ÁVH-vezér sorsa. A „Meszlényi" fedőnevű ügynök áprilisban jelentette: „Komlós Jánostól és még több személytől hallottam, hogy Péter Gábor kiszabadult, s jelenleg egy ruhagyár dokumentációjában dolgozik. Komlós beszélt is vele, az öreg azt mondta, hogy elölről kell mindent most kezdenie, de nyugodt volt és megfelelően nézett ki."[3] „Meszlényi" beszélgetőtársa ebben az időben a *Magyar Nemzet* kulturális rovatvezetője volt, de nem ebbeli minőségében jutott Péter közelébe, hanem mint egykori beosztottja. A sajtómunkás – később népszerű humorista – pályáját 1945 után a politikai rendészetnél kezdte, és annak utódszerveinél szolgált kis megszakítással egészen a forradalomig.

A következő hónapban a számos író és művész háziorvosa, dr. Tompa Kálmán lakásrendelőjének lehallgatás során rögzítettek Péterre vonatkozó értesüléseket (a beszélgetőket a hangszalagról legépelt jegyzőkönyvben T, F és R betűvel jelölték): „T: Péter Gábor az hol van? R: Az mostan egy szabó Ktsz-ben van. T: Szabólegény lett ismét? F: No, nem. R: No, nem, azért annyira nincsen [lent] (gúnyosan). Van ott valamilyen modell... ilyen... T: Mikor szabadult az, a tavasszal? F: Igen, úgy van tavasszal, márciusba került ki. R: Igen. F: Kérlek szépen negyedikén... és még negyedikén elengedték akkor szabadult. Aztán eltették szegényt egy háromezer forintos kis állásba. Egy segéd könyvtáros, ahol három hogy hívják, ilyen milyen lapot, ilyen szabólapot lebélyegez egy nap. T: Na jó, hát annyit biztos félretett Ő magának. R: Valószínű, valószínű."[4] Arról nem tudunk meggyőződni, hogy a Péter fizetésére és napi munkavégzésére vonatkozó információk megállják-e a helyüket. A szóban forgó vállalat jogutódjának, a Magyar Divatintézetnek az iratai nem kerültek be a levéltárba, és a Nyugdíjbiztosító sem ad ki adatot, amiből következtethetnénk Péter anyagi megbecsültségének mértékre. Mindenesetre az említett, az 1959-es átlagbér (1539 forint)[5] dupláját meghaladó kereset túlzónak tűnik.

A bepoloskázott helyiségben egy év múltán újra a hajdani államvédelmi parancsnok körül forgott a beszéd: „F: Te, ezt Rákosi izét ismered? Hogy Rákosi hatalma teljében hívatja a Péter Gábort? T: (megdöbbenten) Nem. F: Szóval, tudod, hogy hol van most Péter Gábor? Tudod, egyébként közbevetőleg? T: Hát, most felszabadult, nem? F: De tudod, régebben, egyik nagykörúti bőrdíszműves Ktsz-ben szabász, a szakmájában dolgozik. T: A szakmájában? F: Szóval, Kádár az pasa [sic!] gyerek, ez igaz. Ezért szeretem (nevetve mondja), hogy mindegyiket a szakmájába tereli, az egyik villamoskalauz-ellenőr."[6] Sajnos a vicc csattanója végül elmaradt, és azt sem tudjuk meg, melyik volt ávéhásnak az útja

vezetett vissza a közlekedési vállalathoz. Igaz, ami igaz, Péter Gábor „társai" közül többeket a börtön után tanult szakmájuknak megfelelő, ahhoz közel álló munkahelyre irányítottak: a hatvanas évek elején Janikovszky Béla és Bálint István orvosként praktizálhattak, előbbi az Orvostovábbképző Intézetben, utóbbi a Munkaegészségügyi Intézet lélektani osztályának vezető főorvosaként. A bőrdíszműves Károlyi Márton egy bőrfeldolgozó vállalat meósa lett, a háború előtt cipőgyári munkásként dolgozó Komendó János női lábbeliket készítő üzemben, a villanyszerelő Máy László karbantartó vállalatnál, a kovácssegéd Bánkuti Antal a Ganz-MÁVAG-ban kamatoztathatta tudását. Princz Gyula 1945 előtt fényképésznek tanult, de segédmunkából tartotta fenn magát, szabadulását követő évei alatt pedig sokfelé fújta a szél, dolgozott a Corvin áruházban, a Nagyvásártelepen, a 903. sz. Népvendéglőben, majd egy üvegipari ktsz-nél, sehol sem tudott hosszabb időre gyökeret verni. Csapó Andor annak idején komoly munkatapasztalattal került a politikai rendőrségre, volt banki alkalmazott, rádióügynök, szénkereskedő, lakatos, mégis a büntetésének lejártával inkább az ÁVH ingatlanüzemeltetése terén szerzett tudásával számoltak, ezért építőipari, majd lakáskarbantartó szövetkezetnél foglalkoztatták. A jogi végzettségű Décsi Gyula az Akadémiai Kiadónál szótárkészítőként dolgozott.[7] Péter tehát nem lógott ki a sorból, igazán kivételnek Tímár István számított. Az ő karrierjében a börtönévek nem okoztak komolyabb törést, 1957-es rehabilitálása után egyből visszatért az Igazságügyi Minisztériumba, és a törvény-előkészítő osztály vezetője lett. 1962-ben a Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettesévé nevezték ki, de még az évben le is váltották. Felmentésének hátterében az ötvenes évek törvénytelenségeinek újabb felülvizsgálata állt.

Az SZKP 1961. októberi XXII. kongresszusa után, amely a személyi kultusz maradványainak végleges felszámolását tűzte ki célul, Kádár János a saját portáján nem akart nagy port fel-

verni, megelégedett a koncepciós ügyek revíziójának lezárásával, illetve egy füst alatt a párt keményvonalasainak félreállításával. A visszarendeződést megakadályozandó szép csendben megszabadult a belügyben, a honvédségben és a pártapparátusban „mozgolódó" sztálinistáktól, majd a PB döntése nyomán Biszku Béla vezetésével vizsgálóbizottság alakult a törvénysértő perek felelőseinek megnevezésére. Emellett Aczél György és Nógrádi Sándor felhatalmazást kapott a száműzetésben élő Rákosi, az 1960-ban hazaengedett Gerő, illetve Kovács István kihallgatására. Rákosit ekkor szembesítették Péter Gábor 1956. júliusi leleplező irományának részleteivel, ennek minden rá terhelő pontját – kezdve 1945-ben Deményék meggyilkolására való felbujtástól Szücs agyonveretésén keresztül a Rajk-per megrendezéséig – kategorikusan visszautasította, és kitartóan „takarózott" a politikai rendőrség vezetőjének felsőbb védettségével: „Én mondok magának valamit, ez a Péter Gábor, ha tényleg módomban lett volna, én saját kezűleg [nyitottam volna rá a bicskát], mit csináltam volna."[8] A KB 1962. augusztus 14–16-i ülésén elfogadta a törvénysértésekről szóló bizottsági jelentést, amely megállapította a Rákosi–Farkas–Gerő trojka, közülük kiemelten a volt főtitkár felelősségét a koncepciós perek lefolytatásában, közvetlenül utánuk pedig – név nélkül – Péter Gáborét, aki a klikk bűnös tevékenységét megkönnyítette: „Felelősség terheli a volt Államvédelmi Hatóság vezetőit és sok beosztottját" – olvashatták az emberek a *Népszabadság* vasárnapi mellékletében közölt határozatot. A KB kizárta a pártból Rákosit és Gerőt, a jogi számonkérésük azonban nem került napirendre.[9]

A politikai rendőrség volt parancsnokát sem citálták újra bíróság elé, legalábbis nem vádlottként. A Rajk-perben elítélt Cseresnyés Sándor újságíró perújítási eljárása során ügyészségi kihallgatáson kellett megjelennie, majd 1963 áprilisában egyedüli tanúként az ügy zárt tárgyalására is beidézték, ott bejelentette, hogy nem kapott írásbeli felmentést a hivatali titoktartás alól, a bíróság így eltekintett meghallgatásától.[10] Pétert mindössze annyi retorzió érte, hogy 1963. január 11-én megfosztották állami kitüntetéseitől, köztük a Rajk-ügyben tett erőfeszítéseit honorálandó Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjétől.[11] Múltja tehát ilyenformán kísértette. És nemcsak őt, hanem egy ideig egykori szűkebb környezetét is. Dr. Babits Antal orvos-akadémikus 1961. november 27-én az MSZMP-be való felvételének elutasítását kifogásolva levelet írt az ország első emberének. Kádár szinte postafordultával válaszolt, és kifejezte egyértelmű véleményét Péter Gáborról.

„Bizonyára nem kevés ember foglalkozott az Ön 1958-as jelentkezésével, fogalmam nincs, mit gondoltak azok az emberek, miért nem tudtak igent vagy nemet mondani? Én – lelkiismeretesen gondolkodva a kérdésen – azért válaszok nemmel, mert ha Babits elvtárs most a párt tagja lenne, akkor személyi viszonyait ismerő ember azt mondaná, felvették a pártba Babits professzort, Péter Gábor közeli, személyes ismerősét és kapcsolatát. Ez pedig súlyos tehertétel és kár lenne a pártra, árnyékot vetne Önre, kétértelművé tenné sok ember szemében az Ön pártba lépését is. Ez tagadó válaszom fő oka és lényege.

Nem szükséges e levélben részletezni, hogy a párttagság közgondolkodásában Péter Gábor neve – teljes joggal – azonos a személyi kultusz időszakában kommunistákkal szemben érvényesült legdurvább önkénnyel és brutalitással – ezt Ön is jól tudja. Mentegetőznie sem kell senki előtt azért, mert Ön Péter Gábor közeli, személyes ismerőse és barátja volt, hiszen mások is vannak a párt tagjai között, akik neki barátai voltak. Valamikor magam is az voltam. Miben tér el az Ön esete másokétól? Azt írta, hogy 1956-ig a párt tagja volt. De hiszen, akik az Ön politikai útját ismerik, azok is tudják, hogy Péter Gábor volt az, aki Önt ezen az úton elindította, akinek kezdeményező szerepe

volt abban is, hogy Ön a Nemzeti Parasztpártnak, majd feleségével együtt az MDP tagja lett. És sokan tudják azt, hogy Péter Gábor az, akinek személyileg a legnagyobb és legközvetlenebb politikai befolyása volt tartósan úgy Önre, mint feleségére. Én hiszem, hogy Ön az említett befolyás alatt tett politikai lépéseinél elveket követett, de nem hiszem, hogy ugyanezt tette volna Péter Gábor. Ellenkezőleg, ma már sok ember előtt nyilvánvaló és magam is tudom, hogy Péter Gábor akkor saját, ember által meg nem érthető, sötét machiavellista (bocsánatot kérek Machiavelli tiszteletre méltó szellemétől) céljait követte még az Ön és felesége párttagságán keresztül is. Így – keservesen – áll ez az ügy ma."[12]

Kádár egyértelművé tette véleményét egykori harcostársáról – belügyminisztériumi beosztottjáról – és későbbi fogva tartójáról a magyar urológia iskolateremtője előtt, aki 1953 előtt valóban szinte napi kapcsolatban állt a politikai rendőrség vezetőjével. A köztük lévő nexus bizonyítéka, hogy a Péter házaspár a II. kerületi Gábor Áron utca 36. szám alatti villájából Babitsék Orló utcai lakóházához egy kis kerti kapu biztosította az átjárást. A levél megírásakor persze vélhetően jóval ritkábban futottak össze. A szomszédságuk megszűnt, Péter Gábornak a börtön utáni első ismert lakcíme a kis-gellérthegyi Schweidel utca 14. Innen járhatott be hétköznaponként kijelölt munkahelyére, az említett szakkönyvtárba a József körút 29. szám alá.

Az elfeledettség nyugalmából ritkán zökkentették ki. Az egyik ilyen a Párttörténeti Intézet érdeklődő közeledése volt, amit nem utasított el, és ahová a hatvanas évek elején, illetve végén több részletben eljuttatta szigorúan az 1945 előtti mozgalmi éveire szorítkozó visszaemlékezéseit. Gyarmati György a desztalinizációs felülvizsgálatok fényében értelmezi újra ezek egyikének az OGPU-tiszttel, Lebovics Farkassal közös 1932-es moszkvai mozilátogatásos jelenetét. A „beszervezésgyanús" emlék felemlítéséről elképzelhetőnek tartja, hogy azzal Péter 1962-ben üzenni kívánt mindazoknak, akik látszólag élménybeszámolót írattak vele a hősi időkről, ám valójában újbóli számonkérését latolgatták. Az egyik ilyennek az ősi riválist, Tömpe Andrást tarthatta, aki Dél-Amerikából hazatérve – ahol szovjet rezidensként dolgozott hosszú évekig – a pártközpont Adminisztratív Osztályának vezetői székébe került. Ő politikai rendészeti és hírszerzői múlttal a háta mögött játszi könnyedséggel dekódolhatta a szovjet titkosszolgálattal való kapcsolatot az OGPU-tiszt és az ifjú Vörös Segély-küldött találkozójából, és vehette azt figyelmeztetésnek: el a kezekkel Péter Gábortól. Gyarmati megállapítja, hogy az ötvenes éveinek derekán járó könyvtáros elképzelésének nem volt realitása: az intézetet semmi más nem vezérelte, mint mozgalmi múltjának megőrzése, kizárólag Péter láthatott abban ártó szándékot, talán valamiféle paranoiás félelemtől vezérelve.[13]

Három évvel később, 1965. március 16-án nem akármilyen fórum, hanem maga a Politikai Bizottság járult hozzá, hogy Péter Gábor vállalati könyvtáros egészségi állapotára való tekintettel korhatár előtt nyugállományba vonulhasson, és döntés született arról is, hogy nyugdíját 1300–1500 forint között állapítsák meg.[14] Munkások és alkalmazottak esetében ez az összeg ez idő tájt 832–919 forintot tett ki, a termelőszövetkezeti dolgozóknak 341 forint járt havonta, az összes nyugdíjasra vetítve az átlag 577 forint volt.[15] A statisztika alapján tehát az 59 éves veteránnak nem lehetett oka panaszra, az persze elgondolkodtató, hogy két évvel korábban Vas Zoltánnak havi 2600 forintot ítéltek meg méltányossági alapon, amit viszont ő nem méltányolt eléggé, hiszen „mások nyugdíja hasonló helyzetben 4–5000 forint volt" – zsörtölődött 1990-es emlékiratában.[16] Péter járandóságát végül 1300 forintban állapították meg, amely 1971-ig 1387 forintra nőtt. Ezt felesége kérelmeiből lehet tudni, ő 1962-ben a Belo-

iannisz Híradástechnikai Gyárból ment nyugdíjba. Az asszony méltányosságra hivatkozva először 1969-ben kérte havi juttatásának (1895 forint) emelését, majd az elutasító döntést követően két év múlva újra próbálkozott, ám az ügyet a MSZMP KB Titkársága levette a napirendről, annak tudomásul vételével, hogy a Minisztertanácstól kap anyagi kiegészítést.[17]

Hegedüs András úgy emlékezett, hogy sokakat bátorított a nyugdíjas ÁVH-vezér felkeresésére. Péter általában „kedvesen és udvariasan" válaszolt 1945 előtti életére vonatkozó kérdésekre, ám mihelyt az azt követő pályaszakaszra terelődött a beszélgetés, „mintha elvágták volna", határozottan elzárkózott, nem mondott semmit.[18] Azt nem tudni, hogy kik voltak a volt miniszterelnök ajánlásával érkező érdeklődők, a mozgalmi időszakról feleségével egyetemben a hetvenes évek végén egyvalakinek azonban bizonyíthatóan megnyilatkozott: Galgóczi Erzsébetnek. Az írónő és a Péter házaspár között közös barátjuk, Gobbi Hilda teremtett kapcsolatot. „Amikor kijöttem a börtönből, azt mondtam Jolinak, az első fürdővízzel leengedem ezt az élményt és többé nem beszélünk róla. Nem is beszéltünk. Senkinek se, és egymás között se... Most meg, mióta te idejársz hozzánk, nem is tudunk mással foglalkozni, már a reggelinél erről kezdünk beszélgetni és ez így megy hetek óta" – fakadt ki a beszélgetések során Péter. A felizgatottság jele lehetetett – felesége kiszólása alapján –, hogy „csak három altatóval bír aludni". Galgóczi is lejegyezte, hogy interjúalanya idővel igyekezett kitérni a találkozók elől, bizonyára ennek tudható be, hogy végül még a mozgalmi történet is befejezetlen maradt, az elbeszélés hirtelen megszakadt 1932-ben, a Vörös Segély-küldetés berlini állomásánál.[19] Miként a Párttörténeti Intézetben archivált iratai, úgy ezek az emlékmorzsák sem kerültek nyilvánosságra, csak 2002-ben közölte őket Gyarmati György a *Múltunk* című tudományos folyóirat oldalain.[20]

Péter Gábor időnként eljárt társaságba, Vas Zoltán például 1970-ben egy meg nem nevezett „közös ismerősüknél" akadt össze vele: „Polgári öltözetben ki láthatta benne az egykori nagyhatalmú altábornagyot. Mindössze békés, elhízott kispolgár nyugdíjasnak tűnt. Valamiféle kifogással máris elsiettem ismerősömtől, hogy ne kelljen Péter Gáborral együtt maradnom."[21] Rendszeresebb kapcsolatot Bauer Miklósékkal tartottak fenn,[22] valamint Gobbi Hildával: 1973-ban, a művésznő 60. születésnapján sem feledkeztek meg üdvözlőkártyával gratulálni az ő „Hildéjüknek" „Péter Gáborék".[23]

A hatvanas évektől megrostálva ugyan, de lassan napvilágot láthattak a Rákosi-korszak szenvedéstörténetei. A Magvető Könyvkiadó – az egykori katpolos, majd ávéhás Kardos György „felelős kiadásában" és esetenként „felelős szerkesztésében" – sorra jelentette meg Péter kortársainak visszaemlékezéseit. A *Tények és tanúk* sorozatcím alatt futó emlékiratok egyikét az a Fehér Lajos jegyezte, aki Péter első helyettese volt a budapesti Politikai Rendészeti Osztályon. Az 1979-ben kiadott vaskos kötet zárójelenete a romos fővárosban játszódik, a Tisza Kálmán téren 1945 januárjában:

„A Központban a kapuban Veres Péterrel találkoztam elsőnek. Majd mindjárt utána a felszabadulás előtti pártvezetőség egyik tagjával. Ő felvetette, hogy meg kellene alakítani a demokratikus rendőrséget, s ezen belül a politikai rendőrséget. És meghívott maga mellé: vegyek részt ebben a munkában. Egy órával később találkoztam Donáth Ferenccel, aki felhívott, hogy kapcsolódjak be a földreform, a földosztás előkészítő munkájába. Azt válaszoltam: előbb már elköteleztem magam más munkára. S elmondtam, hogy mire. Így maradtam hát le a földosztásról, amelyről [sic!] pedig – mióta csak „politikai eszemet" tudom, kiváltképp a *Szabad Szó*nál, a KMP, a Békepárt falusi vonalán dolgozva – olyannyira készültem... Egy-két nap múlva a Tisza

Kálmán téri központ egyik hátsó udvari szobájában, ahol csupasz szalmazsákokon aludtunk, mert nem volt más, és szék sem volt – a szalmazsákokon ülve, Kádár János vezetésével megalakítottuk a demokratikus rendőrséget a fővárosban.

Én a politikai rendőrségre kerültem helyettes vezetőként. A VI. kerületi Eötvös utcában, nem sokkal később az Andrássy út 60.-ban meg is kezdtük a munkát. Feladatköröm elsősorban a személyi állomány összehozása volt. Az irányításom alatt működő partizáncsoportok valamennyi tagját felkértem, kapcsolódjanak be a politikai rendőrség munkájába. Meg is tették. S hetek, hónapok szervező munkája során a magyar partizánmozgalom színe-javát sikerült az ügy számára megnyerni: beléptek a politikai rendőrséghez."[24]

Tanulságos összevetni e sorokat a kiadás előtti, kéziratos változattal:

„A Központban a kapuban Veres Péterrel találkoztam elsőnek. Majd mindjárt Péter Gáborral. Ő felvetette, hogy meg kellene alakítani a demokratikus rendőrséget, s ezen belül a politikai rendőrséget. És meghívott maga mellé: vegyek részt ebben a munkában. Egy órával később találkoztam Donáth Ferenccel, aki felhívott, hogy kapcsolódjak be a földreform, a földosztás előkészítő munkájába. Azt válaszoltam: előbb már szavamat adtam Péter Gábornak. S elmondtam, hogy miben. Így maradtam hát le a földosztásról, amelyről [sic!] pedig – mióta csak »politikai eszemet« tudom, kiváltképp a *Szabad Szó*nál, a KMP, a Békepárt falusi vonalán dolgozva – olyannyira készültem... Egy-két nap múlva a Tisza Kálmán téri központ egyik hátsó udvari szobájában, ahol csupasz szalmazsákokon aludtunk, mert nem volt más, és szék sem volt – a szalmazsákokon ülve, Kádár János, Péter Gábor, Ratulovszky István [helyesen János] és jómagam megalakítottuk a demokratikus rendőrséget.

Én a politikai rendőrségre kerültem Péter Gábor mellé, annak helyetteseként. A VI. kerületi Eötvös utcában, nem sokkal később az Andrássy út 60.-ban meg is kezdtük a munkát. Feladatköröm elsősorban a személyi állomány összehozása volt. Az irányításom alatt működő partizáncsoportok valamennyi tagját felkértem, kapcsolódjanak be a politikai rendőrség munkájába. Meg is tették. S hetek, hónapok szervező munkája során a magyar partizánmozgalom színe-javát sikerült az ügy számára megnyerni: beléptek a politikai rendőrséghez."[25]

A két szöveg közötti különbség hamar felfedezhető. Péter Gábor nevét ugyanazon okból satírozhatták ki a cenzorok (vagy a nyilvánosságra hozatal előszobájában a szerzőben aktivizálódó öncenzúra), amelyet egyértelműen tudatosított Kádár annak idején Babits Antallal, magyarázva, hogy miért is gáncsolták el az MSZMP-tagságát (egy időre). Talán a slendriánság számlájára írható, hogy a mű középtáján azért egyszer felbukkan „Péter Gábor, a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetője".[26] Elképzelhető, hogy a kiadó kizárólag a hangsúlyos, utolsó lapon nem tűrte meg Péter felemlegetését. A kádári emlékezetpolitika kiszámíthatatlansága, a felemás/következetlen tabusítás tetten érhető Vas Zoltán esetében is. 1970-es *Hazatérés, 1944* című könyvében a budapesti illegális kommunista vezetőséget Kádár Jánossal, Apró Antallal, Kiss Károllyal, Kovács Istvánnal, Kállai Gyulával, Donáth Ferenccel, Horváth Mártonnal, Orbán Lászlóval „és a többiekkel" azonosította. 1982-ben a Kardos-féle kiadványsorozat részeként megjelent *Akkori önmagunkról* című memoárjába viszont Orbán és a „többiek" közé – a nevesített mozgalmi panteon utolsójaként – már beférhetett Péter Gábor neve. Amit három évvel korábban Fehérnél kigyomláltak, az most nem okozott gondot.[27]

Ekkortájt, a nyolcvanas évek elején nyert bebocsátást – Major Ákos révén – Péter Gáborhoz a Csepel Vas- és Fémmű-

vek Oktatási és Társadalomtudományi Intézetének munkatársa, Zinner Tibor. A házaspár időközben a Kis-Gellérthegyről a kelenföldi lakótelep egyik Fraknó utcai paneljébe költözött át, amit a történész elmondása szerint Aczél György intézett el nekik, hogy közelebb legyenek a Tétényi úti kórházhoz. Lakásuk ajtaján a „Simon – Péter" felirat volt olvasható, ami értelmezhető a beidegződött titkolózás jelének, csakúgy, mint a kor típusbútoraival berendezett otthonuk egyetlen különlegessége: a csicsergő papagájhad. Az ornitológiai érdeklődését firtató kérdésre Péter ugyanis egy anekdotával felelt: történt egyszer, hogy Bjelkinnel együtt nézték az Andrássy út 60. ablakából a május 1-jei felvonulók tömegét, amikor a szovjet főtiszt egyszer csak megszólalt: „jobb, ha az utca zaja szűrődik be, mint a szobában elhangzottak hallatszanak ki". Zinner Tibor a népbíróságok történetét kutatta, ezért a madarak csivitelésével „elnyomott" 1982–1983-as beszélgetések is irányítottan, a nagyobb ügyek mentén folytak.[28]

A kádári állambiztonsági szervek célzottan nem foglalkoztak Péter Gáborral, nem követték nyugdíjas napjainak történéseit. 1967-ben megfejthetetlen okból ellenőrizték adatait az operatív nyilvántartásban, 1979-ben pedig kimutatást készítettek a perében elítélt összes személyről és büntetési tételeikről. A tájékoztatást az igazságügyi miniszter, Korom Mihály kérte Harangozó Szilvesztertől, a BM III/III. (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnökségének vezetőjétől, mivel tudni akarta, hogy előzőleg Péter és „társai" kaptak-e valamiféle jogi állásfoglalást az Elnöki Tanácstól vagy a Legfelsőbb Bíróságtól, vagy folyamodtak-e ilyenért.[29] 1984 májusában a Pest megyei állambiztonság figyelt fel egy hivatalos kapcsolatuktól befutott jelentésben az elődszervezet hírhedt parancsnokának nevére, szinte hihetetlennek tűnő kontextusban: „Kapcsolatunk május 24-én közölte, hogy barátján keresztül – aki szentendrei lakos, és az ELTE bölcsészkar

tanulója – tudomást szerzett arról, hogy egy általa ismeretlen budapesti újságárus [az] egyik szervezője a »Repülőegyetemnek«. Az újságárus a »Hírmondó« és a »Beszélő« árusításával is foglalkozik. A »Repülőegyetem« következő előadására Péter Gábor volt ÁVH-vezetőt akarják meghívni, előadást tartani." A „megbízható forrásból" származó, bár „tartalmilag nem ellenőrzött" tervről további információk nem futottak be, abban viszont szinte biztosak lehetünk, hogy ha esetlegesen felvetődődött is a formálódó pesti ellenzék egyes tagjaiban Péter meghívása a magánlakásokon szervezett fórumukra, akkor a kiszemelt előadó bizonyosan nem állt kötélnek. Nincs tudomásunk arról, hogy Péter bármifajta nyilvános vagy félnyilvános rendezvényen részt vett volna.[30]

1985-ben a Magyar Zsidókérdés-kutató Intézet igazgatójának, Bosnyák Zoltánnak a háború utáni sorsa felől érdeklődő Kutrucz Gizella is falba ütközött nála. Kutrucz még a pártközpontból ismerte Simon Jolánt, akin keresztül eljuttatta kéziratát Péter Gáborhoz, azzal a kérdéssel, hogy valóban kivégezték-e az ötvenes években az antiszemita munkásságáról ismert Bosnyákot. Másnap jött a válasz: Péter Gábor nem hajlandó állást foglalni az ügyben.[31] Hasonlóképpen elutasította Böszörményi Géza felkérését, hogy adjon nyilatkozatot a recski kényszermunkatáborral foglalkozó riportkönyvébe.[32]

A rendszerváltáskor viszont a jog eszközével kötelezték a „színvallásra". 1989 végén megkezdődött a Mindszenty-ügy perújítási nyomozása, amelynek során a Legfőbb Ügyészség indokoltnak látta Péter (és hat egykori beosztottja, köztük Décsi Gyula és Tihanyi János) meghallgatását. A volt államvédelmi parancsnok most nem bújhatott ki a válaszadás alól titoktartási fogadalmára hivatkozva, mert 1990. január 2-án a belügyminiszter feloldotta az állami és szolgálati titok megőrzésére tett esküje alól.[33] Két héten belül öt ügyész jelent meg a laká-

sán, kérdésekkel bombázták, az elhangzottakat magnószalagra rögzítették.[34] Január 23-án újra felkeresték otthonában a nyomozóhatóság képviselői, akik a politikai rendőrségnek az esztergomi érsekkel szembeni akcióira, vallatásának részleteire voltak kíváncsiak. A felvett jegyzőkönyv szerint Péter következetesen tagadta, hogy belelátott volna az ügy részleteibe, visszatérően arra hivatkozott, hogy „arról tudomásom nem volt", „nem rendelkeztem ismeretekkel", „nem emlékszem". Miközben a felelősséget Rákosira és Szücs Ernőre tolta, az írásbeli bizonyítékok sem zökkentették ki tagadásból: „...elém tárták a Párttörténeti Intézetből beszerzett dokumentumot, melyen a következő írás szerepel: »Rákosi elvtárs, aláhúztam azokat a sorokat, aminek alapján (amikor ideje elérkezik) büntetőjogilag el lehet járni Mindszenty ellen.« Az írás nagyon hasonlít az én írásomra, azonban egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy ezt én írtam. Én nem voltam olyan jó viszonyban Rákosival, hogy így levelezzek vele és a fogalmazás sem igazán rám utaló. Nem tudom, hogy ki és mikor írhatta ezt a feljegyzést." Péter ugyanakkor saját helyzetéről előadta, hogy 1959-es szabadulásakor a belügyminiszter-helyettes, Földes László kijelentette: megszenvedett a bűneiért, mégis 4900 forintos nyugdíjból kénytelen fenntartani magát, gyermeke, unokája nincs, egészségi állapota megromlott, nehezen tud olvasni, amennyiben bírósági eljárására kerül sor, azon megjelenni nem képes. A kihallgatási jegyzőkönyv lapjaira került szignója valóban csak nyomokban emlékeztetett nevének az ÁVH-jelentések alján található, szépen kerekített írásképére.[35] (Mindszenty József és társai ügyében a nyilvános igazságszolgáltatásra végül nem került sor, a Fővárosi Bíróság májusban a hatályba lépő törvény alapján kimondta a semmisséget a perben. Csak jóval később, 2012-ben született meg a prímás-érsek jogi, erkölcsi és politikai rehabilitálásáról szóló ügyészségi határozat.)[36] A rendszerváltás során és utána

– bár Péter Gábor még élt – a nyilvánosságban nem vetődött fel politikai felelőssége.

Bacsó Péter *A tanú* című filmje egy évtizedig dobozban porosodott, végül 1979-ben kapott vetítési engedélyt. Népszerűsége máig töretlen. A rendező művével groteszk „szobrot" emelt az egykori ÁVH-főnöknek azáltal, hogy a legfontosabb mellékszereplőt, a sovány, sápadt, betegeskedő Virág elvtársat róla formázta meg. Nem véletlenül elevenítettem fel 2012-ben megjelent könyvemben és mostani munkám bevezetőjében a kultikussá vált alkotás egyik emblematikus jelenetét. A szabósegédből lett titkosrendőr áthallásos ábrázolását bizonyára sokan megértették. Így volt ezzel Libik György is, Péter egyik 1944-es bújtatója. A Svédországban élő régi baloldali egyik 1989-es hazalátogatása alkalmával kereste fel lassan fél évszázada nem látott ismerősét. Beszélgetésüket rá egy évre, 1990. szeptember 29-én közölte a *Népszabadság* hétvégi melléklete:

„Érkezésemkor Péter Gábor már földszinti budai lakásának ajtaja előtt várt. Amint beléptem a lépcsőházba, elém jött, és tartózkodásom ellenére megölelt. Némi meglepetéssel azon kaptam magam, hogy mostani mivoltában jobban emlékeztet Bacsó Péter évekig betiltott filmjének, *A tanú*nak Őze Lajos által megszemélyesített Péter Gáborára, mint amilyenként emlékezetem őt az 1944–1945-ös időkből megőrizte. Mintha a modell hasonult volna filmbéli megszemélyesüléséhez... A felesége, Simon Jolán pedig egyenesen érzelgős szívélyességgel fogadott. Igaz, ehhez képest kissé furán kezdődött beszélgetésünk. Alighogy leültünk, Simon Jolán rögvest ezzel kezdte: »Valószínűleg nem fogsz velem egyetérteni, de ami 1956-ban történt, azt én ma is ellenforradalomnak tartom.« »Én is!« – feleltem neki, amin láthatólag megrökönyödött. – »Legalábbis november 4-től...« – tettem hozzá magyarázólag. Megjegyzésemet válasz nélkül hagyta. Kettőjük közül egyértelműen a felesége, Rákosi egy-

kori titkárnője hordta a kalapot, igazából az egész beszélgetés alatt Simon Jolán személyisége dominált."

A rendszerváltó évben Libiknek sikerült megrepeszteni a hallgatás falát, leomlasztani azonban nem:

„Tudjátok, fontos lenne a világnak, a nemzetnek, s nektek magatoknak is, ha leírnátok az igazságot mindarról, amit tudtok, és amit ma már kizárólag ti tudhattok. És szerintem megoldaná anyagi gondjaitokat is.

Péter Gábor, mintha nem is hallotta volna, témát váltott és furcsa elrévedő monológba kezdett: [...] »Tudod, én 21 éves voltam, amikor pártmunkás lettem. 1929-től pedig egyfolytában mint illegális pártmunkás dolgoztam. Nos, amikor hivatott az Öreg, a Rákosi, én követtem; mi mást tehettem. Mindig csak azt tettem, amire ő utasított.«

És amikor '53-ban Rákosi lefogatott, te nem mondtad, hogy kitől kaptál utasítást mindarra, aminek elkövetésével vádoltak?

»Ugyan, minek mondtam volna? Hisz ezt mindenki pontosan tudta. Én is tudtam, hogy ők tudják, ők is tudták, hogy én tudom, és Rákosi is tudta, hogy sem ők, sem én nem fogunk semmi ilyesmit firtatni, hisz mindenki mindent tudott.«"

Vendégük többszöri nógatását, hogy írja meg memoárjait, Péter Gábor mintha elengedte volna a füle mellett. Teljesen véletlenszerűen törtek fel belőle az emlékszilánkok: az 1952-es bányaszerencsétlenség, ahol személyesen felügyeli a mentést, Kádár bemutatása Major Tamásnak az illegalitás alatt, és életének mélypontja és csalódásainak legnagyobbika, amikor atyai patrónusa eldobja magától, és megalázó színjáték keretében letartóztatja.

Libik kérdésére, hogy a rendszer tette-e ilyenné az embereket, vagy fordítva, a feleség csattant fel: „Nem! Nem a rendszerben volt a hiba!" Majd, amikor a párton belüli leszámolásokat tette szóvá, megint csak Péterné vette magához a szót: „Ez más!

Ezek politikai ügyek voltak! POLITIKAIAK! Aki ezt nem fogja föl, az nem ért semmit!"

A ház asszonyának lecsillapodása után szelídebb vizekre eveztek a beszélgetésben. Péterék elmondták, szerényen, szűkösen élnek, sokat betegeskednek, de azért megvannak kettecskén, tűrhetően érzik magukat. Végül Libik így összegezte magában kétórás látogatásának tapasztalatait: „Péter Gáborban látok némi hajlandóságot a múltidézésre, viszont láthatólag ő Simon Jolántól tart, Simon Jolán meg mintha most is úgy érezné, hogy a KGB nem annyira döglött oroszlán, mint látszik, csupán szunnyad egy kicsit – az elővigyázatosság sosem árt."[37]

Péter Gábor a beszélgetés után három évvel, 1993-ban halt meg,[38] hamvait február 11-én helyezték el a Farkasréti temető urnafalában. Simon Jolánt 2000. szeptember 6-án temették férje mellé.[39] Az esetlegesen maguk után hagyott iratok, képi dokumentumok reményében próbáltam hozzátartozóikat felderíteni. A Budapesti Temetkezési Intézet közvetítette kapcsolatfelvételi szándékomat a házaspár temetéséről intézkedő ismeretlennek, de válasz nem érkezett. Hasonlóan nem koronázta siker a hagyatéki ügyben illetékes közjegyzőnél tett kísérletemet, arról tájékoztattak, hogy a hagyatékolt kilétének feloldásához magának a hagyatékoltnak a hozzájárulása szükségeltetik (?!). Hiába, vannak történetek, amelyeket soha nem írnak meg. Én Péter Gáboréval megpróbálkoztam – az olvasó kezében van a pallos és a mérleg is.

JEGYZETEK

Az ördög a részletekben rejlik

[1] Az üggyel kapcsolatos sajtóanyagok közül lásd Lakner, 2016.
[2] „Pálffy-Österreicher György vezérőrnagy, a magyar katonapolitikai osztály vezetőjének neve mellett a legfélelmetesebb nevet viselte Magyarországon" – írta róla az 1947-ben emigrációba kényszerült Sulyok Dezső. Sulyok, 2004: 344.
[3] Knight, 1993.
[4] Jansen–Petrov, 2002; Getty–Naumov, 2008.
[5] Rayfield 2004; Rayfield, 2011.
[6] Gyarmati, 2002.
[7] Müller, 2012: 72–86.
[8] PIL 867. f. p-62.; Péter, 2002.
[9] Az 1945 utáni korszak történetének feldolgozása a hatvanas évek elején vette kezdetét, azonban az érdeklődés középpontjában sokkal inkább a gazdaság- és a társadalomtörténeti kérdések álltak. A politikatörténeti megközelítések jobbára az 1945 és 1948 közötti időszakra fókuszáltak, azon belül is a közigazgatási szervek, pártok, érdekképviseletek kialakulására, szerepére. Lásd Gyarmati, 1980. Az 1978-ban megjelent *A magyar népi demokrácia története 1944–1962* című kötet is csak kétszer említi fel: utal 1953 utáni letartóztatására és elítélésére, valamint arra, ahogy Rákosi „Berija cinkosaként" állította be, hárította rá a felelősséget. Lásd Balogh et al, 1978: 229., 265.
[10] Zinner–Róna, 1986a: 68–69., 74–80., 82–134., illetve Botos et al, 1988: 367–377.
[11] Fel-felbukkan Pintér István műveiben a kommunisták második világháború alatti tevékenységének bemutatásakor. Lásd Pintér, 1968; Pintér, 1970; Pintér, 1975.
[12] Így járt el például a Borsányi György–Kende János szerzőpáros az 1944. végi KMP vezetőségének felsorolásakor. Lásd Borsányi–Kende, 1982: 178.
[13] Vass (főszerk.), 1972: 463. Pétert tévesen a háború utáni politikai rendőrség „helyettes vezetőjeként" definiálja, leváltásának időpontját 1953 helyett 1952-re teszi, börtönbüntetését pedig 1957-re, megfeledkezve az 1953-as, 1954-es ítéletekről.
[14] Fogalmaz így a korszak feldolgozatlanságáról: Gyarmati, 2011: 9.

[15] Lásd Gyarmati, 2011. A mára könyvtárnyi polcokat megtöltő szakirodalom felsorolásától eltekintek.
[16] Lásd M. Kiss, 2000: 135.
[17] Horváth–Kiss, 1994.
[18] Major T., 1975: 146.
[19] Gobbi, 1982: 188–189. Major Ákos könyvében így közvetíti az 1945 előtt számos kommunistát védő későbbi államügyész, Domokos József jellemzését Péterről: „Egyszálbélű, szegény, vakmerő, megbízható, kommunista szabólegény." Major Á., 1988: 116.
[20] Major Á., 1988: 135.
[21] Vas, 1980: 479.
[22] Zinner-Róna, 1986a: 89. (Tímár István visszaemlékezése.)
[23] Nógrádi, 1966: 192–193.
[24] Marosán, 1988: 94. Szintén a hatalom mérhetetlen „akarását" emeli ki: Hegedüs, 1988: 147.
[25] Marosán, 1972: 212.
[26] Demény, 1988: 165., 187.
[27] Demény, 1989 II.: 245.
[28] Hegedüs, 1989: 140.
[29] Töttösy, 1985: 99.
[30] Ispánki, 1995: 92. (Első kiadás: *Az évszázad pere. Megszólal a tanú. A Mindszenty kirakat-per ismeretlen adatai.* Vörösváry Kiadó, Toronto, 1987.)
[31] Faludy, [1989]: 310. (Első kiadás: *My Happy Days in Hell.* Fordította: Kathleen Szász. Andre Deutsch, London, 1962.)
[32] Mindszenty, 1989: 234., 235. (Első kiadás: Ullstein GmbH, Frankfurt/M–Berlin–Wien, 1974.) „Szadista állat volt, aki élete első felét csak azért élte le a varrótű és az olló világában, mert még nem érkezett el az idő számára, amelyben személyiségét teljesen kibontakoztathatta" – jegyezte le Sulyok Dezső. Sulyok, 2004: 347–348. (Első kiadás: Zwei Nächte ohne Tag. Thomas-Verlag, Zürich, 1948.)
[33] Fehérváry, 1990: 153. (Első kiadás: Alpha Publications, De Kalb Pike, 1978.)
[34] Fehérváry, 1990: 151., 153–154. Ugyanez a szöveg fejezetcímek nélkül jelent meg Dunai Ákos külföldön élő egykori államvédelmiseket megszólaltató interjúkötetének bevezetéseként. A Péterre vonatkozó részeket lásd ott: Fehérváry, 1987: 14., 16–18.
[35] Erdey, 2002: 110–112. (Első kiadása: München, 1984.)
[36] Böszörményi, 2006: 264., 307., 331., 342., 347–348.
[37] Nagy, 1991: 355.
[38] Fedák, 2009: 97.
[39] Madaras, 2004: 12.
[40] Schiffer, 1989: 84.
[41] Dénes, 1991: 23.
[42] Vitéz Donát, 2006: 24.
[43] Szent-Iványi, 2016: 496.
[44] Szász, 1989: 89.
[45] Farkas, 1990.
[46] Rákosi, 1997. II.: 748.

Családi „teher"

[1] Plato, 2005: 12., 32.
[2] Továbbá megszülettek az első pszichohistóriák, amelyek nem az egyént, hanem különböző csoportokat vettek górcső alá, példának okáért az amerikai elnököket, a forradalmi vezetőket, valamint az utópistákat. Runyan, 1998: 306–307. Bálint Ágnes a csoportvizsgálatok mellett a pszichohistóriai irány fő kutatási területei között említi még a gyermekkortörténetet, amely a gyermeknevelési szokásokkal, a család szerepével, a gyereknek társadalomban kialakult értékével foglalkozik törté-

nelmi dimenzióban, valamint Erikson és Runyan nyomán harmadik nagy területként magát a pszichobiográfiát is. Ugyanakkor jelzi, hogy annak újabb képviselői igyekeznek elhatárolni magukat a pszichohistóriai iskolától. Bálint, 2014: 14–18., 22.

[3] Bálint, 2014: 23.

[4] Runyan, 1998: 312–315.

[5] Runyan, 1998: 317., 320., 322. A politikai, történeti, gazdasági, mentalitástörténeti és társas kontextusok jelentőségét hangsúlyozza: Bálint, 2014: 24.

[6] Runyan, 1998: 322–329.

[7] Runyan, 1998: 331–333. Nem véletlen, hogy elsősorban pszichológusok vállalkoznak ilyen művek létrehozására. Erről, a transzdiszciplinaritás követelményéről és a pszichoanalízis eszközéről: Bálint, 2014: 27., 31–34.

[8] Gyarmati, 2002: 27–29.

[9] Péter, 2002: 224.

[10] Bene, 2000: 250., 288., 290., 292–293., 297; Statisztikai Közlemények, 1923: 123; Buczkó, 1998: 36.

[11] Bene, 2000: 297.

[12] Buczkó, 1998: 7.

[13] Buczkó, 1998: 9–16., 26–32., 35–36., 48–49.

[14] Buczkó, 1998: 43–45.

[15] Az apai ág ungvári leszármazásáról: Gyarmati, 2002: 35. Mivel ez az adat az 1978-as interjúban nem szerepel, minden bizonnyal Péter Gábor kézírásos töredékeiből vette át a szerző.

[16] MNL SzSzBL Izraelita Hitközség születési anyakönyvek: Eisenberger Péter 1866. szeptember 27., Metzner Róza 1871. május 6., uo. Izraelita Hitközség házassági anyakönyvek: 1895. augusztus 27. Eisenberger Péter és Metzner Róza.

[17] MNL SzSzBL Izraelita Hitközség születési anyakönyvek: Eisenberger Katalin 1899. szeptember 21., Eisenberger Mór 1901. május 17., Eisenberger Sámuel 1903. július 27., Eisenberger Benjámin 1906. május 14. Halálozási anyakönyvek: Eisenberger Mór 1902. szeptember 6. Későbbi dokumentumokban Péter születési időpontja rendre pontatlan. Erről: Gyarmati, 2002: 35. Éveket téved, 1911-re teszi: Fehérváry, 1987: 16.; Fehérváry, 1990: 153. És ha már a pontatlanságoknál tartunk, meg kell jegyezni, hogy megmagyarázhatatlan okból találkozhatunk vele kapcsolatban az Auspitz Gábor (Kovács, 1990: 203.), Auspitz Benjámin (Erdey, 2002: 96.) vagy Eisenberger Auspitz Benjámin (Vitéz Donát, 2006: 22.) névváltozatokkal. Erdey Sándor szerint társai nevezték így, bár megjegyzi, „nem világos, hogy miért". Az Auspitz vezetéknév a közeli rokonságában nem fordul elő, és a rendelkezésre álló forrásokban egyfajta ragadványként való használatának sincs nyoma. Ugyancsak tévedés a Fedák Sári naplójában olvasható Epstein elnevezés. Fedák, 2009: 97.

[18] A zsidóság társadalmi rétegződéséről Buczkó, 1998: 47., 62–63.

[19] A városban 1900-ban 15-en, tíz évvel később már 50-en űzték a mesterséget. Statisztikai Közlemények, 1904: 617., Statisztikai Közlemények, 1913: 612.

[20] Péter, 2002: 224. A halál okaként Péter Gábor a „gutaütést" (agyvérzést) nevezte meg. Lásd uo. Apjuk elvesztésekor Kató korát tekintve pontatlan, nővére akkor 12 éves volt.

[21] Utal rá Gyarmati, 2002: 36.

[22] Péter, 2002: 224.

[23] Buczkó, 1998: 62., 102. Vö. Péter, 2002: 224 (5. lábjegyzet).

[24] Eisenberger Erzsébet, férjezett nevén Garamvölgyi Lászlóné 1953-ban Margit és Károly nevű testvéreit említi, előbbi az ötvenes évek elején a III. kerületi Közért személyzeti előadójaként dolgozott, utóbbi politikai tiszt lett. Mindannyian később Veresre magyarosítottak. Lásd ÁBTL 2.1. VI/35. Jegyzőkönyv Garamvölgyi Lászlóné kihallgatásáról, 1953. február 3. Eisenberger Sámuel tánctanítónak Márton Johannától 1903. május 7-én született Aranka nevű leánya is. Lásd MNL SzSzBL Izraelita Hitközség születési anyakönyvek. Illetve ismert az 1907. július 23-án született Lajos nevű gyermekük. Lásd MNL OL K-149. 651. f. 12/ 20. ő. e. Előállítottak könyve (Hain-csoport) 27. ÁBTL 3.1.6. P-1189 Jelentés Eisenberger Lajosról és Eisenberger Lajosnéról, 1941. december 30. Ugyanő 1907. november 18-ai születési dátummal szerepel: BFL VII. 5. c. 1932–13206. Jegyzőkönyv Eisenberger Lajos kihallgatásáról, 1932. november 23.

[25] Meczner Mária 1903-ban született, vele kapcsolatban lásd ÁBTL 2.1. VI/49.

[26] Róluk: ÁBTL 2.1. VI/35. Jegyzőkönyv Garamvölgyi Lászlóné kihallgatásáról, 1953. február 3.

[27] Az újfehértói zsidó elemi iskola iratai a megyei levéltárban nem találhatók, minden bizonnyal megsemmisültek a második világháború alatt. A helyi alapfokú oktatási intézmények közül csak a görög katolikus tanintézmény iratai maradtak fenn, ahová szinte kizárólag a felekezethez tartozó gyermekek jártak. Lásd MNL SzSzBL VIII. 338. Péter Gábor iskolai élményeinek anomáliáiról: Gyarmati, 2002: 37.

[28] Az újfehértói zsidóság felekezeti oktatásáról: Buczkó, 1998: 69–71.

[29] Gyarmati, 2002: 37.

[30] Péter Gábor. *Szabad Nép*, 1948. január 25. 3.

[31] Péter Gábor r. altábornagy. *Magyar Rendőr*, 1949. február 2. 3.

[32] Péter, 2002: 225.

[33] Péter kéziratos visszaemlékezését idézi Gyarmati, 2002: 37.

[34] Az újfehértói fiatalok jelentős része még évtizedekkel később is négy elemivel indult neki az életnek, 1941-ben 48,7 százalékuk, szinte minden második gyerek. Reszler, 2000: 316.

[35] Reszler, 2000: 305–310.

[36] MNL SzSzBL XV/6. Felvételi napló az újfehértói községi tanonciskola számára, 1919/1920.

[37] Gyarmati, 2002: 38.

[38] MNL SzSzBL XV/6. Újfehértói Községi Iparostanonc Iskola I. és III. osztályának előmeneteli és mulasztási naplója az 1919/20. iskolai évre.

[39] MNL SzSzBL XV/6. Felvételi napló az újfehértói községi iparos tanonciskola számára, 1920/21. Uo. Újfehértói Községi Iparostanonc Iskola I. és III. osztályának előmeneteli és mulasztási naplója az 1920/21. iskolai évre. Mindkét helyen eredetileg Eisenberger Sámuel néven jegyezték be, utóbb a tévedést az előmeneteli naplóban javították.

[40] Péter, 2002: 225. Gyarmati, 2002: 38.

[41] Péter 1978-as visszaemlékezésében 1917–1918-ra teszi, amikor testvérei elhagyták Újfehértót. Péter, 2002: 225. Bátyja 1953-ban azt vallotta, hogy 1916-ban ment Budapestre, leszerződött négy és fél évre Hermann Márton szabómesterhez, akinek Széchenyi utcai 1. sz. alatti műhelyében dolgozott egészen az 1920. nyári felszabadulását követő 4-5 hónapig. ÁBTL 2.1. VI/32. Jegyzőkönyv Eisenberger Sámuel kihallgatásáról, 1953. január 13.

[42] Péter, 2002: 225. Munkahelyéről: Gyarmati, 2002: 38.

[43] Péter Gábor. *Szabad Nép*, 1948. január 25. 3. Péter Gábor r. altábor-

nagy. *Magyar Rendőr*, 1949. február 2. 3.

[44] Péter, 2002: 225.

[45] Péter kéziratára hivatkozik Gyarmati, 2002: 40.

[46] MNL SzSzBL XV/6. Újfehértói Községi Iparostanonc Iskola I. és III. osztályának előmeneteli és mulasztási naplója az 1919/20. iskolai évre. Uo. Újfehértói Községi Iparostanonc Iskola I. és III. osztályának előmeneteli és mulasztási naplója az 1920/21. iskolai évre.

[47] „...mert mielőtt még beteg lettem, 1927-ben én már tagja voltam a szociáldemokrata pártnak, és otthon is olvastam a *Népszavát*..." Péter, 2002: 231.

[48] Lásd Sipos, 1987a: 95–96; Sipos, 1987b: 169–170. Vö. Gyarmati, 2002: 40.

[49] Bucsányi, [1926]: 34.

[50] Az interjúban a VII. kerületi István út közelében lévő lakásról beszél, ahol vele együtt egy orvostanhallgató is szobát bérelt. Péter, 2002: 226.

[51] Péter, 2002: 228–230.

[52] Carlo Forlanini olasz orvos módszeréről: Lente, 2012.

[53] Péter, 2002: 228.

[54] Péter, 2002: 227. Kató dollárküldeményének hazai fizetőerejét tisztázza Gyarmati, 2002: 39.

[55] Péter, 2002: 229.

[56] Péter, 2002: 226.

[57] Demény Pál Horthy-kori börtönéveinek egyik legboldogabb pillanataként említi, amikor 1923-ban Sopronkőhidán a rabkönyvtárban felfedezett fél tucat hamis címlappal leplezett könyvet, köztük Engels *Anti-Dühring*jét, de még a baloldali társadalomelméletben járatos mozgalmár is őszintén „megvallja", hogy nem ez, illetve a marxizmus egyéb fellelt klasszikusai kerültek olvasmánylistájának élére. Demény, 1988: 27. Nem így három évtizeddel később Marosán György! Az 1950-ben bebörtönzött politikus elmondása szerint rabságának éveiben Lenin *Empiriokriticizmus*a mellett Engels szóban forgó művéből merítette a hitet, amely megvédelmezte az elembertelenedéstől, és eztán minden más társadalomtudományi mű mércéjének is ezeket tartotta. Marosán, 1988: 161.

[58] Péter, 2002: 231.

[59] Gyarmati, 2002: 39.

[60] Péter, 2002: 229.

Csak hét neve volt

[1] Gyarmati, 2002: 41–42.

[2] A munkásmozgalomtörténet-írás a szabók szakszervezetét a „különösen erős" kommunista befolyás alatt álló érdekképviseleti szervezetetek között tartotta számon. Borsányi–Kende, 1982: 129.

[3] Utalás a diákságot megkülönböztető ruházatra.

[4] Utalás a keresztény-nemzeti eszme felébresztésére és fenntartására hivatott Turul Szövetségre. A jobboldali radikális diákegyesület 1919–1945 között működött.

[5] Péter, 2002: 232., 234.

[6] Péter, 2002: 233.

[7] Nem kölcsönösségen alapuló viszonyt feltételez: Gyarmati, 2002: 42.

[8] Péter, 2002: 240–241.

[9] Vas, 1980: 479.; Libik, 1981: 129.; Major Á., 1988: 261.

[10] Helyesen Peyer Károly szociáldemokrata politikus. 1927-től a Szakszervezeti Tanács főtitkára, 1931-től a párt országgyűlési frakciójának vezetője.

[11] Péter, 2002: 231., 232.

[12] Péter, 2002: 234.

[13] Péter, 2002: 233. A háború után felpörgő infláció hatására a munkás sport- és kulturális egyesületek pénzüket igyekeztek ingatlanokba fektetni, így került az 5000 négyszögöl kiterjedésű gödi nyaralóhely az MTE tulajdonába. Borsányi, 1986: 115. Lásd még Borsányi–Kende, 1982: 130–131.

[14] A legális egyesületek kommunista „felhasználásáról": Borsányi, 1986: 124.; Szabó, 1987: 159. A közös gödi kézilabdázás emlékét említette fel 1950-ben Gábori György az őt kihallgató Péter Gábornak: Böszörményi, 2006: 342.

[15] Péter, 2002: 235.

[16] MNL OL K-149. 651. f. 4. cs. 98. d. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése a Rote Hilfe ügyében, 1925. március 31.

[17] MNL OL K-149. 651. f. 4. cs. 98. d. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése a Rote Hilfe ügyében, 1925. március 31.; Vass (főszerk.), 1972: 413.; Friss, 1967: 101–102., 105.

[18] MNL OL K-149. 651. f. 4. cs. 99. d. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése Hébelt Ede kommunista kapcsolatairól, 1930. január 7. Információk alapján Hébelt a Nemzetközi Munkássegély (Internationale Arbeiterhilfe) pénzeinek osztogatásába is belefolyt. Lásd uo. A VS-sel párhuzamos segélyszervezetet 1921-ben alapították Lenin kezdeményezésére neves tudósok (pl. Albert Einstein), írók (pl. Andersen Nexø) és művészek közreműködésével. Első elnöke Clara Zetkin, titkára Willhelm Münzenberg volt, 1935-ben szüntette be működését. Vass (főszerk.), 1972: 410.

[19] MNL OL K-149. 651. f. 4. cs. 100. d. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése a Rote Hilfe szervezetének megbénításáról, 1930. szeptember 15. Lásd még: Friss, 1967: 112.

[20] PIL 867. f. f-47. Futó Erzsébet visszaemlékezése, d. n. II/2.

[21] Lásd PIL 867. f. p-62 Péter Gábor: Adatok a Vörös Segély szervezeti felépítéséről, munkájáról, d. n.

[22] Vass (főszerk.), 1972: 557.

[23] Péter, 2002: 238–240.

[24] A Horthy-kori politikai rendőrség igen hiányos levéltári anyagában Eisenberger 1931 nyarán történt bekísérésének nincs nyoma. Viszont a fokozott rendőri figyelmet jelezte, hogy június közepén számoltak fel egy, a környékbeli, VI., VII. kerületi lakosokból álló VS-vonalat, négyen kerültek letartóztatásba, valamint az augusztus 19-i rajtaütés során fogták el a KMP „sajtóapparátusának vezető tagját", Bárd Ármint és hét társát. Lásd MNL MNL OL K-149. 651. f. 13. cs. 4. köt. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának XXXV. számú referátuma. A magyarországi bolsevista mozgalmak 1931. május elsejétől 1932 októberéig (benne: Vörös Segély vonalának leépítése), 1932. november, 28–29., 40–41.

[25] Péter, 2002:240.

[26] A KMP illegális szervezetrendszeréről: Szabó, 1987: 150–152.

[27] Lásd MNL OL K-149. 651. f. 13. cs. 1. köt. A Budapesti Magyar Kirá-

lyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának 907/1927. sz. referátuma a proletárdiktatúra után a bolsevizmus ellen kifejtett működéséről (benne: A sejtszervezésről, annak céljairól, taktikájáról), 1927. szeptember, 93–105.

[28] A gazdasági válság szülte reakciókról és a lebukásokról: Szabó, 1987: 159–160.; Borsányi, 1986: 126–127.

[29] Péter, 2002: 235–236.

[30] Házi Árpád a VS KB és a KMP tagja, a két szerveződés közötti összekötő volt.

[31] PIL 867. f. f-47. Futó Erzsébet visszaemlékezése, 1968. május–június, 37. Ugyanerről más alkalommal így vall: „…azt a megbízást kaptam, hogy kerítsek elő egy teljesen fehér embert, akit a rendőrség nem ismer, és akinek majd sajtóvonalon kell dolgoznia, mégpedig a sajtóelosztói munkát kell végeznie egész Budapest területére. Szöllősi Ernőt (akkor a VS KB tagja volt) bíztam meg, hogy kerítsen valahonnan egy alkalmas embert. Akkor kapcsolták hozzám Péter Gábort." Uo. Futó Erzsébet visszaemlékezése, d. n. I/5–6.

[32] Péter, 2002: 237–238.

[33] Péter, 2002: 241–242.

[34] Péter, 2002: 241.

[35] BFL VII. 5. c. 1929–7068. Szélesi Jenő detektív jelentése Simon Jolán kihallgatásáról, 1929. június 10.

[36] MNL OL K-149. 651. f. 13. cs. 2. köt. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának XXVI. számú referátuma. A magyarországi bolsevista mozgalmak 1927 szeptemberétől 1929 szeptemberéig (benne: Weisz Nándor, Kiss Károly és társainak kommunista szervezkedése), 1929. szeptember, 167–178.

[37] BFL VII. 5. c. 1929–7068. Jegyzőkönyv Simon Jolán kihallgatásáról, 1929. június 11.

[38] BFL VII. 5. c. 1929–7068. Lista a 894/929. pol. res. számú bűnjelek letétbe helyezéséről, 1929. június 13. Uo. Jegyzőkönyv Simon Jolán vallomásáról, 1929. október 8.

[39] MNL OL K-149 612. f. 3. cs. 756. ő. e. Simon Jolán fegyintézeti törzslapja, 1929. június 15. – 1930. november 21.

[40] BFL VII. 5. c. 1929–7068. Simon Jolán vallomási jegyzőkönyvéhez csatolt bűnjelek (elkobzott levelek). Uo. A fogházgondnok jelentése dr. Bartha János fogházvezető ügyésznek Schwarcz Bella és Simon Jolán fogvatartottak titkos levelezéséről, 1929. július 17.

[41] BFL VII. 5. c. 1929–7068. Dr. Zimmermann Géza ügyvéd felfolyamodása a vádtanácshoz Simon Jolán szabadlábra helyezéséért, 1929. június 27. Uo.

[42] BFL VII. 5. c. 1929–7068. A Budapesti Királyi Ügyészség indítványa Hay Mihály és társai, valamint Weisz Nándor és társai ügyek esetében együttes eljárás lefolytatására, 1929. július 26.

[43] A perben tanúként hallgatták meg Schweinitzer (1940-től Sombor) József rendőrkapitányt, a Politikai Nyomozó Főcsoport vezetőjének, Hetényi Imrének a jobbkezét. Lásd BFL VII. 5. c. 1930–13804. Főtárgyalási jegyzőkönyv Weisz Nándor és társai ügyében, 1930. december 6. A politikai rendőrség harmincas évekbeli szervezetéről lásd: Varga, 2015: 61–74.

[44] BFL VII. 5. c. 1929–7068. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék ítélete Weisz Nándor és társai ügyében, 1930. december 19. Uo. Dr. Zimmermann Géza ügyvéd kérelme a törvényszékhez Simon Jolán szabadlábra helyezése tárgyában, 1930. szeptember 16. Uo. Végzés Simon Jolán szabadlábra helyezéséről, 1930. október 11.

[45] BFL VII. 5. c. 1929–7068. Simon Jolán fellebbezése a törvényszékhez, 1931. március 16. Uo. A Magyar Királyi Büntetőtörvényszék ítélete Weisz Sándor és társai ügyében, 1931. december 1.

[46] Varga, 2015: 120–121.

[47] Péter, 2002: 242.

[48] Péter, 2002: 243–245. MNL OL K-149. 651. f. 13. cs. 4. köt. A Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának XXXV. számú referátuma. A magyarországi bolsevista mozgalmak 1931. május elsejétől 1932 októberéig (benne: Tüntetés Sallai és Fürst sírjánál), 1932. november, 159–160. Eisenberger Benjámin és Simon Jolán 1932. augusztus 7-i előállításának bejegyzése: MNL OL K-149 651. f. 12. cs. 10. ő. e. Előállítottak könyve – Hain-csoport, 1923–1933.

[49] BFL Budapest X. kerületi házassági anyakönyvek: 1933.

[50] Eisenberger Benő és Eisenberger Lajos lakcímét lásd: MNL OL K-149 651. f. 12. cs. 10. ő. e. Előállítottak könyve – Hain-csoport, 1923–1933.

[51] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 1. Péter, 2002: 246.

[52] Péter, 2002: 247.

[53] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 2–3.; Péter, 2002: 247–248.

[54] Péter, 2002: 248.

[55] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 2–3.

[56] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 3.

[57] Vö. Gyarmati, 2002: 49.

[58] PIL 500. f. 8. cs. 15. ő. e. Kőrösi György (Molnár René) és Szeszták Antal (Péter Gábor) által a Nemzetközi Vörös Segély moszkvai kongresszusán kitöltött kérdőívek, 1932. november 9.

[59] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése Nemzetközi Vörös Segély 1932-es kongresszusára, 1962 körül, 3.

[60] „…Trotz dieser Reaktion der faschistischen Diktatur, der Wefolungen, der Horthy-Regierung gegenüber der revolutionären Bewegung, ist die R[ote]. H[ilfe]. in Ungarn stärker geworden." PIL 500. f. 8. cs. 14. ő. e. Szeszták Antal felszólalása a moszkvai Vörös Segély-kongresszuson, 1932. november 15. 3.

[61] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 3–4. Péter a fogolycserék 13. évfordulója apropóján megtartott ünnepségről írt, az időbeli zavart tisztázza: Gyarmati, 2002: 50. A kongresszussal foglalkozik, de nem említi Pétert mint küldöttet: Friss, 1967: 115–116.

[62] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 4.

[63] Borsányi György és Petrák Katalin művei alapján rekonstruálta Lebovics Farkas életútját: Gyarmati, 2002: 52.

[64] http://www.imdb.com/title/tt0022289/ (Utolsó letöltés 2017. szeptember 11.) A filmből részleteket közöl: Bán (rendezte), 1990.

[65] Pukánszky–Németh, 1996. (Az orosz-szovjet munkaiskola.)

[66] Gyarmati, 2002: 72. A „rejtélyen” morfondírozik könyvében az ÁVH-főnökhöz közel álló Farkas Vladimir: Farkas, 1990: 129.

[67] Rákosi, 1997. 2.: 911.

[68] Gyarmati, 2002: 54–56.

[69] Gyarmati, 2002: 52–54.

[70] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 4–5.

[71] A sajtóhíreket összeveti Péter visszaemlékezésével: Gyarmati, 2002: 56–57. Ugyanő felveti az ügyben letartóztatott Eisenberger Lajosnak a szerepét, aki Eisenberger földije volt, s mint régi ismerős talán kapcsolata is az illegális tevékenységben, így akár az ő lebukása is visszatartó erővel bírhatott.

[72] BFL VII. 5. c. 1932–13206. Jelentések röplapozásokról, 1932. október 25., 29. november 2., 7. Jelentések előállításokról, 1932. november 18. Jelentések figyelésről, 1932. november 19. Kihallgatási jegyzőkönyvek, 1932. november 23. Bíró előtti jegyzőkönyv-kiegészítések, 1932. november 31. Lásd még BFL VI. 1. d. 3. d. Jelentés a Simon Jolánnál tartott házkutatásról, 1932. november 19. Uo. Eisenberger Lajos személyleírása, 1932. november 19. Simon Jolán 1932. november 18-i és Eisenberger Lajos november 19-i előállításának bejegyzése: MNL OL K-149 651. f. 12. cs. 10. ő. e. Előállítottak könyve – Hain-csoport, 1923–1933.

[73] BFL VII. 5. c. 1932–13206. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék vizsgálóbírójának végzése, 1932. november 30.

[74] PIL 867. f. p-62 Péter Gábor: Adatok a Vörös Segély szervezeti felépítéséről, munkájáról, d. n.

[75] Háy, 1990: 159–160.

[76] Gyarmati, 2002: 59.

[77] Erdey, 2002: 110–112.

[78] Friedmannt Péter szeretőjének mutatja be: Volodarsky, 2015: 482. Sokatmondó, hogy a szerző Péter pályaadatai esetében egy temetkezési-hely-kereső weboldalra hivatkozik (s persze ezek után már meg sem lepődünk azon, hogy a megadott http-cím nem mutat hősünkre). Részben Volodarsky „eredményeit” felhasználva tálalja szenzációs kutatási eredményként a *BBC History* című ismeretterjesztő lapban Philby életének magyar szálait Kondor Vilmos. A népszerű krimiszerzőnél Friedmann a szovjetek „tehetségkutatója”, az összekötője pedig Eisenberger Benjámin. Lásd Kondor, 2016: 29.

[79] Vö. Gyarmati, 2002: 58–59.

[80] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 5.

[81] PIL 867. f. p-62 Péter Gábor: Adatok a Vörös Segély szervezeti felépítéséről, munkájáról, d. n., 3. Gyarmati hivatkozik Galgóczi Erzsébet munkafeljegyzéseire, miszerint az interjú során Simon Jolán úgy emlékezett, hogy párja azzal az üzenettel tért meg a kiküldetésből: csak azokat a magyar kommunistákat fogadja tárt karokkal a Szovjetunió, akikre minimum öt év büntetést szabtak ki, tehát a VS a szabadításkor csak rájuk koncentráljon. Ennek magyarázata, hogy Moszkva tartott a magyar elvtársak dömpingszerű betelepedésétől. Gyarmati, 2002: 58.

[82] BFL VII. 5. c. 1932–13206. Vádirat, 1932. december 20.

[83] BFL VII. 5. c. 1932–13206. A Magyar Királyi Büntetőtörvényszék ítélete Csillag Pál és társai ügyében, 1933. február 6.

[84] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése a Nemzetközi Vörös Segély 1932-es moszkvai kongresszusára, 1962 körül, 5.

[85] PIL 867. f. p-62 Péter Gábor: Adatok a Vörös Segély szervezeti felépítéséről, munkájáról, d. n. 3.

[86] MNL OL K-149 561. f. 12. cs. 8. ő. e. Jelentés az Eisenberger Benőnél tartott házkutatásról, 1933. április 28.

[87] Ugyanezen a jogcímen fogják le Éliás Annát és budapesti születésű Eisenberger Ferencet (róla nem tudni, hogy rokonságban állt-e Benjáminnal és Sámuellel, vagy csak névrokonságról van-e szó). Sámuelt június 4-én engedték szabadon. MNL OL K-149 651. f. 12. cs. 10. ő. e. Előállítottak könyve – Hain-csoport, 1923–1933.

[88] BFL VII. 5. c. 1932–13206. A Budapesti Királyi Ítélőtábla ítélete Csillag Pál és társai ügyében, 1933. december 16.

[89] Péter 2002: 244. Ugyanerről PIL 867. f. p-62 Péter Gábor: Adatok a Vörös Segély szervezeti felépítéséről, munkájáról, d. n. A sikeres halottak napi akciót említi: Balla, 1952: 196.

[90] Lásd Varga, 2015: 73.

[91] *Államrendészeti zsebkönyv*, d. n. 2., 179. Az általam használt adattár a Politikatörténeti Intézet Könyvtárában található, egy korabeli kiadvány belívének másolt és új előlappal ellátott A-tól H-ig terjedő példánya *„Fekete könyv” Munkásmozgalmi és más baloldali személyek adatai a Horthy-rendszer rendőrségének államrendészeti nyilvántartása alapján* címmel. Kiadója és kiadási éve nincs megjelölve, azonban abban Simon Jolán már férjezett nevével szerepel, tehát kizárólag az 1933 utáni kiadások valamelyike lehet.

[92] MNL OL K-149. 651. f. 12. cs. 20. ő. e. Előállítottak könyve – Hain-csoport, 1923–1933. Eisenberger Benjámin 1935 és 1937 közötti lakhelye: BFL VII. 5 c. 1935–14787.

[93] ÁBTL 2.1. VI/32. Jegyzőkönyv Eisenberger Sámuel kihallgatásáról, 1953. január 13.

[94] ÁBTL 2.1. VI/35. Jegyzőkönyv Garamvölgyi Lászlóné kihallgatásáról, 1953. február 3.

[95] MNL OL K-149 651. f. 4. cs. 292. ő. e. Jelentés Rákosi Mátyás volt népbiztos újabb perbefogása idején történt preventív intézkedésekről, 1935. február 16. MNL OL K-149 561. f. 12. cs. 8. ő. e. Jelentés 1935. január 21-ei előállításokról, 1935. január 22. Uo. Feljegyzés a kommunista szervezkedés miatt előállított Vörös Segély-vonalról, 1935. január 29.

[96] MNL OL K-149. 651. f. 13. cs. 6. köt. A Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának referátuma. A magyarországi bolsevista mozgalmak 1934. május elsejétől 1935 augusztusáig (benne: Megmozdulások a Rákosi-per idején, Fái Borbála és társainak szervezkedése Vörös Segély-vonalon, 1935. augusztus 1-jének, az antimilitarista napnak az előkészítése), 1935. augusztus, 152–163., 266–278. MNL OL K-149 561. f. 12. cs. 8. ő. e. Az 1935. július 30-án előállítottak listája, 1935. július 30.

[97] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jelentés Eisenberger Benő előállításáról, 1935. december 6.

[98] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jegyzőkönyv Bárd Ármin és társai ügy büntető törvényszéki tárgyalásáról, 1936. január 31. Uo. A Budapesti Királyi Ítélőtábla ítélete, 1937. március 12.

[99] ÁBTL 4.1. A-1100 Tényi Mátyás feljegyzései, d. n. Köszönöm kollégámnak, Szánóczky Balázsnak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

[100] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Személyleírás Eisenberger Benőről, 1935. december 7. Uo. Jegyzőkönyv az irodai letétbe került elkobzott könyvekről, 1935. december 14.

[101] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jelentések kikérdezésekről (Glasz Imréné – 1935. december 7. Eisenberger Benő, Láng László – 1935. december 9.)

[102] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jelentés Schmidt Ferenc kikérdezéséről, 1935. december 9.

[103] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Kihallgatási jegyzőkönyvek (Schmidt Ferenc, Láng László, Glasz Imréné, Eisenberger Benő), 1935. december 10., illetve az azokhoz fűzött nyilatkozatok, 1935. december 14. Uo. Végzés az előzetes letartóztatásokról, 1935. december 14.

[104] Péter, 2002: 228.

[105] Ispánki, 1995: 207., 321., 410.

[106] Lásd ÁBTL 3.1.9. V-55149.

[107] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jegyzőkönyv Bárd Ármin és társai ügy büntető törvényszéki tárgyalásáról, 1936. január 31. Uo. Bűnjelek: Kedves Elvtársak kezdetű irat (az eredeti dátum nélkül, a másolat 1936. február 1-jei keltezéssel).

[108] BFL VII. 5. c. 1935–14787. A Magyar Királyi Büntetőtörvényszék ítélete Bárd Ármin és társai ügyében, 1936. január 31.

[109] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jegyzőkönyv az ítélőtáblánál lefolytatott bizonyítékkiegészítési tárgyalásról, 1936. október 28. Uo. A Budapesti Királyi Ítélőtábla ítélete Bárd Ármin és társai ügyében, 1937. március 12.

[110] BFL VII. 5. c. 1935–14787. Jelentés az ítélőtáblának Glasz Imréné Párizsba távozásáról és körözéséről, 1937. augusztus 28.

[111] Bugár, 1984: 127., 137.

[112] PIL 867. f. p-62 Péter Gábor: Adatok a Vörös Segély szervezeti felépítéséről, munkájáról, d. n, 3.

[113] Pintér, 1984: 21–23.; Gyarmati, 2002: 59–60.

[114] PIL 867. f. p-62 Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 1. Uo. Péter Gábor: Fürst Károly – Orlai elvtárs, d. n. 2. A szabók szakszervezetén belüli VS-munkáról: Rataics, 1984: 422.

[115] Pintér, 1984: 34–36.

[116] Demény, 1988: 67–69.

[117] Az alagi nyomozásról részletesen Varga, 2015: 165–167.; Varga, 2011; Kövér, 1998: 79–83.

[118] BFL VII. 5. c. 1940–4540. Jegyzőkönyv Eisenberger Benő kihallgatásáról, 1940. április 22. Uo. Jegyzőkönyv Eisenberger Benőné kihallgatásáról, 1940. április 22. Uo. A Budapesti Királyi Ügyészség vádirata Oláh Géza és társai ügyében, 1941. január 27.

[119] BFL VII. 5. c. 1940–4540. A BM VII. d. Osztály feljegyzése a törvényszéknek a vádlottak őrizetének idejéről, 1942. október 10.

[120] A bántalmazásokról: BFL VII. 5. c. 1940–4540. Kihallgatási jegyzőkönyvek és hozzá fűzött nyilatkozatok (Braun Éva, Szabados József, Flek Jenő, Adler Győző, Weinberger Jakab, Rudas István, Gyurkó Ferenc, Oláh Géza), 1940. május 4., 8.

[121] Péter, 2002: 228.

[122] Rataics, 1984: 423.

[123] ÁBTL 3.1.6. P-1189. A budapesti főkapitányság jelentése Eisenberger Lajos és Eisenberger Lajosné kikérdezéséről, 1941. december 30. Uo. A csépai csendőrőrs feljelentése a pestvidéki ügyészségnek Ladányi Ödön és hét társa ügyében, 1942. január 14. Uo. Ügyészi határozat Ladányi Ödön és társai elleni nyomozás megszüntetéséről, 1942. március 3.

[124] BFL VII. 5. c. 1940–4540. A Budapesti Királyi Ügyészség vádirata Oláh Géza és társai ügyében, 1941. január 27. Uo. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék öttagú tanácsának ítélete, 1942. november 24. Turai mozgalmáról, benne Péter Gáborral: Demény, 1989. II.: 244–245.

[125] BFL VII. 5. c. 1940–4540. Jelentés Eisenberger Benő utáni puhatolásról, 1942. október 31. Uo. Jelentés Eisenberger Benőné utáni puhatolásról, 1942. november 1.

[126] BFL VII. 5. c. 1940–4540. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék öttagú tanácsának kérelme a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának Oláh Géza és társai ügyben vádolt személyek lakcímének, katonai szolgálatának megállapítása tárgyában, 1942. január 27. A megkeresésre több mint két évvel később érkezett válasz, abban Eisenbergerék lakhelyének a VI. kerületi Izabella utca 3/b. II/13. volt feltüntetve. Lásd uo. Jelentés bejelentett lakások megállapításáról, 1944. március 10.

[127] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 1.

[128] Varga 2015: 176–185.

[129] ÁBTL 2.1. VI/35. Jegyzőkönyv Garamvölgyi Lászlóné kihallgatásáról, 1953. február 3. BFL VI. 1. d. 3. d. Névjegyzék azokról az egyénekről, akik már nincsenek a létszámban, 1942. július 9.

[130] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 1–2; ÁBTL 2.1. VIII/1-a. Gyorsírói jegyzőkönyv Kádár János és társai perújrafelvételi tárgyalásáról, 1954. július 22. 9.

[131] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 2., 5–7.

[132] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 9.

[133] Vas, 1980: 479. Gyarmati Vas Zoltán közlendőjére és pontosabban meg nem határozott „más forrásokra" alapozva Eisenberger új, „belső elhárító" szerepkörét már az 1932-es moszkvai útja utáni időszaktól datálja, amiről megállapítja, hogy szerteágazó volt, és huzamosabb ideig eltartható tott. Gyarmati, 2002: 60–61.

[134] ÁBTL 2.1. VIII/1-a. Gyorsírói jegyzőkönyv Kádár János és társai perújrafelvételi tárgyalásáról, 1954. július 22. 9; PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 2., 6–7.

[135] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 1–2., 5–9.

[136] Péter Gábor feljegyzése, 1954. június 27. Közli: Kis-Kapin, 2009.

[137] Lásd Wayand Tibornak a horthysta politikai rendőrség munkájáról szóló vallomását, 1946. március. Közli: Varga, 2011.

[138] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 3–4. 1950 júliusában Tonhauserrel, Szirmaival és Péterrel is feljegyzést készített pártjuk, a KMP feloszlatásának körülményeiről. Péter már akkor is passzívnak jellemezte magát, de kiemelte, hogy Kádár „konspirációs szemponttal" indokolta a lépést, amire ő is mindig nagy hangsúlyt helyezett, ezért azonosult az állásponttal. PIL 677. f. 1. cs. 139. ő. e. Péter Gábor feljegyzése a KMP feloszlatásáról, 1950. július 11. Tonhauser úgy emlékezett, hogy Kádár bejelentésekor Péter, bár nem szólalt fel, olyannak tűnt, mint aki az ő elutasító véleményükkel értett egyet.

Uo. Tonhauser Pál feljegyzése a KMP feloszlatásáról, 1950. július 7. Szirmai szerint ő és Péter egyből elfogadták a javaslatot, Tonhauser pedig a vita végén tudomásul vette. Uo. Szirmai István feljegyzése a KMP 1943-as feloszlatásáról és a Békepárt megalakításáról, 1950. július 7.

[139] Huszár, 2001: 180.; ÁBTL 2.1. VIII/1-a. Gyorsírói jegyzőkönyv Kádár János, Donáth Ferenc, Kállai Gyula és Haraszti Sándor perújrafelvételi tárgyalásáról, 1954. július 22. 10–11.

[140] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 4., 7–9., 12. A Békepárt megalakulásának körülményeiről lásd még Huszár, 2001: 55–57.; Zinner, 2013: 360.

[141] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 15–17.

[142] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 15–17.

[143] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 18–20. A partizáncsoportok alakításáról és Pálffy szerepéről lásd még: Péter Gábor feljegyzése, 1954. augusztus 13. Közli: Kis-Kapin, 2009.

[144] Lásd bővebben Papp, 2011.

[145] Fehér, 1979: 365–371., 383–388.

[146] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 20–22. Ugyanerről: Péter Gábor feljegyzése, 1954. augusztus 13. Közli: Kis-Kapin, 2009.

[147] Péter Gábor feljegyzése, 1954. augusztus 13. Közli: Kis-Kapin, 2009.

[148] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor: A párt Deményékkel folytatott tárgyalásai 1944-ben, 1–4. Uo. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 24–25.; Demény, 1988: 131–135.

[149] Demény, 1988: 134.

[150] PIL 867. f. m-36. Major Tamás (a Nemzeti Színház igazgatója) visszaemlékezései, d. n. 1.

[151] Major T., 1975: 146.

[152] PIL 867. f. g-166 Gobbi Hilda visszaemlékezése, 1974. január 8. 22–23. Lásd még OSZK SzT 15/1/1. Gobbi Hilda önéletrajza, 1952. április 17.

[153] Gobbi, 1982: 187–188.

[154] PIL 867. f. b-319. Babits Antal visszaemlékezése, 1972. március 15. Gobbi Hilda a vele készült filmes interjúban szintén Lehoczky Lajosként említi Eisenbergert. Lásd Gobbi, 1979. Babitsék lakásának használatról: PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 18.

[155] Péter Gábor feljegyzése, 1954. augusztus 13. Közli: Kis-Kapin, 2009.

[156] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 27.

[157] Illés Béla *Honfoglalás* című regényében autóbusz-balesetről írt. Illés, 1954: 198.

[158] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 32–34. A repülőút körülményeiről lásd Hőgye, 1989: 60–61., Szent-Iványi, 2016: 331–332. Köszönet Szekér Nórának, hogy Hőgye Mihály és Szent-Iványi Domokos visszaemlékezésének vonatkozó részeire felhívta figyelmemet. A történetet dokumentumregényében feldolgozza: Simonffy, 1981: 220–224.

[159] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 26–27.

[160] PIL 867. f. p-62. Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25. 22.

[161] Libik, 1981: 43.

[162] Demény, 1988: 152.

[1] Közli: Gyarmati, 2002: 67–68.

[2] Vas, 1982: 16–18.

[3] Gyarmati, 2002: 67.

[4] Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009. 73–86.

[5] PIL 867. f. b-319 Babits Antal visszaemlékezése, 1972. március 15. Gobbi, 1982: 199.

[6] MNL OL M-KS 274. f. 2. cs. 11. ő. e. Rövidített jegyzőkönyv az MKP Központi Vezetőség üléséről, 1945. január 19.

[7] MNL OL M-KS 274. f. 2. cs. 13. ő. e. Rövidített jegyzőkönyv az MKP Központi Vezetőség üléséről, 1945. január 22.

[8] Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.) 2009: 73–76. (lásd 73.). Három évvel később a rendőr altábornagyi kinevezéséről tudósító sajtócikk az életút bemutatásakor hasonlóképpen indokolta 1945-ös pályaválasztását, miszerint elvtársai és barátai mondogatták neki: „Tebelőled pedig rendőr lesz, Gábor, hogy úgy vigyázz a magyar demokráciára is, mint ahogy magadra és az elvtársakra vigyáztál." Péter Gábor. *Szabad Nép,* 1948. január 25. 3.

[9] Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, d. n. (1945. április 12. körül). Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 109–116., lásd 109. Péternek a pártban elismert teljesítményéről vallott az 1956 októberében letartóztatott Farkas Mihály: „Amikor én a felszabadulás után visszakerültem, azok az elvtársak, akik ismerték Péter Gábort, róla a legjobbakat mondták el. Elmondták, hogy az illegalitás idején igen jó konspirátor és szervező volt, ő kezelte a nyomdát, egyszóval tehát oszlopa volt az illegális pártnak." ÁBTL 3.1.9. V-150019/1. Jegyzőkönyv Farkas Mihály kihallgatásáról, 1956. október 18.

[10] Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009. 73–86. Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, d. n. (1945. április 12. körül). Közli: uo. 109–116.

[11] Kádár János jelentése Erdei Ferencnek a budapesti rendőrség megalakulásáról és működéséről, 1945. február 9. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 79–84.

[12] Gáspár–Halasi (szerk.), 1975: 19.

[13] Péter Gábor levele Gerő Ernőnek a polgármesternél történt meghallgatásáról, 1945. március 17. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 97–98.

[14] Gáspár–Halasi (szerk.), 1975: 19; Vas, 1982: 31.

[15] BFL VI. 12. a. 1. 2. d. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Elnöki Osztályán kiadott parancspont Péter Gábor kinevezéséről, 1945. május 1.

[16] Zinner–Róna, 1986a: 85. (Tímár István visszaemlékezése.)

[17] Tömpe jelentése Gerő Ernőnek és Farkas Mihálynak a politikai rendőrség megszervezéséről, 1945. február 12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 87–89.

[18] Major Á., 1988: 116.

[19] Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 73–76. (lásd 73.)

[20] PIL 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16. Nógrádi, 1961: 263., 291.
[21] A székház körüli bonyodalmakról lásd részletesen: Müller, 2012: 223–228.
[22] Tömpe András jelentése Péter Gáborról az MKP Központi Vezetőség Titkárságának, 1945. március 27. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 99–103.
[23] Boros Ferenc: Kíméletlen harc a bármilyen formában jelentkező reakció ellen. A politikai rendőrség vezetőjének nyilatkozata a Kis Ujság számára. *Kis Ujság*, 1945. április 13. 3.
[24] PIL 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16. 5–6.
[25] Vásárhelyi, 1945.
[26] Hazaengedik a ceglédi tábor foglyait. *Szabad Nép*, 1945. július 7. 4.
[27] Szabadlábra helyeztek ezer internált kisnyilast. Farkas elvtárs, az új belügyi államtitkár intelme a szabadonbocsátottakhoz. *Szabad Nép*, 1945. július 17. 2.
[28] Lakat alá kerülnek a „vezérek". *Szabad Nép*, 1945. július 28. 3.
[29] Teljes sikerrel végződött a demokratikus rendőrség erőpróbája. Nagyszabású éjjeli razzia Budapesten. *Szabad Nép*, 1945. július 31. 5.
[30] Elfogták Rózsa Ferenc gyilkosát. Péter elvtárs személyesen tette ártalmatlanná Juhász Istvánt, a csendőrnyomozók főnökét. *Szabad Nép*, 1945. július 25. 3.
[31] Szemtől-szembe történelmünk legnagyobb gonosztevőivel. Szálasi, Imrédy, Bárdossy, Endre László, Szöllősi, Hain Péter, Reményi-Schneller, Antal István és Málnási a salzburgi fegyházban várják kiadatásukat. *Szabad Nép*, 1945. augusztus 17. 1. „Salzburgból fontos diplomáciai útról csütörtök délután hazaérkezett Farkas Mihály elvtárs, belügyi államtitkár, Péter Gábor elvtárs, a politikai rendőrség főnöke és Pálffy György vezérkari alezredes. Útjuk sikerrel járt" – olvasható még egy rövid hír ugyanebben a lapszámban. Lásd 4. Péter júniusban a németországi Tannban található tábort is felkereste, ott találkozott Jávor Pállal, akinek – a színész elmondása szerint – „két szép magyar kenyeret és egy nagy darab szalonnát" vitt ajándékba. Jávor, 1946: 62–63.
[32] Bojár Sándor képriportját lásd Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában.
[33] Szálasi, Imrédy, Bárdossy, Endre és társaik Budapesten. Megbilincselve, rabszállító autón vitték őket a „Hűség házá"-ba. Október végén lesz a főtárgyalás. További 546 magyar háborús bűnöst szolgáltatnak ki. *Szabad Nép*, 1945. október 4. 1.
[34] Féner (szerk.), 2004: 50–56.; Kincses, 2004: 196–197. Reismann Mariant Simon Jolánnal való ismeretsége hozta Péter közelébe, akit megkért, hogy fotózhassa a foglyokat a celláikban, illetve vigyék ki Szálasit a lerombolt Lánchídhoz. Lásd uo. 189., 193–195. Himler Márton és Péter megbeszéléseiről: Zinner–Róna, 1986a: 111. (Tímár István visszaemlékezése.)
[35] Hajdu Endre: Szálasi: Horthyval való előzetes megbeszélés alapján akartam átvenni a hatalmat. A legsúlyosabb ítéletre számítok, mondotta Imrédy – Bárdossy szerint minden a kormányzó tudtával történt. *Szabad Nép*, 1945. október 5. 5. György István: Újabb 18 háborús főbűnöst hoztak repülőgépen Budapestre. Uo. 1945. október 10. 2. Sztójay, Grassy, Ruszkay és még 16 háborús bűnös Budapesten. Uo. 1945. október 31. 3.

[36] Wayand emlékiratait közli: Varga, 2009., Varga, 2010a, Varga, 2010b, Varga, 2011. Ujszászy visszaemlékezéseit közli: Haraszti (szerk.), 2007: 175–611.
[37] Róluk bővebben: Müller, 2012: 98–103.
[38] Péter Gábor saját kezű vallomása, 1953. április 20. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 337–340. Bjelkin karrier adatainak pontosításáért köszönet Baráth Magdolnának.
[39] Kartasov szovjet állambiztonsági ezredes jelentése Abakumovnak, 1950. február 10. Közli: Baráth, 2008.
[40] MNL OL XIX-B-1-r 765/1945. 15. d. Kinevezési és eskütételi iratok (Sólyom László, Péter Gábor, Ratulovszky János, dr. Benjámin Olivér, dr. Benárd Vilmos, Szőnyi Károly, Szilaveczky Aladár, dr. Kemény Gábor), 1945. október 31.– november 4.
[41] Az ekkor a feleségével kettesben készült fotót közli: Kincses, 2004: 191.
[42] ÁBTL 1.1. 1. d. A budapesti főkapitány 260/1945. sz. napiparancsának 3. pontja, közli: Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 256/1945. sz. napiparancsa, 1945. december 20.
[43] Ezeket közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 96–98., 109–116.
[44] Demény, 1988: 149. A letartóztatásról lásd még Demény, 1989. II.: 366–367; Demény–Gyertyán, 1989: 130., 133.
[45] Részletesebben Demény, 1988: 166–209.
[46] PIL 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16.
[47] Tömpe András levele Farkas Mihálynak Péter Gábor magatartásáról, 1946. február 5. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 241–243.
[48] Lásd MNL OL M-KS 274. f. 2. cs. és uo. 4. cs. Tömpe jelen volt az 1945. október 11-i KV-ülésen (lásd uo. 2. cs. 32. ő. e.) és aláírója a január 29-i titkársági jegyzőkönyvnek.
[49] Pártbírósági kinevezéséről lásd MNL OL M-KS 274. f. 4. cs. 10. ő. e. Jegyzőkönyv az MKP KV Titkárságának 1945. február 9-i üléséről.
[50] Horváth–Kiss, 1994: 346.
[51] Lásd MNL OL M-KS 274. f. 3. cs.
[52] MNL OL M-KS 274. f. 25. cs. 1. ő. Köszönöm Papp Istvánnak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.
[53] Az MKP KV Titkárságának határozata a rendőrségről (benne Rajk László javaslata), 1946. július 7. A határozatot és javaslatot részletekben közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 324–337.
[54] Baczoni, 2002.
[55] Péter a nyolcvanas évek elején Zinner Tiborral folytatott beszélgetései során Tömpét szakmailag felkészületlennek és szadistának állította be. Zinner Tibor személyes közlése, 2017. szeptember 14.
[56] Péter Gábor levele Farkas Mihálynak Sólyom László intézkedéseiről, 1946. március 19. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 305.
[57] Az ÁVO létrehozásával kapcsolatos rendeleteket közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 49–61. A szervezet működéséhez: Gyarmati, 2000.
[58] Rajk László rendelete az államvédelmi osztályok és a rendőrség együttműködéséről, 1947. május 27. Rajk László rendelete a rendőri felügyelet alá helyezést és az internálást megelőző államvédelmi javaslatról, 1947. június 10. Rajk László rendelete a rendőrhatósági felügyelet alá helyezést megelőző államvédelmi meghallgatásról, 1947. szeptember 9. A dokumentumokat közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 241–245., 283.

[59] Rajk László előterjesztése Dinnyés Lajos miniszterelnöknek Péter Gábor rendőr altábornaggyá történő előléptetésére, 1948. január 19. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 319.
[60] Lásd *Rendőrségi Közlöny*, 1948. 4. sz. (február 1.) 138.; Major Á., 1988: 366.
[61] Péter Gábor feljegyzése Rajk és az államvédelem kapcsolatáról, d. n. (1947. december – 1948 eleje). Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 304–307.
[62] Péter Gábor észrevételei Rajk Lászlónak az államvédelem továbbfejlesztésére vonatkozó előterjesztéséhez, 1948. április. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 332–337.
[63] Péter Gábor feljegyzése az Államvédelmi Osztályon kialakult helyzetről I., 1948. június 25. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 341–345. Az ÁVO ütemi alosztályának a GRÜ alá rendeléséről: Radványi Dezső jelentése a VII. alosztály működéséről, 1948. február 28. Közli: uo. 320–328. Lásd még Cserényi-Zsitnyányi, 2015: 85.
[64] Liszay Aurél (1896), alezredes, 1939-ben lett a 2. Vkf. Osztály Központi Offenzív Alosztályának tisztje, hírszerzőként a trieszti, majd a belgrádi konzulátuson szolgált.
[65] Péter Gábor feljegyzése az Államvédelmi Osztályon kialakult helyzetről II., 1948. június 25. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.) 2015: 345–352. A Pócspetri-esetet követő akciókról lásd a rendőr karhatalmi szakaszok parancsnokainak 1948. június végén készített jelentéseit: MNL OL XIX-B-1-r 78. d. 399. t. Ismert Péternek még egy dátum és aláírás nélküli, kifejezetten Szebenyit támadó írása, amelyet minden bizonnyal ezekben a hetekben, hónapokban vetett papírra, illetve Farkas július 2-i láttamozásával ellátott feljegyzés, amelyben a BM-vezérkar szélesebb körét szapulta. A Farkas Mihály titkársági iratai között (MNL OL 276. f. 67. cs. 124. ő. e.) fennmaradt dokumentumokról: Gyarmati, 1999: 131–131.
[66] Jegyzőkönyv az MDP Belügyi Bizottságának üléséről, 1948. július 6. Közli Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 358–360.
[67] Az iratot az ülés következményeként ismerteti Gyarmati, 1999: 130.
[68] Péter Gábor jelentése az Államvédelmi Osztály munkájáról és problémáiról, 1948. július 6. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 352–357.
[69] A Kormány 9.482/1947. Korm. számú rendelete az államrendőrség zavartalan működésének biztosítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1947. 175. sz. (augusztus 3.) 2121–2123.
[70] Jegyzőkönyv az MDP Belügyi Bizottságának üléséről, 1948. július 12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 361–364.
[71] Jegyzőkönyv az MDP Belügyi Bizottságának üléséről, 1948. szeptember 4. (benne Javaslat az Államvédelmi Osztály középfokú hatósággá való átszervezése tárgyában, d. n.). Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 379–383.
[72] Lásd erről Gyarmati, 1999: 135–137.
[73] ÁBTL 2.1. XI/8. Jelentés a Politikai Kollégiumról, 1949. március 7.
[74] ÁBTL 2.1. XI/8. Jelentés a Politikai Kollégiumról, 1949. február 14.
[75] Az esemény fényképdokumentációját lásd MTI/MTVA Fotóarchívum FMAFI19497667029, illetve MNM Történeti Fényképtár Ltsz 71-1269. Utóbbit közli: Jalsovszky–Stemlerné (szerk.), 2001: 170.
[76] ÁBTL 1.4. 49/1950. számú napiparancs, 1950. február 28.

[77] Néphadseregünk erejének, fegyelmének és öntudatának ragyogó bizonyságtétele volt a káprázatos április 4-ei díszszemle. *Szabad Nép*, 1950. április 6. 1–2. Az ÁVH díszszázad 1950. április 4-i felvonulásáról készített fotók felhasználása 1989 óta igen széleskörű. Szinte majd minden, a politikai rendőrség történetével foglalkozó vagy azt valamilyen módon érintő publikációban találkozhatunk az esemény vizuális reprezentációjával. Az egyik legkorábbi Farkas Vladimir memoárkötetének borítója (Farkas 1990). A fényképeket lásd MNM Történeti Fényképtárában és MTI/MTVA Fotóarchívumában.
[78] Horváth–Kiss 1994: 347–348. ÁBTL 4.7.1.
[79] Marosán, 1988: 93.
[80] A szovjet tábornok nevét pontosítja: Baráth–Flitl (szerk.), 2013: 181.
[81] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy, 1990: 23.
[82] Osztja meg 1957-ben Pétertől nyert információt akkori védője, Major Ákos: Major Á., 1988: 155–156.
[83] Zinner–Róna, 1986a: 69., 86., 87. (Tímár István visszaemlékezése.)
[84] Szekér, 2017: 9–57.; Gyarmati, 2011: 101.
[85] Cseszka, 2013: 36–37., 49. Lásd még Baczoni, 2000: 324–325.
[86] Vörös, 2011.
[87] ÁBTL 3.1.9. V-700/31. Péter Gábor jelentése a belügyminiszternek, 1946. február 11. Uo. Péter Gábor jelentései, 1946. február 11. Uo. Péter Gábor jelentései a miniszterelnöknek, 1946. február 12.
[88] Idézi: Gergely, 2001:19.
[89] Idézi: Balogh, 2015. II.: 833.
[90] A Mindszenty-ügy felépítéséről: Balogh, 2015. II.: 803–804., 816., 832–835.
[91] Péter Gábor: Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 26. Az esetet hasonlóképp idézi fel a száműzetésében Rákosi (Rákosi, 1997. 1.: 712.), és feleleveníti az emigrációban Mindszenty (Mindszenty, 1989: 269–270.). Lásd Balogh, 2015. II.: 818–820.
[92] Lásd Hajdu, 1992; Zinner, 2013; Zinner, 2014; Ötvös, 2012. Az ügy spanyolos vonalának hátterében Gerő szerepére mutat rá Anderle Ádám. Álláspontja szerint Gerő a polgárháborúban mint az NKVD katalóniai főnöke már igyekezett Rajkot és néhány harcostársát a trockizmus bélyegével félreállítani, ám a tisztogatási akció akkor kudarcot vallott, 1949-ben viszont a leszámolásra újra lehetősége nyílt. Lásd Anderle, 2015.
[93] Zinner, 2013: 264–265.
[94] Zinner, 2013: 98. Tárgyalási jegyzőkönyv Péter Gábor és 8 társa perújításáról, 1957. május 20.–június 10. Közli: Horváth et al (szerk.): 487–588. lásd 494.
[95] Lásd Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. május 16. Közli Kis-Kapin, 2007.
[96] Hegedüs, 1994: 15.
[97] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. május 16. Közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18.
[98] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. augusztus 13. Közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. I/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1954. október 14.
[99] Hajdu, 1992: 29.
[100] Lásd Demény, 1988: 187–190.; Demény–Gyertyán, 1989: 187–190.; Zinner, 2013: 381., 441.; Zinner, 2014: 135., 170–172.

[101] ÁBTL 2.1. I/14-a Jegyzőkönyv Janikovszky Béla kihallgatásáról, 1954. május 12.; ÁBTL 2.1. I/4. Jegyzőkönyv Rajk László és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 24.

[102] Farkas, 1990: 182. A vizsgálatban részt vevő Farkas Vladimir utólagos véleménye az volt, hogy nem Péter és az ÁVH vezérkara provokálta ki az ügyet, de „készséges, sőt túlbuzgó" szövetségesek voltak a szovjet–magyar terv kidolgozásában.. Megemlékezik arról is, hogy Szőnyi és helyettese, Szalai András letartóztatását Péter bejelentése alapján a pártvezetés, személy szerint Rákosi, Gerő, Farkas és Kádár rendelte el. Uo. 181., 197.

[103] Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. február 13. Közli: Horváth et al (szerk.), 1992: 265–270. A prágai útról lásd még: Péter Gábor saját kezű vallomása, 1953. április 20. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 337–340.; Ugyanarról és Rákosi tájékoztatásáról továbbá: Farkas, 1990: 192–193.

[104] A Péter és Szűcs által vezetett kihallgatásokról ÁBTL I/1-b. Jelentés Rajk László és társai ügyében, 1954. október 19. Lásd a gépírók tanúkihallgatását: ÁBTL 2.1. I/4. Jegyzőkönyv Berényi Istvánné kihallgatásáról, 1955. november 22. Uo. Jegyzőkönyv Zentai Dénesné kihallgatásáról, 1955. november 22. Továbbá uo. Jegyzőkönyv Kajli József kihallgatásáról, 1955. november 22. Huszár, 2001: 142–147.

[105] ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20. Lásd Zinner, 2013: 373.; Baráth, 2017: 91.

[106] ÁBTL 2.1. I/1-e. Décsi Gyula vallomása, 1954. május 16.

[107] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. május 16. Közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 19.; Uo. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. február 2.

[108] Többek között: Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 25.

[109] ÁBTL 2.1. I/1-e Décsi Gyula vallomása, 1954. május 16.

[110] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. június 27. Közli: Kis-Kapin, 2007. Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 28. ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

[111] Farkas, 1990: 214–216.

[112] Décsi Gyula megjegyzései Farkas Vladimirnak Zinner Tiborral folytatott interjúsorozatára, 1985. december 30. Közli: Zinner, 2013: 397.

[113] Az 1950 augusztusában készült, az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában található jelentés részleteit idézi: Murasko, 1999: 168.

[114] ÁBTL I/1-e Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24. 1990-ben így emlékezett: „Nekem úgy tűnt, hogy [Bjelkin] Péter Gábort eléggé kikapcsolta ebben az időszakban a vizsgálat irányításából." Farkas, 1990: 225.

[115] A dokumentumból idéz: Baráth, 2017: 92.

[116] A Legfőbb Ügyészség perújításai indítványa Péter Gábor és 8 társa ügyében, 1957. május 10. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 428–485., lásd 441.

[117] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 20.; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 22. Az utazásról lásd még Farkas, 1990: 225–226.

[118] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 15–18. Lásd még ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. október 23. Major Ákos memoárkötetében is szerepel a Rákosi-villában lejátszódó előzetes eligazítás jelenete, amelyet Péter mint védence oszthatott meg vele 1957-ben. Major Á., 1988: 425.

[119] Baráth, 2017: 92.

[120] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 18. A vádlottakat vigyázó tekintetével fegyelmező Péterről: Hegedüs, 1988: 146–147.; Hegedüs, 1989: 136., 167.

[121] Zinner, 2014: 90.

[122] Márai, 1968: 282–283. Köszönöm Sümegi Györgynek, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet. Rajkot valójában hetekkel később, október 15-én végezték ki.

[123] Zinner, 2014: 81–82. A Szebenyi Endre és társai mellékper hasonló dramatizálásáról számol be: ÁBTL 2.1. I/13. Jegyzőkönyv Szebenyi Endre és Villányi András perújítási tárgyalásáról, 1955. október 13. (Ráth Károly vallomása.)

[124] Ötvös, 2012: 31., 39.

[125] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. augusztus 19. Közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. február 1.

[126] ÁBTL 2.1. I/14. Jelentés a Pálffy- és Sólyom-ügyben kivégzett személyek ügyében, 1954. július 5.

[127] Lásd Huszár, 2001: 191.

[128] Kartasov szovjet állambiztonsági ezredes jelentése Abakumovnak, 1950. február 10. Közli: Baráth, 2008.

[129] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. június 27. Közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. február 2.; Uo. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18.

[130] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. június 27. Péter Gábor feljegyzése, d. n. Mindkettőt közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. I/1-e. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1954. július 14.; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. február 2.

[131] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. június 27. Közli: Kis-Kapin, 2007; Péter Gábor saját kezű feljegyzése, d. n. Közli: uo.; ÁBTL 2.1. I/1-e. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1954. július 14.

[132] Huszár, 2001: 189–195.

[133] ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18.

[134] A pártszolgálataiért „szabad kezet" kapott Péter Gáborról: Gyarmati, 2011: 258–260.

[135] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, d. n. Közli: Kis-Kapin, 2007.

[136] Müller, 2013.

[137] Két ÁVH-határőr fenyítéséről rendelkezik az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 027. számú parancsa 1950. november 8-án (ÁBTL 4.2.). Bevezetőjében utalás történik az 1950. szeptember 14-én kiadott 010. számú parancsra, amelyben Péter Gábor „szabályozta az őrizetbe vétel és kihallgatási eljárások végrehajtását", azonban ez a dokumentum az ÁBTL és az MNL OL őrzésében sem található. Az államvédelmi állomány tagjainak fenyítéseiről lásd Boreczky, 2002. Az első részletesebb, a kihallgatások lefolytatására vonatkozó „iránymutatás" 1954-ből ismert: ÁBTL 1.5. 10-1583/1954. A Magyar

Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 8. számú parancsa, 1954. december 4. (Irányelvek a vizsgálat törvényes lefolytatásához.)
[138] Demény, 1988: 158.; Demény, 1989. II: 374.
[139] Major Á., 1988: 241., 252.; Zinner–Róna, 1986b.: 265.
[140] Ujszászy levele Péter Gábornak, 1948. december 10. Közli: Haraszti (szerk.), 2007: 611.
[141] Mindszenty, 1989: 331.
[142] Arany, 1990: 49.
[143] ÁBTL 2.1. I/110-c. Jegyzőkönyv Bánkuti Antal kihallgatásáról, 1953. szeptember 2.
[144] ÁBTL 2.1. I/1-b. Jelentés Rajk László és társai ügyében, 1954. okt. 19.
[145] ÁBTL 2.1. I/13. Jegyzőkönyv Rajk Júlia és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. július 26.; Uo. I/13-b. Jegyzőkönyv Györk (Rajk) Júlia kihallgatásáról, 1954. augusztus 9. és 1954. szeptember 9. Uo. I/1. Jelentés, 1954. szeptember 20.
[146] Vándor Ferenc 1955. november 30-i vallomására hivatkozik: Zinner, 2014: 283.
[147] ÁBTL 2.1. I/13. Jegyzőkönyv Szebenyi Endre és Villányi András perújítási tárgyalásáról, 1955. október 13. (Ráth Károly vallomása.)
[148] ÁBTL 2.1. VII/20-b. Juhász Antal önéletrajza, 1950. október 11.
[149] Schiffer, 1989: 11.; Dénes, 1991: 22.; Vallott erről Kelemen Ferenc, letartóztatott volt hitelintézeti igazgató, a Weiss Manfréd család egyik vagyonkezelője: Cserényi-Zsitnyányi (szerk.), 2013: 36.
[150] ÁBTL 2.1. I/40. Jegyzőkönyv Beck János és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 25. (Beck János vallomása); Uo. I/20. Jegyzőkönyv Pálffy György és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 29–30. (Brankov Lazar vallomása).
[151] Böszörményi, 2006: 347–348. (Faludy György visszaemlékezése).
[152] Böszörményi, 2006: 264. (Györgyey Ferenc Aladár visszaemlékezése); Uo. 307. (Pártay Tivadar visszaemlékezése); Uo. 347–348. (Faludy György visszaemlékezése); Arany, 1990: 30.; Dénes, 1991: 21–23.; Ispánki, 1995: 91–95.; 153–154., 273.; Szász, 1989: 100.; Fedák, 2009: 97–99. Lásd még Major Á., 1988: 191.; Zinner, 2013: 276.; Futó, 1995: 99. A választékosan és ízlésesen berendezett, körös-körül tölgyfával burkolt irodabelsőről számol be Farkas Vladimir is: Farkas, 1990: 107. Sulyok Dezsőnek 1947 januárjában még azt tűnt fel, hogy Péter szobája „fontos beosztásához képest nem túl nagy luxussal volt berendezve", egy kis dohányzóasztalnál beszélgettek. Sulyok, 2004: 346.
[153] Zinner, 2013: 325.; Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. május 16. Közli: Kis-Kapin, 2007; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.
[154] ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.
[155] Ispánki, 1995: 257.
[156] A fogalmat Kun Miklós szerint a szovjet politikai rendőrség apparátusa alkalmazta a kínzókamrák verőlegényeire. Kun, 2000: 31.
[157] ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.
[158] Szász, 1989: 30.
[159] Böszörményi, 2006: 264. (Györgyey Ferenc Aladár visszaemlékezése.)
[160] Böszörményi, 2006: 307. (Pártay Tivadar visszaemlékezése.)
[161] ÁBTL 2.1. I/50. Jegyzőkönyv dr. Rosta Imre és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 29. (Bánkuti Antal vallomása).
[162] ÁBTL 2.1. I/50. Jegyzőkönyv Vági Ferenc és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. október 6. (Bánkuti Antal vallomása).
[163] ÁBTL 2.1. I/1-e. Károlyi Márton saját kezű vallomása, 1954. május 18.
[164] ÁBTL I/14-a Jegyzőkönyv Janikovszky Béla kihallgatásáról, 1954. május 12.
[165] ÁBTL 2.1. I/1-e. Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24.
[166] Farkas, 1990: 201. „1953 óta számtalan változatot hallottam arról, hogy ki kezdeményezte, illetve ki hagyta jóvá Rajk szörnyű megkínzását. Él még két koronatanú, Kádár János és Péter Gábor, akik tudják az igazságot." Lásd uo.
[167] ÁBR 2.1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.; jegyzőkönyv a Péter Gábor és társai bűnügyének perújítása során megtartott zárt tárgyalásról, 1957. június 15-én. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 488–582. Lásd 490.
[168] ÁBTL 2.1. I/1-e. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1954. július 14.
[169] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 27–28.; ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.
[170] Bővebben Huszár, 2009: 34–35.
[171] Balogh, 2015. II.: 896–910. A gyógyszeres kezelés hatásának tudta be tudathasadásos állapotát az 1952-ben bebörtönzött ügyvéd, Töttösy Ernő. Lásd Töttösy, 1985.
[172] ÁBTL 2.1. VI/2. Összefoglaló jelentés, 1953. július 1. Közli: Huszár, 2009: 112–120.
[173] Péter Gábor saját kezű vallomása, 1953. április 20. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 337–340.
[174] Az állomány képzettségi hiányosságairól: Krahulcsán–Müller, 2009: 49–50.; Müller, 2012: 202–212.
[175] Zinner–Róna, 1986a: 78–79. (Major Ákos visszaemlékezése.) Lásd még Major Á., 1988: 125.
[176] Marosán, 1972: 211; Marosán, 1988: 132.
[177] Farkas, 1990: 240.
[178] Mindszenty, 1989: 347. Nem tudni, kit lehetett a Mindszenty előtt „ismeretlen államtitkár". A jelen lévő Farkas Vladimir is értetlenkedett 1990-es visszaemlékezésében, hogy a bebörtönzött főpap miért nem ismerte fel apját, Farkas Mihályt és Kádár Jánost. Farkas, 1990: 241.
[179] Farkas 1990: 241.
[180] Rákosi Mátyás: elvtárs nagy beszéde a nagybudapesti pártaktíván a Rajk-banda megsemmisítésének tanulságairól, a népi demokráciánk hatalmas sikereiről. *Szabad Nép,* 1949, október 1. 1–5., lásd 2. A nyilvános dicséretet felemlegeti Péter is: Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 18.
[181] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, d. n. Közli: Kis-Kapin, 2007.
[182] Décsi Gyula megjegyzései Farkas Vladimirnak Zinner Tiborral folytatott interjúsorozatára, 1985. december 30. Közli: Zinner, 2013: 397.
[183] Kartasov szovjet állambiztonsági ezredes jelentése Abakumovnak, 1950. február 10. Közli: Baráth, 2008.
[184] Nógrádi, 1966: 192–193.
[185] Vas, 1980: 479.
[186] Rákosi, 1997. II.: 748.
[187] Erről beszélt Balogh Elemér felesége, Kutrucz Gizella: ÁBTL 4.1.

A-2003/3. BBC-interjú Kutrucz Gizellával, 1988. május 16.

188 Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 54.

189 ÁBTL 1.4. 3. d. 1. t. Kivonat az ÁVH Kollégium 1952. január 9-én megtartott ülésének anyagából, 1952. január 10.

190 MNL OL XIX-B-1-az. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 17. sz. parancsa, 1952. április 4. ÁBTL 4.2. II. sor. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 046. sz. parancsa, 1952. szeptember 28.

Amikor a hóhért nem akasztják

1 A PB-n való részvételéről lásd MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 63. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1950. november 10.

2 Péter Gábor és társai perújítási ügyének tárgyalási jegyzőkönyve, 1957. május 28.–június 15. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 488–582. Péter – sofőrjének vallomása szerint – délután 18.45-re ment az Akadémia utcai pártközpontba, s onnan fél óra múlva Pirossal együtt indult el Rákosihoz. ÁBTL 2.1. VI/43. Jegyzőkönyv Lencse Károly kihallgatásáról, 1953. január 17. Letartóztatásának körülményeit 1990-es interjújában is felemlegeti. Lásd Libik, 1990.

3 Rákosi 1962-ben úgy nyilatkozott, hogy Péter a lefogása előtt „már napokkal tudta, hogy van valami a levegőben", és eltüntetett iratokat. Azonban éljünk a gyanúperrel, hogy ez is csak az egyike azon „magyarázatoknak", amelyekkel a saját felelősségét firtató kérdések alól akart kibújni, mondván, a bizonyítékok megsemmisítése miatt nem látott ő később tisztán az államvédelmi ügyekben. Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 190.

4 Zinner Tibor közlése Péter Gáborral készített interjúi alapján, 2017. szeptember 14. Szuhakállón Péter leginkább akadályozta a mentést, mivel sürgette és letartóztatatással fenyegette a mérnököket és a műszakiakat. A megfélemlítésről: Ladányi, 1984: 132. Köszönöm Cserényi-Zsitnyányi Ildikónak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

5 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 225. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkárság üléséről, 1953. január 7.

6 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 113. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság üléséről, 1953. január 22.

7 1953. február 9-én bomba robbant a tel-avivi szovjet nagykövetségen.

8 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 30. ő. e. Rákosi Mátyás beszámolója a nemzetközi helyzetről (a Politikai Bizottság 1953. február 19-i ülésén). A PB a beszámolót elfogadta, lásd MNL OL 276. f. 53. cs. 115. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság üléséről, 1953. február 19.

9 Zinner, 2001: 222–231.

10 Hegedüs, 1988: 193–194.; Hegedüs, 1989: 153–154., 211–214.

11 Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 67., illetve 233–234., 248–249. Lásd erről: Zinner, 2014: 387.

12 Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 28.

13 Ispánki, 1995: 94.

14 Lásd erről: Borsányi, 1995: 32.

15 Dénes, 1991: 15.

16 MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 23. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Vezetőség üléséről, 1953. február 26.

17 ÁBTL 2.1. VI/1-f. Leltár Péter Gábor értéktárgyairól, 1953. január 12; Uo. Házkutatási jegyzőkönyvek, 1953. január 20.; Uo. Leltár Péter Gábor dolgozószobájában lévő páncélszekrényről, 1953. január 26.

18 ÁBTL 2.1. IX/40. Jegyzőkönyv koncepciós ügyekkel kapcsolatos anyagok megsemmisítéséről, 1963. július 1.; Uo. IX/47. Javaslat a „Péter-ügy" során keletkezett filmnegatívok megsemmisítésére, 1966. május 16.

19 Farkas, 1990: 107., 369.

20 Rákosi Mátyás „sajtcédulái" Farkas Mihályhoz Péter Gábor és társai ügyében, 1953. január. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 333–336.

21 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ő. e. Zalai Ilona ÁVH-százados bejelentése, d. n. Uo. Tóth László bejelentése Péter Gáborral kapcsolatban, d. n.

22 Dékán István intézkedési terve a Péter Gábor és társai ügyben, 1953. május 20. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 680.

23 A Péter-ügyről készített későbbi összefoglaló 80 őrizetbe vett személy adatait tartalmazza. Személyi dossziét valójában 71 főre nyitottak (lásd ÁBTL 2.1. VI. jelzet alatt), ugyanakkor a vizsgálati naplóba 99 letartóztatott személy nevét vezették be (ÁBTL 3.1.9. III/1. I. sorozat II. kötet). A későbbi kimutatásokban még további 15 személyt találunk, akiket valamilyen formában érintett az ügy vizsgálata. Lásd ÁBTL 2.1 VI/72.; Uo. IX/4/1.; Uo. IX/14.

24 Lásd ÁBTL 2.1. VI/2–11., VI/14–18., VI/22., VI/48., VI/53., VI/60., VI/63., VI/64., VI/71. Lakatos Dezsőről: Uo. IX/11. 48.

25 ÁBTL 2.1. VI/73. Feljegyzés a folyó vizsgálati ügy során bekövetkezett halálesetekről és öngyilkosságokról, 1953. június 9.

26 Lásd ÁBTL 2.1. VI/21., VI/39., VI/41., VI/43., VI/67–68.

27 Lásd ÁBTL 2.1. VI/12., VI/52.

28 Lásd ÁBTL 2.1. IV/25.

29 Lásd ÁBTL 2.1. VI/33–34., VI/55–55/a.

30 Lásd ÁBTL 2.1. VI/13., VI/32., VI/35., VI/45–46., VI/49. és VI/73. Feljegyzés a folyó vizsgálati ügy során bekövetkezett halálesetekről és öngyilkosságokról, 1953. június 9. Sámuel hazahozatalának körülményeiről: Uo. VI/61. Katóék visszatelepülésére adat: Uo. VI/30.

31 Lásd ÁBTL 2.1. VI/23., VI/28.

32 Bűnös orvosok felelősségre vonása. *Szabad Nép*, 1953. március 20. 4.

33 Lásd ÁBTL 2.1. VI/20., VI/24., VI/30., VI/38., VI/44., VI/51., VI/58–59., VI/65–66.

34 ÁBTL 2.1. IV/56-a. Jelentés, 1953. július 1. Lásd Uo. IV/15-a; Uo. VI/25., VI/27., VI/31., VI/40., VI/47., VI/54., VI/72., VI/74–74/a. Lásd még uo. IX/4/1., IX/4/2., IX/12. és IX/14. Zádor Imre visszaemlékezése: Zádor, 2000.

35 Lásd ÁBTL 2.1. VI/56., VI/57. Továbbá Zinner, 2001: 231–234.

36 Lásd ÁBTL 3.1.9. V-111735.

37 Az ügy hátteréről Vas, 1980: 485–493., Vas, 1990: 141. Lásd ÁBTL IX/47.

38 Lásd ÁBTL 2.1. VI/26., VI/29., VI/32–33., VI/36–37., VI/61–62. Uo. 3.1.9. V-111716.

39 Lásd ÁBTL 2.1. IV/3-a, IV/22., IV/33., IV/33-a, IV/38., IV/38-a, IV/48. Uo. V/9., uo.VI/50., VI/69., uo. IX/12., IX/14.

40 Lásd erről Demény, 1988: 199–202.; Demény, 1989. I.: 135.; Demény, 1989. II: 394.; Demény–Gyertyán, 1989: 150–152.

41 Lásd ÁBTL 3.1.9. III/1. I. sorozat. 2. kötet. Uo. V-55149. Uo. 2.1. IV/16-a, VI/42., VI/50., VI/72., uo. VII/20-b,

uo. IX/11., IX/12., IX/14. Lásd még BFL VII. 5. c. 1935–14787. Temesi Béla jelentése Eisenberger Benőről, 1935. december 7.
[42] ÁBTL 2.1. VI/70.; Uo. IX/11.
[43] Péter Gábor saját kezű vallomása, 1953. április 20. Közli: Horváth et al (szerk.), 1994: 337–340.
[44] Rainer, 1996: 209; Nagy Imre Emlékház, d. n.
[45] Rainer, 1996: 201.
[46] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 22–23.
[47] Idézi: Zinner, 2014: 394.
[48] Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 234–235.
[49] Rákosi, 1997. II.: 910–911.
[50] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 13., 23.
[51] Köszönöm Baráth Magdolnának, hogy Arszenyij Vasziljevics Tyiskov életútállomásainak pontosításában segítségemre volt.
[52] Lásd ÁBTL 2.1. VI/72.; Uo. IX/11.
[53] ÁBTL 2.1. VI/32. Határozat Eisenberger Sámuel szabadlábra helyezéséről, 1953. szeptember 1.
[54] ÁBTL 2.1. VI/44. Jegyzőkönyv Levanovszky Sándorné kihallgatásáról, 1953. január 18.
[55] ÁBTL 2.1. VI/46. Elmeorvosi szakvélemény, 1953. október 26.
[56] ÁBTL 2.1. VI/46. Tájékoztató Nonn György legfőbb ügyésznek Lusztig Gyuláné elmegyógyintézeti állapotáról, 1953. május 30.
[57] ÁBTL 2.1. VI/46. Másolat a II. kerületi Bíróságnak megküldött elmeszakértői véleményről, 1956. szeptember 6.
[58] Vö. Gyarmati, 2002: 77.
[59] Comer, 2005: 472.
[60] Erre jut Gyarmati is: Gyarmati, 2002: 77–78.
[61] ÁBTL 2.1. VI/73. Feljegyzés a Péter-ügy vizsgálata során bekövetkezett halálesetekről és öngyilkosságokról, 1953. június 9.
[62] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.
[63] A Budapesti Hadbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 346–395. Lásd 345–354.
[64] A Budapesti Hadbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 346–395. Lásd 354–359.
[65] ÁBTL 2.1. VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.
[66] A Katonai Felsőbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1954. január 15. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 402–410.
[67] Államellenes és népellenes bűntevők elítélése. *Szabad Nép*, 1954. március 13. 2.
[68] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1954. március 10.
[69] ÁBTL 3.1.5. O-8511/1. Jelentés Supka Géza volt szabadkőműves nagymesterről, 1953. január 23.
[70] ÁBTL 3.1.9. V-99009/9. Jelentés Kondor Antalról, 1953. március 4; Uo. V-110208/35. Jelentés Schmidt Sándor fogdai magatartásáról, 1953. március 4.; Uo. Jelentés Henrich Henrik zárkamegfigyeléséről, 1953. március 5.
[71] Hegedüs, 1989: 166.
[72] Feljegyzés az SZKP Elnöksége tagjai és az MDP Politikai Bizottsága delegációjának megbeszéléséről, 1954. május 5. Közli: Rainer M.–Urbán (szerk.), 1992: 138.
[73] ÁBTL 2.1. I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.
[74] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. június 27. Közli: Kis-Kapin, 2007.
[75] ÁBTL 2.1. I/1-e. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1954. július 14.
[76] ÁBTL 2.1. II/8. Jegyzőkönyv Sólyom László és társai perújítási tárgyalásáról, 1954. szeptember 16–17. A Kádár Jánossal elítélt Kállai Gyula emlékei szerint az 1954. júliusi perújítási tárgyalásra érkezvén a Fő utcai épület folyosóján a tanúként beidézett Péter Gáborba botlott. Kállai, 1987: 221. Azonban a tárgyalásra készített gyorsírói jegyzőkönyvben nem szerepel a tanúk között Péter Gábor (lásd 2.1. VIII/1-a). Czakó Kálmán legfőbb ügyész indítványozta Péter megidézését a Pálffy-, a Szebenyi- és a Rajk-ügy perújítása során, de végül egyik tárgyaláson sem tanúskodott 1954–55 folyamán (az indítványokat és tárgyalási jegyzőkönyveket lásd ÁBTL 2.1. I/4., I/13., I/20.). Nem volt jelen 1956-ban az SZDP-ügy perújítási tárgyalásán sem (lásd ÁBTL 2.1. III/1-c).
[77] ÁBTL 2.1. I/1. Jelentés Péter Gábor kihallgatásáról, 1954. október 6.
[78] Péter Gábor saját kezű feljegyzése, 1954. június 27. Közli: Kis-Kapin, 2007. Sztálinnal való találkozásáról lásd még: Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy, 1990: 13. Sztálin, mielőtt elhagyta a rendezvényt, külön koccintott vele. Lásd Losonczy, 1948. Erre mint élete „legnagyobb élményére" emlékezett: Péter, 1948: 4.
[79] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 234. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1955. június 2-i üléséről.
[80] A magyar nép a jövőben is ott lesz a béke megőrzéséért vívott harc első soraiban. Rákosi Mátyás elvtárs képviselői beszámolója Csepelen. *Szabad Nép*, 1955. augusztus 9. 3.
[81] A szabadulásuk után Rákosival való találkozóikra emlékeznek: Kállai, 1987: 210.; Marosán, 1988: 205., 262., 280–281.
[82] Morozova–Vida (szerk.), 1996: 76–77.; Baráth–Feitl, 2013: 314–323.
[83] Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. július 10. Közli: Koltay–Bródy (szerk.), 1990: 14.
[84] Morozova–Vida (szerk.), 1996: 90.
[85] Morozova–Vida (szerk.), 1996: 77.; J. V. Andropov feljegyzése a Kovács Istvánnal folytatott beszélgetésről. 1956. július 11. Közli: Morozova–Vida (szerk.), 1996: 90–91.
[86] Andropov távirata Gerő Ernővel folytatott beszélgetéséről, 1956. július 9. Közli: Baráth (szerk.), 2002: 318–324.
[87] Morozova–Vida (szerk.), 1996: 78.; Péter Gábor beadványáról lásd még Baráth–Feitl, 2013: 323–324.
[88] MOL M-KS 276. f. 53. cs. 298. ő. e. Jelentés a nagyobb politikai ügyek vizsgálatában részt vett államvédelmi tisztek tevékenységéről, 1956. július 7.
[89] ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18.; Uo. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 19.
[90] Katona, 2006: 58., illetve mellékletben Magyarázat a váci börtön vázlatához, 1952.
[91] Lásd ÁBTL 2.1. VI/1-a. Csapó Andor levele a KEB elnökének, 1954. augusztus 13.
[92] ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 23.
[93] Kunsági, 1956. A riport szerint Péternek „Princz Gyula (a Mindszenty-per ávósa)" volt a cellatársa, az ügy vizs-

gálatát azonban Décsi Gyula vezette, akinek Péterrel való többéves összezártságát erősítette meg Zinner Tibor is, az általa készített interjúk alapján, 2017. szeptember 14.

94 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. Péter Gábor megjegyzései a Legfőbb Ügyészség perújítási indítványához, 1957. Hallomásból szerzett hírek alapján emlékezett meg könyvében Ispánki Béla a Gyűjtőfogház október végi felszabadításáról, amelynek egyik epizódja, hogy a forradalom mellé állt honvédek a börtön előtt egy tankhoz kötötték Péter Gábort, azonban tisztjük visszakísértette a cellájába, mondván, a bíróságnak kell majd tisztáznia a szerepét. Ispánki, 1995: 465.

95 ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. február 2.

96 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. A Legfőbb Ügyészség határozata perújítási nyomozás elrendeléséről, 1957. március 14. Péter Gábor és a kilenc elítélt társa kérelmét lásd uo.

97 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. Péter Gábor megjegyzései a Legfőbb Ügyészség perújítási indítványához, 1957.

98 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. Ügyvédi meghatalmazás, 1957. március 26.

99 Jegyzőkönyv a Péter Gábor és társai bűnügyének perújítása során megtartott zárt tárgyalásról, 1957. június 15-én. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 488–582. Lásd 490–495., 582.

100 A Legfelsőbb Bíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1957. június 15. Közli: Horváth et al (szerk.) 1994: 590–635. Lásd: 590–595., 603–609.

101 ÁBTL 2.1. VI/1-f. Péter Gábor levele Biszku Bélának, 1958. március 17.

102 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachjában található életrajza szerint „1959. január 10-én feltételesen helyezték szabadlábra, egyébként 1960. április 1-jén szabadult egyéni kegyelemmel". Lásd Horváth–Kiss 1994: 347. Az 1960-as dátumra más forrás nem utal. A rendszerváltáskor a Mindszenty-ügy perújítása során Péter 1959. január 10-ét adta meg szabadulása dátumául. Lásd MNL OL XX-10-k-B.18300/1989. Jegyzőkönyv Péter Gábor tanúkénti kihallgatásáról, 1990. január 23.

Az utolsó 34 év

1 ÁBTL 2.1. IX/64. Péter Gábor. Tévesen felesége munkahelye után a Beloiannisz gyár könyvtárosaként emlékeztek meg róla: Hegedüs, 1989: 154; Dunai, 1987: 35.

2 ÁBTL 3.1.5. O-13088/1. Jelentés Neubauer UP-tudósító 1959. február 13-i tudósításáról, benne Gall Hendersonnak, a Reuters újságírójának 1959. február 14-i tudósítása.

3 ÁBTL 3.1.2 M-18667/5. Meszlényi fedőnevű ügynök jelentése, 1959. április 22.

4 ÁBTL 3.1.5. O-11803/12. Jelentés a 083. sz. objektumról, 1959. május 11.

5 Lásd Statisztikai évkönyv, 1960: 65.

6 ÁBTL 3.1.5. O-11803/15. Jelentés a 083. sz. objektumról, 1960. április 5.

7 Lásd ÁBTL 2.1. IX/64. és HIL 005/1954. Kegyelmi kérvények.

8 Baráth–Feitl (szerk.), 2013: 72., 74., 181., 212. A szerkesztők a hanganyagról legépelt szöveget az olvashatóság érdekében kiegészítették szögletes zárójelben a kihallgatásnak az Aczél-hagyatékban található változatával. Rákosi tagadta, hogy 1956 júliusában megmutatták volna neki Péter beadványát. Lásd uo. 181.

9 Baráth–Feitl, 2013: 347–350. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a személyi kultusz éveiben munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról, 1962. augusztus 16. Közli: *Népszabadság*, 1962. augusztus 19. XI–XII.

10 ÁBTL 2.1. I/25-b. Jegyzőkönyv Péter Gábor tanúkénti kihallgatásáról, 1963. február 27.; Uo. Jegyzőkönyv Cseresnyés Sándor elleni büntetőügy zárt tárgyalásáról, 1963. április 9.

11 Horváth–Kiss 1994: 347.

12 Kádár János levele Babits Antalnak, 1961. december 5. Közli: Huszár (szerk.) 2002: 196–197.

13 Gyarmati, 2002: 76–77.

14 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 361. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottságának üléséről, 1965. március 16.

15 Statisztikai évkönyv, 1966: 309.

16 Vas, 1990: 331.

17 MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 327. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP KB Titkárságának üléséről, 1969. április 28. Uo. 288. f. 7. cs. 375. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP KB Tikárságának üléséről, 1971. április 13.

18 Hegedüs, 1989: 154.

19 Galgóczi Erzsébet munkafeljegyzései. Közli: Gyarmati, 2002: 76.

20 Péter, 2002.

21 Vas, 1980: 480.

22 Zinner Tibor személyes közlése, 2017. szeptember 14.

23 OSZK SzT Gobbi Hilda fotóalbumai, 113. sz. album.

24 Fehér, 1979: 549–550.

25 PIL 867. f. f-112/IV. Fehér Lajos visszaemlékezése, 1977. április 28.

26 Fehér, 1979: 323.

27 Vas, 1970: 160–161; Vas, 1982: 12.

28 Zinner Tibor személyes közlése, 2017. szeptember 14.

29 ÁBTL 2.2.1. I/2. 2. 721–722.; Uo. 2.1.VI/1-d Kimutatás a „Péter Gábor és társai" ügyben elítélt személyek perújrafelvétel során történt rehabilitálásáról, büntetések csökkentéséről, büntetések meghagyásáról, 1979. július 9.

30 ÁBTL 2.7.1. A Pest megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szervének napi operatív információs jelentése (1. pont), 1984. május 28. Lásd még uo. A Belügyminisztérium Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság napi operatív információs jelentése (9. pont), 1984. május 29. A repülőegyetemre nyitott dossziékban, ügynöki jelentésekben Péter Gábor (tervezett) szereplésének nincs nyoma.

31 ÁBTL 4.1. A-2003/3. BBC-interjú Kutrucz Gizellával, 1988. május 16.

32 Böszörményi, 2006: 423.

33 ÁBTL 1.11.1. 111. d. A belügyminiszter levele a legfőbb ügyésznek, 1990. január 2.

34 Zinner, 2014: 513., illetve Zinner Tibor személyes közlése, 2017. szeptember 14.

35 MNL OL XX-10-k-B.18300/1989. Jegyzőkönyv Péter Gábor tanúkénti kihallgatásáról, 1990. január 23.

36 Balogh, 2015. II.: 1384–1385.

37 Libik, 1990.

38 Halálát 1993. január 23-ára teszi: Horváth-Kiss, 1994:345.

39 A Budapesti Temetkezési Intézet közlése, 2016. június 25.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári, kézirattári, múzeumi források

ÁBTL
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1.1. Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztály iratai
1.4. Az Államvédelmi Hatóság iratai
1.5. A Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
1.11. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai
  1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai
2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
  I. Rajk-ügy
  I/1. Rajk László és társai
  I/1-b. Rajk László és társai
  I/1-e. Rajk László és társai
  I/4. Rajk László, Szőnyi Tibor, Szalai András
  I/13. Rajk Lászlóné, Szebenyi Endre, Villányi András, Villányi Ernő, Sally Judit
  I/13-b. Rajk Lászlóné
  I/14. Pálffy György
  I/14-a. Pálffy György
  I/20. Pálffy György, Németh Dezső, Nagy Pál Ignác, Korondi Béla, Konkoly Thege Barna, Horváth (Hönigsberg) Ottó
  I/25-b. Cseresnyés Sándor
  I/40. Beck János, Tőkés Ottó, Oszkó Gyula, Ráth Károly, Kovács Ferenc, Cséby Lajos
  I/50. Rosta Endre, Ács Tamás, Balabán Péter, Hódos György, Földi Iván, Kuti Gyula, Vági Ferenc, dr. Kálmán András
  I/110-c. Zsivko Boarov

  II. Sólyom-ügy
  II/8. Sólyom László, Beleznay István, Révay Kálmán, Porffy György, Illy Gusztáv, Lőrincz Sándor, Merényi Gusztáv

  III. SZDP-ügy
  III/1-c. Szakasits Árpád és társai

  IV. Egyedi ügyek
  IV/3-a. Bass Tibor
  IV/15-a. Gálos Henrik és társai

  IV/16-a. Gyenes (Dienes) András
  IV/22. Kása Istvánné
  IV/25. Koós Béláné
  IV/33. Pál (Porgesz) Júlia
  IV/33-a. Pál (Porgesz) Júlia
  IV/38. Ruzsa Imre
  IV/38-a. Ruzsa Imre
  IV/48. Tóth Mihály
  IV/56-a. Groszberg Ervin és társai

  V. Szücs-ügy
  V/9. Jolsvai Vilmos

  VI. Péter-ügy
  VI/1. Péter Gábor
  VI/1-a. Péter Gábor
  VI/1-c/1. Péter Gábor és társai
  VI/1-d. Péter Gábor és társai
  VI/1-f. Péter Gábor
  VI/2. Dr. Bálint István
  VI/3. Bánkuti Antal
  VI/4. Csapó Andor
  VI/5. Décsi Gyula
  VI/6. Érsek Tibor
  VI/7. Dr. Janikovszky Béla
  VI/8. Károlyi Márton
  VI/9. Komendó János
  VI/10. Kovács József
  VI/11. Máy László
  VI/12. Pataki Ferencné
  VI/13. Péter Gáborné
  VI/14. Princz Gyula
  VI/15. Szabolcsi Mihály
  VI/16. Dr. Timár István
  VI/17. Vajda Tibor
  VI/18. Vándor Ferenc
  VI/20. Alapi Erzsébet
  VI/21. Bakonyi József
  VI/22. Dr. Bauer Miklós
  VI/23. Bálint Istvánné
  VI/24. Benda Teréz
  VI/25. Dr. Beneschofsky Ilona
  VI/26. Berán Iván
  VI/27. Biener Alfrédné
  VI/28. Csapó Andorné
  VI/29. Csányi István
  VI/30. Cseki Zsófia
  VI/31. Domokos Miksa
  VI/32. Eisenberger Sámuel
  VI/33. Fehér Sándor
  VI/34. Lakos Éva
  VI/35. Garamvölgyi Lászlóné
  VI/36. Havas Jenő
  VI/37. Himler Jakab
  VI/38. Hódos Zsuzsa
  VI/39. Kárpáti Miklós
  VI/40. Keszler Emil
  VI/41. Kovács János
  VI/42. Ladányi József
  VI/43. Lencse Károly
  VI/44. Levanovszky Sándorné
  VI/45. Lusztig Gyula
  VI/46. Lusztig Gyuláné
  VI/47. Marosi Józsefné
  VI/48. Mátrai Tamás
  VI/49. Meczner Mária
  VI/50. Dr. Papp Sándor
  VI/51. Pászti Imre
  VI/52. Radnai Pálné
  VI/53. Réh Alajos
  VI/54. Rónai Zoltán
  VI/55. Sági Ferenc
  VI/55-a. Sági Ferenc
  VI/56. Szabó Károly
  VI/57. Szalai Pál
  VI/58. Szatmári József
  VI/59. Szatmári Józsefné
  VI/60. Szendy György
  VI/61. Dr. Székács István
  VI/62. Dr. Székács Istvánné
  VI/63. Szöllősi György
  VI/64. Tihanyi János
  VI/65. Tőgye Illés
  VI/66. Tőgye Illésné
  VI/67. Vadas Béla
  VI/68. Vadas Zoltán
  VI/69. Veres Klára
  VI/70. Werner Manó
  VI/71. Zalai Sándor

VI/72. A „Péter-ügy" során őrizetbe vett egyes személyekkel kapcsolatos intézkedések
VI/73. Feljegyzés a „Péter-ügy" vizsgálata során bekövetkezett halálesetekről
VI/74. Dr. József András
VI/74-a. Dr. József András

VII. Egyéb ügyek
VII/-20-b. Juhász Antal

VIII. Kádár-ügy
VIII/1-a. „Kádár-ügy" perújrafelvételi tárgyalási jegyzőkönyvek

IX. A koncepciós perek felülvizsgálatával, Zárt irattár kezelésével kapcsolatos anyagok
IX/4/1. Melléklet I–IV.
IX/4/2. Összefoglaló koncepciós ügyekben elítéltekről
IX/11. Összefoglaló a „Péter-ügyben" őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről
IX/12. Összefoglaló a „Péter-ügyben" őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről
IX/14. Kimutatás az egyéni koncepciós ügyekről, 1962. május
IX/40. MSZMP-től és a BM vezetőitől átvett anyagok megsemmisítési jegyzőkönyvei
IX/47. Szirmai, Bárd, Lakatos elvtársak anyagaiból kiemelt dokumentációs anyagok
IX/64. Kimutatás a koncepciós ügyekben részt vett államvédelmi vezetőkről és beosztottakról

XI. Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok
XI/8. A BM Kollégium ülésének anyagai

2.2.1. Operatív nyilvántartás
I/2. Operatív kartonok

2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)

3.1.2. Ügynöki munka dossziék
M-18667/5. „Meszlényi"

3.1.5. Operatív dossziék
O-8511/1. Dr. Supka Géza
O-11803/12. Ellenállók
O-11803/15. Ellenállók
O-13088/1. Dr. Kurt Neubauer

3.1.6. P-dossziék
P-1189 [K. László Istvánné, Gebei Béla ügye]

3.1.9. Vizsgálati dossziék
III/1. Vizsgálati napló
V-700/31. Mindszenty József
V-55149. Novák István és társai
V-99009/9. MÁV alkalmazottak
V-110208/35. Vargha Béla és társa
V-111716. Jancsity Miklós
V-111735. Salzer Hermann
V-150019/1. Farkas Mihály és társai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-1100. Magyar királyi rendőrök és detektívek dokumentum anyagai
A-2003/3. Rádiófigyelő szolgálat jelentései

4.2. Parancsgyűjtemény

4.7.1. Péter Gábor és Simon Jolán iratai

BFL
Budapest Főváros Levéltára

VI. 1. d. Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai és rendészeti osztály (nyomozócsoport) iratai, 1919–1948

VII. 12. a. Magyar Államrendőrség Budapesti Rendőr-főkapitányság Hivatalának iratai, 1945–1969

VII. 5. c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai, 1897–1950: Büntető perek iratai, 1917–1950
1929–7068. Weisz Nándor és társai
1930–13804. Jolsvai Vilmos
1932–13206. Csillag Pál és társai
1935–14787. Bárd Ármin és társai
1940–4540. Oláh Géza és társai

HIL
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár

Katonai Bíróság iratai
005/1964. Péter Gábor és társai

MNL OL
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

M-KS 274. f. Magyar Kommunista Párt iratai
2. cs. Központi Vezetőség iratai
3. cs. Politikai Bizottság iratai
4. cs. Központi Vezetőség Titkárságának iratai
25. cs. Káderosztály iratai

M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja iratai
52. cs. Központi Vezetőség iratai
53. cs. Politikai Bizottság iratai
54. cs. Központi Vezetőség Titkárságának iratai
65. cs. Rákosi Mátyás titkári iratai
67. cs. Farkas Mihály titkári iratai

M-KS 288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szerveinek iratai
5. cs. Politikai Bizottság iratai
7. cs. Központi Bizottság Titkárságának iratai

K-149 612. f. Büntetőintézetek iratainak gyűjteménye, 1919–1941
3. cs. Fegyintézeti értesítő jegyzék

K-149 651. f. Belügyminisztérium rezervált iratok
4. cs. A Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentései, 1925–1942
12. cs. Rendőrségi iratok
13. cs. A Magyar Királyi Állami Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának összefoglalói a kommunista mozgalmakról (Vörös Könyvek), 1927–1934
XIX-B-1-az. Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye, 1945–1990
XIX-B-1-r. Belügyminisztérium Elnöki Főosztály iratai, 1945–1950
XX-10-k. Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának iratai, 1953–1990

MNL SzSzBL
Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

Anyakönyvek
VIII. f. Intézetek, intézmények
XV. f. Gyűjtemények

MNM
Magyar Nemzeti Múzeum

Történeti Fényképtár

MTI/MTVA
Magyar Távirati Iroda/ Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap

Fotóarchívum

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Színháztörténeti Tár
Fond 15/1/1. Gobbi Hilda hagyaték
Gobbi Hilda fotóalbumai

PIL
Politikatörténeti Intézet
Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár

I. Pártok
677. f. A Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) és a magyar kommunista emigráció iratainak gyűjteménye
1. cs. KMP, KIMSZ, VS

VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések
867. f. Visszaemlékezések
b-319. Babits Antal visszaemlékezése
f-47. Futó Erzsébet visszaemlékezései
f-112/IV. Fehér Lajos visszaemlékezése
g-166. Gobbi Hilda visszaemlékezése
m-36. Major Tamás visszaemlékezései
p-62. Péter Gábor visszaemlékezései
t-101. Tömpe András visszaemlékezése

VIII. Külföldi levéltárakból származó magyar vonatkozású iratmásolatok
500. f. Kommunista Internacionálé (Komintern), Moszkva
8. cs. Nemzetközi Vörös Segély, 1923–1940

Adattárak, periodikák

Államrendészeti zsebkönyv, Kiadó és évszám nélkül.
Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata.
Korall. Társadalomtörténeti folyóirat.
Kis Ujság. A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt lapja.
Magyar Közlöny. Rendeletek Tára.
Magyar Honvéd. Magyar Honvédség és Nemzetőrség lapja, 1956.
Magyar Rendőr. A Magyar Államrendőrség folyóirata.
Magyar Szemle.
Múltunk. Politikatörténeti folyóirat.
Népszabadság. A Magyar Szocialista Munkáspárt lapja.
Párttörténeti Közlemények. Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének folyóirata.
Rendőrségi Közlöny. Kiadja a Magyar Belügyminisztérium.
Statisztikai évkönyv, 1960: *Statisztikai évkönyv, 1959.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
Statisztikai évkönyv, 1966: *Statisztikai évkönyv, 1965.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
Statisztikai Közlemények, 1904: *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenkint.* (Statisztikai Közlemények, 2. kötet.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
Statisztikai Közlemények, 1913: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint.* (Statisztikai Közlemények, 48. kötet.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
Statisztikai Közlemények, 1923: *Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* (Magyar Statisztikai Közlemények, 69. kötet.) Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
Szabad Nép. A Magyar Kommunista Párt központi lapja. 1945–1948.
Szabad Nép. A Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja. 1948–1956.
Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata.
Társadalmi Szemle. Szocialista elméleti folyóirat.
Vass Henrik (főszerk.), 1972: *Munkásmozgalomtörténeti Lexikon.* Főszerkesztő: Vass Henrik. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, Budapest.

Önálló kötetek, monográfiák:

Balla Aladárné, 1952: *Sallai Imre és Fürst Sándor élete és mártírhalála.* Szikra Könyvkiadó, Budapest.
Balogh Margit, 2015: *Mindszenty József (1892–1975). I–II.* MTA Bölcsészettudományi Központ, Budapest.
Balogh Sándor – Birta István – Izsák Lajos – Jakab Sándor – Korom Mihály – Simon Péter, 1978: *A magyar népi demokrácia története 1944–1962.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Baráth Magdolna, 2017: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon.* Gondolat Kiadó, Budapest.
Baráth Magdolna (szerk.), 2002: *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Napvilág Kiadó, Budapest.
Baráth Magdolna – Feitl István (szerk.), 2013: *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai 1962.* Napvilág Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.
Bálint Ágnes, 2014: *Pszichobiográfia és irodalom.* Kronosz Kiadó, Budapest.
Borsányi György, 1986: *Válságévek krónikája 1929–1933. Az 1929–1933-as gazdasági világválság hatása Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Borsányi György – Kende János, 1982: *Magyarországi munkásmozgalom 1867–1980.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Botos János – Gyarmati György – Korom Mihály – Zinner Tibor, 1988: *Magyar hétköznapok Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945–1956.* Minerva, Budapest.
Böszörményi Géza, 2006: *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története.* Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Buczkó József, 1998: *Újfehértó zsidósága.* Újfehértói Városi Múzeum, Újfehértó.
Comer, Ronald J., 2005: *A lélek betegségei. Pszichopatológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó, 2015: *A politizált gazdasági rendőrség. A Gazdaságrendészeti Osztály, 1945–1948.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó (szerk.), 2013: *Kibányászott „lignitbűnök". A Rákosi-korszak egy bányamérnökperének anatómiája.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
Fehérváry István, 1990: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956.* Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Budapest.
Fener Tamás (szerk.), 2004: *Kor-képek 1945–1947.* Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest.
Gáspár Ferenc – Halasi László (szerk.), 1975: *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
Gergely Jenő, 2001: *A Mindszenty-per.* Kossuth Kiadó, Budapest.
Getty, J. Arch – Naumov, Oleg V., 2008: *Yezhov. The Rise of Stalin's „Iron Fist".* Yale University Press, New Haven – London.
Gyarmati György, 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon-Ház Bt., Budapest.
Haraszti György (szerk.), 2007: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina Kiadó, Budapest.
Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.), 1992: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt"-ítéletek, rehabilitációk, az '56-os megtorlás iratai.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.), 1994: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok, „párt"-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Huszár Tibor, 2001: *Kádár János politikai életrajza 1912–1956. 1. kötet.* Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, Budapest.
Huszár Tibor, 2009: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tettestársak és áldozatok vallomásai.* Corvina Kiadó, Budapest.
Huszár Tibor (szerk.), 2002: *Kedves, jó Kádár elvtárs. Válogatás Kádár János levelezéséből (1954–1989).* Osiris Kiadó, Budapest.
Jalsovszky Katalin – Stemlerné Balogh Ilona (szerk.), 2001: *Fénnyel írott történelem. Magyarország fotókrónikája 1945–2000.* Helikon Kiadó, Budapest.
Jansen, Marc – Petrov, Nikita, 2008: *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezchov, 1895–1940.* Hoover Institution Press, Stanford.
Kincses Károly, 2004: *A két Reismann.* Magyar Fotográfiai Múzeum, [Kecskemét].
Knight, Amy, 1993: *Beria. Stalin's First Lieutenant.* Princetown University Press, Princetown.
Koltay Gábor – Bródy Péter (szerk.), 1990: *El nem égetett dokumentumok.* Szabad Tér Kiadó, Budapest.
Kövér György, 1998: *Losonczy Géza 1917–1957.* 1956-os Intézet, Budapest.
Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.), 2009: *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.), 2015: *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2. Az Államvédelmi Osztály 1946–1948.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
Ladányi András, 1984: *Bányász a történelemben. Egy bányászélet állomásai, portré Havrán Istvánról.* Bányaipari Dolgozók Szakszervezete, Budapest.
Müller Rolf, 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Jaffa Kiadó, Budapest.
Ötvös István, 2012: *Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.
Pintér István, 1968: *Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941. június–1944. március.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Pintér István, 1970: *A magyar front és a nemzeti ellenállás (1944. március 19. –1945. április 4.).* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Pintér István, 1975: *Magyar antifasizmus és ellenállás.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Pukánszky Béla – Németh András 1996: *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest. http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/10.htm. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 22.)
Rainer M. János, 1996: *Nagy Imre. Politikai életrajz I. 1896–1953.* 1956-os Intézet, Budapest.
Rayfield, Donald, 2004: *Stalin and His Hangman. The Tyrant and Those Who Killed For Him.* Random House, New York.
Rayfield, Donald, 2011: *Sztálin és hóhérai. A zsarnok, és akik neki gyilkoltak.* Park Könyvkiadó, Budapest.
Szekér Nóra, 2017: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története.* Jaffa Kiadó, Budapest.
Varga Krisztián, 2015: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban.* Jaffa Kiadó, Budapest.
Volodarsky, Boris 2015: *Stalin's Agent. The Life and Death of Alexander Orlov.* Oxford University Press, Oxford.
Zinner Tibor – Róna Péter, 1986a: *Szálasiék bilincsben I. A Hű-*

ség Házától az Andrássy út 60-ig. Lapkiadó Vállalat, Budapest.
Zinner Tibor – Róna Péter, 1986b: *Szálasiék bilincsben II. A magyar nép nevében.* Lapkiadó Vállalat, Budapest.
Zinner Tibor, 2013: *„A nagy politikai affér". I. kötet. A Rajk–Brankov-ügy.* Saxum Kiadó, Budapest.
Zinner Tibor, 2014: *„A nagy politikai affér". A Rajk–Brankov-ügy. II. kötet.* Saxum Kiadó, Budapest.

Tanulmányok, könyvfejezetek, forrásközlemények

Anderle Ádám, 2015: A Rajk-per spanyolországi előzményei. *Századok*, 6. sz. 1327–1361.
Baczoni Gábor, 2000: Négy törvénysértő per utóélete. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Történeti Hivatal, Budapest, 239–361.
Baczoni Gábor, 2002: Pár(t)viadal. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001.* Történeti Hivatal, Budapest, 79–110.
Baráth Magdolna – Feitl István, 2013: Utószó. A felelősségre vonás útvesztői. In Baráth Magdolna – Feitl István (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai 1962.* Napvilág Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 309–350.
Bene János, 2000: Újfehértó története 1711-től 1914-ig. In Buczkó József (szerk.): *Újfehértó története.* Újfehértó Város Képviselő-testülete, Újfehértó, 231–302.
Boreczky Beatrix, 2002: Fegyelmi ügyek az Államvédelmi Hatóságnál. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001.* Történeti Hivatal, Budapest, 215–232.
Borsányi György, 1995: Gondolatok a Kommunisták Magyarországi Pártja történetéről (1918–1844). *Múltunk*, 1. sz. 3–37.
Bucsányi Gyula [1926]: Hogyan hosszabbítsuk meg életünket. In Madzsar József (szerk.): *Az egészség enciklopédiája. Tanácsadó egészséges és beteg emberek számára.* Enciklopédia Rt., Budapest, 27–40.
Cseszka Éva, 2013: Gazdasági perek a Rákosi-rendszerben 1948. *Magyar Szemle*, 11–12. sz. 30–52.
Fehérváry István, 1987: Állam az államban. In Dunai Ákos: *Ávósok.* Új Hídfő Baráti Köre, San Francisco, 13–24.
Friss Istvánné, 1967: A Vörös Segély történetéről. *Párttörténeti Közlemények*, 1. sz. 101–120.
Gyarmati György, 1980: Történetírásunk a felszabadulás utáni korszakról. *Századok*, 3. sz. 466–494.
Gyarmati György, 1999: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Fordulat és folyamatosság a kommunista párt politikájában, 1948-ban. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999.* Történeti Hivatal, Budapest, 115–146.
Gyarmati György, 2000: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom… A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Történeti Hivatal, Budapest, 97–135.
Gyarmati György, 2002: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzának feltárásában. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001.* Történeti Hivatal, Budapest, 25–78.
Hajdu Tibor, 1992: A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, 11. sz. 17–36.
Horváth Zsolt – Kiss József, 1994: Péter Gábor. In Vida István (főszerk.): *Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944. december 21. – 1945. november 29.* Magyar Országgyűlés, Budapest, 345–348.
Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf, 2009: A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 9–62.
Kun Miklós, 2000: Strukturális változások a Lubjankán. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Történeti Hivatal, Budapest, 19–31.
M. Kiss Sándor, 2000: Péter Gábor államvédelmi hatósága, 1950–1952. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Történeti Hivatal, Budapest, 135–155.
Morozova, Irina – Vida István (szerk.), 1996: Újabb részletek Rákosi Mátyás lemondatásáról. *Társadalmi Szemle*, 3. sz. 76–94.
Murasko, Galina Pavlovna, 1999: Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 2. sz. 160–169.
Pintér István, 1984: Bevezető. In Petrák Katalin (szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941.* 4/b kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 9–40.
Plato, Alexander von, 2005: Történelem és pszichológia – oral history és pszichoanalízis. *Korall*, 21–22. sz. 12–45.
Rainer M. János – Urbán Károly (szerk.), 1992: „Konzultációk". Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozójáról 1954–1956-ben. *Múltunk*, 4. sz. 124–148.
Reszler Gábor, 2000: Újfehértó története 1914-től 1989-ig. In Buczkó József (szerk.): *Újfehértó története.* Újfehértó Város Képviselő-testülete, Újfehértó, 303–390.

Runyan, William M., 1998: Vita a pszichobiográfiáról. In Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 305–339.
Sipos Péter, 1987a: Az ipari munkásság harcai. In Sánta Ilona (szerk.): *Egy letűnt korszakról 1919–1945.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 93–111.
Sipos Péter, 1987b: A legális munkásmozgalom a Horthy-rendszerben. In Sánta Ilona (szerk.): *Egy letűnt korszakról 1919–1945.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 163–182.
Szabó Ágnes, 1987: A magyar kommunista párt az illegalitás szorításában. In Sánta Ilona (szerk.): *Egy letűnt korszakról 1919–1945.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 144–162.
Zinner Tibor, 2001: Az 1953-as „cionista per". In Püspöki Nagy Péter (szerk.): *1100 éves együttélés – a magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában.* Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány, Budapest, 216–251.

Ismeretterjesztő cikk

Kondor Vilmos, 2016: Kim Philby magyar kapcsolata. *BBC History,* júniusi sz. 27–32.

Online közlemények

Baráth Magdolna, 2008: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő,* 4. sz. http://www.betekinto.hu/2008_4_barath.pdf. (Utoljára megtekintve: 2017. augusztus 27.)
Kis-Kapin Róbert, 2007: „Úgy éltem itt, mint bugyborék a vizen..." Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus. *Betekintő,* 2. sz. http://www.betekinto.hu/2007_2_kis_kapin. (Utoljára megtekintve: 2016. március 12.)
Lente Gábor, 2012: *Túl a varázshegyen.* http://www.inorg.unideb.hu/LenteBlog/blog120104.html. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 2.)
Müller Rolf, 2013: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). Betekintő, 3. sz. http://www.betekinto.hu/2013_3_muller. (Utoljára megtekintve: 2017. október 28.)
Papp István, 2011: Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese. *Betekintő,* 3. sz. http://www.betekinto.hu/2011_3_papp. (Utoljára megtekintve: 2017. szeptember 30.)
Varga Krisztián, 2009: Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásában. *Betekintő,* 1. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_1_varga_k.pdf. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 30.)
Varga Krisztián, 2010a: A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában. *Betekintő,* 1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_varga_k. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 30.)
Varga Krisztián, 2010b: A harmincas évek politikai rendőrsége Wayand Tibor önvallomásában. *Betekintő,* 4. sz. http://www.betekinto.hu/2010_4_varga_k. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 30.)
Varga Krisztián, 2011: Kommunistaellenes nyomozások a második világháború alatt Wayand Tibor önvallomásában. *Betekintő,* 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_varga_k. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 30.)
Vörös Géza, 2011: „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette..." Mindszenty József megfigyelése, 1945–1948. *Betekintő,* 3. sz. http://www.betekinto.hu/2011_3_voros. (Utoljára megtekintve: 2017. augusztus 29.)

Online tartalomszolgáltatás

Nagy Imre Emlékház, d. n.: Nagy Imre Emlékház honlapja. http://nagyimreemlekhaz.hu/hu/nagy-imre.html. (Utoljára megtekintve: 2017. október 1.)

Visszaemlékezések

Arany Bálint, 1990: *Koronatanú. Emlékirat, 1945–1957.* Püski Kiadó, Budapest.
Bugár János, 1984: A Szocialista Munkásegység Blokk indulása 1936-ban az újpesti városi képviselő-testületi választáson. In Petrák Katalin (szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941.* 4/b kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 125–140.
Demény Pál, 1988: *„A párt foglya voltam". Demény Pál élete.* Az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta: Kiss József. ELTE–Medvetánc, Budapest.
Demény Pál, 1989: *Rabságaim.* I–II. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Demény Pál – Gyertyán Ervin, 1989: *Az első koncepciós per. Televíziós beszélgetés.* Minerva Kiadó, Budapest.
Dénes Béla, 1991: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Dunai Ákos, 1987: *Ávósok.* Új Hídfő Baráti Köre, San Francisco.
Erdey Sándor, 2002: *A recski tábor rabjai.* Püski Kiadó, Budapest.
Faludy György, [1989]: *Pokolbéli víg napjaim.* Magyar Világ Kiadó Kft., [Budapest].

Farkas Vladimir, 1990: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Interart Stúdió, Budapest.
Fedák Sári, 2009: *„Te csak most aludjál, Liliom..." Fedák Sári emlékiratai.* Magyar Ház, Budapest.
Fehér Lajos, 1979: *Így történt.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Futó Dezső, 1995: *Önéletírás, világlátás.* (Szerk. Futó Dezsőné – Ravasz Károly) Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Budapest.
Gobbi Hilda, 1982: *Közben.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
Haraszti György (szerk.), 2007: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írt feljegyzései.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina Kiadó, Budapest.
Háy Gyula, 1990: *Született 1900-ban. Emlékezések.* Interart Stúdió, Budapest.
Hegedüs András, 1988: *A történelem és a hatalom igézetében. Életrajzi elemzések.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Hegedüs András, 1989: *Élet egy eszme árnyékában.* Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
Hegedüs András, 1994: *Rendhagyó életek – Szubjektív reflexiók.* BFI-Budapest, Budapest.
Hőgye Mihály, 1989: *Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén.* Püski Kiadó, Budapest.
Ispánki Béla, 1995: *Az évszázad pere.* Lámpás Kiadó, Abaliget.
Jávor Pál, 1946: *Egy színész elmondja...* Magyar Írás kiadása, Budapest.
Kállai Gyula, 1987: *Megkésett börtönnapló.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Katona Emil, 2006: *A Fő utcai ÁVH börtöntől Kanadáig... Visszaemlékezések naplójegyzetek alapján.* Stádium Kiadó, Budapest.
Kovács Imre, 1990: *Magyarország megszállása.* Katalizátor Iroda, Budapest.
Libik György, 1981: *Üzenet a lesiklásból/Besked Från Störtloppet.* Gotab, Invandrarförlaget, Stockholm.
Madaras Ferenc, 2004: *Recsken diplomata voltam – „török követ". Öt évi internálásom története 1948–1953-ig.* Püski Kiadó, Budapest.
Major Ákos, 1988: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései.* Minerva, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Major Tamás, 1975: Színészek, művészek a felszabadulásért. In Nagy Etelka – Petrák Katalin (szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1944–1948.* 5. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 140–149.
Marosán György, 1972: *Az úton végig kell menni.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Marosán György, 1988: *Nincs visszaút. Emlékeim az 1948–1956-os évekből.* (Szerk.: Gyarmati György.) Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszékcsoport, Budapest.
Márai Sándor, 1968: *Napló (1945–1957).* Occidental Press, Washington.
Mindszenty József, 1989: *Emlékirataim.* Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.
Nagy Vince, 1991: *Októbertől októberig.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
Nógrádi Sándor, 1961: *Emlékeimből.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Nógrádi Sándor, 1966: *Új történet kezdődött.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Péter Gábor, 2002: Galgóczi Erzsébet interjúja Péter Gáborral. (Közli: Gyarmati György.) *Múltunk,* 2. sz. 223–248.
Rákosi Mátyás, 1997: *Visszaemlékezések 1940–1956.* 1–2. kötet. (Szerk.: Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos Levente.) Napvilág Kiadó, Budapest.
Rataics István, 1984: A Varjú-tanya. In Petrák Katalin (szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941.* 4/b kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 418–434.
Schiffer Pál, 1989: *Börtönnapló (1953–1956).* Kelenföld Kiadó, Budapest.
Sulyok Dezső, 2004: *Két éjszaka, nappal nélkül.* Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
Szász Béla, 1989: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
Szent-Iványi Domokos, 2016: *Visszatekintés 1941–1972.* (Szerk.: Szekér Nóra – Kodolányi Gyula.) Magyar Szemle Könyvek, Budapest.
Töttösy Ernő, 1985: *Téboly. Egy művi tudathasadás története.* Magánkiadás.
Vas Zoltán, 1970: *Hazatérés, 1944.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
Vas Zoltán, 1980: *Viszontagságos életem.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Vas Zoltán, 1982: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Vas Zoltán, 1990: *Betiltott könyvem. Életem III.* Szabad Tér Kiadó, Budapest.
Vitéz Donát Ármin, 2006: *Búcsú Recsktől.* Oskar Kiadó, Budapest.
Zádor Imre: *Minden perc egy örökkévalóság.* Argumentum Kiadó, Budapest.

Szépirodalmi művek

Illés Béla, 1954: *Honfoglalás.* III. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
Simonffy András, 1981: *Kompország katonái. Történelmi kollázsregény.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Sajtócikkek

Kunsági György, 1956: Farkas Mihály és Péter Gábor fegyházi lakosztályaiban. Mentegetőznek, félnek és újságokért könyörögnek az ávós-főbűnösök. *Magyar Honvéd,* 5. sz. (november 3.) 4.

Lakner Dávid, 2016: Péter Gáborral támadják Galló Istvánnét. *Mno.hu*, 2016. február 3. http://mno.hu/belfold/peter-gaborral-tamadjak-gallot-1326954. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 2.)

Libik György, 1990: Vendégségben Péter Gábornál. 1989. április 30. *Népszabadság – Hétvége*, 1990. szeptember 29., 20.

Losonczy Géza, 1948: Vacsorán Sztálin generalisszimusznál. *Szabad Nép*, 1948. február 29., 3.

Péter Gábor, 1948: Utazás Moszkvába 1932-ben és 1948-ban. *Magyar Rendőr*, 1948. március 15. 3-4.

Vásárhelyi Miklós, 1945: Az új politikai rendőrség a nép fegyvere a reakciónak és a fasizmusnak megsemmisítésére. Péter Gábor nyilatkozik a politikai rendőrség működéséről, céljairól és bírálóiról. *Szabad Nép*, 1945. június 29., 1–2.

Mozgóképi források

Bán Róbert (rendezte), 1990: *Fejezetek a film történetéből. A szovjet hangosfilm 1930–1953*. Magyar Filmintézet – Horizont Video Stúdió, 1990. https://www.youtube.com/watch?v=gddArz70GwI. (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 25.)

Gobbi Hilda, 1979: Bokor Péter beszélgetése Gobbi Hildával – részletek. (OSZK Történeti Interjúk Tára, Mozgóképkincs Gyűjtemény/TIT 626.) http://gobbi.oszk.hu/#kiallitas (Utoljára megtekintve: 2016. augusztus 25.)

NÉVMUTATÓ

A
Abakumov, Viktor 154–155, 190
Aczél György 98, 228, 236
Ady Endre 36
Alapi Gyula 156
Amenhotep, IV. 19
Andropov, Jurij Vlagyimirovics 9, 218
Antal István 115
Apró Antal 235
Arany Bálint 15, 165

B
Babits Antal 13, 95–97, 102, 196, 229–230, 235
Baczoni Gábor 18, 126
Bacsó Péter 17, 239
Badanti Antal 83
Bajcsy-Zsilinszky Endre 91
Balázsi Béla 215, 218
Bálint István 134, 169, 176–177, 181–182, 194, 196, 199, 208, 210, 227
Bálint László 210
Balogh Elemér 183
Balogh Margit 176
Bánkuti Antal 171–172, 194, 208, 227
Bannantine, George 147
Bárd András 198
Bárd Ármin 75–76, 78–79
Bárdossy László 115
Bartha Bertalan 86
Bartók Ervin 197, 204
Bass Tibor 119, 200
Bauer Miklós 120, 194, 204, 233
Beethoven, Ludwig van 20
Benedek László 189, 197, 204
Beneschofsky Ilona 197
Bénisz Sámuel 76
Benjámin Olivér 121
Berán Iván 198–199
Bereczky Albert 98
Berija, Lavrentyij Pavlovics 9–10, 13–15, 66, 155, 190, 202–204, 225
Berkesi András 223
Biener Alfrédné 197
Biszku Béla 224, 228
Bjelkin, Mihail Iljics 120, 143–144, 150, 152–153, 155–157, 177, 181, 189–190, 201–203, 236
Blau Ella 53
Boarov, Živko 165, 198
Boda György 185
Bokányi Dezső 61
Bornemissza Éva 97
Bosnyák Zoltán 237
Brankov, Lazar 156, 165, 192, 198, 209
Büchler József 86

C, Cs

Czinege Lajos 219
Csapó Andor 194–196, 198–199, 201, 205, 208–211, 220, 227
Cseh János 143
Csengeri Leó 197, 204
Cseresnyés Sándor 151–152, 228
Cser István 78
Csermanek János (Kádár János) 86, 92
Csillag László 116–117, 177
Csillag Pál 68, 70–71
Csorba János 104–105

D

Darwin, Charles 20
Décsi Gyula 119, 148–149, 154–155, 157, 172, 181, 195, 208, 212, 214, 220, 227, 237
Dékán István 119, 193
Demény Pál 13, 81, 94, 99, 122, 124, 143–144, 146, 151–152, 199–200, 228
Dénes Béla 15, 188, 191, 197
Déry Tibor 82
Dobó István 124, 143
Dobos János 124
Domokos József 78, 87
Domokos Miksa 197
Donát Ármin 15
Donáth Ferenc 86, 91–93, 95, 99–101, 140–141, 160–161, 233–235
Donáth György 146
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 20
Dzerzsinszkij, Feliksz Edmundovics 10, 64

E, É

Eisenberger Béla 26
Eisenberger Benjámin (Péter Gábor) 22, 25–26, 28, 38–42, 44–45, 47–48, 50, 53–58, 65, 67–71, 73, 75, 77–84, 86–99, 111, 193, 200, 206
Eisenberger Benjáminné (Simon Jolán) 73
Eisenberger Benő (fodrász) 26
Eisenberger Erzsébet (Garamvölgyi Lászlóné) 26, 86, 196
Eisenberger Jakab 24
Eisenberger Katalin (Kató) 24, 28, 31, 38, 74, 196, 199, 205–206
Eisenberger Lajos 26, 56, 68, 70, 74, 84
Eisenberger Margit 26, 74
Eisenberger Miklós 26
Eisenberger Mór 24
Eisenberger Péter 24
Eisenberger Sámuel 25, 31, 71, 73–74, 196, 199, 205–206
Eisenberger Sámuel (táncoktató) 26
Eisenberger Sára 26
Eisenberger Szerén 26
Ekk, Nyikolaj Vlagyimirovics 64
Endre László 115–116
Eötvös József 36
Erdei Ferenc 104, 109, 113, 121, 125
Erdey Sándor 14, 69–70
Erdős László 44, 56–57, 68, 71
Erikson, Erik H. 20–22, 38
Érsek Tibor 194, 208, 212

F

Faludi Ervin 51, 219, 221
Faludy György 14–15, 168
Fániné 74
Farkas Mihály 11–12, 15, 113, 115–116, 124–125, 127, 129, 132, 134, 141–142, 150, 152–153, 160–162, 173, 179–182, 185–186, 192, 207, 213, 216, 219–223, 228
Farkas Mihályné 139, 141
Farkas Vladimir 15, 134–135, 138, 140, 152, 155–156, 161, 173–174, 180–183, 192, 200, 219, 221, 224
Fehér Lajos 88, 91–93, 119, 233, 235
Fehér Sándor 196, 198
Fehérváry István 14
Fekete Károly 219
Field, Noel Haviland 151
Fischer József 97
Fodor Andrásné 195, 199
Földes László 238

Földi Iván 171–172
Fränkl László 75, 79
Freud, Sigmund 19
Friedmann, Litzi 69
Frojimovics Gábor 99
Frojimovics Péter 99
Frojimovics Sándorné 99
Futó Erzsébet 47, 49
Fürst Károly 56, 71, 74, 81, 85–86
Fürst Sándor 53–55, 61, 72–73

G, Gy

Gábor Andor 43
Gábori György 15
Gács László 81, 85–86, 88, 173, 200
Galgóczi Erzsébet 11, 26, 58–59, 100, 102, 232
Gálos Henrik 188, 197
Gandhi, Mohandász Karamcsand 20
Garai Károly 53
Garamvölgyi László 196, 207
Garbai Sándor 43
Gáspár Sándor 183
George, Alexander L. 20
George, Juliette L. 20
Gerő Ernő 12, 43, 104, 122–123, 125, 144, 150, 162, 186, 189, 191, 203, 207, 217–218, 221, 228
Getty, J. Arch 9
Geyer Albert 210
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 156
Glasz Imréné 75–80
Glauber Géza 31–32
Gobbi Ede 96
Gobbi Hilda 13, 95–96, 102, 213, 232–233
Goethe, Johann Wolfgang von 20
Goldner Róza 50
Goldstein József 29
Goldstein Róza 24
Gromov 122
Grossberg Ervin 197
Guszájrov (Muszejrov) 143
Güntler 92
Gyarmati György 10, 22, 29, 38–39, 65–66, 69, 230–232
Gyenes (Dienes) András 200
Györgyey Ferenc Aladár 15, 170

H

Hain Péter 55, 67, 71, 73, 96, 112, 115–116, 200
Hámán Kató 44
Harangozó Szilveszter 236
Haraszti Sándor 95, 160, 173
Harstein Iván 81
Havas (emigráns) 58
Háy Gyula 69
Hay Mihály 53
Házi Árpád 44, 48, 86, 186
Hébelt Ede 43–44
Hegedüs András 13, 151, 189, 213, 232
Hetényi Imre 210
Himler Márton 118–119, 198–199, 209
Hitler, Adolf 20
Hives Henrik 97
Horthy Miklós 93, 96, 187
Horváth Márton 91–94, 102–103, 200, 207, 235
Houdini, Harry 20
Hribar, Ljubica 157
Hugo, Victor 36

I

Illés Béla 98
Illyés Gyula 82
Imrédy Béla 115, 118
Ispánki Béla 14, 78, 169, 190–191

J

Jacobson, Israel Gaynor 186, 188
Jagoda, Genrih Grigorjevics 10, 189
Jamrich József 93
Jamrich Mihály 93
Jancsics, Nikola 198
Janikovszky Béla 92–93, 119, 152, 173, 195, 199, 208–210, 227
Jankó Péter 156
Jansen, Marc 9

Jaurès, Jean 39, 41
Jezsov, Nyikolaj Ivanovics 9–10, 189
Jókai Mór 36
Jolsvai Vilmos 53, 75, 200
Jónás Pál 15
József András 197
József Attila 39, 41, 82
Juhász Antal 167, 200
Juhász István 113–115, 119
Juhász László 195
Julius Caesar 20

K
Kádár János 11, 86, 88, 90–92, 95, 99–101, 103–104, 108, 127, 135, 137–142, 148, 152–153, 160–163, 173, 180, 192, 214, 221, 223, 226–227, 229–230, 234–235, 240
Kajli József 170–171, 223
Kállai Gyula 13, 92, 95, 98, 102, 160, 235
Kardos György 223, 233, 235
Karikás Frigyes 54
Károlyi Márton 161, 173–174, 176, 194, 208, 227
Kartasov, Szergej Nyikolajevics 120, 182–183
Kassák Lajos 82
Katona Emil 220
Keszler Emil 197
Kilián György 54
Király Albert 43
Kiss Károly 53, 235
Kiszeljov, Jevgenyij Dmitrijevics 203
Knight, Amy 9–10
Kocsis (rendőr alezredes) 133
Komendó János 194, 208, 227
Komját Aladár 58, 67
Komlós János 79, 225
Koós Béláné 195
Kossa István 98
Kovács Béla 146, 289
Kovács István 86, 88, 94, 102, 198, 216, 218–219, 228, 235
Kovács János 120, 125
Kovács József 176, 194, 208, 224
Krahulcsán Zsolt 18
Kraici Kálmán 95
Krausz Jolán 44, 68, 71
Krausz Teréz 53
Kulich Gyula 81–82
Kun Béla 51, 61, 63, 66, 70, 80
Kutrucz Gizella 237

L
Ladányi József 200
Lakatos Dezső 194, 204
Landler Jenő 48, 51
Láng László 75–79
Langlet, Waldemar 199
Lebovics Farkas 63, 66, 230
Lenin, Vlagyimir Iljics 15, 43, 60, 63, 69–70, 108, 181
Libik György 99, 239–241
Lincoln, Abraham 20
Liszay Aurél 135
Losonczy Géza 95, 160
Lukács György 48
Lusztig Gyula 74, 196, 205, 207
Luther Márton 19–22

M
Madaras Ferenc 15
Madzsar József 40, 45
Major Ákos 13, 106, 179, 222, 235
Major Tamás 13, 91, 95–96, 99, 102, 106, 240
Makarenko, Anton Szemjonovics 63–64
Málnási Ödön 115
Márai Sándor 158
Marosán György 13, 75, 179–180
Marosi Józsefné 197
Mártonné 74
Martos Flóra 44
Marty, André 100
Mátrai Tamás 195, 204
Matuska Szilveszter 54
Máy László 194, 208, 227
Meczner Mária 26, 196

Menzsinszkij, Vjacseszlav 10
Metzner Farkas 24
Metzner Róza 24
Mindszenty József 14, 78, 147–149, 165, 169, 176, 180, 187, 237–238
Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 20
Molnár René 45, 53, 61, 94
Mónus Illés 86
Müller Gabriella 17
Münnich Ferenc 127, 129

N
Nagy Ferenc 97, 146–147
Nagy Imre 125–126, 147, 186, 202–204, 207, 215
Nagy Sándor 20
Nagy Vince 15
Napóleon, Bonaparte 20
Naumov, Oleg V. 9
Németh Ferenc 82–83
Newton, Isaac 20
Nezvál Ferenc 74
Nietzsche, Friedrich 20
Nógrádi Sándor 13, 107, 182, 228

O, Ö
Oláh Géza 83–84
Orbán László 86, 91–92, 235
Ortutay Gyula 91
Ötvös István 159
Őze Lajos 17, 239

P
Pál Ákos 172
Pálffy György 92, 99, 130, 135, 146, 159–160, 167
Palotás Imre 45, 75
Papp Simon 147
Pártay Tivadar 15, 170
Pataki (Bachert) László 86–88
Pataki Ferencné 195–196, 199, 208, 211
Pauker, Anna 143
Péter Gábor (Eisenberger Benjámin) 7–17, 19, 22, 25–26, 28, 32, 45, 48, 54, 59, 61, 63, 65–66, 69–70, 72–73, 76, 78, 84–85, 88, 90, 92, 94–97, 99–100, 102–187, 189–241
Petőfi Sándor 36, 39, 96
Petrov, Nikita 9
Philby, (Kim) Harold Adrian Russell 69–70
Pick László 68, 71
Pieck, Wilhelm 100
Piros László 183, 185, 192–193, 198, 200
Plato, Alexander von 19
Poe, Edgar Allan 20
Popescu György 176–177, 201
Princz Gyula 169, 171–173, 194, 208, 220, 223–224, 227

R
Rajk László 11, 15, 75, 92–95, 97–99, 126–138, 142–143, 148–162, 165–166, 168, 170–171, 173, 175, 180–181, 186, 188, 190, 204, 209, 213–214, 217, 219, 222–223, 228–229
Rákosi Endre 88, 97
Rákosi Mátyás 12, 15–16, 44, 53, 65–66, 74, 81, 93–94, 101, 103, 107–108, 120–123, 125, 135, 137–138, 141, 143–158, 160–162, 165, 168–169, 174, 180–186, 188–192, 196, 202–204, 207, 213–219, 221–223, 225–226, 228, 238–240
Rankovics, Alekszandr 154
Rataics István 84
Ráth Károly 167
Ratulovszky János 121, 234
Rayfield, Donald 9–10
Réh Alajos 169, 194, 204
Reismann Marian 119, 121
Reményi Schneller Lajos 115
Rényi András 183
Révai József 12, 40, 48, 56, 125, 162
Révai Lili 58, 70
Révay Kálmán 175

Révész Géza 43, 125
Rézner József 81
Ries István 180
Rónai Zoltán 197
Rosenfeld László 68, 71
Róth István 58, 67–68
Rotyis Péter 179
Rousseau, Jean-Jacques 20
Rózsa Ferenc 74, 81–82, 86, 113–114, 200
Ruedemann, Paul 147
Runyan, William M. 20
Ruszka István 220–221
Ruzsa Imre 200

S
Sági Ferenc 196, 199
Ságvári Endre 86, 88
Sallai Imre 54–55, 61, 63, 71–73
Sándor Pál 39–40
Schiffer Pál 15, 88, 161
Schmidt Ferenc 75, 77–79
Schönherz Zoltán 81–82, 86, 200
Schönstein Sándor 39
Seiden Ármin 43
Shakespeare, William 19, 37
Silbermann Ferenc 24
Simon Henrik 50
Simon Jolán 49–55, 67–68, 70–73, 85, 89, 95–97, 186, 193, 200, 213, 218, 237, 239–241
Skolnyik József 86, 88, 124, 143
Slánský, Rudolf 186, 188
Sólyom László 92, 103–104, 113, 121, 127, 160, 175, 214
Sömjén György 223
Stolte István 75, 152, 173
Stöckler Lajos 187, 197–198, 204
Strobl (Vörös Segély-küldött) 60

Sz
Szabados Béla 89
Száberszki József 45, 56–57, 119, 195
Szabó Károly 198
Szabolcsi Mihály 194, 208
Szakasits Árpád 86, 96–97, 121, 151, 161
Szalai András 173, 186, 188
Szalai Pál 198
Szálasi Ferenc 13, 96–97, 107, 115–118, 127, 165, 179
Szamuely Tibor 14
Szántó György 219
Szász Béla 15, 170
Szatmári Jenő 207
Szebenyi Endre 113, 125, 129, 132–135, 138, 159, 167, 173
Székács István 199, 205
Szemák Jenő 79
Szendy György 194, 204, 219
Szent-Iványi Domokos 15
Szilágyi Pál 44
Szirmai Hédi 86
Szirmai István 86, 90–91, 192, 198, 200
Szívós Sándor 179
Szöllősi Ernő 41–42, 44–45, 47–48, 115
Szöllősi György 194, 204
Szőnyi Tibor 151–152, 173–174, 186
Sztálin, Joszif Visszarionovics 9–10, 20, 108, 155, 181, 183, 188–189, 201, 215
Szücs Ernő 11, 120, 133, 141, 150, 152–156, 160, 173–176, 191, 195, 200, 210–211, 213, 222–224, 228, 238
Szücs Miklós 224

T, U
Temesi Béla 89, 200
Tényi Mátyás 75–79, 89, 152, 161, 200
Tihanyi János 194, 204, 237
Tildy Zoltán 96, 128, 151
Timár István 13, 106, 119, 129, 136, 145, 147, 194, 208, 212, 227
Tito, Josip Broz 140
Toldi Ferenc 219
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 20, 36
Tompa Kálmán 226
Tonhauser Pál 86, 90–91
Tóth László 193
Tóth Mihály 200
Tömpe András 106–109, 124–127, 129, 133, 231
Tömpe István 133
Töttösy Ernő 14
Tuli István 83
Turai József 81–83
Turgenyev, Ivan Szergejevics 36
Tyiskov, Arszenyin Vasziljevics 204
Ujszászy István 92, 119, 165

V
Vági Ferenc 172
Vági István 45, 61
Vajda Tibor 195, 208
Vámbéry Rusztem 53, 76
Vámos Ilona 44
Vándor (Vodráska) Ferenc 141, 194, 208, 211–212
Vándor (Weinberger) Ferenc 141
Vas Zoltán 13, 87, 101–103, 105, 107, 182, 198, 231, 233, 235
Vásárhelyi Miklós 110
Veres József 173
Veres Klára 200
Veres Péter 233–234
Vidovics Ferenc 169–170
Villányi András 130, 132, 138, 146, 160, 167
Vorosilov, Kliment Jefremovics 141, 214

W
Wagner, Richard 19
Wallenberg, Raoul 198
Wayand Tibor 82, 88, 90, 119, 200
Weisshaus Aladár 81, 146
Weisz Nándor 51–53, 61
Werner Manó 201
Wilson, Thomas Woodrow 20

Z, Zs
Zádor Imre 197
Zalai Ilona 193
Zalai Sándor 195, 204
Zámbó (szabó, Vörös Segély-kapcsolat) 84
Zimmermann Géza 52
Zinner Tibor 150, 158, 236
Zola, Émile 36
Zöld Sándor 139–141, 160
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics 181

Fedőnevek

Péter Gábor
- Bajusz 99
- Bogdán 209
- Ceglédi 79–80
- Kicsi 90, 95, 99, 101–102
- Lehoczky Lajos 96–97, 99
- Márvány 67, 71, 75–77, 80, 86–87
- Seszták Antal 59–63, 66–68

Simon Jolán
- Kemény 71
- Margit 45–46, 49, 74–75, 176
- Pető Erzsébet 96–97

További fedőnevek

Dzsingisz (Donáth Ferenc) 99
Égő (Láng László) 79
Ferdinánd 86–87
Hajós (Weisz Nándor) 51
Klein János 51
Komlós (Glasz Imréné) 79, 225
Kőrösi, Georg (Molnár René) 61
Lupták (Kádár János) 91–92
Meszlényi 225
Molnár (Demény Pál) 94
Orlai (Fürst Károly) 71
Rosta/Rozs 56
Talpaló (Rákosi Endre) 97
Vologya 201–203

Államvédelmi Hatóság története elválaszthatatlan első vezető-
ek, Péter Gábornak a személyétől. Neve egyet jelentett, és
ıjainkban is egyet jelent a terrorszervezettel, számos ártatlan
ıfitársunk megkínzásával, bebörtönzésével, meggyilkolásával.
gis, a történettudomány máig adós maradt az ÁVH-vezér
útját feldolgozó szakmunkával.

Müller Rolf könyve ezt a hiányt pótolja. Bemutatja az újfehértói
bólegény gyerekkori megpróbáltatásait, az illegális kommunista
zgalom tagjának tevékenységét és a második világháború alatti
nállás résztvevőjét. Megtudhatjuk, hogyan ívelt fel a pályája
5 után a politikai rendőrség élén, és miként vált a rettegett ÁVH
hatalmú vezetőjévé. Ezzel együtt betekintést nyerünk a párton
üli csatározások és az emberéleteket is követelő politikai
zmák világába. A kötet a karrier bemutatásán túl a kommunista
tatúra kiépítésében és fenntartásában alapvető fontosságú
szak kérdését is körüljárja. Vizsgálja Péter Gábor szerepét a nagy
ıcepciós perekben, a kihallgatások során alkalmazott testi és lelki
ıtalmazásokban.

A könyv részletesen tárgyalja, hogy 1953-ban miért fordult el
er Gábortól főpatrónusa, Rákosi Mátyás, és miként vált maga is
konstruált per vádlottjává. Bepillanthatunk börtönéveinek
ıdennapjaiba és az 1959-es szabadulása utáni évtizedek történé-
)e a rendszerváltásig, és azon túl. Hiszen e könyv főhőse több
szakforduló után megélte a Kádár-rendszer összeomlását is.

MÜLLER ROLF 1974-ben született Kaposváron, történész. 2007-ben védte meg doktori disszertációját. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a munkatársa, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója. A Jaffa Kiadónál megjelent *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban* című kötet szerzője. Kutatási területe az 1945–1990 közötti magyar történelem, illetve a fényképek és az emlékezet kapcsolata.

JAFFA.HU 3490 FT

MÜLLER ROLF

AZ ERŐSZAK NEVE:

Jaffa

MÜLLER ROL

AZ ERŐSZAK NEVE:
PÉTER GÁBOR

AZ ÁVH VEZETŐJÉNEK ÉLETE